

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 30

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б з політичних наук (052 – Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 26.11.2020 № 1471 (додаток 3)

Головний редактор:

Палінчак М.М., доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Редакційна колегія:

Вегеш І.М., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Гайданка Є.І., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Івасечко О.Я., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»;

Музиченко Г.В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського;

Остапець Ю.О., доктор політичних наук, професор, декан факультету суспільних наук, професор кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Janas Karol, Associate Professor, Department of Political Science, Alexander Dubcek University in Trencin (Trencin, Slovakia);

Kucharcik Rudolf, Docent, Dean of the Faculty of International Relations, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Radoslav Štefančík, MPol., Ph.D., Assistant Professor, Department of Intercultural Communication, Faculty of Applied Languages, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Cirner Michal, PhD, Assistant Professor and Secretary of Institute of Political Sciences, Faculty of Arts, University of Prešov (Prešov, Slovakia);

Dudinska Irina, PhD., Associate Professor, Head of Institute of Political Science, Faculty of Arts, University of Prešov (Slovakia).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 6 від 21.06.2022 р.**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 21016-10816P,
видане Державною реєстраційною службою України 29.09.2014 р.

Офіційний сайт видання: regionalstudies.uzhnu.uz.ua

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Лавриненко Г.А., Константин-Василе Цьока

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА РИЗИКИ.....7

Ліпкан В.А.

КОРІННЯ ДИСКРИМІНАЦІЙНОЇ ГЕОПОЛІТИКИ РОСІЇ.....11

Половко О.О.

ДО ПИТАННЯ ПРО КОЛЕКТИВНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В ПОЛІТИЦІ..... 24

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Андрійчук Т.С.

УРЯДОВІ КОМУНІКАЦІЇ: ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І КООРДИНАЦІЇ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ.....29

Арабаджієв Д.Ю., Сергієнко Т.І.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МОНІТОРИНГУ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ
ТА СТІЙКОСТІ У СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ)..... 35

Bashtannyk O.V.

THE EFFECT OF INDIVIDUAL IDENTITY ON SOCIAL-POLITICAL PROCESSES AT THE POINT
OF VIEW OF THE NEW INSTITUTIONALISM POLITICAL THEORY..... 40

Гайданка Є.І.

КОНЦЕПТИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ У ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇНАХ..... 45

Голоп'орова А.В.

БІКАМЕРАЛІЗМ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ..... 50

Hrytsenko A.A.

STRATEGIC FOREIGN POLICY PLANNING: CONCEPTUAL FRAMEWORK.....54

Завгородня Ю.В.

РОЛЬ НАТО У БОРОТЬБІ З КІБЕРКОНФЛІКТАМИ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ62

Кобетяк А.Р., Вергелес К.М.

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР БОРОТЬБИ СВІТОВИХ РЕЛІГІЙНИХ ЦЕНТРІВ ЗА «КАНОНІЧНУ ТЕРИТОРІЮ»...66

Лясота А.Є.

РОЗБУДОВА ПАРИТЕТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ:
ГЕНДЕРНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....71

Макаренко Л.П.

СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ІНФОРМАЦІЙНИМ ВІЙНАМ.....75

Остапеч Ю.О., Копинець Ю.Ю.

ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ 2021 РОКУ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ:
ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАГАЛЬНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ
ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ВИБОРУ..... 82

Сакун А.В., Кадлубович Т.І., Черняк Д.С.

ДЕЛІБЕРАТИВНІСТЬ ЯК ОСНОВА ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКОЇ СИСТЕМИ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ..... 91

Стещенко Н.Л., Стещенко О.В., Чоста К.С.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ
ЄВРОПЕЙСЬКИХ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНИХ ПРАГНЕНЬ.....98

Сухорольська І.Ю.

ГРОМАДСЬКА (ПУБЛІЧНА) ДИПЛОМАТІЯ В СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ:
НОВІ ТРЕНДИ І ОСОБЛИВОСТІ.....103

Філатов Б.А.

СУЧАСНЕ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ:
ПОЛІТИЧНІ, ЕКОНОМІЧНІ ТА КОМУНІКАЦІЙНІ ЗАСАДИ.....108

Шиманова-Стефанишин О.В.

ПОЛІТИЧНА КОМУНІКАЦІЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ:
ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНИХ МЕСЕДЖІВ.....112

Щербенко Е.В. МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ У ВИМІРІ ДЕРЖАВНОЇ СПРОМОЖНОСТІ. ВИКЛИКИ ТА ПІДХОДИ.....	118
Яковлев С.Ю. СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ІНСТРУМЕНТ МОБІЛІЗАЦІЇ ПРОТЕСТНИХ РУХІВ В УКРАЇНІ.....	122

РОЗДІЛ 3 ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Вакарчук К.В. ПОЛІТИКА США ЩОДО КУБІ У 2015-2022 РОКАХ.....	127
Гаджиева С.М. ПЕРСПЕКТИВИ ДВУСТОРОННЬОГО СОТРУДНИЧЕСТВА АЗЕРБАЙДЖАН-БЕЛОРУССИЯ.....	134
Горюнова Є.О. ДЕМОГРАФІЧНА ПОЛІТИКА РОСІЇ В ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНОМУ КРИМУ (2014-2021 РР.).....	140
Івасечко О.Я., Мартиненко Б.О. ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СПІВРОБІТНИЦТВА КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ЧЕТВІРКИ ТА УКРАЇНИ: БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР.....	146
Івасечко О.Я., Орлов С.Ю. КУЛЬТУРНИЙ ВИМІР «ГОСТРОЇ СИЛИ» У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ДЕРЖАВ: ІНСТРУМЕНТИ ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ.....	155
Klymchuk I.I. THE MILITARY-TECHNICAL DIMENSION OF THE UKRAINE-LITHUANIA STRATEGIC PARTNERSHIP IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR.....	162
Надобко О.О. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ ІНТЕРМАРІУМУ В ГЕОПОЛІТИЧНИХ ІДЕЯХ ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ ХІХ-ХХ СТОЛІТТЯ.....	169
Палінчак М.М., Гжешук В. РОЗВИТОК ДЕРЖАВНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ В ПОЛЬСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ.....	174
Шушлян В.І. ІМІДЖ ДЕРЖАВИ В СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ.....	180
Yusifzade A. GLOBAL SECURITY, POLITICAL AND ECONOMIC TRENDS OF PRESENT TIME.....	186

РОЗДІЛ 4 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Бортніков В.І., Бортнікова А.В. ВЯЧЕСЛАВ ЛИПИНСЬКИЙ ПРО РОЛЬ ТРАДИЦІЙ У СТАНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ТА НАЦІЇ	190
Гаращук О.В., Куценко В.І. РОЛЬ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ ІННОВАЦІЙНО-КРЕАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ КАДРІВ В УМОВАХ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ.....	195

РОЗДІЛ 5 АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Столярова А.Ю. ПОЛІТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ГРОМАДЯН У ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	190
Грідіна І.М., Пашина Н.П., Іванець Т.М. ЄВРОСКЕПТИЦИЗМ У ПАРТІЙНІЙ СИСТЕМІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ.....	206

CONTENTS

SECTION 1

POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Lavrynenko H.A., Konstantyn-Vasyle Tsoka

DECENTRALIZATION IN UKRAINE: PERSPECTIVES AND RISKS.....7

Lipkan V.A.

THE ROOTS OF RUSSIA'S DISCRIMINATORY GEOPOLICY.....11

Polovko O.O.

TO THE QUESTION OF COLLECTIVE RESPONSIBILITY IN POLITICS.....24

SECTION 2

POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Andriichuk T.S.

GOVERNMENT COMMUNICATIONS: IMPLEMENTATION
AND COORDINATION ISSUES AT THE REGIONAL LEVEL.....29

Arabadzhyiev D.Yu., Serhiienko T.I.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF MONITORING SOCIAL
COHESION AND STABILITY IN THE MODERN REALITIES OF UKRAINE
(ON THE EXAMPLE OF THE ZAPORIZHZHIA REGION).....35

Bashtannyk O.V.

THE EFFECT OF INDIVIDUAL IDENTITY ON SOCIAL-POLITICAL PROCESSES
AT THE POINT OF VIEW OF THE NEW INSTITUTIONALISM POLITICAL THEORY.....40

Haidanka Ye.I.

DECENTRALISATION CONCEPTS IN POST-SOCIALIST COUNTRIES.....45

Holoporova A.V.

BICAMERALISM: WORLD EXPERIENCE AND UKRAINIAN PERSPECTIVES.....50

Hrytsenko A.A.

STRATEGIC FOREIGN POLICY PLANNING: CONCEPTUAL FRAMEWORK.....54

Zavhorodnia Yu.V.

NATO'S ROLE IN FIGHTING CYBER CONFLICTS: POLITICAL AND LEGAL ASPECT.....62

Kobetiak A.R., Verheles K.M.

THE GEOPOLITICAL DIMENSION OF THE STRUGGLE OF WORLD RELIGIOUS CENTERS
FOR «CANONICAL TERRITORY».....66

Liasota A.Ye.

DEVELOPMENT OF PARITY DEMOCRACY IN MODERN UKRAINE:
GENDER PROBLEMS AND PERSPECTIVES.....71

Makarenko L.P.

STRATEGIC COMMUNICATIONS AS A MEANS OF PREVENTING
AND COUNTERING INFORMATION WARS.....75

Ostapets Yu.O., Kopynets Yu.Yu.

2021 PARLIAMENTARY ELECTIONS IN THE EUROPEAN UNION COUNTRIES:
DESCRIPTION OF GENERAL TRENDS AND NATIONAL FEATURES OF ELECTORAL PREFERENCE.....82

Sakun A.V., Kadlubovych T.I., Cherniak D.S.

DELIBERATIVITY AS THE BASIS OF THE PUBLIC AND ADMINISTRATIVE SYSTEM
IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION AND DIGITALIZATION.....91

Steshenko N.L., Steshenko O.V., Chosta K.S.

THE CONSTITUTIONAL PROCESS IN UKRAINE THROUGH
THE PRISM OF EUROPEAN AND EURO-ATLANTIC ASPIRATIONS.....98

Sukhorolska I.Yu.

PUBLIC DIPLOMACY IN CONTEMPORARY INTERNATIONAL RELATIONS: NEW TRENDS AND FEATURES.....103

Filatov B.A.

CONTEMPORARY HUMAN RESOURCE MANAGEMENT:
POLITICAL, ECONOMIC AND COMMUNICATION FOUNDATIONS.....108

Shymanova-Stefanyshyn O.V. POLITICAL COMMUNICATION IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW IN UKRAINE: A POLITICAL ANALYSIS OF THE MAIN MESSAGES.....	112
Shcherbenko E.V. LOCAL GOVERNMENT IN THE MEASURE OF STATE CAPACITY. CHALLENGES AND APPROACHES.....	118
Yakovliev S.Yu. SOCIAL MEDIA AS A TOOL FOR MOBILISING PROTEST MOVEMENTS IN UKRAINE.....	122

SECTION 3 POLITICAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL SYSTEMS AND GLOBAL DEVELOPMENT

Vakarchuk K.V. US POLICY ON CUBA IN THE PERIOD BETWEEN 2015 AND 2022.....	127
Hadzhyeva S.M. PROSPECTS OF BILATERAL COOPERATION BETWEEN AZERBAIJAN AND BELARUS.....	134
Horiunova Ye.O. DEMOGRAPHIC POLICY OF RUSSIA IN TEMPORARILY OCCUPIED CRIMEA (2014-2021).....	140
Ivasechko O.Ya., Martynenko B.O. FEATURES AND PROSPECTS OF COOPERATION BETWEEN THE COUNTRIES OF THE VISEGRAD FOUR AND UKRAINE: SECURITY DIMENSION.....	146
Ivasechko O.Ya., Orlov S.Yu. THE CULTURAL DIMENSION OF «SHARP POWER» IN THE FOREIGN POLICY OF STATE: TOOLS AND THEIR APPLIANCE.....	155
Klymchuk I.I. THE MILITARY-TECHNICAL DIMENSION OF THE UKRAINE-LITHUANIA STRATEGIC PARTNERSHIP IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR.....	162
Nadobko O.O. FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF INTERMARIUM IN THE GEOPOLITICAL IDEAS OF POLAND AND UKRAINE IN THE XIX–XX CENTURIES.....	169
Palinchak M.M., Gzheshchuk V. THE DEVELOPMENT OF STATE EDUCATION POLICY IN THE POLISH PEOPLE'S REPUBLIC	174
Shushlian V.I. THE IMAGE OF THE STATE IN MODERN POLITICAL RESEARCH.....	180
Yusifzade A. GLOBAL SECURITY, POLITICAL AND ECONOMIC TRENDS OF PRESENT TIME.....	186

SECTION 4 THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

Bortnikov V.I., Bortnikova A.V. VIACHESLAV LYPYNSKY ON THE ROLE OF TRADITIONS IN THE FORMATION OF THE UKRAINIAN STATE AND NATION.....	190
Harashchuk O.V., Kutsenko V.I. THE ROLE OF EDUCATION IN THE FORMATION OF INNOVATIVE AND CREATIVE COMPETENCE OF PERSONNEL IN THE CONDITIONS OF THE KNOWLEDGE ECONOMY.....	195

SECTION 5 CURRENT ISSUES OF POLITICAL SCIENCE

Stoliarova A.Yu. POLITICAL COMPETENCE OF CITIZENS IN A DEMOCRATIC SOCIETY.....	190
Gridina I.M., Pashyna N.P., Ivanets T.M. EUROSCEPTICISM IN THE UK PARTY SYSTEM.....	206

РОЗДІЛ 1 ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 323.213

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.30.1>

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА РИЗИКИ

DECENTRALIZATION IN UKRAINE: PERSPECTIVES AND RISKS

Лавриненко Г.А.,*кандидат політичних наук,**доцент кафедри політології**Київський університет імені Бориса Грінченка***Константин-Василе Цьока,***доцент**Університет Орадея (Румунія)*

У статті авторами проаналізовано проблеми реалізації реформи децентралізації в Україні. Наголошено на взаємозв'язку між стійким розвитком держави та ефективною системою управління на всіх рівнях державної влади. Обґрунтовано доцільність децентралізації влади в рамках ефективного протікання трансформаційних процесів в Україні. Визначено ключові дефініції децентралізації. Авторами становлено, що ефективність демократичного транзиту залежить від здатності конструктивно підходити до проведення реформи децентралізації в державі. Обґрунтовано небезпечність централізованої влади для демократичних держав. Наголошено на важливості залучення громадянського суспільства до державотворчих процесів та реформи децентралізації зокрема. Зазначено, що брак інформації серед громадян та відсутність бажання у політичних еліт рахуватися з громадянським суспільством як з повноправним учасником політичного процесу може призводити до деструктивних наслідків під час реформи децентралізації. Виокремлено ключові аспекти сутності децентралізації в Україні, котрі полягають в розширенні повноважень, ресурсів та відповідальності органів місцевого самоврядування. Виділено ключові перспективи від проведення реформи децентралізації в Україні, серед яких найбільш значущими є самостійність прийняття рішень органами місцевої влади, збільшення фінансових можливостей територіальних громад, конкретизація кола відповідальних осіб, відновлення взаємозалежності між напрямками соціально-економічного розвитку регіону та реальними потребами громадян. Конкретизовано потенційні проблеми та ризики, що виникають під час впровадження та реалізації реформи децентралізації, а саме: послаблення державного контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування та, як наслідок, недотримання ними законодавчих норм, нецільове використання ресурсів, дестабілізація внутрішньополітичної ситуації, відторгнення населенням реформи децентралізації.

Ключові слова: децентралізація, трансформація, демократичний транзит, універсальність, органи місцевого самоврядування, громадянське суспільство.

In the article, the authors analyze the problems of realization the decentralization reform in Ukraine. The relationship between the sustainable development of the state and an effective system of management at all levels of state power is emphasized. The expediency of power decentralization within the framework of the effective flow of transformational processes in Ukraine is substantiated. The key definitions of decentralization are defined. The authors establishes that the effectiveness of democratic transit depends on the ability to constructively approach to the decentralization reform in the state. The danger of centralized power for democratic states is substantiated. The importance of involving civil society in state-building processes and decentralization reform in particular is emphasized. It is noted that the lack of information among citizens and the lack of desire of political elites to consider civil society as a full-fledged participant in the political process can lead to destructive consequences during the decentralization reform. The key aspects of the essence of decentralization in Ukraine, which consist in expanding the powers, resources and responsibility of local self-government bodies, are singled out. The key perspectives from the implementation of the decentralization reform in Ukraine are highlighted, among which the most significant are the independence of decision-making by local authorities, increasing the financial capabilities of territorial communities, specifying the circle of responsible persons, restoring interdependence between the directions of socio-economic development of the region and real needs of citizens. The potential problems and risks that arise during the implementation and realization of the decentralization reform are specified, namely: weakening of state control over the activities of local self-government bodies and, as a result, their failure to comply with the legislation, inappropriate use of resources, destabilization of the domestic political situation, rejection of the decentralization reform by the population.

Key words: decentralization, transformation, democratic transit, universality, local self-government bodies, civil society.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси та стійкий розвиток держави в якості кінцевої мети спонукають до налагодження ефективної системи управління на всіх рівнях державної влади, яка повинна займати пріоритетне місце у загальнодержавній стратегії у вигляді реформи децентралізації. Невід'ємним та універсальним фактором успішності її протікання є взаємодія між різними гілками влади, котра повинна базуватися на дотриманні демократичних механізмів стримувань та противаг, а також поінформованості населення та залученості його до активної участі у політичному житті держави. Саме через відсутність стрімкого бажання у політичних еліт підвищувати рівень знань та інформаційної забезпеченості населення щодо процесів державотворення під час реалізації реформи децентралізації досить часто виникає велика кількість проблемних питань. Особливо це стосується держав, які знаходяться на етапі трансформації та процес демократичного транзиту в яких затягнувся за часом. До таких відноситься й Україна, котра попри неодноразові спроби раціонального переосмислення усіх переваг та недоліків співвідношення централізації та децентралізації поки не досягла успіху в раціональній організації публічної влади шляхом передачі значної частини повноважень органам влади, що нижчі за рівнем. Хоча саме в цьому і полягає суть процесу децентралізації.

Мета дослідження – виокремити та проаналізувати перспективи та ризики процесу децентралізації в Україні.

Вивченням проблем децентралізації влади займаються як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники. У контексті дослідження питання децентралізації саме в Україні серед останніх слід виділити В. Андрущенка, О. Бориславську, К. Ващенка, О. Гордєєва, І. Грицяка, А. Колодія, які здебільшого присвячували увагу теоретичним аспектам та питанням систематизації з вказаної проблематики. У той же час розгляд перспектив та потенційних ризиків процесу децентралізації все ще потребує подальших наукових розвідок серед дослідників.

Викладення основного матеріалу дослідження. Сучасний демократичний розвиток унеможливлений без динамічної реалізації реформи децентралізації, яка передбачає тісний зв'язок усіх органів влади, розмежування повноважень з передачею більшої їх частини на місця, паралельно зі збереженням держави та її інститутів, а також активізацією населення та його залучення до участі у політичному житті держави та вирішенні нагальних потреб [2, с. 18]. За таких умов вплив держави на населення обмежується, і суспільство виступає повноправним актором, в якому випрацьовуються механізми саморегуляції. Проте на початку варто звернутися до визначення самої дефініції децентралізації.

У політичній науці під децентралізацією прийнято розуміти управлінську політичну систему, покликану здійснювати владно значущі практичні рішення, що географічно чи організаційно перебувають поза межами безпосереднього впливу центральної влади; політичний процес, що передбачає делегування центральним урядом певних повноважень на місцевий рівень з метою оптимізації практичного вирішення питань загальнонаціонального значення, а також втілення в життя специфічних регіонально-локальних програм [5].

Слід зазначити, що для України даний термін не є новим, адже він згадується ще у ст. 132 Конституції України, де виокремлено, що територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднанні централізації та децентралізації в здійсненні державної влади [6].

Крім того, досить влучне визначення децентралізації наводить І. Грицяк, під яким пропонує розуміти діяльність незалежного місцевого самоврядування внаслідок передачі йому повноважень держави, а також процес розширення та зміцнення прав і повноважень адміністративно-територіальних одиниць або нижчих органів та організацій за одночасного звуження прав і повноважень відповідного центру [4, с. 55].

Важливо розуміти, що демократія як спосіб реалізації влади виступає в якості ключового чинника децентралізації, котрий передбачає реальне, а не номінальне самоврядування нижніх щаблів влади. Демократія на місцях реалізується саме через децентралізацію як специфічний метод самоуправління, яким передбачається перерозподіл повноважень між центром та регіонами з наданням переваги останнім, а також делегування владних функцій на місця.

В Україні процес децентралізації влади є одним з пріоритетних в контексті адміністративної реформи та завершення демократичного транзиту. Він покликаний забезпечити реалізацію структурних та економічних реформ в державі через збільшення повноважень, а отже посилення позицій органів державної влади на місцях. Децентралізація в Україні зумовлена загальнонаціональним інтересом збалансування влади в державі, оскільки вона напряду пов'язана з можливостями оперативно та ефективно виявляти та задовольняти потреби громадян. Також процес децентралізації здатний пришвидшити розвиток демократії, адже він зменшує сфери впливу держави на суспільство та сприяє активізації населення в питаннях реалізації власних інтересів і залученості до процесу державотворення та прийняття політичних рішень зокрема.

Враховуючи вищезазначене стає очевидним, що процес децентралізації в Україні відкриває ряд перспектив.

По-перше, зменшення надмірної централізації влади щодо прийняття рішень. Очевидно невдалий приклад існування за часів незалежності України (2010–2014 рр.) де-факто супер-президентської республіки з жорсткою централізованою концентрацією повноважень та ресурсів у вертикалі органів виконавчої влади свого часу призвів до загрози існування парламентаризму в Україні, нівелюванню місцевого самоврядування та повної фінансової залежності територіальних громад [3, с. 38]. Децентралізація влади відкриє шлях до ефективного завершення демократичного транзиту з розбудовою нових та збереженням вже існуючих демократичних інститутів.

По-друге, посилення фінансових можливостей місцевих органів влади та збільшення ресурсів надасть більшій незалежності у вирішенні повсякденних питань громадян, що конструктивним чином вплине на швидкість прийняття рішень та задоволення потреб громадян. Крім того, відновиться принцип субсидіарності в питаннях формування джерел наповнення бюджету та розподілу повноважень [9].

По-третє, децентралізація надасть можливість удосконалити чинну в Україні систему адміністративно-територіального устрою та забезпечити повсюдність самоврядування, що забезпечить управління державним розвитком та позитивним чином вплине на вирішення проблеми з наповненням місцевих бюджетів.

По-четверте, конкретизує коло відповідальних осіб за розвиток конкретних територій, що сприятиме підвищенню рівня легітимності до влади з боку громадянського суспільства.

По-п'яте, підвищення якості послуг, що надаються громадянам, та стану розвитку інфраструктури за допомогою збільшення спроможності органів місцевого самоврядування здійснювати власні і в тому числі й делеговані повноваження через підвищення ресурсного забезпечення.

По-шосте, відновлення взаємозалежності між напрямками соціально-економічного розвитку регіону та реальними інтересами та потребами територіальних громад [11].

По-сьоме, підвищення рівня професіоналізму та ефективності представників органів місцевого самоврядування, що забезпечуватиметься високим рівнем конкурентоспроможності та відповідальності перед громадянами [1].

Даний перелік перспектив для України від процесу децентралізації не є вичерпним. Проте не менш важливо не забувати про можливі ризики, котрі логічним чинним виникають під час реформи децентралізації.

До першого ризику слід віднести можливу втрату статусу, ресурсів та відповідних інфраструктурних переваг окремими територіальними громадами, що здатно призвести до протидії гро-

мадян реформі децентралізації в аспектах укрупнення районів, а також посиленню протистояння між різними політичними об'єднаннями. Хоча об'єднання територіальних громад і носить добровільний характер, однак й досі відсутні чіткі механізми для здійснення адміністративно-територіальної реформи та гарантії щодо симетричного застосування відповідних норм [10].

Другий ризик пов'язаний з розширенням повноважень органів місцевого самоврядування, як наслідком передачі їх з центрального на регіональний рівень. Таким чином послаблення державного контролю за діяльністю органів місцевої влади може призвести до збільшення кількості порушень у сфері дотримання законодавчих норм, а також неефективного або навіть нецільового використання ресурсів.

Третім ризиком може стати поглиблення розбалансування та непропорційного соціального та економічного розвитку територіальних громад. І як крайня форма – створення територіальних олігархічних кланів внаслідок закладання в місцеві бюджети витрат, що заздалегідь є нереальними. Сприятиме цьому вилучення повноважень у обласних державних адміністрацій, котрі відносяться до питань розробки та контролю за бюджетами областей [7].

Четвертий ризик – протидія реформі децентралізації політичними акторами, зацікавленими у збереженні статус-кво та існуючих важелів контролю у межах централізованої політики [12]. В даному випадку обрана місцева влада не матиме ознак незалежності, а децентралізація носитиме формальний характер.

До п'ятого ризику слід віднести потенційне неприйняття суспільством реформи децентралізації внаслідок недостатньої поінформованості громадян та обговорення технічних моментів реалізації даної реформи.

Шостий ризик виникає через напружену соціально-політичну ситуацію в Україні. Децентралізацією можуть скористатися політичні сили, що зацікавлені в послабленні центральної влади та дестабілізації внутрішньополітичної обстановки в державі [8, с. 90]. За таких обставин місцеві еліти можуть почати здійснювати тиск на центральну владу з метою отримання певних преференцій, що в подальшому може призвести до розбалансування економічної політики держави.

Сьомий ризик пов'язаний початково з дестабілізацією ситуації на сході України, а з лютого 2022 року – повномасштабними бойовими діями на всій території держави.

Проте, незважаючи на вагомість вище перелічених ризиків, їх вплив на реформу децентралізації, звісно окрім повномасштабних бойових дій, здебільшого можливо нівелювати за допомогою залучення універсальних превентивних засобів

у вигляді доопрацювання законодавства, впровадження чітких механізмів та норм реалізації окремих положень, а також системи покарань за порушення вимог та зловживання повноваженнями.

Висновки. Необхідність реформи децентралізації в Україні обґрунтовується важливістю завершення демократичного транзиту та подальшого стійкого розвитку держави. Ефективна система управління із розмежуванням повноважень та передачею більшості їх органам місцевої влади стає універсальною запорукою росту добробуту населення держави. Проте держава має забезпечувати лише виконання реформи децентралізації, а її сутнісні аспекти повинні бути розроблені на місцях, у форматі всенародного обговорення, шляхом включення громадянського суспільства у державотворчі процеси.

Сутність децентралізації в Україні полягає в трьох ключових аспектах: розширенні повноважень, ресурсів і відповідальності органів місцевої влади, що має як свої перспективи, так

і ризики. Самостійність прийняття рішень, зменшення надмірної централізованості влади, посилення фінансових можливостей територіальних громад, підвищення якості послуг, конкретизація кола відповідальних осіб та відновлення взаємозалежності між напрямками соціально-економічного розвитку регіону та реальними потребами громадян безперечно сприятиме підвищенню рівня ефективності державотворчих процесів в Україні. Однак важливо також своєчасно опрацювати потенційні ризики у вигляді послаблення державного контролю за діяльністю органів місцевої влади і як наслідок недотримання ними законодавчих норм та нецільового використання ресурсів, розбалансування соціального та економічного розвитку територіальних громад, несприйняття населенням реформи децентралізації та дестабілізації ситуації в Україні, що здатні затягнути у часі реформу децентралізації, надати їй ознак деформації та невизначеності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». Національний інститут стратегічних досліджень. Київ : НІСД. 2015. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1855/> (дата звернення: 18.07.2022).
2. Величко В.О. Децентралізація влади: міжнародний досвід. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. Вип.28. С.12-22.
3. Глизнер С.В. Поняття, типи та причини запровадження децентралізації в Україні. *Науковий журнал «Політикус»*. 2019. Вип.1. С. 36-40. DOI:10.24195/2414-9616-2019-1-36-40.
4. Грицяк І.А. Державне управління в Україні: централізація і децентралізація. Київ : Вид-во УАДУ, 1997. 487 с.
5. Децентралізація. Короткий словник політологічних термінів. URL: <http://politics.ellib.org.ua/encyclopedia-term-311.html> (дата звернення: 15.07.2022).
6. Конституція України : станом на 1 верес. 2016 р., ст. 132. / Верховна Рада України. Харків : Право, 2016. 82 с.
7. Негода В. Про остаточні успіхи децентралізації говорити ще зарано. *Децентралізація: інформаційний портал*. 11 червня 2021 р. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/13671?page=16> (дата звернення: 16.07.2022).
8. Орловська, Ю. В., Кірюхін, Р. О. Децентралізація влади в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Економічний простір*. 2021. № 172. С. 87-92. DOI: 10.32782/2224-6282/172-15.
9. Підтримка належного врядування в місцевих громадах як складової реформи децентралізації. *Децентралізація: інформаційний портал*. 1 вересня 2018 р. URL: <https://donors.decentralization.gov.ua/project/sggls> (дата звернення: 16.07.2022).
10. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 14.05.2020 р. № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> (дата звернення: 15.07.2022).
11. Сас О. Децентралізація під мікроскопом: аналіз плюсів та мінусів для об'єднаних громад. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/2101> (дата звернення: 20.07.2022).
12. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку : монографія / за ред. Кравціва В.С., Сторонянської І.З. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України, 2020. 531 с.

КОРІННЯ ДИСКРИМІНАЦІЙНОЇ ГЕОПОЛІТИКИ РОСІЇ

THE ROOTS OF RUSSIA'S DISCRIMINATORY GEOPOLICY

Ліпкан В.А.,
*доктор юридичних наук, професор,
 докторант відділу правових проблем політології
 Інституту держави і права імені В.М. Корецького
 Національної академії наук України*

Агресивна війна путінського режиму проти Української держави поставила чимало запитань не лише в практичній площині, а й в царині теорії, передусім методології. Наявність потужної п'ятої колони, парад зрадників в СБУ, цілий інститут колаборантів як в органах державної влади, так і серед цивільного населення – ці і не тільки явища виявили суттєві прогалини геополітики як науки, яка виявилася не здатною пояснити сутність війни путінського режиму проти України, а головне змодельувати та подати причини розвитку саме України в таких умовах. Навпаки, геополітика виявила свою сутність як антиукраїнська доктрина, в рамках якої нашій державі немає місця на мапі світу, у світовій архітектурі безпеці, в рамках бінарної антагоністичної парадигми боротьби. Ця ситуація не відповідає ані прагненням українства до відновлення державності, ані волінням державної нації до дальшого державотворення. Саме тому постає необхідність у формуванні несуперечливої системи знань, в рамках якої знайшов би опис феномен розвитку Української держави в умовах нелінійності і нестаціонарності на шляху до досягнення стратегічної стабільності, а також відпрацюванні векторів політико-безпекової практики ефективного та стійкого функціонування та розвитку.

Окреме завдання полягає в опису дій такого суб'єкта геостратегії як Українська держава у новій конфігурації світової безпеки. Для цього, в умовах варварської війни путінського режиму проти України, постає одне із завдань, яке полягає у виявленні дискримінаційної сутності геополітики путінського режиму, демонстрації відсутності перспектив розвитку наукової думки в політологічних дослідженнях поза контекстом «російського світу» і «російської цивілізації».

Продемонстровано роль територіального чинника. Здійснено демаркаційну лінію між поняттями державного кордону і геостратегічного простору.

Доведено факти маніпуляції, фантазії та міфологізації окремих політичних явищ з метою формування аргументації для внутрішніх споживачів зсередини Росії виправданості та необхідності варварської війни та геноциду українців. Акцентовано на тому, що існування Росії в майбутньому можливе лише в якості держави з імперськими рисами, що означає перманенту загрозу існуванню не лише для Української держави, а й для усього цивілізованого людства, країн всієї Європи.

У статті продовжується ключова авторська ідея щодо чіткого порізнення геополітики і геостратегії. Виявлення дискримінаційної сутності геополітики путінського режиму є одним із компонентів системної аргументації щодо необхідності відмови від тиражування деструктивних геополітичних кліше і необхідності розроблення власних теоретичних систем для власного розвитку.

Ключові слова: геостратегія, Українська держава, геостратегічний простір, територія, агресивна війна Росії, геостратегічний ландшафт, російська загроза світу, антиукраїнські геополітичні доктрини, геостратегія сучасної Української держави.

The aggressive war of the Putin regime against the Ukrainian state raised many questions not only in the practical dimension but also in the realm of theory, primarily methodology. The presence of a powerful fifth column, the parade of traitors in SSU, a full institution of coloborants both in state authorities and among the civilian population – these and other phenomena revealed significant gaps in geopolitics as a science that proved unable to interpret the essence of the Putin regime's war against Ukraine and, most importantly, to model and present the reasons for Ukraine's development under relevant conditions. On the contrary, geopolitics has manifested itself as an anti-Ukrainian doctrine, which has no place for our state on the world map, in world security architecture, within the binary antagonistic paradigm of struggle. This situation does not correspond to the aspirations of Ukraine to restore statehood, nor the will of the state nation to further state-building. As a result, there is a need to form a non-controversial system of knowledge, which would render the phenomenon of development of the Ukrainian state amidst non-linearity and non-stationarity on the way to achieving strategic stability, as well as the elaboration of vectors of political and security practice of effective and sustainable functioning and progress.

A separate task is to describe the actions of such a geostrategic entity as the Ukrainian state in the new configuration of world security. For this purpose, in the barbarous war of the Putin regime against Ukraine, there is one of the task – to identify the discriminatory nature of the geopolitics of the Putin regime, to demonstrate the lack of prospects for the development of scientific thought in political research outside the context of the "Russian world" and "Russian civilization".

The role of the territorial factor is illustrated. A demarcation line is drawn between the concepts of the state border and geostrategic space.

The facts of manipulation, fantasy and mythologization of certain political phenomena to form arguments for domestic consumers from within Russia justification and necessity of barbaric war and genocide of Ukrainians are proved. It is emphasized that the future existence of Russia is possible only as a state with imperial features, which means a permanent threat to the existence not only for the Ukrainian state but for all civilized humanity, countries of entire Europe.

The article pursues the author's key idea of a clear distinction between geopolitics and geostrategy. Identification of the discriminatory essence of Putin's geopolitics is one of the components of the systemic argumentation about the need to refuse to replicate destructive geopolitical clichés and develop their original theoretical systems for their own development.

Key words: geostrategy, Ukrainian state, geostrategic space, territory, aggressive war of Russia, geostrategic landscape, Russian threat to the world, anti-Ukrainian geopolitical doctrines, geostrategy of modern Ukrainian state.

Загальна постановка проблеми. Формування сучасної Української Держави ґрунтується на сучасних методологічних концепціях, теоріях, водночас і нових реаліях світової безпекової архітектури. В рамках систематизації мультиплікативності дискурсів, які функціонують при опису явищ у геостратегічному просторі, доцільно виявити деструктивну спрямованість геополітики путінського режиму, як органічний наслідок бінарної антагоністичності наперед закладеної в науку геополітики.

Детальний аналіз сучасних підходів до аналізу поняття території та простору уможливили довести факти формування наукового обґрунтування російськими дослідниками необхідності та виправданості, ба більше – доцільності знищення Української держави шляхом проведення варварської та агресивної війни, геноциду, тортур, вбивств, державного терору, згвалтувань і мародерства.

Відтак у даній статті мною унормовується максима про необхідність розвитку саме геостратегії, викривається дискримінаційна та деструктивна сутність геополітики путінського режиму, а також намічаються конкретні напрями політико-безпекової практики Української держави в контексті її дальшого державотворення.

Аналіз публікацій. Багатоплановість обраної для дослідження теми зумовлює звернення до ряду аспектів. *По-перше*, це політологічні дослідження науковців з Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України таких вчених, як: В. Горбатенко, О. Костенко, І. Кресіна, Н. Оніщенко, Ю. Римаренко, В. Сіренко, О. Скрипнюк, О. Стойко, Ю. Шемшученко, В. Явір.

По-друге, це наукові історичні витоки формування геостратегічного дискурсу і геостратегії як теорії, які я надбибував, дотично опрацьовуючи розвідки таких постатей, як: С. Бандера, В. Габсбург, М. Грушевський, Д. Донцов, Ю. Липа, В. Литинський, Є. Маланюк, В. Мартинець, М. Міхновський, О. Ольжич, З. Пеленський, П. Скоропадський, Я. Стецько, М. Сциборський, О. Теліга, П. Штепа та ін.

По-третє, джерела російських дослідників, конкретні посилання на які робитимуться текстом статті.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У зазначених роботах згаданих вище дослідників не виявлено дискримінаційної сутності та деструктивного характеру геополітичних доктрин путінського режиму та його попередників, не проведено аналізу антиукраїнських геополітичних доктрин, а також не здійснено висновків та рекомендацій щодо творення геостратегії сучасної Української держави.

У зв'язку з цим *мета* статті полягає у формуванні наукових аргументів щодо виявлення дискримінаційної сутності та деструктивного характеру геополітичних доктрин путінського режиму.

Для досягнення поставленої мети були поставлені та вирішені наступні наукові завдання:

1) визначити сутність територіального імперативу при формуванні геополітичних доктрин та простежити його еволюцію до часів путінського режиму;

2) обґрунтувати антагоністичну та деструктивну сутність геополітичної доктрини путінського режиму;

3) виявити підґрунтя та сформувати теоретичну модель геополітичних витоків антиукраїнських доктрин;

4) подати пропозиції теоретичного характеру щодо формування геостратегії як політичної теорії в рамках творення геостратегії сучасної Української держави.

Виклад основного матеріалу. У рамках даної статті з позицій наукового політичного аналізу доведу необхідність розвою саме геостратегічного дискурсу через аналіз корінь формування поглядів представників російської геополітичної думки. Адже знання світогляду супротивника його мисленнєвих кліше дають значні підстави для аналітичної роботи та дальшого розвитку як власної геостратегії, так і розуміння алгоритму та векторів дій путінського режиму проти Української держави і світової безпеки в цілому.

У вирії подій і занадтому захопленні просування різноманітних ідеологем чи то національного чи то статевого штибу, занурення у проблеми голоду чи то інфляції поза увагою лишилися причини усього цього: **кліматичні зміни**, які неминуче призведуть до світових катаклізмів глобального масштабу і кардинального зменшення населення планети з різних причин. За таких умов найбільш прийнятним лишається підхід, за якого саме **земля і територія** певних країн стануть сховищами та містами функціонування майбутніх цивілізацій. Тобто цивілізаційні зміни проходитимуть не по лінії ідеології, раси, етнічності, вони проходитимуть по лінії тієї території, яку зможуть контролювати ті чи інші соціальні системи, і на яких після глобальних кліматичних змін будуть сформовані нові цивілізації, народи і напевно спільна мова як метакогнітивний інструмент досягнення нового сущого.

Так, звісно різні автори виділяють окремі види простору: земля, повітря, вода, космос, кіберпростір. Але, слід чітко встановити цінність кожного простору і його пріоритет.

Моя позиція полягає у тому, що пріоритет завжди може бути лише один.

Якщо йдеться про декілька пріоритетів, то йдеться про відсутність розуміння політичним суб'єктом головного, визначального.

Так, ось коли, наприклад, йдеться про кіберпростір, то він не існує сам по собі і сам для себе. Він, будучи самостійним і самодостатнім, чинить вплив на розвиток територій. Теж стосується і космічного простору. Тобто слід усвідомити один факт: **визначальним простором виступає земля, суша, те місце**, де люди зможуть жити і розвиватись після кліматичних змін.

Відтак не можу підтримати позицію *Н. Ленської*, яка зауважує, що територіальний чинник наразі поступається своєю значущістю іншим чинниками (наприклад, віртуальним) і часто-густо відходить на задній план, через що багато експертів стали взагалі скептично ставитися до географічних детермінант світоустрою [1, с. 157].

Недарма *Ілон Маск* шукає постійні можливості для підкорення Марсу та інших планет, адже передусім йдеться про панування над сушею. Допоки люди не розробили автономних орбітальних станцій і космічних станцій дальнього базування, критерій землі і контролю над нею буде визначальним.

Геостратегія закладає фундамент для знання та свідомого формування відповідно до власних національних інтересів вектору розвитку та просторового руху в історичному часі з метою досягнення стратегічного балансу. Сильна держава, яка здійснює державну політику на засадах розвиненої, системної на науково обґрунтованій багатофункціональної геостратегії, розповсюджує свою владу за межами власних офіційно визнаних державних кордонів.

Війна РФ проти України чітко продемонструвала, що керівництво цієї держави, зокрема путінський режим, не прагнуло до: культурної, ментальної, духовної, економічної, безпекової, політичної тощо інтеграції. Їхня **мета** пролягала чітким вектором: знищення української ідентичності, культурна асиміляція, історичне поглинання та територіальна інтеграція шляхом геноциду та подальшої анексії територій, ведення варварської агресивної війни. Тим більше ці цілі відкрито і публічно були проголошені і навіть концептуалізовані у таких напрямках, як: денацифікація, демілітаризація, десуверенізація. Причому про постійні зміни цілей війни наголошують представники путінського режиму. Оскільки ці теми є значущими, то кожному з них, їх детальному розгляді, мною буде приділено окрему наукову увагу.

Визначальний посил, який є ключовим у сучасній геополітиці Росії: путінський режим, сповідуючи віковичну традицію [2,3], не визнає України окремим суб'єктом міжнародних відносин,

а українців – окремим народом, що має власну історію, культуру, традиції, мистецтво, мову, а головне – майбутнє. Тобто таке ставлення до Української держави як до *об'єкта*, наявність внутрішніх та зовнішніх умов, рішучість російської влади, некомпетентність контррозвідувальних органів в Україні, корупція як системоутворюючий чинник влади зсередини – утворили комплекс умов, за яких путінський режим вирішив почати 24 лютого 2022 року варварську війну.

Підкреслю: це не було:

- ані зненацька,
- ані в жовтні – відколи, американські розвідувальні структури інформували українську владу про реальну війну;
- ані в 2014 році.

Причини ненависті до українства в найширшому розумінні сягають коріннями в глибину століть. І це має стати окремим предметом досліджень: *історичні коріння формування антиукраїнських доктрин на території Російської імперії*.

Відтак абсолютно не важливо, хто саме на даний час був при владі в Кремлі, адже ті умови та тенденції розвитку імперського мислення і експансіоністської політики, політичних інститутів суспільства і взагалі політичної організації держави не могли мати наслідком інше, ніж варварська та агресивна війна. Суто гіпотетично, не могла б природньо: добра, чиста, справедлива, багата та успішна, щаслива соціальна, розвинена та демократична система в Росії спродувати той режим, який веде варварську війну, вчинює акти терору, міжнародного тероризму, геноциду, анексії, депортації та колонізації, торгівлі людьми тощо.

Потому маємо чітко усвідомлювати: те, що зараз є в Кремлі, є прямим наслідком і закономірним результатом розвитку усієї, я підкреслю: **усієї соціальної системи**. Тому не потрібно бавити себе манівцями про те, що люди там «інші», «прості люди проти війни», «вони нічого не можуть зробити» та інші нісенітниці. Це все маячня і пустощі. Путінський режим є діагнозом деструктивізму і некрофілії усієї соціальної системи під назвою руська цивілізація. Війна на знищення України є закономірним результатом розвитку не лише путінського режиму а й у сієї соціальної системи в рамках російської держави. Як зазначає *В. Огнєва*: «Наше суспільство загально солідарне у розумінні того, що Росія кинула рукавичку тим, з ким неможливо домовлятися, і стоїть непросте завдання крокувати до кінця, щоби демонтувати американський русофобський націоналістичний проект, не допустивши війни на своїй території» [4, с. 57].

Зверну вагу на декілька логічних помилок російського доктора політичних наук, з аналізу положень цієї ж статті.

По-перше, під демонтажем «американського русофобського націоналістичного проекту» слід розуміти Українську державу, яка дана дослідниця зневажливо називає «американським проектом» [4, с. 54].

По-друге, авторкиня застосовує об'єднуючу словосполучу «наше суспільство загалом солідарне...», таким чином демонструючи повну підтримку російського суспільства варварської війни, знищення, вбивств, тортур і актів терору, в тому числі на своїй території. Відтак потрібно позбутися примітивних роздумів у ЗМІ України щодо окремих громадян Росії, які начебто, не підтримують війну. Вони все підтримують, прагнуть цього, прямо усвідомлюють злочинні наслідки своїх діянь, а також прямо бажають їх настання. Це хвора соціальна система, не здатна жити в рамках даної політичної системи і взагалі організації суспільства в мирі і поважати інші держави, їхню культуру, традиції, мову тощо. Тому не слід плекати ілюзій щодо того, що зміна окремої особи на чолі Кремля може змінити політику і вектор руху політичної системи. ні, не може. Рух задає не людина, а інерція усієї системи, яка в обсягах РФ є значною як за своєю потужністю, так і за часом можливої реновації.

По-третє, авторкиня вказує про «недопущення війни на своїй території». Тож війна на території «проекта» – не є війною на *своїй* території. А отже *В. Огнєва* визнала два очевидні факти: 1) **сам факт здійснення війни** РФ проти України; 2) факт здійснення війни **на чужій території**, тобто на території іншої держави. Тобто авторкиня чітко задокументувала вчинення міжнародного злочину у вигляді злочинної агресії, поєднаної із вчиненням інших загальнонебезпечних діянь відповідальність за які передбачена нормами міжнародного права.

Тож **стратегічним завданням** є ствердження в Україні власних цінностей та досягнення власної стратегії, а не одвічне бажання бути НЕ Росією, або діяти всупереч діям Росії, зберігаючи одвічно реактивний підхід. У цьому ракурсі згадаю, що саме Збройні Сили України зробили **Україну суб'єктом геополітики**. Американський історик *Т. Снайдер* стверджує, що під час весни 2022 року, під час запеклої відсічі агресії Росії, світ прийняв поза всяким сумнівом те, що Україна – суб'єкт, а не об'єкт історії [5].

Дуже шкода, що більшість українських державних інститутів, наукових установ не бачили сутності багатьох наукових праць, в яких протягом 30 років цілеспрямовано здійснювалися усілякі дослідження та робилися наукові обґрунтування щодо вирішення перерахованих мною стратегічних завдань. Дуже мала кількість авторів прагнула до бачення та усвідомлення об'єктивності, лише обмежуючись констатацією та цитуванням росій-

ських дослідників, а також детальним викладенням:

- ролі та місця Росії у світовій безпековій конфігурації;
- геополітичних сценаріїв дій Росії;
- планів щодо глобальних та імперських зазіхань Росії тощо.

Тобто все було спрямовано і обмежувалося лише контекстом Росії.

Глибоко переконаний, що **українські автори** мають писати про:

- 1) місце та роль Української держави у новій геостратегічній конфігурації;
- 2) вплив на стратегію Української держави імперської ідеології та агресивної політики Росії;
- 3) безпекова політика Української держави у поствоєнний період в умовах неополярного (олігополярного) світу тощо.

Тобто можна розглядати питання та дослідження російських авторів, але крізь призму інтересів Української держави, а не як рекламу та тиражування, нехай і з певною критикою, але все рівно – ідей руського нацизму та шовінізму.

Не дарма зазначав свого часу *М. Міхновський*: «...Українська нація платить «данину» не тільки матеріальними добрими, але навіть психіку та інтелект її експлуатують на користь чужинців» [6].

Тож у своїй статті, я розглядатиму роботи окремих російських авторів саме крізь призму розуміння напряду та векторів політико-безпекової діяльності Української держави в рамках розроблення сучасної її геостратегії.

Я наголошував, що ідеологічні питання сучасного контексті: демілітаризація, денацифікація будуть розглянуті мною в окремих наукових статтях. Тож у цій статті, зосереджу увагу тих дослідженнях, які фактично стали теоретичною передумовою означеного вище, в яких в якості імперативного геополітичного конструкту було використано **територіальний чинник**.

Власно територія, а у більш абстрактному плані – простір виступає як головний ресурс життєздатності держави, брак якого спричиняє її геополітичну маргіналізацію. Розвиваючи цю думку, *Н. Лепська* слушно відмічає: «У цьому сенсі експансія є фактично технологією забезпечення геополітичної суб'єктності держави. Тож вона має постійно опікуватися розширенням меж свого життєвого простору. І це має бути не тільки територія як така, а й якісно інші типи простору, що відповідає сучасному розумінню спатіальної багаторівневості в геополітиці» [7, с. 114].

Отже звернення до аналізу **територіального чинника**, як теоретичної підвалини обґрунтування війни Росії проти України є обґрунтованим і доцільним, а головне своєчасним. Адже світове комплексне регіоназнавство і політична компаративістика також приділяють даним питанням окрему наукову увагу.

Однією з таких робіт в контексті мого дослідження **впливу територіального чинника як імперативного конструкту геополітики** на сучасні міжнародні відносини, виступає праця *С. Бабуріна* щодо правових та геополітичних проблем території держави, яка вийшла друком 25 років тому у далекому 1997 році [8]. Питання щодо інших субстанційних категорій: життєвий простір, великий простір, просторова концепція, територіальна експансія є важливими в контексті творення теорії геостратегії [9-13], але не входять до предмета дослідження в рамках даної статті.

Саме в цій праці робиться, на мій погляд, концептуальне обґрунтування і закладається сучасний фундамент політичних рішень, які призвели до війни проти Грузії 8 серпня 2008 року, анексії Криму і частин території України у 2014 році і нарешті широкомасштабної війни 24 лютого 2022 року РФ проти України (яка реально почалася ще у лютому 2014 року), війни, передусім, за територію та її зв'язок із державою та розвиток політичної свідомості наднаціонального російського суперетносу (як його називає вслід за *Л. Гумільовим* називає *С. Бабурін*).

Просторовий перерозподіл влади зумовив експансію володарювання керманичів РФ на суміжні території, адже виховані в дусі школи геополітики *О. Вандама* [14; 15], *Д. Мілютіна*, *М. Данилевського*, *П. Савицького*, *М. Трубецького* та подальших неоевразійців, концепції яких стали продовженням класичних ідеологем євразійства, (лишаю остеронь межі впливу класичної німецької школи геополітики на формування ідеї щодо простору на теорії та вчення згаданих вище осіб) російські владці асоціюють велич держави не з внутрішнім добробутом, процвітанням та економічним ростом, рівнем щастя тощо, а передусім із розміром території, яку вони контролюють і над якою вони мають владу (причому ефективність даної влади як окрема наукове завдання навіть не ставиться у постановочному плані, адже основний принцип: володіти, щоб не дісталось іншим, особливо країнам заходу). Як свого часу влучно виразив цю ідею *В. Молотов* «*Черт с ним, с мясом, только бы империализм подох!*» (мовою оригіналу) [16].

Що характерно, саме цей розмір в їхній уяві і визначає слабкість або могутність, вразливість або безпеченість держави. Низка російських дослідників відкрито відзначали, що одним із пануючих явищ російського життя була **колонізація** [17-19]. Диким чином хворобливо інтерпретуючи історію, один із російських авторів, відзначаючи на наступність сучасної Російської держави з Київською і Володимирською Руссю, подає свою гадку, що начебто «витоки російської державності лежать в новгород-київському періоді, при цьому просторова еволюція стала важливим елементом розвитком давньоруської держави. Московське

князівство стало тим ядром, біля якого почався поступальний рух щодо об'єднання на той час роздроблених земель, відкривши тим самим новий крупний період російської історії» [20, с. 39].

Окрім хворобливих інтерпретацій, також можна надбати і фантазії, що не має жодного стосунку до дійсності. Так, однією з таких фантазій є думка *Є. Холмогорова*, який відзначає, що руська цивілізація на відміну від західного капіталізму, який будується на цілераціональній дії, заснована на ціннісно-раціональній дії, для якої безумовною цінністю виступає заданий високий соціальний ідеал, котрий має першочергове значення над метою і задає раціональній структурі визначений смисловий, а не лише цільовий зміст [21, с. 251].

Так само, як і один із засновників концепції «Руського світу» *С. Бабурін*, стверджує, що руській імперській ідеї притаманний комплекс складних релігійно-ідеологічних уявлень про есхатологічний зміст і призначення руської державності. Імперський підхід означає не лише сильну владу, а й владу справедливую, за якої кожній людині гарантуються усі можливості для всебічного розвитку і гідного життя. Не за рахунок інших людей, а разом із ними [22, с. 20].

І це не зважаючи на те, що якщо звернутися до російських джерел першої декади 21 століття, то там чітко відзначено, що **міжнародно-політичний регіон** – прив'язана до територіально-економічного і національно-культурного комплексу (який засновується на специфічній однорідності географічних, природних, економічних, соціально-історичних, політичних, національно-культурних умов, які слугують підставою для його виділення) регіональна сукупність явищ, що об'єднані спільною структурою і логікою таким чином, що ця логіка і історико-географічні координати її існування є взаємообумовленими [23, с. 8].

Тобто, якщо детально та тверезо проаналізувати це визначення, то логіки та взаємообумовленості існування України в рамках російського культурно-історичного регіону не існує.

Отже абсолютно зрозуміло, що питання перемоги Української держави полягає не лише в зміні режиму або усуненні конкретних осіб, правлячих кіл від правління. Має йтися про політичну капітуляцію і необхідність перезавантаження інтелектуальної еліти об'єктивною інформацією щодо навколишнього світу, для подальшого її тиражування в маси. Адже вся наука, публікації, дослідження російських дослідників спрямовані ідеологічно, просякнуті докорінною українофобією, в них порушено майже всі суттєві наукові принципи і критерії, тож фактично дослідження цього часу увійдуть в історію як відлуння політичної думки керівництва держави, яке знаходило своє обґрунтування своїх примх, бажань, покликів минулого тощо в усіх можливих сферах наукової діяльності

і в різних галузях науки і за допомогою відповідної армії науковців, експертів та аналітиків.

Підтвердженням моєї тези виступає і думка російського дослідника *І. Тяпіна*, який відзначає, що фундаментальним принципом російського геополітичного ідеалу виступає *захист свого геополітичного простору від тиску атлантистської цивілізації* заради реалізації моделі справедливого соціального устрою, національного відродження і морального перетворення людства [24]. Ефективно чинити опір західній гегемонії в принципі може лише держава, яка є крупною за простором і чисельністю населення, орієнтованою на заповіді національно вираженої абсолютної моралі, яке будує на її основі політичну і правову діяльність, володіє самостійною ідеологією і стратегією розвитку на базі національної ідеї, чуже корупції і олігархізації. Відтак існування Росії в майбутньому можливе лише в якості держави з імперськими рисами [25, с. 20].

Тож, зважаючи на те, що путінський режим, наслідуючи традиції, розглядає Українську державу в рамках власного геополітичного простору, то будь-які спроби нашої держави чи то ходи до ЄС, чи то в НАТО, чи то будь-які інші вектори руху в бік атлантизму будуть жорстко припинені будь-якими засобами, не зважаючи на ціну, з метою встановлення «історичної справедливості і власної безпеки» (в інтерпретації путінського режиму).

Також доцільно процитувати *О. Фурсова*, котрий зауважує, що у руській історії *простір* відіграє особливу роль. По суті, саме він (кількість та якість, тобто як тип ландшафту) одне з головних, якщо не головне багатство (і зброя) руських. І вже точно головна руська субстанція, з приводу якої складаються владні та соціальні відносини. З цієї точки зору захисту руського простору є автоматичним захистом власної та соціальної організації і навпаки [26]. Даний автор фактично формулює аксіому, згідно з якою, будь-які дії України як геополітичного простору Росії в напрямку атлантизму, будуть ідентифіковані як порушення соціальної організації суспільства, а відтак обов'язково спричинять включення механізмів захисту цього простору. Як виявилось захист простору Росії полягає в ліквідації українства, геноциді, варварській війні тощо.

Що ж до України, то такі теоретичні посили були сформовані ще на першому терміні президентства *Л. Д. Кучми*, але не набули широкої рефлексії серед українських науковців, які на той час не без допомоги чисельних агентів впливу РФ вважали її стратегічним партнером, а будь-які спроби незалежного наукового аудиту існуючих ортодоксальних безпекових парадигм піддавалися остракізму. Час минув, більшість із цих осіб перевертнів опинилися хто за ґратами, хот в іншому світі, а хто в Росії. Інші лишилися і вже пишуть

опуси про перемогу над путінським режимом і т.д. Хтось, хто захистив докторську дисертацію в 1997 році про українську національну ідею, українську мрію та національну мету виявився найбільшим зрадником України. Але в сучасному світі не можна стерти те, що було написано і було сказано, а головне – що було зроблено. У тому, напевно і полягає чудо чинення української крові або духового призначення до українського роду.

Визначальним є те, що територія не ототожнюється із сушею.

Державний кордон не визначає і не лімітує геостратегічний простір як сукупність просторів стратегічного значення. Це принциповий момент.

Так, *С. Бабурін* чітко відзначав на універсальність поняття *території*, яка уявляється не лише у вигляді просторових меж функціонування суспільства, певної основи існування соціального організму, а свого роду політичний, економічний і культурний простір, межі здійснення влади зсередини країни і межі, за якими держава виступає як іноземна, зовнішня сила [8].

Фактично йдеться вже не стільки про простір, скільки про *ландшафт*. Саме цим питанням я приділяв багато уваги у своїй монографії «Стратегія державної інфраструктурної політики України» [27], розглядаючи антропогенний, сакральний інфраструктурний ландшафти, а також окремо гуманітарну ауру нації.

РФ не вважала і не ідентифікувала Українську державу (якщо бути відвертими, то жодну державу колишнього СРСР) в якості окремого та самостійного *суб'єкта* зовнішньої політики (в практичній геостратегії узвичаєно вживають термін «гравець»), саме тому вона і зараз продовжує діяти в рамках наперед визначеної концепції: намагається визначити нам шлях розвитку, вирішувати питання щодо членства в НАТО, ЄС, нашого правового статусу і взагалі міжнародної геостратегічної суб'єктності і т.д.

Тобто розумово і ментально, для путінського режиму, їхня влада безумовно і в повному обсязі розповсюджується на територію України, економічний та інфраструктурний потенціал також вважається таким, що належить їм, тому вони абсолютно спокійно його знищують. Адже Українська держава для Росії не виступає окремим рівноправним суб'єктом міжнародних відносин, іноземною державою, а завжди розглядалася як васальна підросійська зрабована територія, якою вони керують через агентів впливу, лобістів, політичну корупцію тощо. Щойно постало питання зниження керованості, виходу з-під впливу і протекторату Росії, одразу ж були застосовані дикі і нелюдські силові заходи, які є наслідком агресивної політики цієї держави, є війною на знищення за для реалізації проекту «Російська імперія – версія 3.0.»

Тому вислів *Клаузевиця*, що війна є проведенням політики іншими засобами як не найкраще відлунує загарбницьку та експансіоністську політику Росії, її спрямованість на реалізацію хворих і нікчемних теоретичних геополітичних концепцій про апріорне та перманентне розширення території, не зважаючи ні на які ресурси (людські, економічні та репутаційні втрати через війну та подальші численні судові позови про відшкодування завданої шкоди, які розтягнуться на декілька майбутніх поколінь росіян тощо).

Ф. Рузвельт свого часу відзначав, що напад на США може практично розпочатися із встановлення контролю над будь-якою з баз, від яких залежить безпека США, неважливо чи то на півдні чи на півночі [28, с. 153].

Тож, перефразуючи та інтерпретуючи цю фразу у власний для себе спосіб, керівництво Росії розтлумачило цю тезу на свій лад: оскільки НАТО не дало гарантій щодо нерозширення на схід, то можливе входження України до НАТО означатиме напад на геополітичний простір Росії, тому слід нанести упереджуючий удар з метою унеможливлення реалізації загроз будь-якої інтенсивності з боку України, тим самим зберігаючи контроль над власним геополітичним простором (куди за уявленням керівництва Росії входить Україна). Ці тези пішли в ужиток як для внутрішнього споживача, так і активно тиражуються в тих державах, які підтримують війну проти України: Іран, КНДР, Сирія.

На думку професора Єльського університету *Т. Снайдера* контроль над **українськими землями** був метою Гітлера у Другій світовій війні, принаймні на території Європи; тому територія України була найбільш смертоносним місцем на Землі з початку 1930-х років, до середини 1940-х [29]. Так само російська дослідниця *В. Огнєва* відмічає, що Україна могла стати спусковим гачком колективного Заходу через: 1) прозахідну орієнтацію еліти; 2) конкурентний геоекономічний імідж власного простору. Адже Україна виступає **транскордонною державою**, яке межує з десятьма країнами: Росією, Білорусією, Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією, Молдовою – (їх сім) по сухопутній кордону, і з трьома – Грузією, Туреччиною, Болгарією – морською. Таким чином, Україна є **транскommунікаційною системою**, яка поєднує східне та західне, північне та південне євразійське простір. За даними англійського інституту «Ренділ», за коефіцієнтом транзитності Україна посідає перше місце у Європі. Саме тому для ЄС було важливо побудувати єдину систему комунікацій за участю української сторони [4, с. 55].

Ось за що Росія так палко змагається: не за людей, не за ідеологію, і звичайно не через «утиски російської мови або російськомовних». **Росія веде криваву боротьбу за українську землю!** Саме тому, розроблення теорії геострате-

гії має нагальну значущість і від її найскорішого втілення в життя залежить не лише стан на полі битви, а й горизонти розвитку державної української нації в рамках Української соборної незалежної держави в межах території, що їй належать за природним правом.

Значення території для ефективного розвитку та взагалі функціонування людства зберігається і досі, саме через це Росія прагне не стільки встановити контроль над *інфраструктурним потенціалом*, як на це дуже часто відмічають окремі недосвідчені автори (лідери громадської думки, експерти, усілякого штибу радники тощо), скільки захопити саме землі. Байдуже: із людьми або без, з інфраструктурою або без. Люди як біоістоти є вторинним («баби нарожають!»), ось чому бомбардування пологових будинків, шкіл, дитячих садочків, лікарень є звичайною практикою експансії в російському виконанні і чим далі затягуватиметься війна, тим більше об'єктів цивільної стратегічної інфраструктури і цивільних людей, в тому числі і дітей буде знищувати путінський режим.

Для більш глибокого розуміння сутності сучасної російської зовнішньої політики, слід аналізувати теоретичні праці, які фактично і виступають корінними формуваннями тих чи інших концепцій і доктрин, які реалізуються на практиці. Саме через їх докладний аналіз можливо зрозуміти супротивника, а також розробити власні стратегії, враховуючи розуміння моделей розвитку подій у війні Росії проти України.

Так, *С. Бабурін* [8, с. 177] у підрозділі 13.3. «Війна як політика територіальної перебудови» активно цитує:

- *В. Леніна*, який трактував сутність війни як класову природу політики, продовженням якої виступає війна;
- *І. Сталіна*, який відзначав, що держави виступають в якості живих організмів, які борються за колонії, ринки збуту, джерела сировини;
- *С. Котляревського*, який зауважував, що війна як природна форма діяльності держави у зовнішньому світі, насильницька боротьба, воєнна функція виступають головним чинником зміни території за примусом;
- *К. Неволіна*, котрий наголошував на тому, що при безуспішності мирних зносин лишається єдиний засіб вирішення спорів – війна.

Таким чином *С. Бабурін*, свідомо порушуючи норми наукової етики, навмисно добирає односторонніх доказів власної позиції щодо **законності і справедливості війни за територію**, неважливо якими методами, якою ціною і які вона матиме наслідки для стратегічного потенціалу країни агресора.

Більше того, саме *С. Бабурін* вважається одним із ключових фундаторів та апологетів концепції «*Руського миру*», який він розуміє як культурно-історичну спільність, що виходить за межі

національних держав і політичних систем, засновану на відмінній від інших системі цінностей та інтересів. Із цих позицій простір Руського миру визначається усією територією колишнього СРСР (в багатьох дослідженнях також фігурує термін «*пострадянський простір*»), а також Сербією та Чорногорією. Політичним ядром Руського миру має стати союзна держава Росії та Білорусі, велика держава, заснована на руській культурі та руській мові, здатна відбити експансію Заходу та Сходу, яка відкидає будь-яку глобалістичну уніфікацію [30].

Ця думка тиражується у переважній більшості політологічних досліджень руських авторів. Зокрема, В. Огнєва відзначає, що з позиції Росії її географічний простір самозбереження – це Мала Євразія – пострадянський простір, який умовно співпадає з територією колишнього Радянського Союзу. Однак із виникненням американського проекту «Україна» цей простір перетворився на загрозу для існування Росії [4, с. 54].

Водночас С. Бабурін не аналізує геополітичну доктрину панславизму, розроблену М. Данилевським, в рамках якої останній чітко відзначав, що об'єднання має звершитися таким чином, щоб усі слов'янські течії не зливались у руському морі, тобто усі слов'яни мають зберегти власну національну самобутність, політичну і культурну незалежність [31, с. 254].

Так само і К. Леонтьєв, вказуючи на необхідність створення східно-православного союзу, прямо відзначав на існування двох Росій: Росія – імперія з новою адміністративною столицею в Києві і Росія – голова Великого Східного Союзу з новою культурною столицею на Босфорі [32, с. 210].

Причому в більшості цих концепцій, не робиться навіть допускання того факту, що держава агресор може зазнати *стратегічної поразки* і не тільки не отримати бажану територію, а й ще втрати власну чи взагалі втратити легітимність і державність, бути дезорганізованою і дефрагментованою. Наслідком стратегічної поразки Росії може стати її розгерметизація.

Ось на цей момент теж доцільно звертати увагу саме в *концепціях геостратегії*, бо *геополітичні концепції* здебільшого проголошують і декларують бажані цілі, водночас в них недостатньо різних сценаріїв розвитку подій особливо в епоху нелінійності та нестаціонарності: все відбувається в рамках сталих бінарних антагоністичних парадигм.

Головне: усі ці стратегії написані не українцями і не для України, тож природньо в них місця Українській державі як самостійній та вільній, незалежній та соборній країні, рівноправному партнеру міжнародних відносин просто не існує.

Саме це і порушує питання щодо необхідності розроблення власної *теорії геостратегії*, зокрема засади якої я формую у власних політологічних публікаціях.

Важливим для будови власної *геостратегії* вже не як теорії, а як політико-безпекової практики нашої держави виступає і цитована С. Бабуріном теза засновника комуністичної партії Італії *Антоніо Грамші* про те, що війна, як правило, завершлася миром, або коли опинялася розбитою армія супротивника і була окупована його територія, або ж коли стратегічна мета війни була досягнута потенційно, тобто було створено положення, яке не залишало сумнівів у тому, що зокрема, армія «в стані» окупувати ворожу територію [33]. Саме таке завдання: запровадити постійну присутність російських військ в Україні для ведення військового терору у західній Україні я надібав, опрацьовуючи сучасні чисельні джерела з демілітаризації.

Ця теза є вельми важливою, коли настане час підписувати будь-яку мирну угоду з Росією.

В рамках *української геостратегії* мирна угода може бути підписана лише тоді, коли будуть створені умови для реалізації української *стратегічної мети: вільна, самостійна, незалежна і соборна держава*, в тому числі через унеможливлення захоплення інших територій України, а також утримування захоплених територій поза державних кордонів України. Питання про розширення влади на український геостратегічний простір також постане, але з часом.

Продовженням міркувань даного автора виступають виділені ним форми територіального набуття:

- анексія території;
- окупація : 1) фіктивна; 2) ефективна;
- розширення НАТО на Схід [8, с. 180-181].

У цитованій роботі замало уваги приділено рівню управління наявними територіями, критеріям їхнього розвитку, індикаторам та індексам економічного зростання, рівня щастя, підвищення добробуту населення тощо. Тобто головний акцент у доволі значній за обсягом праці приділено фактичному обґрунтуванню війни як законного засобу набуття територій, тобто С. Бабурін, нічого нового не винайшов як просто розвивати ідеї класичної німецької школи геополітики, пристосовуючи ідеї експансії до концепції руського світу. Більше того, в цитованій роботі знаходить свій розвиток думки щодо необхідності порівняння інтересів і недопущення інтеграції та об'єднання Англії, Німеччини, Франції та Австрії, об'єднання яких на думку ідеологів російської геополітики завжди несе загрозу для Росії.

Окремий пласт *руських наукових досліджень* складають праці, в яких автори описують детальні концепції війни проти Заходу та атлантистського світу, який, на їхню думку, щодня тільки і мріє лише про те, як знищити Росію та опанувати її природні ресурси.

Натомість порівняння *стратегічних розвідок західних науковців* із руськими аналогами

не дає можливості дійти висновку про синхронне бачення власного стійкого розвитку через знищення когось.

В західних дослідженнях переважає підхід, за якого супротивник (до речі Росія до війни з Україною – до 24 лютого 2022 року – була і визначалась лише в якості *стратегічного партнера*, а не ворога) був визначений перспективно в обличчі Китаю і відповідно формувалися напрями його стримування через взаємодію у різних сферах життєдіяльності.

У цьому контексті підкреслюю, що я не знайшов багато праць західних дослідників, присвячених питанням, наприклад:

- активного насадження сепаратизму в КНР;
- відсторонення від влади законно обраних легітимних лідерів;
- розподілу Китаю за певними етнічними, територіальним або іншими ознаками.

Напрями стратегічних досліджень були спрямовані на унеможливлення формування умов для стратегічного лідерства КНР – не більше! Навіть *Г. Кісінджер*, який у червні 2022 року запропонував Україні піти на територіальні поступки Росії, робив такі припущення, виходячи з необхідності залишити, існуючий на його суб'єктивну думку, баланс між Росією та Китаєм, яка може його стримувати.

Прагнучи бути рівновеликою Заходу Росія не прагне мати той рівень демократії, реформ, свободи слова, захисту прав і свобод людини і громадянина тощо. Констатується лише одне прагнення:

- бути рівними геополітичними силами, не будучи такими по суті, не пропонуючи навіть еталонних параметрів, індексів та індикаторів, за якими можна було б стверджувати про справедливу рівність;
- мати рівні права, однак мати різний обсяг обов'язків і відповідальності.

В рамках путінського режиму будь-які пропонувані реформи сприймаються як нав'язування утопічних кліше, які можуть перетворити на думку апологетів руському миру, Росію на провінцію англосаксонського миру. Водночас розвиток сусідніх держав сприймається неодмінно як експансія заходу і відповідно загроза руському миру. Тобто будь-який розвиток будь-якої держави, що межує з кордонами РФ визнається загрозою. Інакше є божевіллям і скаженістю назвати і витлумачити це неможливо. Відтак за змістом геополітичні концепції руських дослідників завчасно спрямовуються у русло протистояння і протиборства, чим наперед зміщують акцент колоборації лише в площину суперництва, а не активної та конструктивної взаємодії.

Натомість в *руських джерелах* відкрито обговорюються питання:

- дестабілізації ЄС;

- приєднання окремих країн до власної імперії в рамках реалізації власної концепції «експансії російської цивілізації»;

- ліквідації європейської єдності;

- проведення усіляких інформаційних та інших компаній, в тому числі і через соціальні мережі, мережу лобістів і розвідку;

- обговорюються механізми вжиття активних заходів щодо приведення до влади не лише про-російських керівників, а й передусім антизахідних урядовців.

Так само можна багато знайти досліджень, в яких формуються різноманітні алгоритми знищення єдності західного світу, його цінностей і взагалі його самого тощо. Тобто **спрямованість наукових досліджень в Росії** є чіткою: обслуговування геополітичного месіанського вектора щодо реінкарнації Російської імперії через формування руської цивілізації і просування та експансію руського світу будь-якими засобами. Також дуже прикро, що саме в наукових дослідженнях відбувається констатація того факту, що **розвиток Росії вбачається через знищення інших**: тих, хто мислить інакше, живе інакше і має інший світогляд, інші цінності та ідеали, говорить іншою мовою і живе краще і щасливіше, заможніше і багатше.

Росія сама для себе на всіх етапах свого функціонування формує стіни і заборони, замість мостів і дозволів, замість інтеграції – дезінтеграція, замість взаємодії – санкції. Замість культурної експансії відбувається знищення національних культур інших держав і насадження усього чужого для цих держав під назвою руська культура. Замість руського світу відбувається насадження руського зла і темряви, лиха і негоди, ненависті, горя та скорботи. Гучні заяви про те, що Росія є володарем найбільш духовно возвеличеної, благородної і ціломудреної культурної традиції [25, с. 20], претензією на «Третій Рим» [34] не мають нічого спільного зі звірствами, насильством, агресією та звірячими нелюдськими злочинами, варварською війною, що вчинює путінський режим під час війни в Україні.

У справжній концепції **рашизму**, яку невірно називають «руський мир», всі, хто не руські не мають права на існування. Навіть твердження у 2013 році колишнього міністра культури Росії Медінського про те, що у руського народу є *одна зайва хромосома* [35], свідчать про нову фашистську ідеологію, яка реалізується в сучасному світі і не отримала досі кваліфікованої відповіді у тому числі і у **системному силовому форматі**. Тим більше, що у 2018 році вже Путін відверто заявив, що в руських закладено певний «національний код», який робить їх особливими. Цей код, на його думку, складається із покоління в покоління. І кожне покоління додає до нього маленьку-маленьку частиночку, яка робить його ще більш могутнішим, ще змістовнішим і життєздатним [36].

Від себе відзначу, що присутність однієї зайвої хромосоми в медицині має чітку назву: трисомія. Узвичаєно *зайва хромосома* може бути при [37]:

- *синдромі Дауна (трисомія 21 хромосоми)* – генетична хромосомна аномалія, яку спричинює присутність додаткової хромосоми у 21 парі. Даун – це не діагноз і не вирок, а лише одна зайва хромосома [38];

- *синдромі Патау (трисомія 13 хромосоми)* – наявність додаткової хромосоми 13, яка виявляється аномальним розвитком переднього мозку, середньої зони обличчя і очей, тяжкою розумовою відсталістю, пороками серця і невеликим розмірами при народженні;

- *синдромі Едвардса (трисомія 18 хромосоми)* – до зовнішніх ознак належать: зміна форми черепу, відсутність вушних мочок, деформація вушних раковин, маленькі очі, короткий великий палець, розщеплення піднебіння. Страждають на слабоумство.

Отже, що саме насправді мали на увазі глашатаї путінського режиму, стверджуючи про зайву хромосому у руського народу, доводиться лише здогадуватися або ж дочекатися чергових «наукових досліджень» від руських авторів, які пояснять богообраність руського народу.

У даному ракурсі слід визнати, що захід дуже тривалий час помилково вважав, що надання Росії рівних прав в економічній сфері та преференцій, доступі до інвестицій високих технологій, перетворить Росію на повноправного партнера, інтегрує Росію до системи загальнолюдських цінностей, зменшить напруження і сприятиме формування безконфліктного середовища, заснованого на балансі інтересів, партнерських відносинах тощо. Тобто захід об'єктивно прагнув до формування системи стратегічного балансу, це власно і є **мета геостратегії**.

Однак, ці концепції, вочевидь, виявилися помилковими. Причина на мій погляд: використання застарілих геополітичних концепцій, які є не придатними для сучасного **геостратегічного дискурсу** [39].

На жаль науковці Росії та її політичне керівництво фактично діють в унісон. Адже навіть на науковому рівні можна спостерігати відчутний та значний вплив ідеологій «рашизму», «русського миру», «победобесія» [40] на думки та напрями досліджень руських авторів, що наперед уводить їх від об'єктивного наукового аналізу, а їхні дослідження перетворюють на служницю політичних ідеологій, якими послуговується керівництво держави і обґрунтовує свою політику.

Геополітика Росії не піднялась на рівень **геостратегії**, через що домінантний дискурс щодо або: 1) протилежності Руської цивілізації західному світу у різноманітних інтерпретаціях або 2) геополітичного балансу між Європою та Азією складає імперативний зміст як наукових дослі-

джень, так і теоретичних геополітичних концепцій, які лягають в основу зовнішньополітичного курсу держави. Це, зокрема підтверджує інформація відносно посла Росії в США *А. Антонова*, який влітку 2022 року у бесіді із колишнім послом США в Афганістані Замаєм Халізадом висловив бажання, щоб США «поважали Росію» [41; 42].

Висновки щодо кореня російської геополітики. Свого часу М. Міхновський у своїй глибокій роботі «Наступ мікробів», вдумливо накреслив: «Призначення мікробів – руйнувати органіку життя. І смішно дискутувати з мікробом або сидати з ним за «круглий стіл» (як радять наївні земляки). Мікроб, наприклад, очевидно за «великопростірні» держави (навіть не імперії), за універсальну «єдинонеподільність» (труп, наприклад, є – по певним часі – цілковито єдино-неподільний, що і є ціллю мікробів)» [43].

За таких умов непорушності геополітичних установок минулого століття на сьогодні навряд чи із цим поколінням управлінців в Росії доведеться розбудовувати мирний європейський та євразійський процвітаючий геостратегічний простір. Неподільність безпеки, мережева дипломатія, багатостороннє співробітництво на які постійно наголошує Росія і Китай, є також є лише лозунгами і демагогією, оскільки тривіальність даного посилює чіткі відповіді у практиці міжнародних відносин: замість коеволюції, відбувається мілітаризація міжнародних відносин, а мілітарний дискурс взагалі стає дедалі більш популярним та ефективним, а головне домінантним засобом комунікації.

За даного формату Українській державі за такого розкладу в рамках ортодоксальних кліше, що активно упроваджувалися роками в російській науковій та правничій елітах, приписується неминуче зникнення з історичного та політичного дискурсу. **Але це – план не наш.**

У нас інші – свої плани стійкого та ефективного розвитку Української держави.

Тому наші плани мають бути інтегровані до власної **геостратегії розвитку сучасної Української держави**, котра має спиратися на духовій природі народу та скарбі історичної традиції, принесеному з глибини віків.

Саме тому застосування методів *когнітивного моделювання* для розбудови **геостратегічного простору** є корисним лише частково. Адже воно дозволяє зрозуміти хід мислення не лише керівництва РФ, а й взагалі мотивацію тотальної підтримки війни пересічними громадянами, навіть батьками та матерями тих військових, які свідомо йдуть воювати і гинуть в Україні. Це є наслідком структурованого уявлення про навколишній світ, де всі «проти Росії», в тому числі й НАТО, США та західні країни, тому всі, хто підтримує «ворогів», фактично виступають проти Росії. А відтак, загрозу треба знищити.

Звичайно ж, навіть побіжний аналіз текстів і постулатів очільників різноманітних геополітичних шкіл в Росії [44-59], розмаїті спроби історіософського та теологічного обґрунтування різного штибу месіанської ідеї та окремішності руської цивілізації тощо, не мають майже нічого спільного із тими практичними діями Realpolitik, які вчинює путінський режим, насправді знищуючи власний народ, генофонд, армію, інфраструктуру, економіку, репутацію, завдаючи непоправної стратегічної шкоди передусім своєму етносу і його пасіонарності в умовах експансії регіональних етносів. Адже ця політика – політика знищення передусім Росії.

Не кажучи вже державні виступи представників путінського режиму, доводиться констатувати, про проникнення ракової пухлини українофобії і в чисельні руські наукові дослідження із політології, що наперед унеможливує говорити про навіть імовірний інтелектуальний потенціал відродження Росії на гуманістичних засадах коеволюції і прагнення до стратегічного балансу невоєнними засобами.

Також не враховується тенденція щодо запиту на регіональне лідерство з боку таких лідерів,

зокрема Туреччини та Індії, Ірану, посилення дезінтеграційних явищ в ЄС, а також зростанню впливу Китаю.

Виявлена гомогенна **спрямованість наукових досліджень в Росії**: 1) вони виступають служницею путінського режиму щодо обґрунтування геополітичного месіанського вектора відносно реінкарнації Російської імперії через формування руської цивілізації і просування та експансію руського світу; 2) в них констатовано, що **розвиток Росії передбачає знищення всіх інших**: тих, хто мислить інакше, живе інакше і має інший світогляд, інші цінності та ідеали, говорить іншою мовою і живе краще і щасливіше, заможніше і багатше.

Саме тому розгляд теоретичних концепцій має бути корелятивно узгоджений із тими практичними діями, які вчинює російська влада на тому чи іншому етапі історичного розвитку. Лише так можна дійти до реального рівня реалізації геостратегії, а не перебувати в солодких оманах різнокольорових обріїв месіанства, що знаходять свій вираз і строкатих геополітичних концепціях і доктринах, активно впроваджуваних в життя як зсередини Росії, так і у зовнішній політиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лепська Н. Специфіка категоризації простору в геополітиці. *Вісник Львівського університету. Серія філософ.-політолог. студії*. 2017. Випуск 15. С. 15–162.
2. Савченко Ф. Заборона Українства. 1876 р.: До історії громадських рухів на Україні 1860-1870-х рр. / Ф. Я. Савченко; Українська академія наук. Харків; Київ: державне видавництво України, 1930. 414 с.
3. Зятєв С. Емський указ російського царя: історія спроби знищення всього українського. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/05/30/emskiy-ukaz-rosijskogo-czarya-istoriya-sproby-znyshhennya-vsogo-ukrayinskogo/>.
4. Огнева В. В. Геополитическое самоопределение России в контексте украинского кризиса. *Известия ТулГУ. Гуманитарные науки*. 2022. Вып. 2. С. 53–60.
5. Армія зробила Україну суб'єктом геополітики: Тімоті Снайдер про значення опору широкомасштабній агресії Росії. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/snayder-armiya-vidsich-rosiyi-ukrayina-subyekt/31885780.html>.
6. Міхновський М. Самостійна Україна. Промова / Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Т. 1. Б.м., 1983. С. 62–74.
7. Лепська Н. В. Простір як фундаментальна категорія в теоріях німецько-центричної геополітики. *Політичне життя*. 2017. № 4. С. 108–114.
8. Бабуринов С. Н. Территория государства: правовые и геополитические проблемы. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1997. 480 с.
9. Ратцель Ф. Политическая география (в изложении Л. Синицкого) Геополитика: Хрестоматия [сост. Б. А. Исаев]. СПб.: Питер, 2007. С. 15–36.
10. Моро-Дефарж Ф. Введение в геополитику. М.: Конкорд, 1996. 148 с. URL: <http://grachev62.narod.ru/dfgr/content.htm>.
11. Челлен Р. Государство как форма жизни / Рудольф Челлен; [пер. с швед. и примеч. М.А. Исаева; предисл. и примеч. М.В. Ильина]. М.: РОССПЭН, 2008. 319 с.
12. Рукавицын П. Концепция борьбы за жизненное пространство немецкой школы классической геополитики. *Обозреватель-Observer*. 2008. № 9. С. 109–116.
13. Хаусхофер К. О геополитике. Работы разных лет М.: Мысль, 2016. 464 с.
14. Вандам А.Е. Наше положение. СПб.: Типография А.С. Суворина, 1912. 204 с.; Вандам А.Е. Геополитика и геостратегия. М.: Кучково поле, 2002. 272 с.
15. Вандам А.Е. Геополитика и геостратегия. М.: Кучково поле, 2002. 272 с.; Вандам А.Е. Неуслышанные пророки грядущих войн. М.: АСТ, 2004. 363 с.
16. Чудовищный документ эпохи раскулачивания, депортаций и спецпоселений. URL: <https://rusidea.org/32031>.
17. Соловьев, С. М. История России с древнейших времен / С. М. Соловьев: в 6 кн. СПб., 1896.

18. Ключевский В. О. Сочинения: в 9 т. М., 1987-1990.; Семенов-Тянь-Шанский, В. П. Город и деревня в европейской России. *Записки императорского русского географического общества по отделению статистики*. 1910. Т. 10. Вып. 2.
19. Семенов-Тянь-Шанский, В. П. О могущественном территориальном владении применительно к России. Очерк политической географии. *Известия Императорского русского географического общества*. 1915. Т. 51. Вып. 8.
20. Миньяр-Белоручев К. В. Пространственная эволюция Российского государства (XIII – XXI века). *Вестник ЮУрГУ. Серия «Социально-гуманитарные науки»*. 2017. Т. 17. № 3. С. 38–42.
21. Холмогоров Е. С. Русский националист. М.: Европа, 2006. 432 с.
22. Бабурин С. Н. Возвращение русского консерватизма. М., 2012. 832 с.
23. Проблема пространственной (спатальной) подачи материала в рамках мирового комплексного регионоведения и политической компаративистики. *Сравнительная политика*. 2010. № 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-prostranstvennoy-spatialnoy-podachi-materiala-v-ramkah-mirovogo-kompleksnogo-regionovedeniya-i-politicheskoy>.
24. Тяпин И. Отражение внешнеполитического положения России в отечественной геополитической мысли: история и современность. *Historia provinciae – журнал региональной истории*. 2017. № 3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/otrazhenie-vneshnepoliticheskogo-polozheniya-rossii-v-otechestvennoy-geopoliticheskoy-mysli-istoriya-i-sovremennost>.
25. Тяпин И. Отражение внешнеполитического положения России в отечественной геополитической мысли: история и современность. *Historia provinciae – журнал региональной истории*. 2017. № 3. С. 6–23.
26. Фурсов А. Русский ковчег. Известный историк о будущем России. *Завтра*. 2007. № 5.
27. Ліпкан В. А., Зубко Г. Ю. Стратегія державної інфраструктурної політики України : монографія. Київ: Ліпкан В. А. 2022.
28. Рузвельт Ф. Беседы у камина. пер. с англ. А. Шаракшанэ. М.: ЛХА «Альманах», 1995. С. 153.
29. Снайдер Т. Армія зробила Україну суб'єктом геополітики: Тімоті Снайдер про значення опору широкомасштабній агресії Росії. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/snayder-armiya-vidsich-rosiyi-ukrayina-subyekt/31885780.html>.
30. Бабурин С. Н. Мировой порядок как система обладания территориями. *Наш современник*. 2006. № 7. С. 202–224.
31. Данилевский Н. Я. Россия и Европа. СПб., 1995. 552 с.
32. Леонтьев К.Н. Храм и Церковь. М.: АСТ, 2003. 636 с.
33. Грамші А. Твори Антоніо Грамші, 12 тт.; Ирина Григорьева. Исторические взгляды Антонио Грамши. Москва: Издательство Московского университета, 1978. 296 с.
34. Клименко А.Н. Влияние идеи «Москва – Третий Рим» на российскую геополитику XIX – XX вв.: автореф. дис. ... канд. ист. наук. М., 2014. 24 с.
35. Мединский: у народа России имеется одна лишняя хромосома. URL: https://www.bbc.com/russian/rolling_news/2013/01/130121_rn_medinsky_usa_interview.
36. «Национальный код». Путин рассказал о генетической «особенности» русских. URL: <https://tsn.ua/ru/svit/nacionalnyy-kod-putin-rasskazal-o-geneticheskoy-osobennosti-russkih-1136190.html>.
37. Основные виды трисомии и причины ее возникновения. URL: <https://inlab-genetics.ru/articles/osnovnye-vidy-trisomii-i-prichiny-ee-vozniknoveniya/>.
38. «Солнечный брат»: как одна лишняя хромосома может изменить жизнь к лучшему. URL: <https://www.forbes.ru/forbes-woman/358321-solnechnyy-brat-kak-odna-lishnyaya-hromosoma-mozhet-izmenit-zhizn-k-luchshemu>.
39. Ліпкан В. А. Щодо необхідності творення геостратегічного дискурсу. *Політикус*. 2022. № 3.
40. «Русский мир», «победобесие», «рашизм». За які ідеології Кремль воює в Україні? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-ukrayina-viyna-ruskiy-mir-pobedobesiye-rashyzm/31835603.html>.
41. Заговорщики из Кремля пытаются начать тайные переговоры с США/ СБУ ищет «крота» / № 253 – Юрий Шве́ц. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TBhaGOu3hCA&t=595s>.
42. Overheard: Russian ambassador talks Ukraine war and 'Jewish guys' at Cafe Milano. URL: <https://www.politico.com/news/2022/06/24/russian-ambassador-ukraine-lunch-00042228>.
43. Маланюк Є. Нотатники (1936 – 1968). Київ: Темпора, 2008. 335 с.
44. Аксенов К. Э. Идеи Л. Н. Гумилева и современная российская геополитика. *Этнографическое обозрение*. 2006. № 3. С. 44–53.
45. Гердт Я. В. Истоки российской геополитики. *Евразийский журнал региональных и политических исследований*. 2012. № 12. С. 26–30.
46. Дугин А. Г. Основы геополитики. М.: Арктогея, 1997. 608 с.
47. Ильин И. А. Собрание сочинений: в 10 т. Т. 2. Кн. 1. Наши задачи. М.: Русская книга, 1993. 496 с.
48. Леонтьев К. Н. Храм и Церковь. М.: АСТ, 2003. 636 с.

49. Макеев А. В. Геополитический путь России в координатах безопасности. *Пространство и время*. 2010. № 2. С. 107–116.
50. Мир России – Евразия: антология / Сост.: Л. И. Новикова, И. Н. Сиземская. М.: Высшая школа, 1995. 399 с.
51. Молотков А. Е. Миссия России. Православие и социализм в XXI веке. СПб.: Русский остров, 2008. 395 с.
52. Нарочницкая Н. А. Россия и русские в мировой истории. М.: Международные отношения, 2003. 536 с.
53. Осипов В. Н. Русское поле. М.: Десница, 1998. 170 с.
54. Панарин А. С. Вызов (Геополитический пессимизм против цивилизационного оптимизма). *Политическая наука в России: интеллектуальный поиск и реальность*. М., 2000. С. 80–94.
55. Панарин А. С. Россия в циклах мировой истории. М.: МГУ, 1999. 288 с.; Панарин А. С. Стратегическая нестабильность. М.: Алгоритм, 2003. 560 с.
56. Работяжев Н. В. Историософия и геополитика российского консерватизма: опыт анализа. *Полития: анализ, хроника, прогноз*. 2007. № 2. С. 103–116.
57. Фадеев Р. А. Мнение о Восточном вопросе. URL: <http://litresp.ru/chitat/ru/Ф/fadeevrostislav-andreevich/kavkazskaya-vojna/6> (дата обращения: 29.04.2017 г.).
58. Шестаков С. А. Политический консерватизм в постсоветской России. М.: Прометей, 2003. 168 с.
59. Якунин В. И., Зеленев В. И., Зеленева И. В. Российская школа геополитики. СПб.: СПбГУ, 2008. 367 с.

ДО ПИТАННЯ ПРО КОЛЕКТИВНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В ПОЛІТИЦІ

TO THE QUESTION OF COLLECTIVE RESPONSIBILITY IN POLITICS

Половко О.О.,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто політичну культуру як один із факторів агресії Російської Федерації проти України. Тезово окреслено деякі технології та ідеї, що сформували сучасну політичну культуру росіян. Компоненти політичної культури характеризуються: політична свідомість як аполітична та некритична, а політична поведінка – як конформна та пасивна. Йдеться про традиційно-підданський тип політичної культури, фактичну відсутність громадянського суспільства та наявність авторитарного політичного лідерства. З'ясування особливостей сучасного стану політичної культури дозволило артикулювати проблему колективної відповідальності. Досліджено морально-політичний аспект колективної відповідальності. Описано історичну генезу концепції відповідальності (К. Ясперс, Г. Арендт), зафіксовано відмінність між поняттями провини та відповідальності. Розглянуто відмінність між індивідуальною та колективною відповідальністю у політиці, правовий та моральний її аспекти. Зосереджена увага на дискусійному співвідношенні свободи та відповідальності за недемократичного політичного режиму, оскільки категорія відповідальності пов'язується з активістською політичною культурою, з відповідно високим рівнем політичної свідомості та поведінки. Також згадано тезу (А.М. Янг) про те, що для колективної відповідальності однієї лише приналежності до політичної спільноти недостатньо, оскільки є важливим, якою саме поведінка особи як члена цієї спільноти. Однак позиція «ми поза політикою» не є підставою для уникнення колективної відповідальності.

Стверджується, що за таких обставин, моральна провина та політико-правова відповідальність лежать на політичному лідері і так званій правлячій еліті Російської Федерації. А оскільки більшість громадян держави залучені у процес легітимації даного режиму, можливо говорити і про колективну відповідальність.

Ключові слова: політична культура, політична свідомість, політична поведінка, політичне лідерство, колективна відповідальність

The article examines political culture as one of the factors of aggression of the Russian Federation against Ukraine. Some technologies and ideas that have shaped the modern political culture of Russians are outlined in thesis. The components of political culture are characterized as: political consciousness as apolitical and uncritical, and political behavior as conforming and passive. It is about the traditional-citizen type of political culture, the actual absence of civil society and the presence of authoritarian political leadership.

Clarifying the peculiarities of the current state of political culture made it possible to articulate the problem of collective responsibility. The moral and political aspect of collective responsibility is studied. The historical genesis of the concept of responsibility is described (K. Jaspers, H. Arendt), the difference between the concepts of guilt and responsibility is recorded. The difference between individual and collective responsibility in politics, in legal and moral aspects is considered.

Attention is focused on the debatable ratio of freedom and responsibility for a non-democratic political regime, since the category of responsibility is associated with an activist political culture, with a correspondingly high level of political consciousness and behavior. Also mentioned is the thesis that for collective responsibility, belonging to a political community alone is not enough, as it is important what a person did or did not do as a member of the community. However, the position "we are out of politics" is not a reason to avoid collective responsibility.

It is argued that under such circumstances, the moral guilt and political and legal responsibility lies with the political leader and the so-called ruling elite of the Russian Federation. And since the majority of citizens of the state are involved in the process of legitimizing this regime, it is possible to talk about collective responsibility.

Key words: political culture, political consciousness, political behavior, political leadership, collective responsibility.

Постановка проблеми. Події, пов'язані з російським вторгнення в Україну 2022 року гостро поставили питання про відповідальність громадян за злочини, які від їхнього імені чинить Російська Федерація. Необхідне чітке розуміння факторів, що призвели до появи такого типу політичної культури загалом і постаті політичного лідера зокрема. Адже політична культура впливає на функціональну підсистему політичної системи, на такі її складові як політичний режим та політичний процес.

Без з'ясування особливостей сучасного стану політичної культури, дослідження її як фактору, що сприяв військовій агресії, не артикулюється і проблема колективної відповідальності.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Досвід колективної відповідальності громадян держави (зокрема німців після Другої світової війни) досліджувався у фундаментальних роботах Карла Ясперса («Питання про провину»), Ганни Арендт («Розповідь про банальність зла»), Макса Пікара

(«Гітлер у нас самих»), тощо. Базовим для цієї статті є поняття колективної відповідальності запропоноване у «Стенфордський філософській енциклопедії» [18].

Джерельну базу статті складає сучасна дискусія про політичну культуру та морально-політичний аспект колективної відповідальності, матеріалами якої ми і послуговувалися. Особливо цікавим у цьому контексті видається дослідження «Відповідальність і справедливість» українського філософа Деніса Кірюхіна [5].

Формулювання цілей статті: З'ясувати як політична культура населення стала одним із факторів агресії Російської Федерації проти України та дослідити питання колективної відповідальності за неї. Основний акцент зосереджено на колективній морально-політичній відповідальності суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У своїй статті для "The New York Times", американський журналіст, тричі лауреат Пулітцерівської премії Томас Фрідман зауважив: «Лише спостереження: ця війна завжди була путінською. Він особисто вигадав, спланував, виправдав її та почав» [7]. Одним із провідних журналістів озвучена теза: це війна політичного лідера держави, а не її громадян. Спробуємо спростувати дану позицію, з'ясувавши механізми через які 145.000.000 росіян могли стати так званими «заручниками ситуації» в цілому і одного політичного лідера зокрема. Першопочатково виникає ціла низка проблемних питань: це відповідальність лідера та політичної еліти, що цілеспрямовано формували відповідну політичну культуру населення?

Чи це проблема традиції політичної культури, що сформувала запит саме на такий авторитарний тип політичного лідерства? Адже відомо: політична система визначає політичну поведінку та свідомість та, водночас, зазнає зворотного впливу.

Які механізми та ідеї сформували сучасну політичну культуру росіян?

І врешті: чи може окремих громадянин нести відповідальність за діяльність своєї держави?

Політолог, дослідник цивільно-військових відносин Кирило Шамієв описує стан сучасної політичної культури як «інтелектуальну кому російської нації». Це є результатом історичного процесу формування лояльного суспільства, протестний потенціал якого фактично нівельовано до мінімального рівня. Процес відбувався у рамках «великої стратегії» (grand strategy) протистояння геополітиці євроатлантичного блоку з метою відновлення так званої «історичної справедливості». Ця стратегія включала як «широкий гібридний вплив на суперників (інформаційні операції, енергетичний шантаж, експорт корупції, вибірковий підхід до міжнародного права, саботаж та форму-

вання блоку лоялістів всередині цих країн), так і внутрішньополітичну мобілізацію». Як наголошує автор, при цьому формував цю стратегію політичний лідер не самотійно. Відповідальність несуть усі учасники політичного процесу та всі лояльні до влади російські експерти. Врешті, «путін вів Росію до катастрофи не самотужки» [12].

Які технології та ідеї сформували сучасну політичну культуру росіян? Політолог, професор Королівського коледжу в Лондоні Гульназ Шарфутдінова у своїй праці «Червоне дзеркало: путінське лідерство і тендітна ідентичність Росії» (The Red Mirror Putin's Leadership and Russia's Insecure Identity) зауважує, що головна відповідальність за сучасний стан лежить на політичній еліті та лідері. Авторка досліджує політику колективної ідентичності, що після 2014 року призвела до зростання популярності російського президента серед населення РФ. Двома базовими ідеями цієї політики були: почуття колективної винятковості та відчуття зовнішнього ворога. Те, що існувало ще за радянських часів, активно використовуються підконтрольними державі засобами масової інформації. Спираючись на теорію соціальної ідентичності фахівчиня розглядає лідерство як процес в результаті якого, послідовники вбачають у лідері того, хто просуває інтереси групи та робить її більш значущою в очах інших й самої себе. Тому особливий наголос робиться на питанні політичного лідерства: «когнітивні структури, успадковані з радянських часів, існують у сплячому вигляді поряд з іншими ідеями та рамками, які дають можливість вибору іншого шляху розвитку. ... І це не спроба повернутись до минулого, це спроба закріпити владу сьогодні, використовуючи психологічні прийоми маніпулювання минулим». У підсумку зауважується, що аргумент полягає в тому, що еліти та політичні лідери відповідають за маніпулювання історією, а також за проведення політики колективної ідентичності ... «тієї політики, яка сьогодні привела суспільство у стан агресивної антизахідної консолідації» [13].

Використовуючи описані вище механізми політичні еліти підготували підґрунтя для наступного: «З одного боку, швидко з'ясувалося, що неможливість самореалізації у політиці та засиллі бюрократії бентежать досить незначну частину суспільства. Відчуваючи опір з боку влади, більшість людей досить легко «інтерналізують» свої протестні потреби у спілкування (зокрема й віртуальне), підвищення особистого життєвого рівня, самореалізацію в бізнесі, неполітизованих громадських організаціях чи групах за інтересами, більш різноманітне проведення дозвілля. ... Потреби у громадській діяльності, що настільки природно входять до списку базових пріоритетів громадян основних розвинених країн, далеко не домінують у системі людських цінностей росіян, яких

достатньо лише не обмежувати надмірно жорстко у повсякденному житті, щоб усунути основні причини для невдоволення. Якщо забезпечується невтручання у приватну сферу, то лояльність населення влади може братися у якусь даність» [10]. Зауважимо, йдеться про розширення свободи у приватній сфері як «значне соціальне досягнення». Однак, загальновідомою є теза, що свободи та права не надаються, вони виборюються. Таким чином, у свідомості росіян політичні свободи не пов'язуються з економічними можливостями та соціальним добробутом. Цікавим є наступне зауваження: «практики, які існують сьогодні в РФ, показують, що домовитися з владою можна про все, але добитися від неї тиском і вимогами не можна майже нічого. Це радикально змінює – по суті основний принцип демократії про силу та можливість народу. Будь-який колективний акт стає не так небезпечним, як контрпродуктивним: ви можете вирішити свою проблему або досягти своєї мети тільки у випадку, якщо будете діяти поодиночці і контактувати з владою *tête-à-tête*». ... Влада може спати спокійно. Знизу – абсолютно деструктуроване суспільство, «плинне постмодерніті», не здатне до самоорганізації, що не має спільних завдань та єдиних цілей» [10].

Сучасна політична свідомість характеризується некритичністю, аполітичністю, а політична поведінка – конформністю та пасивністю («ми поза політикою»). Як зазначала Ганна Арендт, щоб керувати поведінкою своїх підданих, такому режиму потрібно однаково добре підготувати кожного і на роль жертви, і на роль ката. Отже, йдеться про те, що в Росії так і не сформувалося громадянське суспільство та громадянська політична культура. Таке політичне лідерство є результатом функціонування всієї політичної системи та відповідного типу політичної культури. Путін став реакцією на суспільний запит. «Іншими словами, за реальним Путіним стоїть колективний Путін російського народу. Більше того, Путін не просто колективний – він повторюваний» [4].

Німецький історик, професор Мюнхенського університету Мартин Шульце Вессель зауважує: «Питання колективної відповідальності непросте. З одного боку, зрозуміло, що Путін – диктатор, який особисто вирішив розв'язати цю війну. Путін не діє у порожньому просторі, він діє у культурному контексті, і можна навіть сказати, що він – продукт цього контексту. У цьому культурному контексті дуже сильна ідея русофобії, ідея блокування Росії Заходом, і навіть ідея образи на Захід. Всі ці культурні ідеї підживлюють російську агресію. Однак в обох випадках йдеться про те, що політичне лідерство неможливе без підтримки людей. У Росії це підтримка армії, підтримка бізнесу, а отже, це не війна Путіна, це війна Росії» [14].

Проблема сучасного стану політичної культури громадян РФ не знімає питання про колективну відповідальність її громадян. У цьому контексті цікавим є дослідження М. Еппле що стосуються меморіальної культури, категорій провини і відповідальності, які є важливими для політичної філософії, етики, юридичної теорії та практики.

Фундаментальне дослідження цієї проблеми було проведено ще Карлом Ясперсом, який був переконаний, що всі німці, які жили за часів Гітлера у Німеччині (включаючи його самого), і що найважливіше – кожен із них окремо, взятий «наодинці із самим собою», в тій чи іншій мірі винні у злочинах нацизму. «Кожен має понести своє покарання, прийнявши свою частку відповідальності за злочини, що скоюються при ньому, а часом і прямо на його очах і при його співучасті. ... Кожна людина відповідає – разом з іншими людьми – за те, як ним управляють» [15]. Однак, існує відмінність між провинною та політичною відповідальністю. На цьому акцентувала увагу Ганна Арендт досліджуючи питання відповідальності «звичайної людини». Уточнюючи тезу Ясперса, Арендт зауважує, що «провину неможливо поширити на колектив; більше того, таке поширення зазвичай саме спосіб позбавити себе реальної розмови про провину. Де винні всі, невинний ніхто.

За Арендт, з юридичної та моральної точки зору має сенс лише особиста вина (її уточнення дозволяє винести вирок чи моральне судження). Розширення її групи, деперсоналізації немає практичного сенсу» [15].

Про колективну відповідальність мова йде у разі приналежності до політичної спільноти, що передбачає опосередковану, часто пасивну співучасть у злочині, що вчиняється від імені його членів. Саме ця категорія відіграє ключову роль для осмислення тоталітаризму та його наслідків. Врешті, як зауважується, для сучасного політичного лідера РФ не обов'язково, щоб усі росіяни були його прихильниками, достатньо, аби більшість була пасивними свідками.

Однак американська дослідниця Айріс Маріон Янг, яка також намазалась знайти відповідь на запитання «Як саме окрема людина може бути відповідальною за вчинки інших?», зауважила наступне. Для колективної відповідальності однієї лише приналежності до політичної спільноти недостатньо. Є важливим, що саме людина вчинила або не вчинила як член спільноти. «Таким чином Янг промовляє те, про що у Арендт йдеться між рядків: відповідальність члена суспільства – не просто у солідарності, а в активній дії, яка унеможливорює системну несправедливість, на яку налаштовані політичні інститути» [15]. Розмірковуючи таким чином, можливо дійти висновку, що відповідальність пов'язується з активістською політичною культурою, з високим рівнем політичної свідомості та

громадянської діяльності. Відповідно, категорія відповідальності мислиться в рамках категорії свободи. Якщо реалізація політичних прав в свобод за авторитарного та тоталітарного режиму є ускладненою, то чи можемо ми говорити лише про індивідуальну, а не колективну відповідальність?

Відповідь на це питання (в рамках переходу від етико-теоретичного до рівня правової та політичної практичної реалізації) історично вже було дано в ході Нюрнберзького процесу. Голова Верховної Ради Руслан Стефанчук звертаючись до канцлера Федеративної Республіки Німеччина: «Пане канцлер Олаф Шольц, Ви справді вважаєте, що один Путін вбиває наших дітей, руйнує наші міста, нищить нашу країну? А росіяни ні до чого? Вони просто підтримують його політику? А російські військові ні до чого? Вони просто виконують його наказ? Не обманюйте себе. Просто хочу нагадати, що під час Нюрнберзького процесу нікому не вдалось отримати виправдувальний вирок із аргументом "я просто виконував наказ"». Відповідь влучна і точна, хоча можна було б нагадати, що Нюрнберзьких процесів було аж 11: один «великий», де фігурували найголовніші нацистські злочинці, і десять «малих», на яких судили нацистів середньої ланки: суддів, які ревно виконували закони Рейху, журналістів, які пропагували гітлеризм, адміністраторів, які налагоджували військове виробництво» [3]. Це і є відповіддю аргументації на зразок: «нічого не знали», «за нас все вирішували», «тільки виконували доручення», «від нас нічого не залежало» і так далі.

Існування персональної відповідальності не відміняє відповідальності колективної. Путін – президент Російської Федерації, його обрав російський народ, який підтримує його легітимність. Має бути і колективна відповідальність. Тому що від імені російського народу Путін та армія РФ скоює злочини в Україні.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Навіть якщо рішення про військове вторгнення (так звану «спеціальну військову операцію») приймав особисто політичний лідер, провина та відповідальність не лише на ньому і так званій еліті, відповідальність на всіх громадянах держави. Ситуація та процес ухвалення подібного рішення вже «самі по собі є найважливішим діагнозом стану держави, національних інститутів та суспільства». Йдеться про персоналізований авторитарний режим, «моноцентричну патрональну піраміду» влади з фактичною відсутністю громадянського суспільства та традиційно-підданською політичною культурою населення. За таких обставин, моральна провина та політико-правова відповідальність лежить на політичному лідері та елітах. А оскільки більшість громадян залучені у процес легітимації даного режиму, можемо говорити і про колективну відповідальність. Врешті, Ганна Арендт влучно зазначила, що бувають такі ситуації, коли маєш зрозуміти, в чому зараз полягає твоя особиста відповідальність – так, щоб потім ти міг дивитися на себе у дзеркало.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арендт Х. Айхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла. Дух і Літера. 2021. 376 с.
2. В'ятрович В. Чи існують хороші росіяни. В'ятрович – про колективну відповідальність країни-окупанта URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/yatrovich-pro-horoshih-rosiyan-ta-monument-batkivshchini-materi-interv-yu-nv-novini-ukrajini-50258963.html>
3. Грабовский С. Олаф Шольц проти Карла Ясперса. <https://day.kyiv.ua/uk/blog/polityka/olaf-sholc-proty-karla-yaspersa>
4. Грицак Я. Колективний Путін російського народу. Що з ним робити? URL: <https://nv.ua/ukr/amp/viyna-rosiji-u-chomu-fenomen-putina-ta-rosiji-gricak-ostanni-novini-50231121.html>
5. Кірюхін Д. Відповідальність і справедливість. Філософська думка, 2014, No 1. С.64-77. URL: <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/download/91/92/173>
6. Культура не винна? URL: <https://tyzhden.ua/Columns/50/254550>
7. Фрідман Т. Війна в Україні вступила до нової небезпечної фази URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/nova-nebezpechna-faza-viyni-fridman-pro-zimovu-strategiyu-putina-novini-ukrajini-50256497.html>
8. Архипова А. «Где вы были восемь лет» и «не все так однозначно». URL: <https://www.bbc.com/russian/features-61235671>
9. Гудков Л. Это пассивная форма привычного соучастия в преступлениях государства. URL: <https://meduza.io/feature/2022/07/18/eto-passivnaya-forma-privychnogo-souchastiya-v-prestupleniyah-gosudarstva>
10. Иноземцев В. Л. Несовременная страна. Россия в мире XXI века. М.: Альпина Пабlisher, 2019. 404 с.
11. Рогов К. Эта война нужна не только Путину URL: <https://meduza.io/feature/2022/05/28/eta-voyna-nuzhna-ne-tolko-putinu>
12. Шамиев К. У путина была «большая стратегия». И она провалилась URL: <https://meduza.io/feature/2022/03/20/u-putina-byala-bolshaya-strategiya-i-ona-provalilas>
13. Шарафутдинова Г. Кто виноват в том, что Россия начала войну? URL: <https://meduza.io/amp/feature/2022/04/18/kto-vinovat-v-tom-chto-rossiya-nachala-voynu>
14. Шульце Вессель М. «Это война не Путина, а России» <https://www.bbc.com/russian/features-61720392>

15. Эппле Н. Россияне виновны в войне против Украины? Или ответственные, но не виновны? URL: <https://meduza.io/feature/2022/03/18/rossiyane-vinovny-v-voynе-protiv-ukrainy-ili-otvetstvenny-no-ne-vinovny>
16. Юзефович Г. 5 книг о том, что такое коллективная вина и как она меняет жизнь людей. URL: <https://meduza.io/amp/feature/2022/03/03/5-knig-o-tom-chto-takoe-kollektivnaya-vina-i-kak-ona-menyaet-zhizn-lyudey>
17. Ясперс К. Вопрос о виновности. О политической ответственности Германии. М.: Прогресс, 1999.
18. Collective Responsibility. Stanford Encyclopedia of Philosophy URL: <https://plato.stanford.edu/index.html>
19. Sharafutdinova G. The Red Mirror Putin's Leadership and Russia's Insecure Identity Publisher: Oxford University Press, 2020. 254 p.
20. Friedman T. The Ukraine War Is About to Enter a Dangerous New Phase URL: <https://www.nytimes.com/2022/07/12/opinion/ukraine-russia-putin.html>

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 323.2:351

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.30.4>

УРЯДОВІ КОМУНІКАЦІЇ: ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І КООРДИНАЦІЇ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

GOVERNMENT COMMUNICATIONS: IMPLEMENTATION AND COORDINATION ISSUES AT THE REGIONAL LEVEL

Андрійчук Т.С.,
*кандидат політичних наук,
заступник завідуючого відділом
Секретаріату Кабінету Міністрів України*

Стаття присвячена дослідженню питань забезпечення і координації урядових комунікацій в Україні на регіональному рівні.

Автор розглядає урядові комунікації як важливий складник політичних комунікацій, розуміння змісту якого поступово поглиблюється та виходить за межі політичного PR та політичного маркетингу. Кристалізується значення урядових комунікацій для належного врядування, вироблення публічної політики в демократичних умовах. Відповідно змінюються підходи і до механізмів, інструментів та суб'єктів урядових комунікацій. Зростає увага до питань забезпечення таких комунікацій на регіональному рівні.

У статті досліджуються суб'єкти, які можуть бути долучені до урядових комунікацій в регіонах для того, щоб зробити ці комунікації більш адаптованими та «наближеними» до громадян. Автор вказує на широке коло таких суб'єктів, які мають ресурси та можливості для комунікативного супроводу публічної політики. Також на нормативному рівні передбачені засади для співпраці з ними відповідних органів виконавчої влади центрального рівня.

Водночас приділено увагу питанню фактичного рівня співпраці та координації центральних і місцевих органів виконавчої влади під час забезпечення урядових комунікацій з питань загальнонаціональних реформ чи «поведінкових» комунікаційних кампаній. Відзначено, що недостатність такої співпраці та координації негативно позначається на сприйнятті громадянами реформ, не дозволяє досягнути бажаних змін у їх поведінці.

Окреслено можливі шляхи посилення залучення до урядових комунікацій регіональних суб'єктів, зокрема через розширення практики затвердження комунікаційних стратегій принаймні з найважливіших урядових реформ, посилення координаційних функцій Міністерства культури та інформаційної політики, а також удосконалення інструментів координації з боку міністерств, що формують публічну політику.

Ключові слова: урядові комунікації, регіони, органи виконавчої влади, комунікаційні кампанії, публічна політика, комунікативний супровід.

The article is devoted to the research of implementation and coordination of government communications in Ukraine at the regional level.

The author considers government communications as an important component of political communications, the understanding of the content of which gradually deepens and goes beyond political PR and political marketing. The importance of government communications for good governance and the policy making process in a democracy is gradually crystallizing. Approaches to the mechanisms, tools and subjects of government communications are also changing accordingly. Attention to issues of ensuring such communications at the regional level is growing.

The article examines the subjects that can be involved in government communications in the regions in order to make these communications more adapted and «closer» to citizens. The author points to a wide range of such entities that have resources and opportunities for communicative support of public policy. Also, at the normative level, the principles for cooperation with them of the relevant executive bodies of the central level are provided.

At the same time, attention is paid to the issue of the actual level of cooperation and coordination of central and local executive bodies during the provision of government communications on issues of nationwide reforms or "behavioral" communication campaigns. It was noted that the insufficiency of such cooperation and coordination has a negative effect on the perception of reforms by citizens and does not allow to achieve the desired changes in their behavior.

The author outlined possible ways to strengthen the involvement of regional entities in government communications, in particular through expanding the practice of approving communication strategies at least for the most important government reforms, strengthening the coordination functions of the Ministry of Culture and Information Policy, as well as improving the coordination tools of ministries.

Key words: government communications, regions, executive authorities, communication campaigns, public policy, communication support.

Політична комунікація є невід'ємним складником суспільного життя, що підтримує функціонування політичної системи, забезпечує комунікативний зв'язок між різними суб'єктами політичних відносин. Особливістю сучасних політичних комунікацій у демократичному суспільстві є, зокрема, широкий спектр таких суб'єктів (органи державної влади, громадяни, групи, формальні і неформальні об'єднання тощо), зміна місця комунікатора і реципієнта (напрямок комунікативної дії може змінюватися в залежності від ситуації) та наявність вертикального і горизонтального рівнів комунікації [1, с. 141–142].

У перші десятиліття незалежності України дослідження політичних комунікацій були тісно пов'язані з контекстом функціонування ЗМІ та привертати гіперболізовану увагу до таких сфер застосування, як виборчий процес та вивчення громадської думки [2, с. 123]. Водночас поступово збільшувалася увага і до інших аспектів, зокрема до налагодження урядових комунікацій як процесу взаємодії уряду з іншими політичними суб'єктами.

Урядові комунікації часто сприймаються як діяльність із забезпечення висвітлення роботи уряду чи посадових осіб для впливу на громадську думку, формування позитивного іміджу, досягнення цілей у виборчому циклі політиками чи політичними партіями, що сформували уряд. Багато в чому цей тренд, властивий і іноземним, і українським дослідженням, пояснюється впливом інших близьких концепцій, що сформувалися в межах феномена політичних комунікацій – політичних зв'язків з громадськістю (політичного PR), політичного маркетингу [3, р. 1]. Однак, сьогодні розуміння політичних комунікацій загалом і урядових комунікацій, зокрема, поступово доповнюється новими характеристиками. Поглиблюються дослідження значення і функцій комунікацій в процесі формування та реалізації публічної (державної) політики, здійсненні державних реформ [наприклад, 4; 5; 6; 7]. Такий підхід ілюструє визначення урядових комунікацій як *інструменту публічної політики*, що ґрунтується на використанні інформації для досягнення її цілей через прямий чи опосередкований вплив на поведінку суспільних акторів – тих, хто залучений до виробництва, споживання та розподілу товарів і послуг. У широкому розумінні це охоплює як звичайні товари та послуги, так і боротьбу з вадами (азартні ігри, наркотики), популяризацію чеснот (благодійництво, волонтерство), досягнення спільних суспільних цілей (безпека, добробут) [4, р. 25].

У межах ширшого розуміння урядових комунікацій можна виокремити декілька *рівнів комунікаційної діяльності*: 1) забезпечення доступу до інформації про поточну урядову діяльність (як її оперативне висвітлення, так і відповіді на запити); 2) комунікацію на підсилення інших інструмен-

тів публічної політики (наприклад, комунікаційні кампанії з питань оподаткування, надання пільг, укладання договорів з лікарями під час медичної реформи тощо); 3) комунікативний супровід публічної політики в процесі її вироблення: під час визначення й аналізу проблем, розгляду альтернатив їх розв'язання, розроблення рішень, їх реалізації, моніторингу результативності й оцінювання [8, с. 56–57]. І хоча в Україні досі можна знайти праці, в яких планування роботи комунікаційних підрозділів органів влади та коло їх функцій звужується до питань взаємодії зі ЗМІ (першого рівня) [9, с. 8–12], водночас розвивається і комплексний підхід – з увагою до зворотного зв'язку, громадської участі, партнерства із заінтересованими сторонами. Залучення громадськості до формування та реалізації публічної політики і розвиток механізмів, що дозволяють громадянам бути почутими та уможливлюють соціальні зміни, виокремлюється як особливість сучасних урядових комунікацій [6, с. 1–2].

Разом з цим недостатньо дослідженими залишаються питання поширення урядових комунікацій на регіональному та місцевому рівнях, оскільки більшість дослідників зосереджують увагу на загальнонаціональних комунікаціях від уряду, міністерств, їх посадових осіб. Це характерно і для іноземних досліджень [3, с. 3]. Однак, виконавча гілка влади включає також місцевий рівень, а результативність комунікацій може суттєво залежати від регіональних особливостей та налагодження партнерства з місцевими заінтересованими сторонами, лідерами думок, експертами. Тому *метою* статті є дослідження забезпечення і координації урядових комунікацій в Україні на регіональному рівні. Основні завдання передбачають характеристику інституцій, які можуть виступати суб'єктами урядових комунікацій на регіональному рівні, а також визначення проблемних питань у залученні відповідних інституцій та їх координації з центральним рівнем.

Оскільки урядові комунікації супроводжують процес вироблення публічної політики в різних сферах чи галузях, основними суб'єктами здійснення таких комунікацій є, насамперед, міністерства як розробники публічної політики, а також інші центральні органи виконавчої влади (служби, агентства, інспекції), покликані реалізовувати політику. Водночас до суб'єктів урядових комунікацій на регіональному рівні у межах системи органів виконавчої влади слід віднести, насамперед, місцеві органи виконавчої влади – обласні, районні, Київську міську держадміністрації (до тимчасової окупації також Раду міністрів Автономної Республіки Крим та Севастопольську міськдержадміністрацію). Вони мають особливу, «подвійну» природу – здійснюють виконавчу владу та території певної адміністративно-територіальної одиниці

(насамперед, виконуючи державні і регіональні програми соціально-економічного та культурного розвитку) та виконують делеговані повноваження відповідного органу місцевого самоврядування [10]. Таким чином, у своїй роботі місцеві держадміністрації покликані виступати комунікаційним «містком» між виконавчою гілкою влади та громадами. І хоча сьогодні в межах децентралізації порушується питання майбутнього цих органів і передачі частини їх повноважень до органів місцевого самоврядування, можна спрогнозувати, що потреба координувати реалізацію на регіональному рівні саме загальнодержавної публічної політики у найважливіших питаннях соціально-економічного життя (а відповідно і здійснювати її комунікативний супровід) буде збережена.

Важливою характеристикою є статус підрозділів місцевих держадміністрацій: вони здійснюють керівництво галузями управління, несуть відповідальність за їх розвиток, є підзвітними та підконтрольними головам адміністрацій, а також *органам виконавчої влади вищого рівня* [10]. Визначений урядом рекомендаційний перелік структурних підрозділів місцевих держадміністрацій вказує на необхідність утворення підрозділу інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю [11]. Оскільки типове положення про такі підрозділи відсутнє, кожна місцева держадміністрація визначає їх завдання та функції самостійно. Відповідно закладається різний рівень розуміння форм і способів їх залучення до урядових комунікацій. Так, серед функцій департаменту інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю Дніпропетровської облдержадміністрації визначені такі, як організація інформаційних, просвітницьких та комунікаційних кампаній, публічних заходів з метою інформування населення щодо реалізації *державної* та регіональної політики [12]; Полтавської облдержадміністрації – розповсюдження інформації про реалізацію в області загальнодержавних соціально-економічних, культурних та інших програм, висвітлення перебігу соціально-економічних реформ [13]; Запорізької облдержадміністрації – сприяння організації просвітницьких кампаній щодо роз'яснення реформ, ініціатив центральних органів виконавчої влади та облдержадміністрації з актуальних суспільно-політичних та соціально-економічних питань [14]. Положення про підрозділи інших обласних держадміністрацій можуть містити менш конкретизовані відповідні функції, наприклад – сприяння висвітленню ЗМІ діяльності Верховної Ради України, Президента, Кабінету Міністрів, центральних органів виконавчої влади.

Крім того, аналізуючи комунікаційний потенціал місцевих держадміністрацій, потрібно згадати і про функціонування підрозділів, які відповідають за реалізацію державної і регіональної

політики у певній сфері чи галузі та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня. Наприклад, про департаменти охорони здоров'я, економічного і агропромислового розвитку, соціального захисту та ін. Такі підрозділи можуть бути важливими суб'єктами комунікацій стосовно актуальних питань державної політики, що формується відповідно МОЗ, Мінагрополітики, Мінекономіки, Мінсоцполітики. Також на рівні регіонів діють і територіальні органи міністерств та інших центральних органів виконавчої влади (ЦОВВ). Їх завданням є реалізація повноважень міністерства або іншого ЦОВВ на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці. На практиці в рамках реформи, метою якої є поступове позбавлення міністерств функцій реалізації публічної політики (і зосередження на формуванні політики), на сьогодні лише Мін'юст та МЗС мають територіальні органи. Натомість серед інших ЦОВВ, що реалізують публічну політику, такі підрозділи наявні, зокрема, у Держлікслужби, Держпродспоживслужби, Держлісагентства, Нацсоцслужби, Державної податкової служби та ін. Оскільки діяльність цих ЦОВВ спрямовується та координується, як правило, через відповідного міністра, у межах відомчої координації їх територіальні підрозділи також можуть бути суб'єктами загальнодержавних урядових комунікацій.

Як бачимо, на рівні регіонів наявна достатньо розгалужена система суб'єктів, які можуть долучатися до забезпечення урядових комунікацій з загальнодержавних питань. Така можливість обумовлена і § 93 Регламенту Кабінету Міністрів, який визначає, що місцеві держадміністрації беруть участь в організації громадського обговорення проектів актів законодавства, які готуються ЦОВВ; регулярно інформують громадськість про стан виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів, проводять роз'яснювальну роботу щодо цілей та механізму реалізації державної політики у відповідному регіоні [15].

Водночас практичний рівень використання ресурсів цих суб'єктів та їх координації, а також адаптації урядових комунікацій до регіональних особливостей поки викликають запитання. Це запитання актуальні і в контексті результатів досліджень, які свідчать, що комунікації навіть з найбільш важливих урядових реформ не є достатньо успішними. Про низку реформ громадяни обізнані, водночас не ставляться до них позитивно (наприклад, про медичну реформу знає майже 80%, однак позитивно її оцінив лише кожен шостий опитаний) [16]. Це свідчить, що уряд досягнув цілей лише в інформуванні про її хід, однак не зміг сформувати в населення розуміння мети і позитивних наслідків. Показово, що про таку іншу суспільно важливу реформу, як освітню, знали лише близько 40% опитаних (позитивно

оцінили близько 12%), енергетичну – близько 30% (позитивно оцінили 4%). При цьому наявна значна розбіжність у сприйнятті реформ залежно від регіонів: наприклад, найбільше позитивних відгуків про медичну реформу було в центрі України, найбільше негативних – на сході та півдні [16]. Це підкреслює важливість вже відзначеної нами адаптації комунікативного супроводу до певних регіональних особливостей, яку найкраще могла б забезпечити саме співпраця та координація з регіональними суб'єктами урядових комунікацій.

Разом з цим незважаючи на наявність інституційних та нормативних засад, практика такої координації центральних і місцевих органів виконавчої влади поки не є достатньо розповсюдженою. Певне спрямування та координацію загальнодержавних комунікацій покликане здійснювати Міністерство культури та інформаційної політики (МКІП). Зокрема, відповідно до положення про цей орган, міністерство сприяє розбудові системи державних стратегічних комунікацій і забезпечує організацію та проведення інформаційних, комунікаційних кампаній, публічних заходів з метою інформування населення про реформи, що проводяться урядом та іншими державними органами [17]. Однак, виконання цих функцій достатньо обмежено на інституційному та ресурсному рівні, оскільки вони «губляться» серед близько 200 інших функцій (переважно з питань культури) міністерства, що має порівняно невелику чисельність працівників (близько 350, для порівняння у Мінекономіки – близько 1000 [18]). Водночас слід відзначити роль МКІП у питаннях спрямування та координації урядових комунікацій, насамперед, у межах стратегій комунікацій з питань євроатлантичної та європейської інтеграції.

Згадані стратегії комунікацій та плани заходів до них – один із інструментів, який може допомогти більш системно залучати до провадження комунікацій суб'єктів регіонального рівня. Ці публічні документи визначають чіткі цілі та завдання комунікацій, а також коло виконавців, долучених до їх реалізації, механізм звітування та оцінювання результативності. Однак, практика затвердження таких стратегій комунікацій досі обмежена питаннями європейської та євроатлантичної інтеграції, антикорупційної політики. Крім того, поки що ці стратегії зосереджують увагу здебільшого на питаннях висвітлення діяльності міністерств або стану справ у певній сфері, недостатньо охоплюючи залучення та партнерство з неурядовими акторами [8, с. 59–60].

Слабким місцем координації урядових комунікацій є відсутність подібних офіційно затверджених урядом стратегій комунікацій з пріоритетних реформ (освітньої, медичної, земельної тощо). Звичайно, це не виключає співпрацю у межах реалізації комунікаційних кампаній від-

повідних міністерств та їх партнерів з регіональними суб'єктами урядових комунікацій. Водночас у таких випадках відповідні суб'єкти не несуть належної співвідповідальності, а їх діяльність не є належно скоординованою. Подібний недолік має і реалізація урядових «поведінкових» комунікаційних кампаній. Зокрема, одним із факторів, що негативно позначився на результативності комунікаційних кампаній МОЗ під час пандемії COVID-19, за оцінками дослідників, стали комунікаційні протиріччя урядових структур національного та регіонального рівнів [6, с. 12].

Слід відзначити, що питання посилення урядових комунікацій саме на регіональному або навіть місцевому рівнях актуальне не лише в Україні. Є можливість вивчати та адаптувати досвід відповідної комунікаційної політики урядів інших демократичних країн. Зокрема, Великої Британії, де Урядова комунікаційна служба (GCS) має спеціальну місцеву програму – GCS local. Її основне завдання – «зробити пріоритетні кампанії уряду актуальними і привабливими для аудиторії на місцевому рівні» [19]. Спеціальні команди в Единбурзі, Белфасті, Кардіффі, Брістолі, Лондоні, Ноттінгемі та Лідсі забезпечують: 1) зовнішні зв'язки, зокрема, через залучення заінтересованих сторін, «вербування» учасників адвокаційних кампаній; 2) роз'яснення, зокрема через брифінги урядовців, статті та відгуки заінтересованих сторін; вивчення громадської думки в регіонах; 3) комунікаційні кампанії, зокрема проведення місцевих досліджень та створення адаптованого контенту [19]. У новій Стратегії Урядової комунікаційної служби на 2022–2025 роки заплановано збільшити кількість працівників за межами Лондона, що дозволить «краще відображати погляди громадян у різних частинах країни та розширити резерв талантів» [20].

Підсумовуючи, насамперед, нагадаємо, що сьогодні триває процес розвитку та кристалізації більш комплексного розуміння урядових комунікацій, яке виходить за межі взаємодії зі ЗМІ, політичного PR чи політичного маркетингу. Все частіше урядові комунікації визнаються невід'ємним складником належного врядування, що передбачає не лише висвітлення урядової діяльності, але й комунікаційну підтримку інструментів публічної політики, комунікативний супровід її формування та реалізації. Відповідно змінюються підходи і до механізмів, інструментів та суб'єктів урядових комунікацій. Зростає увага і до питання забезпечення та координації таких комунікацій на регіональному рівні, що має дозволити зробити загальнонаціональні комунікаційні кампанії більш адаптованими та «наближеними» до громадян.

Представлене нами дослідження регіонального складника урядових комунікацій свідчить, що сьогодення структура виконавчої гілки влади в Україні характеризується наявністю достатньо

широкого кола суб'єктів, які можуть забезпечувати урядові комунікації у регіонах. Йдеться, зокрема, про спеціальні комунікаційні підрозділи місцевих держадміністрацій, які мають ресурси та можливості для комунікативного супроводу урядових реформ з важливих суспільних питань (хоча їх функції потребують уточнення та певної уніфікації). До забезпечення урядових комунікацій можуть долучатися і підрозділи держадміністрацій, що відповідають за реалізацію публічної політики в різних галузях і є підконтрольними відповідним міністерствам. Також суб'єктами урядових комунікацій можуть виступати територіальні підрозділи низки центральних органів виконавчої влади.

На нормативному рівні визначені засади для співпраці та координації суб'єктів урядових комунікацій національного та регіонального рівнів. Водночас на практиці така співпраця з найбільш важливих питань урядової політики, зокрема з питань загальнонаціональних реформ чи актуальних «поведінкових» кампаній (наприклад, стосовно COVID-19), налагоджена недостатньо, що негативно позначається на сприйнятті грома-

дянами цих реформ, не дозволяє повністю досягнути бажаних змін у їх поведінці. Певними винятками є більш активна співпраця та координація в межах урядових комунікаційних стратегій. Водночас коло питань публічної політики, для комунікативної підтримки яких ухвалені такі стратегії поки що є достатньо вузьким.

Зазначене актуалізує необхідність приділення більш серйозної уваги до залучення суб'єктів регіонального рівня до забезпечення урядових комунікацій та їх адаптації до регіональних особливостей, як фактору підвищення результативності таких комунікацій. Це може передбачати як розширення практики затвердження тематичних комунікаційних стратегій, принаймні стосовно найважливіших урядових реформ, так і посилення координації за допомогою інших інструментів, наприклад, через розширення координаційних функцій МКІП або налагодження більш активної координації з боку міністерств, відповідальних за формування публічної політики у конкретних сферах. Також перспективним напрямом подальших досліджень може стати вивчення та адаптація відповідного іноземного досвіду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Остапенко М. Політична комунікація: теоретичні аспекти дослідження. *Політичний менеджмент*. 2012. № 3. С. 135–144.
2. Ганжуров Ю. Політична комунікація: проблеми структуризації. *Політичний менеджмент*. 2004. № 2. С. 121–129.
3. Government communication. Cases and challenges / Edited by K. Sanders, M. J. Canel. London; New York: Bloomsbury Academic, 2013. 336 p.
4. Howlett, M. Government Communication as a Policy Tool: A Framework for Analysis. *The Canadian Political Science Review*. 2009. Vol. 3.
5. Sun-Young, P., Eunyi, K., Moon, M. J. Designing Public Information Campaigns as an Effective Policy Tool: Construal-Level Fit Effects and Evidence from an Experimental Study. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*. 2020. Vol. 22, Issue 6. 579–592 pp.
6. Зінченко А., Тітаренко І. Особливості урядових комунікацій в Україні: виклики 2020 р. та спільний пошук ефективних рішень. *Журналістський фах: закономірності та тенденції розвитку: колективна монографія* / Куявський університет. Влоцлавек, 2021. С. 1–21.
7. Кобець Р. Засади комунікативного супроводу державної політики / МГО «Інтерньюз-Україна». Київ, 2013. 189 с.
8. Андрійчук Т. Комунікативний супровід публічної політики як складник стратегічних урядових комунікацій у демократичному суспільстві. *Вісник Львівського університету*. Серія філос.-політолог. студії. 2019. Вип. 27. С. 55–62.
9. Практичний посібник для працівників комунікаційних структур в органах влади / Упор. З. Казанжи. 112 с. URL: <https://imi.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/posibnyk.pdf>.
10. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/586-14>.
11. Про затвердження рекомендаційних переліків структурних підрозділів обласної, Київської та Севастопольської міської, районної, районної в м. Києві та Севастополі державних адміністрацій: постанова Кабінету Міністрів України від 18.04.2012 № 606. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/606-2012-%D0%BF>.
12. Положення про Департамент інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю Дніпропетровської обласної державної адміністрації. URL: <https://adm.dp.gov.ua/dniprooda/pro-oda/departamenti-ta-upravlinnya/departament-informatsiynoyi-diyalnosti-ta-komunikacij-z-gromadskisty/osnovni-zavdannya-i-funkciyi>.
13. Положення про Департамент інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю Полтавської обласної державної адміністрації. URL: <https://polinfo.gov.ua/pro-departament/polozhennia-pro-departament>.
14. Положення про Департамент інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю Запорізької обласної державної адміністрації. <https://www.zoda.gov.ua/news/16238/polozhennya-pro-departament-informatsiynoyi-diyalnosti-ta-komunikatsiy-z-gromadskistju-zaporizkoji-oblasnoji-derzhavnoji-administratsiji.html>.

15. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.2007 № 950. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/950-2007-%D0%BF>.

16. Реформи в Україні: зміни на краще чи імітація прогресу? URL: http://fes.kiev.ua/n/cms/fileadmin/upload2/Reformi_v_Ukrajini._Zmini_na_krashche_chi_imitacija_progresu_21.04_.pdf.

17. Деякі питання діяльності Міністерства культури та інформаційної політики: постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.2019 № 885. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/885-2019-%D0%BF>.

18. Деякі питання затвердження граничної чисельності працівників апарату та територіальних органів центральних органів виконавчої влади, інших державних органів: постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2014 № 85. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/85-2014-%D0%BF>.

19. GCS Local: Local campaigns and engagement. URL: <https://gcs.civilservice.gov.uk/guidance/marketing/delivering-government-campaigns/gcs-local-campaigns-team>.

20. Performance with purpose Government Communication Service Strategy 2022–2025. URL: <https://strategy.gcs.civilservice.gov.uk>.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МОНІТОРИНГУ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ ТА СТІЙКОСТІ У СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ)

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF MONITORING SOCIAL COHESION AND STABILITY IN THE MODERN REALITIES OF UKRAINE (ON THE EXAMPLE OF THE ZAPORIZHZHIA REGION)

Арабаджисв Д.Ю.,

*доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри загальноправових та політичних наук
Національного університету «Запорізька політехніка»*

Сергієнко Т.І.,

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин та соціально-гуманітарних дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

У статті автори акцентують увагу на теоретико-методологічних засадах моніторингу соціальної згуртованості та стійкості українського суспільства. Мета дослідження – полягає в обґрунтуванні моніторингу як значущого засобу дослідження соціальної згуртованості та стійкості у сучасних реаліях України. Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України до опублікування статті. Особливість даного дослідження полягає в необхідності використання теорій інтеграції і дезінтеграції та їх інтерпретацій для проведення моніторингу соціальної згуртованості та стійкості.

Моніторинг соціальної згуртованості та стійкості у сучасних реаліях України на прикладі Запорізької області дає підстави для аналізу викликів та загроз, оцінки сильних сторін, потенціалу консолідації суспільства, що дозволяє окреслити тенденції регіонального розвитку в надскладних сучасних умовах. За допомогою моніторингу соціальної стійкості та згуртованості на регіональному рівні можливо проаналізувати зміни які спостерігаються щодо згуртованості населення та відстоювання проукраїнської позиції від початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації та окупації українських територій. Все це потребує уважного переосмислення пройденого шляху й визначення перспективних напрямів подальшого розвитку. Саме це й слугувало поштовхом для здійснення даного дослідження. Методологічна основа дослідження заснована на положеннях класичних та сучасних політичних теорій, що стосуються предмету розгляду, використанні спектру філософських, загальнонаукових і конкретно-наукових методів пізнання, напрацьованих у суспільно орієнтованих науках, які дозволяють всебічно розкрити суть поставленої проблеми. Оптимізація дослідницької діяльності в контексті трирівневого моніторингу (окуповані території, лінія зіткнення, контрольована частина) може бути забезпечена в поєднанні з іншими якісними методами дослідження, такими як фокус-група та глибинне інтерв'ю. Науковою новизною дослідження є проведення моніторингу соціальної згуртованості та стійкості у сучасних реаліях України на прикладі Запорізької області.

Ключові слова: соціальна згуртованість, інтеграція, дезінтеграція, стійкість, консолідація, моніторинг, військова агресія, ідентичність.

In the article, the authors emphasize the theoretical and methodological principles of monitoring social cohesion and stability of Ukrainian society. The purpose of the study is to justify monitoring as a significant means of researching social cohesion and stability in the modern realities of Ukraine. The chronological framework of the study covers the period from the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine until the publication of the article. The peculiarity of this study is the need to use the theories of integration and disintegration and their interpretations for monitoring social cohesion and stability. With the help of monitoring social stability and cohesion at the regional level, it is possible to analyze the changes observed in the cohesion of the population and the defense of the pro-Ukrainian position since the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation and the occupation of Ukrainian territories. All this requires careful rethinking of the path taken and determination of promising directions for further development. It was this that served as an impetus for carrying out this research. The methodological basis of the study is based on the provisions of classical and modern political theories related to the subject of consideration, the use of a spectrum of philosophical, general scientific and specifically scientific methods of cognition, developed in socially oriented sciences, which allow comprehensively revealing the essence of the problem. The scientific novelty of the study is the monitoring of social cohesion and stability in the modern realities of Ukraine on the example of the Zaporizhzhia region.

Key words: social cohesion, integration, disintegration, sustainability, consolidation, monitoring, military aggression, identity.

Постановка проблеми. Реалії сьогодення свідчать, що в умовах військової агресії Російської Федерації проти України та введенням в Україні з 24 лютого 2022 року воєнного стану актуалізу-

ється велика кількість питань які потребують наукового обґрунтування та пошуку дієвих механізмів щодо національно-патріотичного виховання та ставлення до незалежності як до вищої цінності.

Вирішення цих питань можливо за допомогою зміцнення єдності держави, соціальної згуртованості та стійкості у сучасних реаліях України.

Умови і показники згуртованості досліджує інтеграція, як проблема загальної теорії соціокультурних систем, та є необхідною для існування і діяльності будь-якої суспільної групи [11, с. 677]. Створюючи простір для внутрішньої інтеграції сучасного українського суспільства, актуалізується питання соціальної згуртованості та стійкості українського суспільства та етносів, що проживають на території України, утвердження в суспільстві культурного плюралізму, гармонізації соціальних та етнічних інтересів, демократії, вироблення політико-ідеологічних та морально-етичних орієнтирів, здатних мобілізувати зусилля суспільства щодо оборони країни та знищення ворога [14, с. 622].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам цієї проблеми присвячували свої дослідження такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як Ф. Шміттер, Д. Міллер, Л. Нагорна, І. Іванов, Л. Солоненько, М. Михальченко, В. Воронкова, О. Кіндратець, О. Майборода, Б. Парахонський. Дослідженню проблем, щодо процесів інтеграції, присвячені роботи вітчизняних вчених таких як: В. Будкіна, І. Бураковського, В. Вергуна, Ю. Козака, В. Новицького, Т. Циганкової, Ю. Шишкова та зарубіжних вчених Б. Баласса, Н. Вінер, Е. Гааза, К. Дойч, М. Портера, Т. Парсон, В. Леонтьєва, П. Робсон, А. Рюгман, Г. фон Хаберлера, У. Уоллас, Е. Хаас, М. Ходжес та інших. Щодо окремих аспектів моніторингової діяльності то вони висвітлені у працях як вітчизняних так і зарубіжних дослідженнях О. Айвазовської, Г. Ділігенського, С. Климової, І. Когута, О. Корнієвського, Ю. Лісовського, А. Ослон, К. Петренко, С. Серебрякова, Ю. Тищенко, та інших науковців. Отже, аналіз літератури з даної проблеми засвідчує, що, поряд з високим рівнем її загального осмислення в західних наукових підходах й у вітчизняних теоретичних здобутках, в Україні майже відсутні сучасні дослідження інститутів та механізмів згуртованості та стійкості в умовах військової агресії Російської Федерації проти України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Вивчення та аналіз опублікованих за даною проблемою робіт показали, що відсутнє комплексне дослідження теоретико-методологічних засад моніторингу соціальної згуртованості та стійкості в умовах військової агресії Російської Федерації проти України.

Мета та формування цілей статті. Мета дослідження – полягає в обґрунтуванні моніторингу як значущого засобу дослідження соціальної згуртованості та стійкості у сучасних реаліях України. Для досягнення мети були поставлені завдання:

– дослідити особливості соціальної згуртованості та стійкості українського суспільства від початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України;

– провести моніторинг соціальної стійкості та згуртованості на регіональному рівні;

– проаналізувати механізми зміцнення згуртованості українського суспільства.

Методологічна основа дослідження заснована на положеннях класичних та сучасних політичних теорій, що стосуються предмету розгляду, використанні спектру філософських, загальнонаукових і конкретно-наукових методів пізнання, напрацьованих у суспільно орієнтованих науках, які дозволяють всебічно розкрити суть поставленої проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Вранці 24 лютого 2022 року глава Російської Федерації оголосив про початок «спеціальної військової операції» проти України. Своєю метою він назвав «демілітаризацію» країни. Збройні сили Російської Федерації почали атакувати міста України та її інфраструктуру, що підірвало вибудовувану десятиліттями систему міжнародних відносин, підірвало основи регіональної та глобальної безпеки у світі та порушило права та свободи людей, які проживають на території України.

Події які відбулись 24 лютого 2022 року торкнулися всіх нас, російська агресія вплинула на життя кожної української родини, порушивши військовий баланс сил у як у регіоні так і за його межами. Повномасштабне військове вторгнення Російської Федерації на територію України завдало потужного удару по всіх ланках економічної системи нашої країни. Зменшився обсяг виробництва основних видів продукції, зокрема, що є основою експортного потенціалу України. Крім того, заблоковані порти і, таким чином, більша частка зовнішньої торгівлі. Руйнується транспортно-логістична, соціальна, маркетингова та інженерна інфраструктура цілих регіонів [5].

Також, зазначимо, що сьогодні військові дії в країні та окупація територій призвели до відтоку кадрів за кордон і часткове їх переміщення на захід країни, тимчасово виключаючи сотні тисяч людей з активного економічного життя, що призводить до трансформації потреб роботодавців. Щодо навантаження на вакансії у Запорізькій області, то воно значно зросло. Так, на одне вакантне місце претендує 23 безробітних [7]. Якщо торік у весняно-літньому топі вакансій перші місця посідали професії, затребувані в сільському господарстві та зайняті у літній сезон у сфері відпочинку, то цього року ситуація зовсім інша, попитом користуються робітничі професії та професії, що забезпечують безперебійну роботу населених пунктів, аварійних служб та рятувальників.

Ці події не обійшли стороною і Запоріжжя, промислові підприємства заморозили свою роботу. У середині березня деякі промислові гіганти почали відновлювати свою діяльність. За ініціативи ЗОВА та відомого місцевого діяча Олександра Бережного організована система відновлення техніки у співпраці промислових підприємств регіону: ДП «Запорізьке машинобудівне конструкторське бюро «Прогрес», КП НВК «Іскра», АТ «ЗФЗ», ТОВ «ЗТМК», АТ «Мотор-Січ», ПАТ «Запорізький абразивний комбінат», ПАТ «ЗАЗ», місцеві АТП та інші.

З моменту повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України спільні зусилля Запорізької обласної влади, військових та громадськості спрямовані на забезпечення безпеки та оборони, відсічі та обмеження збройної агресії окупантів; безперервної та стабільної роботи систем життєзабезпечення територій, внутрішньо переміщених осіб та евакуації [13, с. 80]. Також, зазначимо, що з перших днів повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України різні інститути громадянського суспільства швидко трансформували свою діяльність, переорієнтуючись на гуманітарні та інформаційні проекти. Громадська діяльність набула нових форм системної організації, кооперації, співпраці влади, бізнесу, армії, суспільства та самоврядування.

Війна, особливо захисна, зазвичай об'єднує суспільство, змушує забувати про соціальні та політичні конфлікти в ньому [2, с. 14]. Згуртованість українського суспільства базується на нашій історичній спадщині [12, с. 175]. Формування незалежної України забезпечила Київська Русь, єдність України та історичну лінію державності підтримували православні еліти за Литовсько-польської доби та козацької автономії після втрати російсько-української державності [9, с. 44]. Відновлення боротьби за соборну Україну в новітні часи відбулося під час Визвольної війни 1917-1921 рр. Спротив радянській карально-репресивній системі ОУН-УПА в 40-50-х роках ХХ століття забезпечив неперервність соборницьких змагань [16, с. 87].

Після повномасштабного вторгнення рівень згуртованості в середині держави значно виріс і це пов'язано насамперед з спільним бажанням відбити збройну агресію Російської Федерації захищаючи суверенітет і незалежність держави. Українське суспільство консолідовувалося і почало активно допомагати військовим.

Тож події які відбулись 24 лютого 2022 року як ніколи соціально згуртувало та підвищило стійкість українського суспільства – громадські організації, волонтери, благодійні фонди та звичайні активні громадяни об'єдналися і взялися розв'язувати безліч завдань, щоб підтримати

армію та населення. Так, «Рух опору капітуляції» організував збір коштів для територіальної оборони. Організація «Мережа 100 відсотків життя. Запоріжжя» організовує збір медикаментів для військових та прийом вимушених переселенців. «СВОІ – Спільнота Волонтерів Об'єднаних Ідеєю» спільно із Запорізьким обласним молодіжним центром розгорнули волонтерський штаб гуманітарної допомоги внутрішньо переміщеним особам, переселенцям та всім, хто потребує безпеки. БФ «Карітас Запоріжжя» працює з біженцями, незахищеними категоріями населення, які постраждали від війни, такими як інваліди, пенсіонери, малозабезпечені. «Союз вірмен» (Р. Акопян) виготовляв протитанкові їжаки, вантажили шини для барикад. Найбільший волонтерський центр Запоріжжя «Паляниця» - фокусується на допомозі військовим, який окрім головного штабу має 7 районних штабів [10]. Щодня близько 600 волонтерів докладають численних зусиль, наближуючи перемогу. До основних напрямків роботи волонтерського центру «Паляниця» відноситься:

- виробництво і монтаж протитанкових їжаків, габіонів;
- виробництво буржуйок;
- виробництво бронежилетів;
- забезпечення медикаментами, гуманітарною допомогою воїнів ЗСУ, тероборони, нацгвардії;
- видача гуманітарної допомоги тимчасово переміщеним особам;
- евакуація людей з окупованих територій;
- виробництво маскувальних сіток;
- купівля та ремонт автомобілів на потреби військових;
- закупівля дронів, рацій, тепловізорів на потреби військових;
- виробництво балаклав, спальників, гамаків [15, с. 2].

Волонтери відправляють гуманітарні вантажі по територіях області, організовують психологічну підтримку громадян, які переживають тривогу і паніку. Також, зазначимо, що Запорізька обласна організація Товариства Червоного Хреста України організовує протягом всього періоду збір та доставку гуманітарних вантажів на території, збір речей для військових. Містяни збирають потрібні речі, роблять протитанкові їжаки, виготовляли коктейлі Молотова, збирають шини для барикад.

Отже, з першого дня агресії Російської Федерації на території Запорізької області безперервно ведуться бойові дії. Частина регіону окупована, частина контролюється Україною, частина знаходиться на лінії зіткнення. Таким чином, місто та область водночас працюють, борються та виконують гуманітарну місію.

Гуманітарна допомога доставляється скрізь, де це можливо. Регіональна влада перебуває в постійному контакті з регіонами та муніципалітетами,

керівництво громад здебільшого розташоване в обласному центрі та управляє територією на відстані. Щотижня проводяться наради з питань життєзабезпечення окупованих територій області в розділі кожного окремого району [6]. У Запоріжжі вже перереєстрували деякі органи влади. Саме із Запоріжжя здійснюється управління комунальними та навчальними закладами на окупованих територіях. Забезпечення територій на лінії розмежування проводиться через громади.

Таким чином, зазначимо, що населення Запорізької області під впливом зовнішньої загрози показало реальні приклади консолідації, згуртованості та єдності. Насамперед це проявилось у роботі гуманітарних центрів, де спільними зусиллями волонтерів, обласної та міської влади та населення вдалося забезпечити процес прийому та розміщення внутрішньо переміщених осіб.

Так, цілодобово здійснювався облік, фільтрація та допомога внутрішньо переміщеним особам протягом перших чотирьох місяців війни, а це від 3000 до 6500 переселенців на добу, з червня – до 1000 переселенців на добу в трьох пунктах: «Епіцентр-метро», на в'їзд до Запоріжжя (прийом великих груп ВПО, переважно транспортних колон під час «зелених коридорів», більша частина з Маріуполя) та «Казак палац» (прийом переважно невеликих груп ВПО, як правило, на власних автомобілях, з тимчасово окупованих територій області – Токмак, Василівка, Пологи, Гуляйполе, Оріхів та ін.).

З травня у Запоріжжі працює спеціалізований гуманітарний центр «Я – Маріуполь». У місті Запоріжжі роботу з прийому внутрішньо переміщених осіб взяли на себе заклади розміщення, гуртожитки та дитячі садки. Пропускна здатність для прийому та розселення ВПО в дитсадках м. Запоріжжя становить максимум 31 тис. осіб на добу, на етапі активної евакуації кількість ВПО, розміщених у дитсадках, становила від 3 тис. до 4 тис. осіб на добу, після неможливості евакуації через «зелені коридори» з 39 до 729 осіб на добу.

Робота цих гуманітарних центрів значною мірою будувалася на принципах самоорганізації та взаємодопомоги. З початку війни Запорізька область постійно демонструє, що для вирішення проблемних питань і підтримки сталого розвитку необхідні згуртованість, єдність, кооперація зусиль і зміцнення вертикальних зв'язків.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підводячи підсумок даного дослідження зазначимо, що, важливу роль у згуртованості українського суспільства як мали так і мають прагнення до підвищення добробуту, рівні права та співіснування в рамках однієї незалежної країни [18, с. 250]. Але ми розуміємо, що через деякий час, за умов коли війна триває довше, ніж всі сподівались і не припиняється, настає внутрішня втома як з боку – агресора так і з боку

захисника. Тоді замість згуртованості в суспільстві починають формуватися окремі замкнуті групи, що дезінтегрує суспільство. Причинами дезінтеграції можуть бути: ідентифікація громадян України; цивілізаційні відмінності; вплив інших країн; розкол політичної еліти та корумпованість; розкол суспільства та низький рівень довіри до влади. Що, в свою чергу, призводить до появи не особливо толерантних одна до одної груп людей: група палких патріотів; група тих, хто вірить, що співпраця з ворогом дозволить припинити війну і поліпшити своє становище; і третя група, яка не може зрозуміти своє місце в цій ситуації і залежно від обставин може схилитися до різних варіантів.

Дезінтеграційним процесам завжди передують етнічний ренесанс з його процесами диференціації та солідаризації, а також політизація етнічності [3, с. 75]. Саме через етнічну неоднорідність населення України, високий ступінь децентралізації етнічних українців, висунення на перший план економічних та соціальних проблем, а також з ряду інших причин ідея соборності та незалежності не в певній мірі здатна бути основним фактором інтеграції. Проте важливо враховувати, що етнополітичний ренесанс далеко не завжди і не всюди призводить до процесів дезінтеграції, а досить часто обмежується лише процесом диференціації. В основі процесів дезінтеграції та інтеграції лежать, відповідно, відцентрові та доцентрові тенденції. Вони є взаємозалежними та взаємозумовленими, таке розуміння цих процесів знайшло відображення в «парній» концепції відцентрових та доцентрових тенденцій у державотворчих процесах. Так, наприклад Р.Хартшон, вважає, що відцентрові сили здійснюють свій вплив на державу, для якої властива різноманітність характеристик населення. Фактор різноманітності підпитує відцентрові тенденції, причому різноманітність тут розуміється у самому широкому сенсі – від етнічної мозаїчної до розбіжностей у рівні життя. До відцентрових сил автор також відносить морфологічні особливості держави, розподіл державної території, в якому мають місце відокремлені ділянки. Основною доцентровою силою, що забезпечує єдність державі, Р.Хартшон вважає державну ідею [17, с. 127].

Досліджуючи процеси дезінтеграції, слід враховувати дії факторів, які сприяють відцентровим тенденціям. Це дозволить визначити способи та механізми нейтралізації дії цих факторів. Процеси етнополітичної дезінтеграції можуть мати як природний, так і примусовий характер. Історія переповнена прикладами дезінтеграції обох типів. Найбільш відомим прикладом примусової дезінтеграції є військова сила та загроза її застосування. Тому основне завдання сьогодні не допустити розколу серед суспільства в середині держави, подолати ворога, зупинити втор-

гнення Російської Федерації та зберегти нашу державність і незалежність. А для того, щоб підвищити рівень згуртованості, необхідно працювати з ідентичністю [8, с. 27]. Масова свідомість за відсутності чітких ідентифікацій неспроможна справитися з спотворенням інформаційних потоків [1, с. 120], які активно сьогодні викорис-

товуються Російською Федерацією у вигляді заходів маніпулятивного впливу на свідомість людини в ідеологічному та емоційному сенсі [4, с. 40]. Тому **перспективою подальших наукових досліджень** є дослідження проблем щодо формування громадянської ідентичності як складової «формули стійкості» в умовах війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арабаджиев Д.Ю., Сергієнко Т.І. Інформаційно-психологічна війна як спосіб впливу на громадянське суспільство. *Тиждень науки-2020*. Юридичний факультет. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 13–17 квітня 2020 р. [Електронний ресурс] / Редкол.: В. В. Наумик (відпов. ред.) Електрон. дані. Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2020. С. 120-122.
2. Арабаджиев Д.Ю., Сергієнко Т.І. Маніпулювання свідомістю суспільства в умовах інформаційної та гібридної війни в Україні. *Гілея: науковий вісник*. К.: «Видавництво «Гілея», 2019. Вип. 146 (№ 7). Ч. 3. Політичні науки. С.12-15.
3. Арабаджиев Д.Ю., Сергієнко Т.І. Особливості розвитку сучасного інформаційного суспільства в Україні в умовах політичної конфліктності. *The 2nd International scientific and practical conference «Scientific achievements of modern society»* (October 9-11, 2019) Cognum Publishing House, Liverpool, United Kingdom. 2019. С.74-79.
4. Арабаджиев Д.Ю., Сергієнко Т.І. Політична маніпуляція та інформаційно-психологічна безпека в політичних відносинах. *Політикус: Науковий журнал*. Видавничий дім «Гельветика». №2. 2020. С.36-43.
5. Економіка війни та повоєнний економічний розвиток України: проблеми, пріоритети, завдання. URL: <https://www.prostir.ua/?news=ekonomika-vijny-ta-povojennyj-ekonomichnyj-rozvytok-ukrajiny-problemy-priorityty-zavdannya> (дата звернення 23.07.22).
6. Запорізька обласна військова адміністрація. URL: https://t.me/zoda_gov_ua (дата звернення 25.07.2022р.).
7. Запорізький обласний центр зайнятості. URL: <https://pivdenukraine.com.ua/2022/06/05/yakix-pracivnikiv-shukayut-robotodavci-u-zaporizhzhji/> (дата звернення 25.07.2022р.).
8. Кіндратець О.М., Сергієнко Т.І. Образ «чужого» в радянський та пострадянський періоди історії України: політичні аспекти проблеми. *Регіональні студії*, 2021. № 24. С. 24-29.
9. Кіндратець О.М., Сергієнко Т.І. Особливості формування ідентичності українців в умовах гібридної війни. *Політикус: Науковий журнал*. Видавничий дім «Гельветика», 2021. №1. 40-46.
10. Паляниця волонтерський центр. URL: <https://palyanycia.com> (дата звернення 25.07.2022р.).
11. Сергієнко Т. І. Політична консолідація сучасного українського суспільства як результат внутрішньополітичної інтеграції. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Випуск 43. К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2009. С. 676 -682.
12. Сергієнко Т. І. Чинники консолідації українського суспільства. *Нова парадигма. Альманах наукових праць: Філософія. Соціологія. Політологія*. / Гол.ред. В.П.Бех. Вип. № 105. 2012. С. 174-183.
13. Сергієнко Т.І., Куріс Ю.В. Консолідація українського суспільства в умовах військової агресії Російської Федерації проти України. *HUMANITIES STUDIES: збірник наукових праць* / гол. ред. В. Г. Воронкова. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Випуск 11 (88). С. 79-86.
14. Скоркіна А. О., Сергієнко Т. І. Внутрішньополітична інтеграція сучасного українського суспільства в умовах інформаційної війни. *The 3rd International scientific and practical conference «Priority directions of science development»* (December 28-29, 2019) SPC «Sci-conf.com.ua», Lviv, Ukraine. 2019. Р. 620-625.
15. Статут благодійної організації «Благодійний фонд «Волонтерський центр «Паляниця» від 25 квітня 2022 року протокол №1.
16. Україна: шлях до консолідації суспільства: національна доповідь / ред. кол.: С. І. Пирожков, Ю.П. Богущкий, Е. М. Лібанова, О. М. Майборода та ін.; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. К.: НАН України, 2017. 336 с.
17. Hartshorne R. The functional approach in political geography. *Analysis of the Association of American Geographers*. 1950. № 4. Р. 95-130.
18. Modern technologies in the development of economy and human well-being. Edited by Tetyana Nestorenko and Magdalena Gawron-Łapuszek Series of monographs Faculty of Architecture, Civil Engineering and Applied Arts University of Technology, Katowice Monograph 39. Publishing House of University of Technology, Katowice, 2020. 295 p.

THE EFFECT OF INDIVIDUAL IDENTITY ON SOCIAL-POLITICAL PROCESSES AT THE POINT OF VIEW OF THE NEW INSTITUTIONALISM POLITICAL THEORY

ВПЛИВ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ З ТОЧКИ ЗОРУ ПОЛІТИЧНОЇ ТЕОРІЇ НОВОГО ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Bashtannyk O.V.,

Candidate of Political Sciences,

Associate Professor at the Department of Political Science

Oles Honchar Dnipro National University

The paper deals with the effect of individual identity on institutionalization of social and political interaction at the point of view of the new institutionalism's basic versions. There have been changes in the principles and methods of studying phenomenon of political institution and we might present this process as a sequential shift in political- institutional paradigm of political science – traditional institutionalism was based on a formalized analysis of the political and legal reality (especially institutions), but today this approach is mostly replaced by new institutionalism (is characterized as a general setting, in which the various studies are combined, based on different methodological principles). The research strategy of new institutionalism allows analysing the political phenomena of complex nature that are typical of the system, implementing and maintaining democratic standards of politics in the modern world, such as individual identity institutionalized at the collective level of political interest aggregation. Institutionalization of individual identity can be defined as the right of an association of individuals to representation and participation in politics who united based on a certain identifiable feature, i.e., gender, ethnicity, religion, etc.

It is determined that the analysis of this issue gives an opportunity to indicate on drawing the principle of methodological individualism in new branch of institutional theory near with the analyses of rules and structures in politics. The political discourse about the place of individual identities among institutionalized practices of social and political interaction can transform institutional framework of the political system and to determine the status of the state as a key institution in the political system of the society and an actor in international politics. Ensuring gender equality for the active participation in various political institutions (from NGOs to political parties and state authorities) is one of the typical evidences of the political system democratization, which could lead other social institutions to a crisis, namely, a family, marriage. Granting broad rights to ethnic communities, the government risks facing the challenges of radical territorial conflicts, that could undermine not only the grounds of social consensus, but also the integrity of the government state form. Involvement of a religious factor in politics can consolidate political institutions within the state, but lead to confrontations with other countries within the framework of international structures.

Key words: individual, identity, gender, religion, ethnos, new institutionalism, political-institutional paradigm.

В статті розглянуто вплив чинника індивідуальної ідентичності на інституціоналізацію суспільно-політичної взаємодії з точки зору основних версій нового інституціоналізму. В принципах і методах дослідження феномену політичних інститутів відбулися суттєві зміни, в цілому цей процес можливо представити як послідовну трансформацію політико-інституційної парадигми політичної науки – традиційний інституціоналізм базувався на формалізованому аналізі політико-правової реальності (особливо її складових інститутів), але на сьогодні цей підхід здебільшого витіснений новим інституціоналізмом (характеризується як загальна стратегія, в якій різні дослідження об'єднані на основі багатоманітних методологічних принципів). Дослідницька стратегія нового інституціоналізму дозволяє аналізувати явища складної природи, характерні для політичної системи, що впроваджує та підтримує демократичні стандарти сучасного світу, наприклад можливості для прояву індивідуальної ідентичності, інституціоналізованої на колективному рівні агрегації політичних інтересів. Інституціоналізацію індивідуальної ідентичності можна визначити як право об'єднання індивідів для представництва та участі у політичних процесах, яке реалізується на основі проблематики певної ідентифікаційної ознаки, тобто статі, етнічної приналежності, релігії тощо.

Визначено, що дослідження даного питання надає можливість вказувати на залучення принципу методологічного індивідуалізму в цьому напрямку інституційної теорії поряд із аналізом правил та структур політики. Політичний дискурс про місце реалізації прав індивідуальних ідентичностей серед інституціоналізованих практик соціально-політичної взаємодії може впливати на інституціональний каркас політичної системи та трансформувати статус держави як ключового інституту в політичній системі суспільства та суб'єкта міжнародної політики. Забезпечення гендерної рівності для активної участі в різноманітних політичних інститутах (від громадських організацій до політичних партій та органів державної влади) є одним із складових демократизації політичної системи, що у негативному аспекті може призвести до кризи інші соціальні інститути, а саме сім'ю, шлюб. Так само, надаючи широкі права етнічним громадам, влада ризикує зіткнутися з викликами радикальних територіальних конфліктів, які можуть підірвати не лише основи суспільного консенсусу, а й цілісність державного устрою. Залучення релігійного чинника в політику може консолідувати політичні спільноти всередині держави, але призвести до протистояння з іншими країнами в рамках міжнародних структур.

Ключові слова: індивід, ідентичність, гендер, релігія, етнос, новий інституціоналізм, політико-інституційна парадигма.

The problem in common conditions. In the studies of political science, which normally occurs within institutional theory, the emphasis of scientists was on direct structural objects (old institutionalism) – it should be emphasized, that the study of political institutions is central to the identifying political science as the academic discipline. Over the past quarter century, along with the organizational aspects, the coordinate system of the researcher includes rules and regulations that stabilize the social and political interaction. Transformation of political systems that occurred during democracy transits after World War II contributed to the development of theories of institutionalization as procedural dimension of the institution existence and created a framework for the new institutionalism conceptualizing. In the studies of the transitional period of institutional theory conceptualization, theorizing regarding the driving forces of institutional development and change, which has pointed to the role of personality factors in the political process, was started. In our opinion, it is the status of individual identity in the collective dimension of intergroup interaction that can have a significant impact on the success of the democratization institutional project.

Analysis of the latest researches and publications explanted the indicated problem. Scientific analysis of the problems of definition, formation and transformation of identity in political science is performed by such scholars as T. Risse, M. Emerson, M. Castells, G.I. Weinshtain et al. The newest directions of institutions theory development are covered thoroughly in the issues of numerous researchers, the most famous of them are W. Streeck, B.G. Peters, K. Thelen, A.S. Romanuk, A.F. Kolodii et al. But, it is important to determine the place of individual identity in the system of structures and practices of institutionalized policies that result from the collision of the regulatory activities of state authority and the interests of various social organizations and community groups.

Object of the research. In our study we consider it appropriate to substantiate the value of the individual identity factor for stabilization of the behaviour institutionalized practices in a society. **Tasks of the research.** To develop this problem, we need to clarify in general the correlation of the individual and the institution place in the institutional theory as metatheoretic and describe the impact of politics on basic individual identities through the use of new versions of institutionalism.

The main content of the research. We turn our attention to institutional aspects of political research, because we consider that the transformation of them plays one of the most prominent roles in political space as a real political process, for timely conceptual understanding of actual empirical facts makes possible adequate analysing and perceiving the current political situation, thereby enriching political science with a new conceptual and methodological basis.

Actually modern institutional theory comprises two objects of analysis – institutions as structures stay in the field of scientific research, along with persistent patterns of inter-individual interaction practices that can be institutionalized in a formalized way. According to N.M. Bogdan, institutional actors use specific tools to reduce the uncertainty of human activity and interaction by introducing well-known rules and order, thus making the actions of subjects more predictable. The institution becomes a model of behavior and cooperation that conforms to the norms of law and moral norms and dominates society if they are inherent in the majority of the population and have its support [1, p. 122]. At the same time, from the point of view of representatives of the political and institutional paradigm of political science, the political institution is the product of collective organizing activity of individuals. Thus, the theory of rational choice institutionalism recognizes not only the possibility of regulating the targets of political actors by the choice institutions, but also notes the presence of motivation of the subjects to maintain a certain state of affairs. As pointed out by Yu. Chernetskyi, institutions are defined as networks of interconnected rules and norms that govern social relations, contain formal and informal social restrictions that form a system of options for actors [6, p. 41]. In addition to the «norms» («rules»), notion of institute now involves incentive mechanisms for rational actors (persons and organizations) to follow the institutional rules (both formal and informal).

Despite the fact that institutions in new institutionalism are considered as independent political actors with their own goals and interests, the real participants of the social processes are considered the individuals – institutions mostly are constraints that help individuals avoid the negative ‘emerging effects’ of collective action and enable social actors to work together to produce beneficial social goals. N.V. Yermeyeva considers that it provides some opportunity to talk about referring this approach to the principle of «methodological individualism», because the new institutionalism in this sense is based at the micro level on a theory of practical action, which is rooted in Weberian notion of social action as an action oriented towards other people [3, p. 78]. Such epistemological turn made possible in political science due to the golden age of behaviourism research program, in which individual interests are milestones for nomination and proving of the hypotheses about the nature of phenomena and regularities of the political world processes. In turn, behaviourism was to the quite long domination in the political science of the theories of a formalized and legal political analysis primarily as activities of state authorities aimed at the control and regulation of social and political processes, by precisely these institutions. But, in R.M. Smith’s opinion, political sciences cannot rely solely on the behavioralism or

formal theory at the studying of political institution. Instead, the role of historical contexts and meaning should not be neglected, especially in researching of institution's political identity [11, p. 301-305]. Consideration of the subjective factor provides an institutional theory by a completeness and, for accounting of the approach complexity, allows extend its epistemological status to the paradigm of political science as a stable conceptual model of theoretical standards of formulating political problems by a researcher in a political analysis.

It should be noted, that the content of the political-institutional paradigm of political science it is possible to determine as a complex, multidimensional combination separate scientific fields, theories and concepts, as also principles, approaches and methods of scientific policy analysis (as power relations) at different levels of practical implementation (from local to global), that developed by numerous groups of scientists, but in the line with a single broad research strategy and are used to study complex of interconnected aspects. There are: symbolic-value – officially established formal rules and traditionally recognized informal practices of individuals behaviour; structural-organizational – the nature and principles of the institutions, created by the common will of individuals associations; procedural-transformational – features of design regulatory-structural, and cultural-ideological foundations of the political system of the society and their subsequent transformation under the influence of internal and external factors.

There are some peculiarities of realization the political-institutional paradigm as research strategy in political science – this paradigm has some main features of implementation of researches in the plane of case studies at different analytical levels through the use of several sets of approaches. Political-legal approaches (formal legal, ideographic, nomothetic, and interpretive) were the basis of institutional research in the framework of classical institutionalism, the subject of which was a state (as the central institution) and governmental institutions (till the middle XX). Political and cultural approaches (historical-comparative, system, structural-functional, 60-70's XX) recorded the change in emphasis on the legal aspects of the functioning political institutions to informal study of factors, influenced the process and the political reality in general – myths, traditions, and informal political practices. The complex of multidisciplinary approaches: in new institutionalism (from 80's XX till nowadays) are widely used achievements of almost all branches of scientific knowledge (not exceptionally legal science or cultural studies, but also sociology, economics, psychological, etc.), specific versions of it enriched by theories that have interdisciplinary nature (economic sociology, gender theory, etc.). Moreover, actively involved the methodology of natural sciences (evolutionism, morpho-

genesis, etc.), widely used methods of mathematical analysis (e.g., rational choice institutionalism), while retaining the historicity and not rejected completely normative analysis.

In the plane of the political and institutional paradigm of political science, the scholars distinguish various analytical versions of the institutional theory, but we agree with the P. Hall and R. Taylor to identify historical, sociologic and rational choice institutionalism as the most significant. According to named researchers, historical institutionalism defines institutions procedurally through routines, norms, and conventions embedded in the organizational structure of the political economy. But, at the point of view of sociological institutionalists, institutions influence behaviour mostly through the cognitive scripts, categories, and models they provide – institutions and individual action are therefore mutually constitutive, and so any «rational act» is also socially constituted. In rational choice type of new institutionalism as a whole might benefit from more attention to the way in which frames of meaning, scripts and symbols emerge not only from processes of interpretation but also from processes of contestation [8, p. 938-954]. Through historical process studying, historical institutionalism aims to identify the causal mechanisms that lie behind particular empirical processes; for rational choice scholars, connecting micro-level interactions to macro-level processes and events, it is important to pay attention on the ways that individuals make choices within constraints that sociological institutionalists define as frames of meaning, which determine formal and informal collections of interrelated norms of appropriate individual's behaviour.

In order to determine how the established practices of institutionalized social and political interaction influence determination of the political actor behavioural strategies, their motivation to meet their own interests within certain socially designed conventions in respect of their own and group identity and how they affect the macrostructure functioning level in the long-term dimension, we chose to analyse the gender, religious and ethnic criteria.

Gender is present in the processes, practices, images and ideologies, and distributions of power in institutions. Gender relations play out at different institutional levels, ranging from the construction of images, symbols, and ideologies that justify, explain and legitimize institutions and their gendered patterns of hierarchy and exclusion [7, p. 567-568]. As an example of institutional mechanisms for implementing and ensuring gender policy, researches can identify the problems and directions of the elementary strategic vision of the benefits of gender policy in ensuring equal rights and opportunities for women and men. [2, p. 34]. In that sense, it may be noted that social and political institutions also act as factors of behaviour legitimizing standards that identify politi-

cal actors based on gender differences in their institutional status – whether they can and to what extent participate in the political process (and still while electing a woman as the head of state or government, the media puts an emphasis on her gender, rather than, for example, her educational background). For developed countries the discourse of gender equality is a symbolization of commitment to democratic values and the desire to enter the circle of these countries leads to the necessity of political transformation, but as noted by A.A. Grusheva and I.G. Kantsur, even among scientists there is a possible polemic regarding the fact that the issues of gender equality in the democratic state system of Ukraine are imposed on us from Western society and are artificially contrived [2, p. 30]. Outlining what a feminist historical institutionalism analysis of transitions to democracy might look like, G. Waylen concludes that one of the potentially most significant contributions of this type of a theory is in that it can help to understand how positive gender change, such as improvements in women's substantive representation, can come about [12].

Since religious institutions and organizations implement regulatory impact on their members, facilitating to create particular targets, values and ideals, they just cannot be involved in the political process. Religion remains one of the most important social institutions that play a significant role in the construction of social reality, namely, it is an effective way to legitimize and support the existing social order. For example, social doctrines and social teachings of Christian churches became a reaction to questions about the place and role of the Church in modern social life. They reflect the views and instructions of the Church not only regarding the personal behaviour of believers, but also regarding the duties of a Christian towards society as a whole, that is, his social responsibility [5, p. 57]. According to M.D. McGinnis, religion is might be envisioned as conveying a multi-functional configuration of private and club benefits to its members as well as public goods to society as a whole. By helping establish a widespread sense of morality among the population, religious institutions help secure the foundation for a stable and prosperous society, by lowering the transaction costs required to impose limits on the actions of private actors and public authorities. Religious activities can generate positive externalities, particularly a general level of social capital upon which all members of society can build it. In other circumstances, intense religious belief may provide the fuel for deep-seated political antagonism and war. A religious actor confronts the same fundamental trade-offs inherent in any form of agency – in this sense, considers M.D. McGinnis, a religious actor is a rational actor like any other [10]. Protection of religious beliefs as an identity part of the dominant social group under certain conditions may become an ideological doctrine element that can transform the

institutional system, rejecting the ideals of democracy – e.g., conversion of the presidency institution to the life and inherited position justified by the higher order factors hides maximization individual or narrow class preferences.

Ethnic communities are political subjects as well, and thus they can engage in political institutions or create their own intergroup unities as a manifestation. The purpose of the community activities is to preserve and develop ethnic identity, but therewith organization, streamlining and formalization of relations with other communities and state authorities – institutionalization with the inevitable politicization of operation takes place (Y.V. Kosmii). At the same time, ethnic groups are the objects of state authority activities through a broad set of the state ethnic policy measures. For example, establishment of special bodies for the ethnic relations regulation, regulatory consolidation of ethnic communities' status (legalization of potential representation) and even granting the right to form independent territorial units [4]. R.C. Smith in «Mexican New York: Transnational lives of new immigrants» (2006) traces the origins and evolution of the institution of «transnational life» through examination of relationship practices between immigrants. He posits transnational life as embodied in identities and social structures that help form the life world of immigrants and their children and constructed in relations among people, institutions, and place. For Smith's ethnographic population, the institutional change unfolds slowly – and non-linearly – over the course of lifetimes and generations rather than months or years. He explains shifts in the migration experience over time as an outcome of the complex interplay of institutions with each other and with individuals, wrangling admirably with the structure/agency dialectic – the ultimate goal of historical institutionalism [9]. Politicization of ethnic identity makes problematic the implementation of national policy on specific issues (e.g., language), escalates internal state or regional conflict to the level of international politics, seeking international recognition of the representative nature of the institutions of a new territorial entity.

Conclusion. There have been changes in the principles and methods of studying phenomenon of political institution and we might present this process as a sequential shift in political-institutional paradigm of political science – traditional institutionalism was based on a formalized analysis of the political and legal reality (especially institutions), but today this approach is mostly replaced by new institutionalism (is characterized as a general setting, in which the various studies are combined, based on different methodological principles). The research strategy of new institutionalism allows analysing the political phenomena of complex nature that are typical of the system, implementing and maintain-

ing democratic standards of politics in the modern world, such as individual identity institutionalized at the collective level of political interest aggregation. Institutionalization of individual identity can be defined as the right of an association of individuals to representation and participation in politics who united based on a certain identifiable feature, i.e., gender, ethnicity, religion, etc.

The political discourse about the place of individual identities among institutionalized practices of social and political interaction can transform institutional framework of the political system and to determine the status of the state as a key institution in the political system of the society and an actor in

international politics. Ensuring gender equality for the active participation in various political institutions (from NGOs to political parties and state authorities) is one of the typical evidences of the political system democratization, which could lead other social institutions to a crisis, namely, a family, marriage. Granting broad rights to ethnic communities, the government risks facing the challenges of radical territorial conflicts, that could undermine not only the grounds of social consensus, but also the integrity of the government state form. Involvement of a religious factor in politics can consolidate political institutions within the state, but lead to confrontations with other countries within the framework of international structures.

REFERENCES:

1. Богдан Н.М. Інституціональні моделі взаємодії суб'єктів як інструмент розвитку регіону. *Бізнес-інформ*. № 11. 2017. С. 120-127.
2. Грушева А., Канцур І. Управлінські аспекти гендерної політики в Україні: інституційні механізми регулювання. *Науковий вісник МНУ ім. В.О. Сухомлинського. Економічні науки*. № 1 (12). Червень 2019. С. 29-36.
3. Єремеева Н.В. What is new in new institutionalism? *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць*. Вип.14. 2008. С. 75-79.
4. Косьмій Ю.В. Інституційний аспект етнополітичних відносин. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_gum/Gileya/2012_56/Gileya56/P13_doc.pdf
5. Маніліч О.В. Вплив релігійних правовідносин на утворення інституцій громадянського суспільства. *Право і суспільство*. № 1. 2012. С. 54-59.
6. Чернецький Ю. Сучасний інституціоналізм як напрям соціологічного теоретизування. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. № 3. 2003. С. 33-45.
7. Acker J. 1992. Gendered Institutions: From Sex Roles to Gendered Institutions. *Contemporary Sociology*. 1992. № 21(5). P. 565-569.
8. Hall P.A. Political Science and the Three New Institutionalisms. *Political Studies*. 1996. № 5 (44). P. 936-957.
9. Iannarone S. S. Historical Institutionalism in Urban Sociology and Politics. URL: web.pdx.edu/~sari/HI_essay_final.pdf
10. McGinnis M.D. Rebellion, Religion, and Rational Choice Institutionalism: Towards an Integrated Framework for Analysis. URL: http://www.indiana.edu/~workshop/publications/materials/conference_papers/mcginnis.pdf
11. Smith R.M. Identities, Interests, and the Future of Political Science. *Perspective on Politics*. 2004. № 2(2). P. 301-312.
12. Waylen G. What Can Historical Institutionalism Offer Feminist Institutionalists? URL: <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=534142&fileId=625444>

КОНЦЕПТИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ У ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇНАХ

DECENTRALISATION CONCEPTS IN POST-SOCIALIST COUNTRIES

Гайданка Є.І.,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології і державного управління

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

У статті визначено, що децентралізація як реформа публічної політики має власну специфіку у постсоціалістичних країнах. У транзитивних країнах Центральної Європи децентралізація стала «наздогінною реформою», своєрідним доповненням (завершенням) політичних і економічних реформ. З розгортанням процесів відцентровості у практиці державотворення західна політична наука розробила концептуальні підходи до розуміння політичної і управлінської природи децентралізації. Відповідно до критерію багатофункціональності децентралізації, Д. Трейсман визначає шість базових концепцій: вертикальна, децентралізація прийняття рішень, децентралізація призначень, електоральна децентралізація, фінансова децентралізація та кадрова децентралізація. Сучасними моделями децентралізації за А. Шнайдером є фінансова (бюджетно-фінансова автономія громад), адміністративна (сукупність компетенцій місцевої влади) та політична (політичні та електоральні процеси на місцях) децентралізація. У перші десятиріччя постсоціалістичної трансформації найбільші успіхи у відцентровості регіонів характерні для центральноєвропейських країн. П. Свіаневич основними сучасними тенденціями постсоціалістичної децентралізації визначає недосконалість адміністративно-територіального поділу країни, складність у горизонталі управління, ступінь фінансової автономії місцевих громад і їхню частку у загальнодержавному ВВП.

На практиці реформа децентралізації тісно пов'язана із темпами демократичної трансформації. Дж. Данн і Д. Ветцель визначають Польщу, Угорщину та Чехію після 1990-их рр. як країни з найкращим потенціалом до успішної реформи децентралізації. Натомість найбільш проблемними у питаннях відцентровості залишаються більшість пострадянських центральноазійських країн, Молдова та Албанія. Перспективи України оцінюються у форматі «спонтанної децентралізації», яка залежить від тяжкості політичних криз і міцності сепаратистських рухів.

Ключові слова: концепції, моделі, децентралізація, регіоналізація, постсоціалістичні трансформації.

In the present study, the author determines that decentralisation as a public policy reform has peculiarities in each post-socialist country. In transitive Central European countries, decentralisation became a “catch-up reform”, a supplement to political and economic reforms. With centripetal processes in the state-building practice underway, Western political science conceived conceptual approaches to the political and administrative essence of decentralisation. According to the criterion of decentralisation multifunctionality, D. Treisman points out six fundamental concepts: vertical decentralisation, decentralisation of decision-making, decentralisation of appointments, electoral decentralisation, fiscal decentralisation and personnel decentralisation. As A. Schneider argues, the modern decentralisation models are the following: fiscal (budgetary and financial autonomy of communities), administrative (the total of local authorities' competencies), and political (political and electoral processes on the ground) decentralisation. In the first decades of the post-socialist transformation, Central European countries made the most progress in decentralising. P. Swianiewicz argues that the flawed administrative-territorial division of the country and complex chain of command are the principal decentralisation trends in post-socialist countries, financial autonomy of local communities and their share in the national GDP.

In practice, there is a correlation between the decentralization reform and the democratic transformation pace. J. Dunn and D. Wetzel argue that after the 1990s, Poland, Hungary, and the Czech Republic had the best potential for successful decentralization reform, whereas most of the post-Soviet Central Asian countries, Moldova, and Albania remained the most problematic. Ukraine's decentralization prospects can only be spontaneous, depending on the severity of political crises and the intensity of separatist movements.

Key words: concepts, models, decentralisation, regionalisation, postsocialist transformation.

Постановка проблеми. Успішне завершення політичних і економічних трансформацій у частині колишніх соціалістичних автократій, поряд з тим, ставить перед нами цілу низку нових питань. По-перше, навівши «демократичний порядок» на вищому державному рівні та сприяючи розвитку активного громадянського суспільства, серед країн регіону актуалізуються питання розвитку місцевої демократії. По-друге, вступ вісімки колишніх постсоціалістичних країн до Європейського Союзу у 2004 р. став сильним імпульсом для завершення децентралізаційних реформ. Адже без функціонуючої децентралі-

заційної системи країнам було важко входили до європейської системи когезії (зближення регіонів за рахунок дієвої системи трансферного співробітництва). Зрештою, реформа децентралізації стала стратегічною реформою для України, починаючи з 2014 р. Сучасна політична наука у різних теоріях та концепціях шукає відповіді на актуальну проблематику впровадження децентралізації серед країн колишнього соціалістичного табору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Реформа децентралізації і пов'язані з нею процеси є мейнстрімовою темою як у вітчизняній,

так і у зарубіжній мультидисциплінарній науці. Це праці, які торкаються політичної науки, економіки та науки публічного (державного) управління. Оскільки постсоціалістична децентралізація досліджується крізь призму західної науки, доцільно згадати провідних теоретиків і практиків децентралізаційних процесів у західній науці. Базовими теоретиками політичних аспектів децентралізації виступають Даніель Трейсман, Аарон Шнайдер, Тереза Тер-Мінасян, Пранад Бардхан. Власне дослідженню концепцій цієї четвірки присвячена ця стаття. Окремо слід згадати науковців, які концентруються на дослідженні постсоціалістичної децентралізації, а саме Джонатан Данн, Дебора Ветцель, Павел Свяневич.

Основна мета статті полягає в аналітичному огляді концепцій, які розкривають специфіку реалізації реформи децентралізації у постсоціалістичних країнах Центральної Європи.

Виклад основного матеріалу. Основні визначення децентралізації як системи та процесу, так чи інакше ототожнюються з основними функціями держави, а саме законотворча (законотворення), виконавча компетенція органів влади та функція судочинства [1]. Під децентралізацією (або її протилежністю централізацією) необхідно розуміти систему управління та організацію влади. При визначенні ступеню децентралізації враховується юрисдикція влади, яка, у свою чергу, пов'язана з територіальними межами та кількісними показниками населення. Децентралізація на практиці формує чітку структуру управління, де нормативні повноваження наділені владними компетенціями. Відповідно децентралізована система управління визначає характер відносин між центром і регіонами. Сучасні політичні системи є складними багаторівневими конструкціями, які включають розподіл п'яти атрибутів (інституцій) між різними рівнями влади:

- 1) орган управління, який приймає рішення;
- 2) орган управління відповідальний за призначення;
- 3) вибори (національні, регіональні, місцеві);
- 4) фінансові ресурси;
- 5) персонал, задіяний в органах управління (фактично публічні службовці) [1].

Виходячи з багатофункціональності децентралізації, Даніель Трейсман визначає шість концепцій децентралізації [1]. Перша концепція – це **вертикальна децентралізація**, яка формує систему урядових рівнів управління, тобто, кількість відповідних управлінських рівнів від центру до муніципалітетів. Окремий рівень влади є повноправним через функціональну виконавчу владу місцевих адміністрацій (передусім, компетенція до автономного прийняття рішень). У такому разі органи виконавчої влади наділені трьома атрибутами функціонування децентралізації, зокрема:

1) розширене фінансування з державного бюджету (реалізується переважно на перших етапах реформи децентралізації);

2) доступ місцевих адміністрацій до регулювання процедур надання публічних послуг;

3) територіальний юрисдикція, яка включає комплекс управлінських компетенцій [1].

Друга концепція – **децентралізація прийняття рішень** – це політична децентралізація, яка визначає здатність конкретного рівня управління до прийняття рішень. Іншими словами, якщо центр прийняття рішень зосереджений на урядовому рівні, система є більш централізованою; тоді якщо місцеві органи влади наділені вагомою компетенцією управління, система є більш децентралізованою. Безперечно, ця нормативна система не завжди відповідає її управлінському вмісту. Багато що залежить від існуючого (реально функціонуючого) конституційного розподілу влади між центром і регіонами, який саме обсяг компетенцій покладено на адміністрації територіальних громад, пріоритет сфер, в яких реалізуються повноваження територіальних громад.

Децентралізація призначень є третьою концепцією децентралізації, яка залежить від порядку призначення виконавчих органів.

За таких умов рівень децентралізації вимірюється на основі декількох варіантів призначення посадових осіб: якщо центральний рівень формує (призначає) місцеві органи виконавчої влади, то система централізована; якщо місцева адміністрація призначає місцевих посадових осіб чи їх обирає територіальна громада – система децентралізована. Слід відмітити, що децентралізовані системи, в яких посадові особи призначаються місцевою елітою, а не обираються місцевою громадою, створюють певні загрози для розвитку місцевої демократії. У результаті може сформуватися замкнута система рекрутування місцевих еліт з ознаками олігархії.

Четверта модель децентралізації або **електоральна децентралізація** пріоритетним у формуванні місцевих законодавчих органів та посадових осіб визначає виборчий фактор. У цій моделі важливо з'ясувати електоральний принцип обрання більшої частини місцевої політичної еліти. Основними шляхами формування еліти є регулярні місцеві вибори; допускається й електоральний механізм обрання спільноти законодавців, які потім обирають вищих посадових осіб до місцевих адміністрацій. Відповідно, чим більше чиновників обирає громада на виборах, тим більше децентралізованою є система.

Концепція **фінансової децентралізації** висвітлює одну з ключових проблеми, які виникають у ході реформи децентралізації, тобто, інституційну здатність територіальних громад автономно розпоряджатися доходами і раціонально фор-

мувати власні витрати. Стереотипно фінансова децентралізація може означати один із завершальних етапів реформи децентралізації в постсоціалістичних країнах. Практика реформування постсоціалістичних країн доводить, що фінансова децентралізація пропорційна темпам економічної трансформації.

Остання концепція Данієля Трейсмана – **кадрова децентралізація** визначається раціональністю розподілу адміністративного персоналу між різними рівнями влади. Існує наступне правило децентралізації: чим більше адміністративного персоналу зосереджено на нижчих рівнях, тим більше децентралізована система [1]. Окрім цього, існує проблема у рівні професійних компетенцій працівників зайнятих на державній службі та їх здатність до адаптації до інструментів електронного урядування. Останнє є особливо важливим у світлі низького електронного технічного забезпечення державної служби в пострадянських країнах.

Достатньо часто децентралізацію зводять до процесу делегування повноважень від центрального уряду до місцевих органів влади. Безсумнівно такий підхід є обмеженим і значно знижує управлінський потенціал децентралізації. Аарон Шнайдер вважає, що сучасна концепція децентралізації включає три основні моделі:

1) **фінансова децентралізація** або реальний обсяг фінансових пільг, які Уряд надає регіонам чи фінансова автономія місцевого самоврядування;

2) **адміністративна децентралізація**, яка визначає ступінь управлінської автономії місцевих адміністрацій від центрального уряду;

3) **політична децентралізація** передбачає делегування та реалізацію повноважень до місцевих органів влади, особливо щодо представницьких функцій [2, с. 33].

У контексті політичної моделі децентралізації на передній план виходять електоральні процеси на місцях. З отриманням інституційної самоврядності регіони (муніципалітети) також отримали здатність формувати власні представницькі органи влади. Через інститут регіональних (муніципальних) виборів формується місцева політична еліта

відповідальна за прийняття управлінських рішень на місцях. У політичній кон'юктурі з'являється і поширюється практика «незалежних» кандидатів, дистанційованих від мейнстримних політичних партій та ідеологій. Головна функція незалежних кандидатів полягає у захисті інтересів місцевої громади, фактично власного електорату. Проте, на думку словацького дослідника Марцела Мартинковича, політична практика словацьких «незалежних» депутатів, скоріше, свідчить про їхню політичну кон'юктурність, ніж політичну самодостатність [3, с. 59].

Якщо децентралізацію розглядати як оптимальний механізм делегування повноважень, то отримуємо дві протилежні точки зору. А саме владний центр, який делегує повноваження (центральный уряд), і владний центр, який отримує необхідні повноваження (місцеві органи влади). Розглянемо на практиці структуру основних моделей децентралізації, яка формується у процесах делегування повноважень від центру в регіони (див. табл. 1).

Якщо децентралізацію розглядати як комплексний процес, який охоплює три сегменти – фінансову політику, адміністративну компетенцію та електоральні процеси на місцях – отримаємо об'єктивну картину стану децентралізації у різних країнах чи регіонах світу. Заслужовує на увагу той факт, що наприкінці ХХ ст. політична тенденція делегування управлінських повноважень від центру до регіонів проявлялася як в унітарних, так і в федеративних країнах [4]. Реформа децентралізації, яка не була притаманна країнам з більш централізованою системою уряду, стала пріоритетним напрямом внутрішнього реформування та реалізувалась на локальному рівні. Очевидно, поглиблення «третьої хвилі демократизації» [5] через посткомуністичні трансформації початку 1990-их рр. принесло закріплення демократії у світі, а децентралізація стала незмінним атрибутом успіху демократичних перетворень. На період розгортання посткомуністичних реформ середини 1990-их рр. децентралізація полягає у виконанні двох прикладних функцій, таких як політична (підвищення відповідальності політичної еліти

Таблиця 1

Структура моделей децентралізації через делегування повноважень «центр → регіони»

Напрямок делегування	Модель децентралізації	Індикатори
Центр → Регіони	Фінансова децентралізація	Субнаціональні витрати Субнаціональні прибутки ¹
	Адміністративна децентралізація	Оподаткування Трансфери ²
	Політична децентралізація	Національні вибори Регіональні/муніципальні вибори

Джерело: розроблено автором на основі концептуальних підходів А. Шнайдера [2, с. 41]

¹ Маються на увазі прибутки у системі загальних витрат і прибутків.

² Мова про трансфери у складі субнаціональних дотацій та прибутків.

(регіональної еліти) перед власним електоратом), та вдосконалення механізмів надання державних (адміністративних) послуг місцевій громаді [4, с. 3].

У 1990-х роках децентралізація закріпилась як пріоритетна реформа в країнах з перехідною економікою. Незважаючи на потребу в демократії на посткомуністичному просторі, наприкінці 1990-х років Світовий банк визначив децентралізацію як пріоритетну реформу у світі [6]. Для перехідних країн децентралізація традиційно включає три компоненти:

- 1) делегування повноважень з центру в регіони;
- 2) своєчасне та повне надання адміністративних послуг на рівні місцевих територіальних громад;
- 3) ефективне ведення бізнесу на місцевому рівні [7].

При цьому слід розуміти, що нормативний вимір децентралізації часто резонує з процесом впровадження та проміжними результатами реформи. У багатьох випадках успішна децентралізація залежить, з одного боку, від поведінки місцевих еліт, а з іншого, від реального бажання центрального уряду делегувати управлінські повноваження на локальний рівень. Крім того, помилково оцінювати загальний успіх децентралізації ситуативно, виключно як тимчасове економічне зростання у муніципалітеті (регіоні) або пов'язувати регіоналізацію політики з наслідками локальних політичних реформ. Для поглиблення децентралізації дії центральних урядів повинні бути спрямовані на:

- а) залучення жителів територіальної громади до активної участі у місцевій політиці, при чому не тільки шляхом голосування на місцевих виборах;
- б) боротьба з місцевим олігархатом, прийняття рішень, які унеможливають поширення олігархічних тенденцій серед місцевих еліт;
- в) надання технічної та професійної підтримки в регіонах;
- г) проведення систематичних фінансових аудитів та оцінка якості надання адміністративних послуг,
- д) збільшення інвестицій у масштабні промислові об'єкти у регіонах тощо [7, с. 202–203].

Для країн посткомуністичного табору децентралізація стала «навздогінною реформою». Справа в тому, що кінцевою метою економічних перетворень у 1990-х рр. було прощання з командно-адміністративними принципами управління (планування). Перехідним урядам у Центральній і Східній Європі довелося відмовитися від своїх недавніх широких «соціалістичних компетенцій» і, у деяких випадках, розпочати тривалий процес делегування частки адміністративних повноважень до новосформованих органів влади на місцях. Нова ринкова реальність вимагала від держави значного підвищення якості та обсягу надання державних послуг громадянам. Управлінська структура Уряду і проміжні адміні-

стративні одиниці, які формують цілісну систему адміністративно-територіального устрою країни починають відігравати важливу роль. Наприкінці 1990-их рр. регіони все частіше порушують інституційні питання власної відповідальності та автономії [8]. Джонатан Данн і Дебора Ветцель класифікують посткомуністичні країни за глибиною досягнутої децентралізації наприкінці 1990-х рр. Країни поділяються на шість основних груп:

- 1) країни з найбільшими досягненнями у реформі децентралізації, які спроможні продовжувати інституційні реформи в управлінській системі (Польща, Угорщина та Чехія);
- 2) країни, в яких децентралізація не є сталою внутрішньою реформою, але децентралізацію необхідно провести як необхідні вимоги приєднання до Європейського Союзу (Словаччина, тріо балтійських країн, Румунія та Болгарія);
- 3) країни зі «спонтанною децентралізацією», спричиненою політичними кризами чи сепаратистськими рухами (зокрема, Україна, Росія);
- 4) країни з нерозвиненими демократичними інститутами, у структурі яких децентралізація може стати потенційно пріоритетною реформою управління (Білорусь, пострадянська Центральна Азія (Казахстан, Азербайджан, Узбекистан));
- 5) країни, які потерпали від наслідків громадянської війни та в яких наявна територіальна неоднорідність (Хорватія, Боснія і Герцеговина);
- 6) країни, які є невеликими територіально та не проводять системних реформ (Молдова, Грузія, Вірменія, Киргизстан, Албанія, Таджикистан, Туркменістан) [8].

Звичайно, типологізація Данн та Ветцель стосується підсумків тільки першого десятиріччя системних трансформацій колишніх комуністичних автократій. Тут не слабо враховані фактори поглиблення європейської інтеграції чи зовсім не враховується авторитарищація держав у Росії. Білорусі і фактично всій центральній Азії. Проте помітні загальні тенденції впровадження децентралізації на початковому етапі, що у подальшому заклало інституційну основу для стратегічного успіху чи невдач реформи.

Процеси децентралізації у фінансових системах посткомуністичних країн мають свої особливості (передусім, у порівнянні із західними країнами). Тому децентралізацію важко пояснити виключно як економічний феномен, який полягає у здатності місцевих адміністрацій самостійно формувати видатки і прибутки у власному бюджеті чи можливість знайти збалансованість у податковій політиці. Сучасна ефективна система фінансування регіонів у посткомуністичних країнах Центральної Європи повинна враховувати такі фактори [9]:

- а) особливості адміністративної структури держави і модель територіального поділу місцевої громади;

б) горизонталь управління між різними рівнями регіону (муніципалітету);

в) загальна фінансова незалежність держави від зовнішньofінансових факторів, а також спроможність місцевої громади проводити автономну фінансову політику;

г) частка місцевих громад у національному ВВП, у т.ч. у системі прибутків та видатків у бюджеті.

Висновки. Реформа децентралізації, яка впроваджувалась десятиріччями у постсоціалістичних країнах Центральної Європи й дотепер є предметом розглядається з різних позицій у західній науці. Пріоритетними моделями децентралізації визначаються фінансова, адміністративна та полі-

тична децентралізація. Фінансова децентралізація стимулює органи влади на місцях до самостійного ведення фінансово-бюджетної політики, формування виваженої податкової політики та регулювання прибутків і видатків в інтересах громади. Адміністративна децентралізація визначає міру делегованих повноважень і фактичну управлінську компетенцію місцевих органів влади. Політична децентралізація торкається місцевих електоральних процесів та тенденцій до олігархізації місцевої політичної еліти. Перспективними виглядають подальші наукові дослідження практики децентралізації у сучасних країнах Центральної Європи, враховуючи їхнє постсоціалістичне минуле.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Treisman D. Defining and Measuring Decentralization: A Global Perspective. 2002. URL: <https://www.sscnet.ucla.edu/polisci/faculty/treisman/Papers/defin.pdf> (дата звернення 15.07.2022).
2. Schneider A. Decentralization: Conceptualization and Measurement. *Studies in Comparative International Development*. 2003. Vol. 38, No. 3, pp. 32–56.
3. Martinkovič M. Phenomenon of Independent Candidates in the Regional Elections in Slovakia from 2001 to 2017. *Politicus*. 2018. № 2. С. 55–60.
4. Ter-Minassian T. Intergovernmental Fiscal Relations in a Macroeconomic Perspective: An Overview. In: *Fiscal Federalism in Theory and Practice*. Ter-Minassian T. (ed.). Washington: International Monetary Fund, 1997, pp. 3–24.
5. Huntington S. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. Norman: University of Oklahoma Press. 1991. 366 p.
6. World Development Report 1999/2000: Entering the 21st Century. Oxford: Oxford University Press, 1999. 316 p.
7. Bardhan P. Decentralization of Governance and Development. *Journal of Economic Perspectives*. 2002. Vol. 16, No 4, pp. 185–205.
8. Dunn J., Wetzel D. Fiscal Decentralization in Former Socialist Economies: Progress and Prospects. 2000. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.197.5719&rep=rep1&type=pdf> (дата звернення 12.06.2022).
9. Swianiewicz P. An Empirical Typology of Local Government Systems in Eastern Europe. *Local Government Studies*. 2014. No 40(2), pp. 292–311.

БІКАМЕРАЛІЗМ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

BICAMERALISM: WORLD EXPERIENCE AND UKRAINIAN PERSPECTIVES

Голоп'орова А.В.,

молодший науковий співробітник,

магістр спеціальності «Політологія»

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто та проаналізовано структуру парламентів країн світу. Їх досвід становлення однопалатної та двопалатної системи. Розглянуто перспективи впровадження бікамералізму в сучасній Україні. А саме актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що пріоритетами зовнішньополітичної діяльності України є посилення співпраці з ЄС та НАТО, реалізація амбіцій України щодо членства. Країна спирається на досвід європейських партнерів, прагнучи покращити економічне становище громадян. Наразі в Україні діє однопалатний парламент (монокамеральний). Перехід української держави до розвинутого демократичного стану є вочевидь наразі неможливим без структурної модернізації вітчизняної політичної системи. В першу чергу, йдеться про нагальну необхідність підвищення функціональної якості провідних політичних інститутів країни – парламенту, уряду та політичних партій.

Одним із ефективних кроків, направлених на одночасне часткове вирішення усіх трьох перелічених завдань, є запровадження нової для України (але випробуваної в Європі та світі) структури парламенту – *двопалатної*.

Протягом усієї історії дискусій з приводу впровадження другої палати парламенту в Україні можна виділити декілька окремих проєктів, які не є комплексними, однак являють собою спроби визначити, яка саме модель бікамеральної структури законодавчого органу є більш актуальною для політичної ситуації в Україні. Втім, ці спроби відзначалися епізодичним характером, не дійшли до стадії прийняття, незважаючи на те, що дані проєкти були потенційними засобами вирішення конкретних тимчасових інституціональних проблем.

Водночас, зважаючи на складність української ситуації, а саме існування в країні низки сталих регіональних геоелементів кластерів та геокультурних розколів, можливе запровадження двопалатного парламенту здатне створити скріплюючий інститут гарантованого представництва «регіональних бізнес-політичних інтересів» та запропонувати алгоритм нового співіснування в цілому розвинутого центру та регіонів-донорів, що катастрофічно регресують в інфраструктурі, бізнес-середовищі та інвестиційному накопиченні. Саме розбалансованість відносин «центр – периферія (регіони)», створюють проблеми внутрішнього національного протистояння по осі «Схід – Захід» та сприяють появі геополітичних викликів, так званих сценаріїв «федералізації» або «регіонального геополітичного самовизначення».

Спробуємо відповісти на питання – чи потрібен бікамералізм унітарним державам та Україні зокрема.

Ключові слова: бікамералізм, монокамералізм, парламент, система парламенту, двопалатна структура парламенту.

The structure of parliaments of the world countries is considered in the article and analysed. Their experience of becoming of the unicameral and bicameral system. The prospects of introduction of бікамералізму are considered in modern Ukraine. Namely actuality of our research is predefined by that priorities of foreign-policy activity of Ukraine are strengthening of collaboration from EC and NATO, realization of ambitions of Ukraine in relation to membership. A country leans against experience of the European partners, aiming to improve economic position of citizens. Now unicameral parliament (монокамеральний) operates in Ukraine. Passing of the Ukrainian state to the developed democratic state is obviously now impossible without structural modernisation of the home political system. First of all, speech goes about the urgent necessity of increase of functional quality of leading political institutes of country – parliament, government and political parties.

One of the effective steps sent to the simultaneous partial decision all three enumerated tasks is an input of new for Ukraine (but tested in Europe and world) of structure of parliament –bicameral.

During all history of discussions concerning introduction of the second chamber of parliament in Ukraine it is possible to distinguish a few separate проєктів, that are not complex, however show a soba attempts to define, which one model of бікамеральної structure of legislative body is more actual for a political situation in Ukraine. However, these attempts were marked episodic character, did not reach an acceptance to the stage, without regard to that these projects were potential facilities of permission of concrete temporal institutional problems.

At the same time, having regard to complication of the Ukrainian situation, namely existence is in the country of row of permanent regional геоелементів clusters and geocultural dissidences, the possible input of bicameral parliament is able to create the clamping institute of assured представництва "of regional бізнес-політичних interests" and offer the algorithm of new coexistence of the center developed on the whole and regions-donors, that catastrophically regress in an infrastructure, business-environment and investment accumulation. Exactly disbalance of relations a "center is periphery (regions)", create problems inwardly national opposition for axes "East is the West" and assist appearance of geopolitical calls, so-called scenarios of «федералізації» or "regional geopolitical self-determination".

Will try to answer a question – or бікамералізм is needed to the unitary states and Ukraine in particular.

Key words: bicameralism, monocameralism, parliament, system of parliament, bicameral structure of parliament.

Парламент – це виборний колегіальний орган держави, наділений нормотворчими, фінансовими та контрольними повноваженнями, що діє в умовах демократичного режиму. Він є представницькою установою країни. Колегіальний за своєю внутрішньою структурою та принципами діяльності він представляє різноманітні групові, партійні та національні інтереси.

За своєю структурою вищі представницькі органи є одно- та двопалатними (бікамеральними).

Двопалатна структура парламенту властива як унітарним, так і федеративним державам, проте принципи формування верхньої палати федеративної країни відмінні, порівняно з унітарною державою, що має у своєму складі верхню палату. Нижня палата у двопалатному парламенті називається по-різному: Палата представників (Австралійський Союз, США, Японія та ін.), Палата депутатів (Італія, Мексика), Національна рада (Австрія), Державна Дума (Російська Федерація), Народна палата (Індія), Сейм (Польща), Палата громад (Великобританія, Канада), Віче республік (Союзна Республіка Югославія), Національні збори (Франція) тощо¹.

Найпоширеніші назви верхньої палати парламенту – Сенат (Бразилія, Аргентина, Іспанія, Італія, Польща, Румунія, Франція та ін.); Палата сенаторів (Мексика); Палата радників (Японія); Рада штатів (Індія); Палата лордів (Велика Британія); Федеральна рада (Австрія); Віче громадян (Союзна Республіка Югославія); Рада Федерації (Російська Федерація).

Однопалатна система парламенту є характерною для мононаціональної держави, що займає, як правило, невелику територію. Джерела її виникнення різноманітні. В одних країнах однопалатна структура парламенту була встановлена разом з утворенням незалежної держави. Так, у Болгарії після закінчення болгаро-турецької війни була прийнята Тирновська Конституція 1879 р., яка передбачала однопалатні Народні збори.

Після Другої світової війни від двопалатної структури парламенту відмовилися Греція, Данія, Швеція, Португалія, Туреччина, Єгипет, Нова Зеландія, Еквадор та інші країни. Однопалатній структурі парламенту надала перевагу Об'єднана Республіка Танзанія.

На думку деяких політологів і державознавців, однопалатний парламент більше відповідає демократичному устрою та однонаціональному складу населення. Він простіший та ефективніший, законодавча процедура не настільки складна, як у двопалатному парламенті. Так, казахський політолог Досим Сатпаєв у своєму інтерв'ю зазначив: «Казахстану потрібен однопалатний парламент, оскільки поява двопалатного парламенту в унітарній дер-

жаві – це скоріше виняток, ніж правило і переважно характерне для автократичних систем»². Можна зазначити, що на пострадянському просторі казахстанську модель двопалатного парламенту із задоволенням перейняли й інші унітарні країни – Білорусь, Узбекистан чи Туркменістан.

Загалом нижні палати двопалатних парламентів і однопалатні парламенти формуються, як правило, шляхом прямих виборів. Наприклад, Китай. Там збори народних представників утворюються багатоступеневими виборами. Вони складаються з представників, обраних від провінцій, автономних областей, міст центрального підпорядкування та збройних сил (ст. 59 Конституції КНР).

Федеральний парламент, як правило, будується за двопалатною схемою. Верхні палати відбивають інтереси суб'єктів федерації. Вони мають різні назви: Сенат (США, Мексика, Бразилія, Канада); Рада штатів (Індія), Федеральна Рада (Австрія), Рада федерації (Росія).

Нижні палати є органами загальносоюзного представництва, вони обираються за територіальними виборчими округами на менш тривалий строк повноважень, ніж верхні палати. Конституції зарубіжних країн по-різному називають вищі представницькі органи: Конгресом (Конституція США); Генеральним конгресом (Конституція Мексиканських Сполучених Штатів); Генеральними кортесами (Конституція Іспанії); Парламентом (Конституції Індії, Італії, Франції, Японії); Зборами (Федеральні збори Російської Федерації, Федеральні збори Австрії, Всекайтайські збори народних представників, Верховні народні збори Кореїської Народно-Демократичної Республіки, Народні збори Республіки Болгарія, Великі національні збори Республіки Румунія); Асамблеєю (Асамблея республіки за Конституцією Португалії, Національна асамблея народної влади на Кубі); Скупщиною (Союзна Республіка Югославія); Ригсдагом (Швеція).

Верхні палати є представниками інтересів суб'єктів федерацій, вони обираються на довший термін, ніж нижні палати. Існують різні способи утворення верхніх палат.

Своєрідною палатою за порядком її формування є Бундесрат Німеччини, з допомогою якого землі беруть участь у законодавстві та управлінні федерацією. Він складається з членів урядів земель, які їх призначають і відкликають. Кожна земля володіє не менш як трьома голосами, землі з населенням понад два мільйони мають чотири, а з населенням понад п'ять мільйонів – п'ять голосів.

Сенат у Франції обирається непрямым голосуванням депутатами Національних зборів, депутатами Генеральних рад департаментів і делегатами муніципальних рад.

¹ Конституційне право зарубіжних країн: Навч. посібник М. С. Горшенєва, К. О. Закоморна, В. О. Ріяка та ін.; За заг. ред. В. О. Ріяки. 2-е вид., допов. і перероб. К.: Юрінком Інтер, 2006. 544 с.

² https://forbes.kz/process/expertise/dosyim_satpaev_kakoy_parlament_nujen_kazahstanu_1/.

В окремих країнах верхня палата не обирається, а формується за принципом спадкування чи за призначенням усього складу або частини його главою держави. До таких палат належить англійська Палата лордів, яка продовжує функціонувати та збільшується, незважаючи на те, що понад 80 років тому парламент прийняв рішення про її заміну. У даний час Палата лордів кількісно перевищує 1200 осіб, серед яких спадкові пери, довічні пери, пери за апеляцією, духовні пери.

Термін повноважень однопалатного парламенту складає чотири або п'ять років. В окремих країнах з двопалатною структурою парламенту (Італія, Іспанія, Польща) термін повноважень палат збігається. У деяких двопалатних парламентах строк функціонування нижньої та верхньої палат різний. Так, Палата представників США обирається на 2 роки. Сенат – на 6, Палата депутатів Мексики – на 3, а Палата сенаторів – на 6, Національні збори Франції – на 5, Сенат – на 9 років, в Японії Палата представників – на 4, а Палата радників – на 6 років тощо.

Склад верхньої палати, як правило, не переобирається одночасно, а поновлюється по частинах: Сенат США, Рада штатів Індії – кожних два роки на одну третину; Сенат Франції – кожних три роки на одну третину; Палата радників Японії – на половину кожних три роки. Часткове оновлення складу верхньої палати під час чергових виборів зберігає принцип наступності в її діяльності.

Кількісний склад парламенту визначається безпосередньо конституціями або іншими законодавчими актами. Конституція, наприклад, Італії закріпила у кількісному складі палати депутатів 650 чоловік, а сенаторів – 315. Сейм Польщі складається із 460 депутатів, а Сенат – із 100 сенаторів. Конституції Греції, Іспанії встановлюють: нижчу та вищу межі кількісного складу парламенту. Кількість членів палати депутатів Греції не може бути меншою від 200 і більшою від 300 чоловік (ст. 51 Конституції). Конгрес Іспанії нараховує мінімум 300 і максимум 400 депутатів (ст. 68 Конституції).

В більшості випадків двопалатна структура парламенту є наслідком або історичних умов формування парламенту (ще в період станової структури суспільства), або федеративного державного устрою. Не можна виключати і певний вплив чинника конституційної моди. Наприклад, після падіння комуністичних режимів Польща, Румунія, Словенія, Хорватія і Чехія вдалися до двопалатної системи побудови вищого представницького органу держави. Зразком парламентського дизайну для них була, як правило, Франція.

Одним з основних принципів функціонування сучасної демократичної держави є обрання парламенту (або його нижньої палати), причому вибори здійснюються прямим, рівним і таємним голосуванням на основі загального виборчого права. Подібним чином обираються і декілька верхніх палат,

але, як правило, порядок формування цих органів значною мірою відрізняється. При відборі членів верхніх палат нерідко порушується один, два або всі три зазначених вище принципи. Більш того, в багатьох випадках при формуванні других палат використовуються змішані методи відбору їх членів.

На користь двопалатних парламентів наводять два основних аргументи:

– По-перше, така система забезпечує зважений законодавчий процес й унеможливує прийняття непередуманих і покvapливих рішень. Друга палата виконує функцію інституційного збалансування, певного контролю за рішеннями іншої палати. На функцію взаємного стримування парламентських палат через можливість скасування рішень одна одної – про це вказував ще Ш.Монтеск'є. Ідеологи ліберальної демократії розглядали бікамералізм і як певний засіб проти можливості «парламентської тиранії».

– По-друге, двопалатна структура парламенту дозволяє здійснити певний функціональний розподіл праці між палатами. Одна з палат бере на себе кадрові і контрольні функції, інша переважно виконує законодавчі та політичні функції.

Двопалатна структура парламенту вважається також чи не обов'язковою в країнах з федеральним державним устроєм, що пояснюється необхідністю представництва інтересів суб'єктів федерації у законодавчому органі. За такою політичною формулою депутати нижніх палат представляють увесь народ (виборчий корпус) в цілому, а верхніх – тільки свій штат, провінцію, землю тощо (тобто суб'єкт федерації). У 82% федерацій (у 18 з 22 держав) діють двопалатні парламенти. Ті нечисленні федеративні держави, де немає другої палати, є малими як за територією, так і за чисельністю населення. У трьох з них населення складає менше мільйона осіб (Коморські острови, Федеративні Штати Мікронезії, Сент-Кітс і Невіс), в Об'єднаних Арабських Еміратах – близько двох мільйонів.

Розглянемо позитивні сторони та недоліки бікамералізму для України.

Основною перевагою двопалатного законодавчого органу є обмеження, встановлені для запобігання зловживанням влади. Жодній групі не дозволяється вільно проходити через уряд, щоб виробляти політику, яка приносить користь лише небагатьом. Це навіть перешкоджає виключенню меншості більшістю за цим форматом представництва. Система стримувань і протигаг працює в поєднанні з іншими гілками влади, щоб забезпечити кращі результати з більшою послідовністю.

Це створює національну ідентичність. Причина, чому близько половини всіх світових урядів використовують двопалатну законодавчу структуру, полягає в тому, що вона збільшує простір для представницької республіки або демократії. Це дозволяє різноманітним громадам позитивно впливати на закони, які були ухвалені, пропонуючи рішення для запобігання поширенню шкідливих ідей. Це означає, що

кожна громада отримує подібне представництво, створюючи основу для колективної національної ідентичності, яку кожен може практикувати.

Серед недоліків двопалатної структури парламенту можна віднести те, що коли для національного уряду використовується двопалатний законодавчий орган, ця структура вимагає від обох груп в органі управління схвалювати нові закони або правила. Оскільки обидві палати мають схвалити одне й те саме формулювання, потрібно більше часу для розробки компромісів, які кожна сторона вважає прийнятними. Якщо одна група не зрушить з місця, то законодавство блокується до тих пір, поки не будуть знайдені компроміси, або вони зовсім не відмовляться від цієї ідеї.

У двопалатному законодавчому органі один обраний чиновник має право зупиняти законопроекти, коли вони вважають, що вони непотрібні. Хоча кількість зупинок мінімальна, часто обмежена часом, який вони можуть провести на підлозі, це створює перешкоду, яка може змусити змінитися. Ці спроби часто суперечать тому, що є найкращим для країни.

Де-факто в Україні діє «нульовий» бікамералізм, котрий існує у форматі унікамерального розподілу повноважень законодавчої влади, наприклад, на рівні розподілу парламентських комітетів. Але дана модель структуризації законодавчої влади відтворює конкуренцію за політичний ресурс між вертикаллю виконавчої влади: Кабінет Міністрів – голова облдержадміністрації – голова райдержадміністрації та вертикаллю представницької влади: Верховна Рада – обласна рада – міська/районна рада. У даному випадку йдеться не про змагання за адміністративний ресурс, а про нагальну необхідність у політичній конкуренції між альтернативними поглядами на перспективи країни та державні стратегії розвитку, та у підвищенні рівня політичної змагальності як одного з визначальних факторів демократичного розвитку України.

Запровадження другої палати в українському парламенті підсилить Верховну Раду інституції-

онально як гілку влади. Існування двопалатного парламенту сформує нову макрополітичну культуру українського парламентаризму.

Наявність верхньої палати є засобом досягнення парламентської більшості, адже ті питання, які блокували роботу законодавчого органу, будуть прийматися на спільних засіданнях обох палат. Таким чином, бікамералізм дає можливість уникнути ситуації з пату, а також за рахунок поділу повноважень він створює систему стримувань і противаг; верхня палата стає запобіжником олігархізації процесу державного управління та надмірної партизації та політичної фракціоналізації.

Так як верхня палата представляє регіональні інтереси, а нижня – загальнонаціональні, виборець фактично має два голоси: як регіональний мешканець та як прихильник тієї чи іншої партії. Виходячи з цього, нижня палата представляє інтереси партійного характеру, а верхня – непартійного. А отже, депутати верхньої палати мають змогу діяти відповідно до регіональних інтересів, оскільки є автономними від партійного формату. Враховуючи, що сучасні партії України не виконують функції представництва інтересів різних верств населення та стратегічного розвитку країни, важливим наслідком є зростання можливостей впливу президентських структур на діяльність парламенту в цілому та забезпечення стабільності законодавчого процесу.

Не дивлячись на явні переваги кожного з варіантів, який може обрати держава задля оптимізації власного законодавчого органу влади, кожен з них матиме не менш значущий зворотний бік, який необхідно враховувати для того, щоб не викликати значно ширший ряд проблем, пов'язаних з неналежним функціонуванням політичних інститутів.

Отже, впровадження в Україні двопалатної структури залишається під питанням. Адже існує ряд недоліків, які можуть вплинути на об'єктивне ухвалення рішень у державі. У той же час двопалатна система присутня у багатьох успішних країнах, бо має певний «баланс думок».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. 13 Big Pros and Cons of Bicameral Legislature. ConnectUSFund. URL: <https://connectusfund.org/13-big-pros-and-cons-of-bicameral-legislature>
2. Георгіца А.З. Двопалатна структура парламенту: доктрина і сучасна конституційна практика. Чернівецький ун-т. Науковий віник: Зб. наук. пр. Чернівці, 1999. Вип. 70: *Правознавство*. С. 64-68.
3. Георгіца А.З. До питання про трактування та дефініцію поняття «Парламентаризм». Чернівецький ун-т. *Науковий віник*. Чернівці, 1997. Вип. 18: *Правознавство*. С. 140-145.
4. Денисов В. Методологія сучасного парламентаризму. *Віче*, 2000. № 9. С. 3-18.
5. Енциклопедія політичної думки: Пер. з англ.. Київ: Дух і літера, 2000. 472 с.
6. Очерки парламентского права: Зарубежный опыт. Москва, 199.
7. Тихонова Є.А. Проблеми розвитку парламентаризму в Україні. *Державно-правова реформа в Україні*. Київ, 1991. С. 177-181.
8. Чудаков М. Конституционное право зарубежных стран. Минск, 2001.
9. Шемшученко Ю. Теоретичні засади розвитку українського парламентаризму. *Право України*. 1998. № 1. С. 17-20.
10. Щербанюк О.В. Парламентаризм в Україні: Навч. Програма. Чернівецький національний ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці: Рута, 2007. 43 с.

STRATEGIC FOREIGN POLICY PLANNING: CONCEPTUAL FRAMEWORK

СТРАТЕГІЧНЕ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ

Hrytsenko A.A.,

*Graduate Student, Chief Consultant
National Institute for Strategic Studies*

The article addresses the concept of strategic planning, attempting to investigate it within the foreign policy context. The relevance of the research is attributable primarily to the lack of modern works on the proposed topic, since the most significant works were developed in the last century, which substantiates the relevance and significance of the presented article. At the same time, the concept of strategic foreign policy planning has not been fully explored within the framework of political science and is insufficiently theorized, which also determines the relevance of this work. It was emphasized that in the absence of a theoretical base, it is impossible to effectively use strategic foreign policy planning as a tool for developing a foreign policy course, which, in turn, negatively affects the entire national security system of the state.

The author's theoretical formulation of the term is presented, original structure as well as main functions of strategic foreign policy planning are elaborated. It is concluded, that strategic planning is essential for effective foreign policy and thus for national security of a State.

Apart from that, the article provides the analysis two concepts that the author considers to be the cornerstone for understanding the process of strategic foreign policy planning: «strategic culture» and «strategic thinking». The article offers author's definitions of these multidimensional terms and describes the essential meaning of these concepts for strategic foreign policy planning and national security policy-making.

The results of the study allowed making conclusions that strategic culture and strategic thinking can be regarded as the basis or fundamental inputs for strategic foreign policy planning and national security policy-making. The author of the article insists that the introduction of these two concepts into the theory of strategic foreign policy planning will help increase the efficiency of the process itself, as well as facilitate the analysis of the foreign policy of other States. At the same time, the author emphasizes the fact that in the absence of theoretical framework it is impossible to effectively use strategic foreign policy planning as a tool for developing a foreign policy course, which, in turn, negatively affects the entire system of national security of the State. For a more complete understanding of the place of each of the elements considered in the article within the strategic process, the author's integrated picture is proposed in the article.

Key words: strategic planning, strategic culture, strategic thinking, foreign policy, national security.

У статті розглянуто поняття стратегічного планування та зроблено спробу дослідити його у зовнішньополітичному контексті. Актуальність дослідження зумовлено першочергово відсутністю сучасних праць за запропонованою темою, оскільки найбільш значущі роботи були розроблені в минулому столітті, чим обґрунтована актуальність та значимість представленої статті. Разом з тим, поняття стратегічного зовнішньополітичного планування не повною мірою досліджено в рамках політичної науки та недостатньо теоретизовано, що також зумовлює актуальність даної роботи. При цьому наголошено, що за відсутності теоретичної бази неможливо ефективно використовувати стратегічне зовнішньополітичне планування як інструмент вироблення зовнішньополітичного курсу, що, у свою чергу, негативно впливає на всю систему національної безпеки держави.

У статті розглянуто два поняття, які авторка вважає наріжними для розуміння процесу стратегічного зовнішньополітичного планування: «стратегічна культура» та «стратегічне мислення». Запропоновано авторські визначення цих багатовимірних термінів та наголошено на суттєвому значенні цих понять для стратегічного зовнішньополітичного планування та формування політики національної безпеки. Авторка статті наполягає, що впровадження цих двох понять у теорію стратегічного зовнішньополітичного планування сприятиме підвищенню ефективності самого процесу, а також зробить аналіз зовнішньої політики інших держав ефективнішим.

Відтак, за допомогою теоретичних методів, таких як аналіз, синтез, узагальнення та класифікація, у статті уточнено та запропоновано формулювання ключових термінів, представлено змістовно-структурну характеристику стратегічного зовнішньополітичного планування, визначено основні його параметри та розроблено його модель. Зазначено, що за допомогою різноманітних технологій, науково обґрунтованих методів аналізу та прогнозування стратегічне планування дає змогу визначити майбутню зовнішню політику держави з урахуванням потенційних викликів та загроз.

Зроблено висновок, що стратегічне планування має важливе значення для впровадження ефективної зовнішньої політики, а отже, і для національної безпеки держави, а відтак є ключовим елементом національної безпеки, від якого залежить ефективність її забезпечення.

Ключові слова: національна безпека, стратегічне планування, стратегічна культура, стратегічне мислення, зовнішня політика.

Introduction. Foreign policy is perhaps the most vital state function, and is especially significant within the national security context, since it is its integral ele-

ment. An effective national security strategy aimed at satisfying state interests is impossible without sound foreign policy.

This is not least due to the ongoing formation of a new world order and the resulting international relations chaotization. This is reflected in such processes as the collapse of existing alliances and coalitions, and the formation of new ones – transregional –, such as obvious disrespect for international law and violation of international treaties, as well as the emergence of new political phenomena and megatrends.

At the same time, modern international relations are characterized by volatility, which makes them difficult to predict. In this regard, the process of foreign policy decision-making and national foreign policy formation rather is complicated. The multiple interconnectedness of global life gives an increasingly unrecognizable face to foreign affairs [2, p. 385].

An effective mechanism for foreign policy decision-making and implementation is one of the key conditions for an effective foreign policy. Strategic planning stands out as such a mechanism.

The concept «strategic planning» is traditionally the subject of research in military science, management, marketing, often researchers in the field of public policy also view this concept through the prism of its practical application, suggesting various methods of implementing strategic planning in one or another type of state activity, whether it be the economy, ecology, defence or foreign policy.

The term itself is being studied in great detail by business management researchers, among whom North American academics deserve particular attention, such as H. Mintzberg and his work «*The Fall and Rise of Strategic Planning*», as well as «*Strategy Under Uncertainty*» written by H. Courtney, J. Kirkland, P. Viguier.

It must be admitted that attempts have been made to describe the process of strategic planning in the sphere of foreign policy. However, it is worth noting that such works often evaluate the practical work of a particular authority or, for example, Ministry of Foreign Affairs department responsible for strategic planning. Among such works, the articles of Z. Brzezinski «*Purpose and Planning in Foreign Policy*» and L. P. Bloomfield «*Planning Foreign Policy: Can it Be Done?*», as well as S. P. Huntington's «*Strategic Planning and the Political Process*» providing a thorough analysis of State Department's S/P activities, are the most prominent ones.

It is noteworthy, that the most significant works on this topic were developed in the last century. This fact only increases the relevance of new investigations and the significance of the presented study.

At the same time, this term has not been fully investigated from a theoretical point of view within the framework of political science and in the context of foreign policy as a component of national security, determining the relevance of this study, which offers an original definition of the above concept. Herewith, **the purpose of the study** is to analyse the specifics of strategic planning in the field of foreign policy.

In this regard, the article discusses two concepts that are critical to understanding the essence of the strategic planning process: «strategic culture» and «strategic thinking». **The tasks of the study** thus is through theoretical methods such as analysis, synthesis, generalization and classification to:

- 1) suggest a formulation of the three terms: strategic culture, strategic thinking, strategic planning;
- 2) identify the main characteristics and features of each of the above phenomena;
- 3) clearly determine the meaning and role each of the phenomena plays for state foreign policy and national security;
- 4) develop a model of strategic foreign policy planning.

Strategic Culture

The strategic culture formation has to be an integral part of a state development process, as strategic culture is closely related to such fundamental tasks of a State as security, defence and sovereignty protection. Thus, strategic culture becomes the most important determinant of national security policy.

Strategic culture can be understood as a set of historically formed and inherited concepts, common beliefs that form the collective identity of a particular people, values that determine state interests and norms. They influence the State's choice of means to achieve its national goals. These constituent elements are the main factors influencing the behaviour of a State on the world stage.

In fact, the strategic culture is the basis which the main strategic documents and plans in the field of national security should be based on. Strategic culture makes it possible to avoid sporadicity and inconsistencies in public policy as well as in foreign affairs.

This term was first used in 1977 by an American political scientist J. Snyder in his report «*The Soviet Strategic Culture. Implications for Limited Nuclear Operations*», prepared for the RAND Corporation. He compared Soviet and American nuclear doctrines, pointing out, that Soviet elites had a special way of thinking and a unique, different from the American, approach to developing key components of the doctrine. This approach, according to Snyder, was influenced by some geographical, historical, institutional and political factors [11, p. 38]. Strategic culture, thus, was represented as a set of ideas, emotional reactions, and patterns of standard behaviour, which are carried by members of the national strategic community.

C. Gray assumed culture as one of the factors that determine political choice and a corresponding model of behaviour. That is, Gray believed that any action was influenced by a particular cultural context [4, p. 27]. Referring to Snyder, Gray agrees that strategic culture stems from geopolitical, historical, economic and other unique factors. In his works, he argues that culture contains permanent ideas, views, traditions that are specific and typical for a particular security community, which has a unique histori-

cal experience. In addition, strategic culture(s) may change over time, but slowly.

J. S. Lantis, an American political scientist, later refuted this argument. In particular, he argued that strategic culture could be reformatted in the short term due to dramatic upheavals (revolutions, wars, economic catastrophes) – «strategic shocks», which discredit and destroy the existing system of values, norms and beliefs [5, p. 27].

Thus, strategic culture contains a system of values, based on which national security and foreign policy decisions are made, world perspectives are formed, views on army, war, alliances, other countries, new and old threats are shaped.

This study suggests determining *the factors* that influence national strategic culture formation:

1) *territorial and geographic*: geostrategic location of the country (size and territory configuration, physical and geographical features of borders, location in relation to the main international transport communications, a set of natural conditions); availability of natural resources and their accessibility;

2) *historical* (availability of historical experience of waging wars (expansionist/national liberation) and revolutions);

3) *political and institutional* (form of political regime, government and state system; the degree of effectiveness of the political system; the party system and the existence of political pluralism; the country's place in the system of international relations);

4) *military-strategic* (level of combat capability and combat readiness of the armed forces; level of development of the military-industrial complex; efficiency of the military training system);

5) *ethnic* (level of homogeneity and national consolidation of the nation; the presence and nature of internal interethnic conflicts; the main types of national self-determination in a multinational country);

6) *religious/moral* (main religions and denominations, their place and role in the political system of the country; the degree of ideological unity of the nation, the existence of «national idea» national and psychological characteristics of the population).

These factors form the national identity and worldview, which together with traditions, habits, and customs constitute a set of interests and preferences. Worldview creates a type of thinking, typical, in particular, for the individual and for a society in general. Thinking at the state level is manifested in strategic thinking, the result of which is the adoption of an adequate strategic decision. Strategic thinking is reflected in behaviour and influences the formulation of national interests, decision-making processes, goal setting and crisis response. That is, strategic thinking is the basis of the state strategic planning system, through which a State builds the main directions of national security policy. In other words, a certain type of thinking affects a certain pattern of behaviour, which is the embodiment of strategic culture.

Thus, **strategic culture is a model of behaviour based on a certain type of thinking, worldview and traditions typical for a geographically defined security community, inherent in the political establishment of a State, responsible for defining national security goals, developing strategies to achieve them and implementing these strategies.**

Strategic Thinking

The concept of «strategic culture» is closely related to the concept of «strategic thinking».

Thinking itself is one of the most complex scientific problems that psychologists, philosophers and culturologists work on, in particular, the question of determining its essential mechanisms, sources of activity and functioning, methods of development and functioning. According to the common definition, thinking means a cognitive process, a type of mental activity that consists in knowing and reflecting objective reality.

In the context of national security policy, «thinking» acquires a strategic dimension. This means that thinking is long-term oriented, as well as holistic, integrated. This conclusion is made in view of the fact that the strategy means a general idea, an integrated plan to achieve the desired goal (macro goals).

An American strategist and professor of business administration J. M. Liedtka (University of Virginia) presented a comprehensive vision of the category of «strategic thinking» as a combination of analytical and creative approaches. She developed a model of strategic thinking, which includes five elements: 1) a systems perspective or a mental model; 2) intent-focus; 3) thinking in time (understanding that the future is the result of the past, analysis and evaluation of past trends, strategies, mistakes in order to predict the future); 4) hypothesis-driven; 5) intelligent opportunism (the essence of this element is the idea of openness to new, innovative, alternative strategies).

Taken together, these five elements describe a strategic thinker with a broad field of view that sees the whole and the connections between its pieces, both across the four vertical levels of strategy and across the horizontal elements of the end-to-end value system [6, p. 124].

A Canadian academic and author on business and management H. Mintzberg argued that the essence of strategic thinking is intuition and creativity. According to Mintzberg, the result of strategic thinking should be an integrated perspective, a non-detailed vision of the main direction of development. The main function of strategic thinking according to Mintzberg is to create and implement an adequate and effective strategy [7, p. 107]. However, Mintzberg and his followers draw attention to the dual nature of strategic thinking (analysis and synthesis). Strategic thinking has been described as a mental process (both abstract and rational), which requires the ability to analyse and synthesize. If the analysis is needed to collect and comprehend data, the synthesis – to make a diagnosis

based on the collected data, to make a decision, which essentially comes down to choosing between options. Ukrainian researcher S. Tryhobyuk accepts this opinion, calling strategic thinking a special type of systems thinking that combines rational and creative components, objective and subjective aspects, based on certain principles, integrates various concepts and methods in a complex process strategic activities. Strategic thinking is the ability to think systematically, i.e. to take into account all possible perspectives, which often seem unattainable at first [14, p.720]. V. Tertychka also adds that strategic thinking is systemic thinking, i.e. seeing a complex system rather than individual facts, understanding the causes and consequences. Strategic thinking is actually a special type and approach in thinking about innovative systemic transforming of information in solving strategic problems [13, p.120].

This leads to the conclusion, that **strategic thinking is an intelligent technology or toolkit that allows one to design a substantial image of the future for the selected object (State, etc.)**. Strategic thinking is the design or conceptualization of state national security policy, which is important, long-term, and thus forms the basis of the state strategic planning system. The results of strategic thinking are strategic vision and macro-goal (end-state), the tool for implementation and achievement of which is planning. Strategic thinking should be aimed at imagining a State in the future and designing a master plan for state development that would ensure the realization of national interests, in other words – path-finding.

The process of strategic thinking is carried out within a strategic context, which can be described by the term VUCA: volatility, uncertainty, complexity, ambiguity.

Uncertainty relates to skills in developing scenarios and strategic alternatives, risk assessment, and the ability to make decisions in the absence of information and knowledge or when the consequences of such decisions are ambiguous. Thus, effective strategic thinking requires not only logic and discipline in the use of adequate analytical tools, but also intuition, intellectual flexibility and resilience.

At the core of strategic thinking – thinking about the future, identifying opportunities, developing global megatrends, analysing and evaluating the results of strategic research (expert opinions, forecasting, modelling, etc.). Strategic research can be both a starting point for strategic thinking, as it should be conducted regularly, and its result, i.e. conducted on demand, when there is a need for additional research. Consequently, a clarity for policy strategic tasks formulation emerges (how to achieve the desired future (over a period of time – time horizon)), possible options for achieving the desired future and the choice is made in favour of the most beneficial. Thus, a strategic decision is made, which is reflected in the strategic cul-

ture and implemented through strategic planning – the development of operational and tactical objectives to achieve macro-goals – and strategic management – the direct implementation of the plan. Understanding management results (successes and failures) will lead to new strategic reflections.

One of the sources of strategic thinking is strategic knowledge and experience. Strategic knowledge in this context means a body of knowledge in the field of international relations and international security, world economy, as well as foreign policy analysis, which will allow forecasting global development and foreign policy trends.

The strategic thinking of the political elite is always based on cultural and historical context. Each nation in the course of its historical development forms a unique mentality, accumulates value orientations, thoughts, beliefs that determine the content of individual and collective consciousness and are expressed in the peculiarities of thinking. The political elite extrapolates these features in policy-making and decision-making. Thus, the role of strategic thinking in the development and implementation of national security policy, especially in the field of foreign policy, as well as in the system of state planning and management is extremely important.

An effective foreign policy is impossible without strategic thinking. Foreign policy as a tool for the realization of national interests has to be supported by a holistic vision of the future, an understanding of the further development of the strategic environment, consisting of States, sometimes with conflicting goals and interests. The nature of relations between allies and rivals, the beginning of conflicts or the establishment of peace, and sometimes the existence of a State, depend on the decision to interact with the strategic environment.

Strategic culture and strategic thinking are inputs for strategic planning. Based on the cultural and historical context that accumulates strategic culture and the results of strategic thinking, a vision (strategic vision) and macro-goal (end-state) of foreign policy is formed, which in turn reflects the desired future of a State. In combination with the analysis and evaluation of the results of strategic research, it becomes possible to specify the strategic objectives of foreign policy, which are answers to the question of how to achieve macro-goals and implement the vision.

Strategic Planning

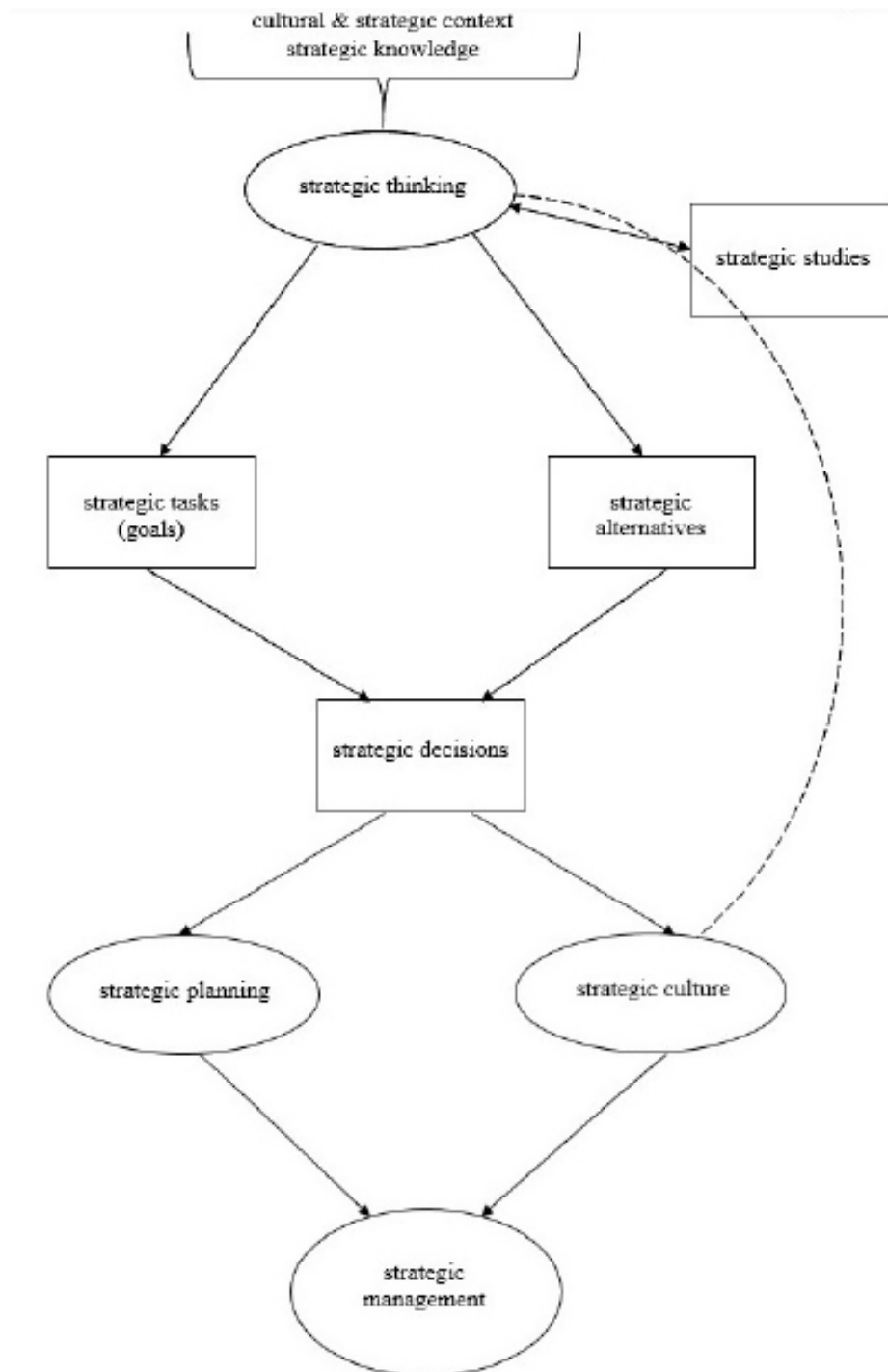
In its most pure form, planning is an intellectual activity as it involves strategic thinking. Strategic planning is a way of thinking about the future, thinking about national objectives and interests, thinking about the environment, which is likely to be faced in pursuing the objectives, and projecting alternative environments, and thinking about ways to achieve the objectives – developing a strategy, a course of action. Thus, *the purpose* of foreign policy planning is to fuse thought with action [3, p. 52], in other words, to cre-

ate a foreign policy strategy, resulting from strategic thinking supported by strategic studies and based on strategic cultural context (Picture 1).

Strategic planning does not necessarily implies long-term planning. One calls policy-planning process strategic when strategically important political tasks are being addressed.

In terms of foreign policy, however, strategic planning can be equated with mid-/long-term planning due to volatility of international relations, as well as

due to power alternation. Most governmental officials hold their positions for relatively short periods of time and tend to have «planning horizons» that generally correspond to the amount of time they expect to hold their present jobs. Every new administration sets new foreign policy objectives, for which a strategy is needed in order to accomplish them. At the same time, the continuity and evolution of these tasks is also allowed. Consequentially, *the basic function* of planning in foreign affairs is design.

Picture 1

The strategic foreign policy planning process has a specific *structure*. This study suggests a 7-step model of a strategic foreign policy planning model.

Firstly, it starts with *indicating values*. The next stage would be *identifying key national interests* within the foreign policy context. Z. Brzezinski emphasizes, that interests are more clearly defined by established traditions, the limits of geography, and relatively modest resources. Historical continuity and clearly definable priorities allow a more precise definition of fundamental principles. They provide a conceptual framework within which the policy planner operates, permitting to focus on what is centrally important [3, p. 52].

The third step would be *stating goals and objectives* reflecting the vision (usually provided within the National Security Strategy) and conforming to the national interests as well as defining methods of their achievement. It is noteworthy that goals and objectives must meet the S.M.A.R.T criteria among which «R» – relevant / realistic – is the most important one.

Like any other intellectual process, strategic planning can be viewed as a process of problem solving. As such, it suggests selecting and formulating a problem, gathering and sifting relevant data, developing hypothetical solutions, and concluding with the best solution. Thus, the forth step is *diagnosing problems* that may hinder attaining the proposed goals and possible challenges that may emerge. Strategic planning is always action-oriented. Therefore, strategic problems should be formulated as tasks that can be done by a State, its institutions and organizations.

The fifth step would be *strategic studies analysis*, which provide international relations perspective development forecast, as well as variants of alternative developments – this step can be titled as «*strategic alternatives analysis*». The most desirable variant of the foreseeable future is also assessed. Ukrainian researchers V. Horbulin and A. Kachynskyi point out that strategic planning helps to improve the decision-making process. To get the best results, strategic planning requires broad but effective gathering of information, development and study of strategic alternatives, and increased attention to strategic risks associated with strategic decision-making [10, p.17].

The analysis results in *selecting possible actions* for each forecast variation suggested. The process ends up with the *formalization of foreign policy strategy*.

An essential element of the strategic planning is a regular analysis of strategy's implementation progress, what L.P. Bloomfield calls «post mortems» [2, p. 389]. These should be conducted in order to provide a more systematic learning experience that might throw new light on planning successes and failures.

Of course, there is hardly a single right method for strategic planning. Instead, there are a variety of techniques and tools available to aid in systematically

thinking about the future and in organizing thoughts into a coherent plan of action. These tools range from simple intuition to complex mathematical models designed to assess the impact of changes in hundreds of variables simultaneously.

W. Ascher and W. H. Overholt are the authors of «*Strategic Planning and Forecasting: Political Risk and Economic Opportunity*» suggested an authentic structure of strategic planning model, which begins with definition of interests before the multi-faceted environment is examined. Moreover, this model reflects a complex view of alternative futures and the ways to deal with them, acknowledging that the future for a major actor ranges from the knowable (core environment) through the possible to the unpredictable (exogenous contingencies), all of which must be planned for. To satisfy the national interests in this multi-faceted environment requires a sophisticated three-part strategy. The core strategy consists of those actions that will satisfy the interests in the core environment – those things that can be controlled or expected to happen. The basic strategy consists of those actions designed to cope with either the most desirable or the most likely environment. Together, the core and basic strategy define the primary strategy. A hedging strategy, often dealing with less vital issues, is added to account for the environments not accounted for by the basic strategy and the exogenous contingencies [1, p. 31].

Olaf Helmer, an inventor of the Delphi method, fairly acknowledges that the future is no longer viewed as unique, foreseeable, and inevitable, instead it is realized that there are a multitude of possible futures, with associated probabilities that can be estimated and, to some extent, manipulated [9, p. 17]. Although the future is fraught with uncertainty resulting from inadequate knowledge and excessive complexity, strategic planning offers a framework for reducing or at least defining the uncertainties [15, p. 94]. Policy planning has to involve, to an important extent, the anticipation of future events. It thus has to rely on a reasonably accurate estimate of likely developments, both as provided by the intelligence community and as derived from analysis of trends. Planning, therefore, has a kinship to forecasting [3, p. 59].

«Planning is the tool to manipulate the future, and to acknowledge an array of possible future conditions», states J. H. Stewart II in his article «*Methods for Developing Alternative Futures and Long-Range Planning*». He introduced a concept of «alternative future» which he defined as a description of a possible future state of events relevant to the planning object [12, p. 50]. Stewart suggested six methods used to develop alternative futures: trend extrapolation, simulation modelling, cross-impact matrix analysis, the Delphi technique, scenario building, expert judgment and genius forecasting.

The uncertainty of future trends and events can, however, be reduced by either projecting several alternative environments or exploiting what is known about the development of past trends and events. To ensure that each projected alternative environment is realistic, each step in the chain of cause and effect from the present to the future must be described. That is, scenarios have to be constructed [15, p. 95]. It is increasingly possible for policy planners to make periodic assessments of longer-range political trends in key countries, and on that basis to construct alternative policy responses [3, p. 60].

It is mistaken, however, to expect a plan for every contingency. The number of theoretically possible crises in the years ahead is virtually infinite. The selection of contingencies for intensive planning has to be a matter of judgment.

G. A. Morgan in his article «*Planning in Foreign Affairs: the State of the Art*» suggests three kinds of foreign policy planning, chiefly long-range [8, p. 277]. One is a development of the socio-political implications of non-political changes. Some fields in economics, engineering and military technology afford relatively hard data supporting projections for five, ten or more years on which foreign policy planning can climb out into the years ahead, as it were, and go to work. Another kind of long-range planning is analysis of present forces or trends considered likely to determine the framework of some aspect of the future over an extensive period. Thence are derived courses of action, many of which should be started now in order to deal most effectively with the forces analysed and the problems they will tend to create. Planning of this type has evident value, and a great deal has actually been done. A third kind of long-range planning that has proven productive lies in creating a comprehensive philosophy and strategic concept for the national effort as a whole. Here the foreign affairs planner has a central contribution to make, although it extensively involves and must be coordinated with the thinking of social, economic and military planners.

The author of this study has developed the following *principles* of strategic political planning:

- 1) *consistency and balance*;
- 2) *integrity and complexity*;
- 3) *realism or adequacy* (planning cannot result in goals and objectives that are detached from reality, notably in terms of assessing the state resources available);
- 4) *multi-alternativeness* (which is also a means of reducing the level of uncertainty (unpredictability), increasing the validity of strategic decisions, as well as the basis for adapting the foreign policy strategy to changing conditions of external and internal environments with minimal losses);
- 5) *methodological and scientific quality* (strategic foreign policy planning is carried out using an evidence-based methodology, with due regard for its

continuous improvement, as well as using international experience in the sphere);

6) *completeness* (as a result of strategic planning, a completed and coherent plan should appear to achieve the defined goals – a strategy);

7) *effectiveness and efficiency* (the choice of means and methods of achieving foreign policy goals should ensure the achievement of planned results with the least expenditure of resources);

8) *verifiability* (the strategic plan should contain clear and measurable KPI for evaluating the results of its implementation);

9) *flexibility* (the strategy must be built on the «open architecture» principle, that is, implicitly contain the possibility of its renewal, improvement, addition; the strategy should be reviewed periodically based on novel ad hoc studies);

10) *transparency and legitimacy* (strategic planning in a democratic state is carried out on behalf of the society and for the sake of the society, therefore the planning process must be transparent and understandable for the citizens, as well as supported by them, consequently, strategic planning documents are accessible to the public).

Summarizing, **strategic planning can be defined as the process of analytical and synthetic activities, during which long/mid-term state goals and priorities (national security, foreign policy, etc.) are defined simultaneously with their implementation mechanism. Strategic planning aims at identifying possible futures, designing options and preparing responses for possible threats and challenges.**

The process of strategic planning allows to introduce elements of certainty about the perspective course of international relations, ensuring sufficient understanding of their development and providing alternatives to exert controlled influence on political processes, events and phenomena, being a means of overcoming foreign policy instability.

Conclusion. Various factors, including geographical, religious, historical, etc., form the national identity and worldview, which together with traditions, habits, and customs constitute a set of national interests and preferences. Thus, each State comes out to the international arena with its baggage of accumulated historical experience, beliefs, cultural influences of geographical and resource constraints and a unique worldview. Worldview creates a type of thinking, specific for an individual as well as for a people in general. Thinking at the state level is manifested in strategic thinking, the result of which is adequate strategic decision-making. Strategic thinking is reflected in behaviour of a State and influences the formulation of national interests, decision-making processes, goal setting and crisis response. That is, strategic thinking as an intellectual technology for designing the future of a State is the basis for

state strategic planning system, through which a State builds the main directions of national security policy and foreign policy in particular.

Strategic culture and strategic thinking are thus basic conditions for strategic planning, particularly in the field of foreign policy. Strategic foreign policy planning itself is the cornerstone of national security.

By means of various technologies, scientifically based methods of analysis and forecasting, strategic planning enables determining the future foreign policy of a State taking into account potential challenges and threats. Strategic planning is a tool that significantly increases the effectiveness of foreign policy, on which national security largely depends.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ascher, W. & Overholt, W.H. Strategic Planning and Forecasting: Political Risk and Economic Opportunity. New York: John Wiley & Sons, 1983. 311.
2. Bloomfield, L.P. Planning Foreign Policy: Can it Be Done? *Political Science Quarterly*, 3 (93), 1978. 369-391.
3. Brzezinski, Z. Purpose and planning in foreign policy. *The Public Interest*, 14, 1969. 52-73.
4. Gray, C.S. Comparative Strategic Culture. *The US Army War College Quarterly: Parameters*, 4 (14), 1984. 26-33.
5. Lantis, J.S. Strategic Culture: From Clausewitz to Constructivism. URL: <https://irp.fas.org/agency/dod/dtra/stratcult-claus.pdf> (Last assess 30. 05.2022)
6. Liedtka, J.M. Strategic Thinking: Can It Be Taught? *Long Range Planning*, 1 (31), 1998. 120-129.
7. Mintzberg, H. The fall and rise of strategic planning. *Harvard Business Review*, 1994. 107-114.
8. Morgan, G.A. Planning in Foreign Affairs: the State of the Art. *Foreign Affairs*, 2 (39), 1961. 271-278.
9. Helmer, O. *Looking Forward: A Guide to Futures Research*. Beverly Hills: Sage Publications, 1983. 375.
10. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки. Київ: НІСД, 2010. 288 с.
11. Snyder, J. The Soviet Strategic Culture: Implications for Nuclear Options. URL: <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/reports/2005/R2154.pdf> (Last assess 2.07.2022).
12. Stewart II, J.H. *Methods for Developing Alternative Futures and Long-Range Planning*. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA187043.pdf> (Last assess 2.06.2022).
13. Тертичка В.В. Стратегічне управління: підручник. Київ: "К.І.С.", 2017. 932 с.
14. Тригоб'юк С.С. Стратегічне мислення як основа сучасного стратегічного планування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Логістика. 2008. №633. С.718–725.
15. Whitehouse, F.D. *Coping with Alternative Soviet Futures: A Case Study in Strategic Planning*. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA187043.pdf> (Last assess 15.06.2022).

РОЛЬ НАТО У БОРОТЬБІ З КІБЕРКОНФЛІКТАМИ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

NATO'S ROLE IN FIGHTING CYBER CONFLICTS: POLITICAL AND LEGAL ASPECT

Завгородня Ю.В.,

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

У статті акцентовано роль НАТО в сучасних питаннях безпеки у кіберпросторі. Однією із загроз, що виникає у світі є інформаційна боротьба у формі кіберконфліктів, яка набуває значимості у новітньому політичному протистоянні. Тому, виникає потреба в аналізі механізмів можливої боротьби з негативним наслідком кіберборотьби в політичних процесах.

Сучасний світ демонструє глобалізацію процесів, які мають регіональне значення, проте виникає підтримка або осуд діяльності політичної еліти на міжнародному рівні. Така тенденція координує діяльність політичних груп за допомогою кіберпростору. Сучасний простір інформаційного обміну містить позитивні можливості для суспільства та негативні наслідки, які лавиноподібно звальюються на політичну спільноту в інформаційному просторі у формі «хейту». Для демократичних форм управління політична думка більшості розвивається, в тому числі, через кіберпростір. Тому, аналіз кіберконфліктів в процесах прийняття політичних рішень та розвитку політичних подій є надзвичайно важливим.

Розвинуті країни глобального впливу приходять до думки, що боротися з інформаційними формами впливу важко лише в межах однієї країни, бо під час інформаційних атак політичні опоненти можуть застосовувати «армію» ботів, які займаються розкручуванням проблемного політичного рішення чи виборів політичних лідерів у демократіях.

Північноатлантичний альянс є однією з форм безпекового сектору на наддержавному рівні, а тому науковці та практики звертають свою увагу саме на цю міжнародну організацію, яка продемонструвала прогресивні підходи до сучасного розуміння військової справи та декларує нормативи у формі небезпеки кіберзагроз, що потребують нового сприйняття, а найголовніше нового захисту в інформаційній площині.

В науковому дослідженні деталізовано основи небезпеки кіберконфліктів на суспільство, нормативну реакцію НАТО на сучасні виклики та загрози, пріоритетні напрямки подальшого розвитку захисту кіберпростору від кіберконфліктів.

Ключові слова: НАТО, політичні кіберконфлікти, безпека, кібербезпека, міжнародні організації.

The article emphasizes the role of NATO in modern security issues in cyberspace. One of the threats emerging in the world is the information struggle in the form of cyber conflicts, which are gaining importance in the latest political confrontation. Therefore, there is a need to analyze the mechanisms of a possible fight against the negative consequences of cyber-warfare in political processes.

The modern world demonstrates the globalization of processes that have regional significance, but there is support or condemnation of the activities of the political elite at the international level. This trend coordinates the activities of political groups with the help of cyberspace. The modern space of information exchange contains positive opportunities for society and negative consequences, which fall like an avalanche on the political community in the information space in the form of "hate". For democratic forms of government, the political opinion of the majority develops, including through cyberspace. Therefore, the analysis of cyber conflicts in the processes of making political decisions and the development of political events is extremely important.

Developed countries of global influence come to the opinion that it is difficult to fight informational forms of influence only within the borders of one country, because during informational attacks, political opponents can use an "army" of bots that are engaged in promoting a problematic political decision or elections of political leaders in democracies.

The North Atlantic Alliance is one of the forms of the security sector at the supranational level, and therefore scholars and practitioners turn their attention to this international organization, which has demonstrated progressive approaches to the modern understanding of military affairs and declares norms in the form of the danger of cyber threats, which require a new perception, and most importantly new protection in the information plane.

The scientific study details the basis of the danger of cyber conflicts to society, NATO's normative response to modern challenges and threats, priority directions for the further development of cyberspace protection from cyber conflicts.

Key words: NATO, political cyber conflicts, security, cyber security, international organizations.

Постановка проблеми. Створення північноатлантичного альянсу (НАТО) – це результат боротьби за цінності індивідуальної свободи, верховенства права і демократії. Разом з тим, ця міжнародна організація націлена на мирне врегулювання суперечок, які можуть виникати на

глобальному рівні та впливати та суспільно-політичний порядок у світі. Однак, новітні технології демонструють світу виникнення нових видів загроз, які потребують реального дієвого впливу, який має розумні межі, що встановлюються правовими нормами у цивілізованому світі.

Варто відзначити, що НАТО є над державною формою безпеки, яка містить впливові механізми стримування будь-якої форми агресії. Відповідно до статті 1 Північноатлантичного договору «сторонники зобов'язуються, як це визначено у Статуті Організації Об'єднаних Націй, вирішувати всі міжнародні спори, учасниками яких вони можуть стати, мирними засобами і таким чином, щоб не ставити під загрозу міжнародний мир, безпеку та справедливість, а також утримуватись у своїх міжнародних відносинах від погроз силою чи застосування сили у будь-який спосіб, несумісний з цілями Організації Об'єднаних Націй» [1]. Однак, у сучасному світі протиріччя, погрози щодо застосування сили, розвиток конфліктної агресії переформатовуються у кіберпростір з використанням кібератак, як передумови до більш небезпечних форм агресії.

Оскільки, у світі залишаються авторитарні правителі, диктатори, «царі сучасного формату», які перебувають довгий період часу у владі, тому виникає проблема збройної боротьби, яка несе найбільшу небезпеку, а саме порушення верховенства права, влади народу, а найголовніше збереження індивідуальної свободи і здоров'я. Адже, сучасний розвинутий світ визначив чітку цінність життя та здоров'я індивіда, бо саме наявність людей формує необхідність існуванні інститутів управління на державному та глобальному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зацікавленість діяльністю НАТО, його впливом на збройні історичні форми протистояння завжди присутня зі сторони наукової спільноти. Окрім того, мова про трансформацію НАТО відбувається завжди, причому для різних цілей. Однією з причин є дискредитація організації, як інституції безпекового сектору у світі. Другою причиною є об'єктивна потреба в модернізації впливу на сучасні суспільно-політичні процеси, як невід'ємна умова стабільності та миру у світі.

На думку О.М. Суходоля важливою складовою, яку останнім часом, яскраво обговорюють в НАТО, є енергетична безпека, яка може стати важелем впливу на країни, які залежні від такого ресурсу [2]. Адже дійсно в сучасному світовому політичному процесі маємо приклади впливу Росії на європейським лідерів формою енергетичного шантажу, щодо їх ролі у війні в Україні.

Окрім того, важливу роль несуть нормативні акти НАТО, які реагують на сучасні проблеми кібернетичного світу та демонструють сучасну проблему інформаційних загроз. Так, у 2021 році Альянс схвалив Комплексну політику кіберзахисту НАТО з метою забезпечення мирного та безпечного кіберпростору [3]. Така діяльність демонструє формування основ кібернетичного захисту, оскільки країни учасники Альянсу відчують негативний вплив кібератак, які є наслідком політичних рішень та діяльності органів управління.

Нормативна основа розширення спекоту впливу НАТО на кіберпростір регламентована викликами сучасності та необхідністю захисту країн-учасниць від негативного впливу в інформаційній боротьбі. Тому, Альянс проголошує, що кіберпростір відноситься до сфери відповідальності та діяльності НАТО, також Альянс визначає кібероборону основною в сучасному інформаційному світі, а найважливіше, що стаття 5 Північноатлантичного договору поширюється на колективну оборону і кіберпростір загалом [4].

У зв'язку з цим, Кавин С. звертає увагу на формування кібербезпеки для країн Балтії, які формують власні стратегії щодо реагування на різні форми негативного впливу. Автор зазначає, що «технології розвиваються настільки швидкими темпами, що ані політики, ані юристи, ані економісти, навіть IT-фахівці просто не встигають за динамікою реальності» [5].

В свою чергу у наших попередніх дослідженнях акцентовано увагу на кіберконфліктах, які є однією з форм небезпечної діяльності у кіберпросторі щодо політичної взаємодії та публічних форм спілкування між суб'єктами політики [6]. Саме кіберконфлікти стають проявом діяльності сторін політичного протистояння в кіберплощині з можливим залученням компетентних безпекових міжнародних організацій для реакції (впливу) на такі негативні явища у глобальному світі. Саме такою міжнародною організацією є НАТО.

Враховуючи особливості актуальності наукового напрямку дослідження, питання аналізу ролі НАТО у кіберпросторі займалися науковці щодо забезпечення безпеки у кібернетичному просторі такі: О. Звоздецька, О. Суходоля, В. Бутримас, В. Гвоздь, А. Ковалев, А. Балашов, С. Кавин, S. Dimitrova, S. Stoykov, Y. Kochev та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання трансформації НАТО залишається досліджуванним та продовжується пошук наукових висновків в різних аспектах, однак в сучасних політичних процесах важливо звернути увагу на ефективну систему протидії кіберконфліктам, в яких НАТО може відіграти ключову регулятивну роль, стабілізувати хаотичні процеси взаємодії суб'єктів політики та сформувати принципи доброчесної діяльності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). У зв'язку з суспільно-політичною необхідністю впливу на кіберконфлікти, формується основна мета статті, а саме визначення ролі НАТО у боротьбі з кіберконфліктами враховуючи політичні особливості та нормотворчі аспекти діяльності організації. На підставі мети визначено такі завдання наукового дослідження: дослідити нормативно-правові форми регламентації кібернетичних загроз, конфліктів та кібербезпеки; проаналізувати сучасні форми впливу

НАТО на кіберконфлікти; визначити проблеми та перспективи вдосконалення впливу на кіберконфлікти Північноатлантичним альянсом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кіберконфлікти містять, як регіональне так і глобальне значення. Тому, відповідно і рівень небезпеки їхнього впливу може бути локальний (місцевий) або ж міждержавним, таким що зачіпає інтереси декількох окремих держав, що приводить у дисбаланс політичні системи таких країн. Світова політична еліта прагне створити так званий інформаційний захист на глобальному рівні, адже з великою системою захисту простіше здійснювати боротьбу на місцевому рівні. В науково-публіцистичному рівні виникають думки, щодо ключової ролі НАТО у такій формі боротьби.

З моменту формування інституційних складових даної міжнародної організації людський ресурс складався з професіоналів військових, які могли виконувати та виконували бойові завдання, щодо створення балансу у військових конфліктах, які підкріплюлись політичною волею, окремих політичних лідерів. На сучасному етапі розвитку світу все більш частіше вживається та реалізується така діяльність, як «кібервійна», що розуміється як крайня форма кіберконфліктів. Тому, діяльність НАТО з форми безпосередньої військової боротьби паралельно потребує спеціалістів у сфері інформаційного захисту кіберпростору.

Окремі країни світу виділяють значний рівень видатків саме на інформаційну сферу, її захист та комфортне використання людьми, безпеку захисту інформаційних баз даних та збереження стабільності у політичній системі. Суспільства, які стали цифрованими, стають вразливими саме у кіберпросторі. Комфорт людей в таких країн досить високий, однак і рівень небезпеки вищий. Політичний конфлікт в кіберпросторі – це трансформація політичної боротьби за допомогою гаджетів, комп'ютерів та інших технологічних ресурсів, які допомагають «словом» в глобальних мережах впливати на політичні процеси. Коли відбувається вплив інформаційного послання він може супроводжуватись реальними мітингами, демонстраціями, сприяти зміні правлячої еліти та ін.

Діяльність НАТО в питанні кіберзагроз та кіберконфліктів декламує принципи взаємної відповідальності у діяльності усіх членів Альянсу щодо захисту кіберпростору та реакції на можливі публічні загрози. Так, «в контексті Статті 3 Вашингтонського договору, де сказано, що «члени Альянсу будуть підтримувати і розвивати свої індивідуальні і колективні можливості протистояти збройному нападу». Оскільки в цьому просторі неможливо повністю відокремити військові, цивільні і промислові питання, НАТО великою мірою зацікавлена в удосконаленні сил і засобів кіберзахисту організацій, які не належать до оборонного істеблішменту» [7].

Окрім того, усі члени НАТО обмінюються досвідом щодо захисту та впливу на існуючі загрози в кіберпросторі. На підставі чого здійснюють узагальнюючу характеристику загроз та їх негативного впливу в кіберпросторі. Проте, варто відзначити, що сучасна характеристика негативних процесів в кіберпросторі констатується, як кібератаки, або початок військової агресії з метою послаблення органів управління [7].

Звичайно, таке твердження є фактичною формою тих подій, які сьогодні відбуваються в Україні. Коли було здійснено повномасштабний напад збройної агресії зі сторони РФ, то одночасно вчинені кібератаки на офіційні сайти багатьох органів управління в Україні. Проте, варто відзначити, що така діяльність уже стала наслідком існуючого конфлікту, в політичній площині між РФ та Україною, щодо анексії частини українських територій. Кіберконфлікти стали частиною конфліктної протидії сторін, ще з 2014 року, коли українські банки та державні установи піддавались збою у роботі, кібератакам, що суттєво підірвало ефективність політичної влади.

Тому, для аналізу кібератак та захисту від них потрібно розуміти, причинно-наслідкові процеси, щодо можливих суб'єктів протистояння, мети такої діяльності, подальших дій сторін та інших аспектів конфліктної активності в кіберпросторі. У зв'язку з цим, конфлікт у кіберпросторі це не лише продовження подій у інформаційній площині, це власне незалежна форма протистояння, яка допомагає здійснювати вплив на процеси управління на регіональному та глобальному рівні.

Під час обговорення Комплексної політики кіберзахисту НАТО 2021 року регламентована чітка позиція щодо «підвищення стабільності й зниження ризику конфліктів, підтримуючи міжнародне право та добровільні норми відповідальної поведінки держави в кіберпросторі» [3].

Яскравим проявом норм права щодо діяльності окремих держав у боротьбі з кіберзагрозами є країни Балтії, які формують систему права, інститутів та механізмів, щодо реалізації кібербезпеки з урахуванням участі даних країн в діяльності НАТО. Варто відзначити, що країни Балтії є прогресивними в сфері інформаційної безпеки, а сучасні інститути управління націлені на створення умов ефективного управління та виконання принципів свободи, демократії та рівності усіх перед законом.

Разом з тим, продовжується співпраця по лінії ОБСЄ та НАТО країнами Балтії щодо інтеграції національних законодавств «в уніфіковану міжнародно-правову платформу з метою зниження ризиків виникнення конфліктів унаслідок використання інформаційно-комунікаційних технологій. Вони визнають взаємозв'язок між сферою кібер- і національної безпеки і усвідомлюють, що проблеми кібербезпеки, такі як руйнування системи інформаційно-комунікаційних технологій

чи критичної інфраструктури, можуть завдати шкоди національній безпеці і функціонуванню економіки держави»[5, с. 319].

Тому, спектр особливостей кіберконфлікту широкий та включає в себе: визначення позитивних аспектів кіберборотьби; здійснення публічного інформування про політичні кризи в кіберпросторі; створення кіберплатформи обговорення конфлікту, який несе політико-інформаційну кризу або навпаки прорив у розвитку та інші аспекти. В системі НАТО деталізується єдиний напрямок – це кібероборона. Коли кіберконфлікт містить небезпеку для членів Альянсу відповідно до ст. 5 Договору.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Політика НАТО щодо впливу на кіберконфлікт, як нову форму політичного протистояння виражається у системній боротьбі членів Альянсу з кібератаками та фейками. Уваги потребує причинно-наслідковий зв'язок виникнення таких форм протистояння, оскільки саме в об'єкті та суб'єктах кіберпротистояння формується розуміння необхідності впливу на ці процеси.

Нормативна складова декларована НАТО дозволяє формувати існуючі принципи оборонної сфери в кіберпросторі навіть за межами Альянсу, що фактично прирівнюється до норм міжнародно-правових. Звичайно, існують проблеми у загальносвітовому порядку користування кіберпростором, однак у окремому демократичному суспільстві вирішу-

ються важливі питання більшістю, такий принцип актуальний для глобального впливу на виклики.

Інформованість суспільства демонструє нові виклики для системи управління у державі та світі загалом. Міжнародна спільнота об'єднує власні зусилля на нормативному та політичному рівні, що з однієї сторони демонструє свободу для громадян, а з іншої сторони пошук механізмів захисту інформаційної свободи. Міжнародні об'єднання є проявом спільної діяльності окремих націй об'єднаних спільними принципами діяльності та ціннісними орієнтаціями.

Безперечно, питання щодо впливу на кіберконфлікти важливе для українського суспільства. Окрім того, українське суспільство та органи управління в переважній більшості готові до щільної співпраці з НАТО, як безпекової інституції. Тому, важливим залишається питання щодо співпраці України з НАТО з метою попередження та врегулювання конфліктів у кіберпросторі.

З 2018 року Україна уже розпочала будівництво системи оборони кіберпростору від негативних впливів по зразку НАТО, що демонструє ефективний прояв у відбитих атаках нашими фахівцями, які обчислюються у сотнях. Така трансформація є проявом засобу необхідності в умовах, які склалися в державі. Проте, в практичній реалізації завдань українські фахівці демонструють освіченість та прогресивність у можливості реагувати на нові виклики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Північноатлантичний договір. *Вашингтон, округ Колумбія*, 4 квітня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_008#Text.
2. Суходоля О.М. Роль НАТО у забезпеченні енергетичної безпеки та захисту енергетичної інфраструктури. *Національна безпека*. №18. 2015. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/rol-nato-v-zabezpechenni-energetichnoi-bezpeki-ta-zakhisti>.
3. Лідери країн НАТО схвалили комплексну політику кіберзахисту альянсу. *Інтерфакс-Україна*. 14.06.2021 р. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/750063.html>.
4. Гвоздь В. Кіберконфлікт і геополітика — новий фронт «холодної війни». 28-й *Економічний форум на тему «Європа загальних цінностей або Європа спільних інтересів?»* 05.09.2018 р. URL: https://bintel.org.ua/nash_archiv/arxiv-voyenni-pitannya/arxiv-gibridnia-vijna/09_05_krynica.
5. Кавин С. Нормативно-правові механізми забезпечення кібербезпеки в країнах Балтії. *Підприємство, господарство і право. Міжнародне право*. № 12. 2020. URL: <http://pgpr-journal.kiev.ua/archive/2020/12/56.pdf>.
6. Завгородня Ю.В. Кіберконфлікти, як елемент політичних технологій в інформаційному просторі. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. № 32/2021. Видавничий дім «Гельветика». С. 144-148.
7. Роль НАТО в кіберпросторі. *НАТО Ревю*. 12.02.2019р. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2019/02/12/rol-nato-v-kberprostor/index.html>.

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР БОРОТЬБИ СВІТОВИХ РЕЛІГІЙНИХ ЦЕНТРІВ ЗА «КАНОНІЧНУ ТЕРИТОРІЮ»

THE GEOPOLITICAL DIMENSION OF THE STRUGGLE OF WORLD RELIGIOUS CENTERS FOR «CANONICAL TERRITORY»

Кобетяк А.Р.,

*кандидат філософських наук,
доцент кафедри національної безпеки, публічного управління та адміністрування
Державного університету «Житомирська політехніка»*

Вергелес К.М.,

*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії та суспільних наук
Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова*

У статті висвітлюються трансформаційні процеси древнього інституту автокефалії та його сучасне значення в церкві. Питання адміністративного впливу та «канонічних меж» церкви сьогодні зазнає значного впливу світових політичних центрів. Важливим завданням статті є вивчення в дійсності рівності між собою всіх Помісних церков. У відношеннях між незалежними церковними адміністраціями відчувається «зверхність» давніх автокефалій над новими. Тому, увага дослідження зосереджена на самому феномені Церкви в її історичній ретроспективі, та на еклесіологічному розумінні церковного рівноправ'я. Наукова новизна полягає у висвітленні причин сучасної кризи Вселенської православної церкви. Зазначається, в першу чергу це пов'язано із геополітичним та фінансовим чинниками.

Доведено, що формування двох підходів (грецького та слов'янського) до розуміння структури системотворення Вселенського православ'я стало причиною кризи в церкві. Зазначено, що «церковні непорозуміння» стали очевидними після Великого собору на Криті та надання Томосу для Української церкви. У дослідженні встановлено, що в період Вселенських соборів розуміння автокефалії трансформувалось від природного стану до церковно-політичного явища. Доведено, що у XIX–XX ст., коли відбувся «парад автокефалій» на Балканах, питання автокефалії знову виходить на перший план загальних богословських дискусій. Ключову роль відіграв національний чинник, який вкладається в основу незалежності кожної із Помісних церков. Автокефалія стає виключно політичним нашо-руванням. У статті стверджується, що у православній традиції відсутнє загальноприйняте трактування взаємозалежності принципу помісності та автокефального статусу церков. Зазначається, що подальші наукові розвідки автокефальної тематики доповнять виконане дослідження, адже становлення церкви – це процес динамічний.

Ключові слова: еклесіологія, Вселенський собор, політичний вплив, автокефалія, єпархія, патріарх, пентархія, догмат, церква, Візантія, богослов.

The article highlights the transformational processes of the ancient institution of autocephaly and its modern significance in the church. The issue of administrative influence and "canonical boundaries" of the church today is significantly influenced by world political centers. The important task of the article is to study the reality of equality between all the Local Churches. In relations between independent church administrations, one can feel the "supremacy" of the ancient autocephalies over the new ones.

The scientific novelty is to highlight the causes of the current crisis of the Ecumenical Orthodox Church. It is noted that this is primarily due to geopolitical and financial factors. It is proved that the formation of two approaches (Greek and Slavic) to the understanding of the structure of the system of Universal Orthodoxy was the cause of the crisis in the church. It is noted that "church misunderstandings" became apparent after the Great Council of Crete and the granting of the Tomos to the Ukrainian Church. The study found that during the Ecumenical Councils, the understanding of autocephaly was transformed from a natural state to a church-political phenomenon. It is proved that in the XIX–XX centuries, when the "parade of autocephaly" took place in the Balkans, the issue of autocephaly again came to the forefront of general theological discussions. A key role was played by the national factor, which underpins the independence of each of the Local Churches. Autocephaly becomes a purely political stratum. The article argues that in the Orthodox tradition there is no generally accepted interpretation of the interdependence of the principle of locality and autocephalous status of churches. It is noted that further scientific research on autocephalous issues will complement the study, because the formation of the church is a dynamic process.

Key words: ecclesiology, Ecumenical Council, political influence, autocephaly, eparchy, patriarch, pentarchy, dogma, church, Byzantium, theologian.

Постановка проблеми. У XXI ст. церковно-політична ситуація у православ'ї вкрай загострилась. Значно політизувалась проблема набуття автокефального (незалежного) статусу новим національним церквам. Оскільки у постановах

Вселенських соборів немає прямої вказівки щодо формування нових незалежних церков, через відсутність потреби в таких у соборний період, ця тема сьогодні породжує значну кількість церковних та геополітичних дискусій та протиріч.

Актуальність досліджуваної проблеми сьогодні викликана значним суспільним резонансом висвітлюваного питання. Нову хвилю інтересу до автокефальної тематики викликало підписання Томосу для Української церкви. Українське «церковне питання» зачіпає низку проблем Вселенського православ'я та відносин між багатьма Помісними церквами, які турбують Вселенську церкву останнє сторіччя, та не мають перспективи найближчого вирішення. Конституювання озвученого прямо пов'язано із проблемами утворення нової автокефальної церкви; межами канонічної території; першості у диптиху; загальної юрисдикції та проблеми відносин церкви-матері та церкви дочки; православної діаспори та іншими важливими еклезіологічними проблемами.

Окремі ієрархи та богослови, переважно грецького походження, у ХХ ст. запропонували теорію наявності двох «хвиль» автокефальних церков. Перші – давні східні патріархати, авторитет яких підкріплено постановами Соборів, та «нові» національні церкви, які мають повну незалежність, однак певним чином є «меншовартісні», оскільки не мають апостольського походження та не брали участі у вселенських соборах. Відповідно, важливо розглянути еклезіологічну природу розуміння адміністративного устрою церкви через призму конфліктів та протиріч, які турбують православ'я кілька останніх років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан наукової розробки обраної теми сьогодні неоднозначний. Тисячі виступів, публічних заяв та офіційних листів богословів та ієрархів не/визнаних Помісних церков стосовно автокефальної проблематики мають чітко виражений конфесійний характер. Полеміка та дебати між ієрархами призводить до перекичування та викривленого трактування давніх канонів та історичної церковної практики. В цілому, із проголошенням кожної нової автокефалії у Вселенській церкві загострювались дискусії щодо не/наявності права першості Вселенського престолу та соборності у контексті вирішення цього питання. Зрештою, підписання Томосу для України в черговий раз привернуло увагу ієрархії та світських вчених зі всього світу.

Класична наукова база для обґрунтування проблеми автокефального устрою та канонічної території розкривається у працях відомих вітчизняних дослідників та каноністів І. Власовського, О. Киридона, П. Кралюка, О. Лотоцького, Ю. Мулика-Луцика, О. Сагана, Л. Филипович, Ю. Чорноморця та інших, які неодноразово звертали увагу на процес зародження інституту автокефалії. Сюди ж варто віднести вчених зі світовим іменем: В. Асмуса, Д. Бінгема, А. фон Гарнака, Й. Гофманна, Й. Зізіуласа, І. Ісиченко, Дж. Робертсона, А. Карташева, Є. Кесарійського, Н. Мілаша, Є. Смірнова, С. Смірнова, К. Скурата, К. Уера, Ф. Успенського та інших.

Про важливість та актуальність обраної теми свідчить низка сучасних дисертаційних досліджень, наприклад, В. Бутинського, М. Гергелюка, А. Дідківського, Є. Заремби. Особливо важливими та ґрунтовними є праці вітчизняного науковця, який є одним із найвідоміших богословів та ідеологів автокефалії у сучасному православ'ї, архімандрита Кирила (Говоруна). Відтак, є реальна необхідність осучаснити канонічний уклад сучасного життя, а це можна зробити лише на загальному Соборі [1].

Відзначимо, що історія Європейських країн розглядається у значній кількості робіт вітчизняних та зарубіжних учених політичного та геополітичного характеру. Прикметно, що більшість із них покликана визначити місце і роль нової незалежної Української православної церкви у становленні України в новому геополітичному просторі Європи. Зокрема, цій проблематиці присвячена інтегрована колективна монографія вітчизняних політологів за редакцією професора Фелікса Рудича [7].

Важливим для статті є дослідження О. Балакірева та Ю. Середи, які на основі багатого матеріалу статистичних та соціологічних даних показали відновлення релігійності після розпаду СРСР. Згідно результатів дослідження релігійні організації в Україні, як вагома складова громадянського суспільства виявилися розвинутішими як за кількістю, так і за різноманітністю, ніж, наприклад у Росії [10, р. 226]. У монографії автори висвітлили вплив релігійного фактору на демократизацію, довіру до соціальних інститутів, волонтерську діяльність та охорону навколишнього середовища.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Необхідно засвідчити вагомий науковий, політичний та теологічний аспект актуальності обраної проблеми, а також наявність низки ґрунтовних праць з теми. Однак, сьогодні проблема набуття автокефального статусу, політичного регулювання цього процесу та чіткого визначення межі канонічної та адміністративної території впливу кожної із Помісних церков залишається відкритою. У наукових працях не простежується чіткий зв'язок між «еклессією» – моделлю ідеальної Церкви раннього етапу та сучасним адміністративно-політичним укладом церковного життя. Наявність ряду малодосліджених наукових проблем, зокрема обраної, щодо структури облаштування Вселенської церкви та політичного впливу на цей процес значно актуалізує навколо-автокефальну тематику.

Отже, з одного боку, можна констатувати значний науковий та теологічний аспект актуальності зазначеної проблематики та наявність низки ґрунтовних праць. З іншого – проблема набуття автокефального статусу та чіткого визначення межі канонічної території впливу залишається відкритою.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у висвітленні політизації трансформаційних процесів інституту

автокефалії та його значенні у сучасній церкві. Еклезіологічна зумовленість автокефального принципу витікає із самої природи ранньої «ідеальної» церкви. Узурпація церковної влади – це порушення Богом установленого миру з земній церкві. Зрештою, це політично-адміністративні нашарування, якими обросла церковна інституція за століття свого існування. Тому, увага дослідження зосереджена на самому феномені Церкви в її історичній ретроспективі.

Завданням дослідження є спроба напрацювання нового, альтернативного підходу до проблеми автокефалії у сучасному світі. Національний принцип, який відіграв ключову роль у становленні низки нових незалежних церков, зокрема на Балканах, вже не задовольняє сучасну церковну громадськість.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значною проблемою, яка створює напругу у відносинах між більшістю Помісних церков та порушує низку канонів та традицію є створення екзархату РПЦ у Африці. Об'єктивно Африканський континент ніколи не був в орбіті РПЦ і сьогодні її дії розглядаються як інтервенція на чужу канонічну територію та створення самого розколу. Постановами Вселенських соборів чітко закріплено Африканський континент за Олександрійським предстоятелем (6 правило I Вселенського собору). Таке рішення – пряме порушення загальноприйнятих священних канонів.

Синод Російської православної церкви 29 грудня 2021 р. прийняв рішення про утворення Африканського екзархату з двома єпархіями – північною і південною. Екзархат очолив митрополит Клиський Леонід. У нову структуру увійдуть 102 клірики, які перейшли з Олександрійського патріархату [1]. Важливо, що під час переходу з однієї Помісної церкви до іншої є певна канонічна процедура, яка передбачає отримання відпускної грамоти. За прийняття клірика без такої грамоти мають бути позбавлені свого сану і клірик, що перейшов, і той, хто його прийняв. Це пряма норма 17 правила VI Вселенського собору. Теперішній крок РПЦ поглиблює світовий розкол у православ'ї.

Рішення Синоду про створення Африканського екзархату РПЦ – це еклезіологічна криза. Відкриття паралельних юрисдикцій завжди завершує оформлення розколу. Розрив євхаристичного спілкування між РПЦ та грецькими церквами був ініційований Москвою. Подібними рішеннями церковна Москва підриває довіру до себе у православному світі. У тому числі серед тих церков, яких вона вважає своїми союзниками. Відкликати рішення про створення екзархату буде складно, але залишити його буде розглядатися як продовження розколу.

На тлі внутрішнього розколу в самій РПЦ, коли її автономна частина, РПЦЗ, розірвала євхаристійне спілкування з іншою її автономною части-

ною, Паризькою архієпископією, ця подія виглядає беззмисловою. Хвороба розколу пустила свої метастази до церковного організму [4].

Наприкінці 2021 р. РПЦ провела наукову конференцію, яка насправді була налаштована проти Вселенського патріархату: «Мировое Православие: первенство и соборность в свете православного вероучения». Найочевиднішим, про що говорили більшість учасників конференції, це питання сучасного розділення у світовому Православ'ї. Червоною ниткою конференція була просякнута думкою про «поганих греків», які під впливом світських політичних впливів і світової геополітики намагаються розколоти єдину православну церкву на два ворогуючі табори. А далі йдеться про «неканонічні» дії Вселенського престолу в Україні зокрема, та й у світі загалом.

Ситуація, що склалася у світі сьогодні – не має догматичного підґрунтя. Адже питання автокефалії та її дарування не містить у собі якогось особливого богословського забарвлення, а має більш адміністративний характер. Якби воно і дійсно відносилось до розряду віровчення Церкви, то цілком закономірно і об'єктивно, що на сьогодні не існувало б 15-ти Помісних Церков, та й взагалі б сьогодні ми мали зовсім інший церковний устрій. Однак є і схожа паралель. Розкол 1054 р. був наслідком тривалих суперечок про владу в церкві між Римом і Новим Римом [12, р. 115].

Утім тодішні непорозуміння не можна порівняти із теперішніми. Хоча постійно звучать заяви Московського патріархату і церков які його підтримують, про «папські претензії Константинополя». З іншого боку, у часи розквіту та чисельної сили Вселенський престол міг запровадити та встановити пірамідальну форму устрою Східної церкви у видимій формі, що б змінило древній ієрархічний устрій. Однак, Константинополь пішов шляхом збереження древньої еклезіології та освяченої Соборами системи «Пентархії». Натомість турецькі завоювання внесли значні корективи у життя та структуру Вселенської церкви. Константинопольський першоієрарх офіційно став «головним православним» в новій імперії [6, р. 231].

Однак, ситуація із розділенням світового православ'я поглиблюється. Хоча офіційно більшість із Помісних церков не припинила молитовного та будь-якого іншого спілкування із Константинополем, окрім РПЦ та Сербів, це вже є свідченням розколу. Прикриваючись боротьбою за чистоту віри світові лідери (Фанар та Москва), втягують інші Помісні церкви затяжний еклезіологічний, канонічний та богословський конфлікти.

Позиція інших богословів, з якою варто погодитись, полягає в тому, що сама РПЦ перебуває в розколі, оскільки самочинно, без рішення Всеправославного Собору перестала згадувати ім'я Вселенського патріарха Варфоломія та низку

інших предстоятелів Церков (Олександрійського патріарха та предстоятелів Грецької та Кіпрської церков), які визнали автокефалію ПЦУ. Отже, якщо церква розриває євхаристійне спілкування зі Вселенським патріархатом, вона автоматично вважається схизматичною церквою. Винятки допускаються лише в тому випадку, якщо Предстоятель Церкви офіційно потрапляє в єресь, але це також перевіряється загальним Всеправославним собором. Наприклад, коли патріарх Несторій Константинопольський проповідував єретичні вчення, місцеві церкви не розірвали Євхаристійне спілкування, поки Другий собор не був скликаним, який і осудив вчення Несторія [3].

Подібну маніпуляцію спостерігаємо у заяві члена Священного Синоду Болгарської церкви митрополита Відінського Даниїла (Ніколов), який наголошує на неканонічності рішення прийнятого Вселенським патріархом. Ієрарх наводить історичні приклади спроб Константинопольських патріархів створити певну «надграничну юрисдикцію», де влада Вселенського владика не обмежена по відношенню до інших Помісних церков. Такі дії Фанару кидають виклик іншим церквам. Це прямо суперечить канонам православної церкви. Влада Предстоятелів не зміщується у територіальній площині згідно 2 правила Другого і 8 правила Третього Вселенських соборів.

Ієрарх стверджує, що надаючи Томос ПЦУ Варфоломій примушує Церкву визнати Константинопольського патріарха своїм верховним главою, що суперечить 34 апостольському правилу. У тексті Томосу прописано, що архієреї та священники ПЦУ можуть звертатися до Вселенського престолу з апеляцією, так само як і представники інших церков. Це є спроба втручатися у внутрішні справи Помісних церков [9 с. 6]. Аналізуючи текст Томосу можемо стверджувати, що в документі главенство архієрея Нового Риму над Києвом не прописано.

Активне втручання у політичні перипетії може призвести і до зміни вже наявного статусу Помісних церков. Архімандрит Кирило (Говорун) стверджує, що порушення або невиконання умов Томосу з боку ПЦУ може спричинити відкликання документа. В історії церкви вже були подібні прецеденти. Зокрема, у XIX ст. румуни після здобуття незалежності в односторонньому порядку проголосили автокефалію [11, с. 117]. Константинополь цього не визнав і стався розкол. Через тринадцять років, шляхом домовле-

ностей Вселенський патріархат видав Томос про автокефалію. Впевнені у своїй правоті румуни одразу ж порушили умови документа. І Константинопольський патріарх Іоаким III негайно відкликав документ. Потрібно було ще сім років для того, щоб вирішити конфлікт. І лише в 1885 р. румуни таки отримали Томос про автокефалію.

Дискусія про патріарший статус породила конфлікт у Болгарській церкві. У 1872 р. болгари самостійно проголосили автокефалію, що призвело до розколу й анафем з боку Константинополя. Конфлікт тривав понад сімдесят років. Зрештою у 1945 р. Константинополь видав Томос про автокефалію, але у статусі митрополії. У 1953 р. болгари внесли зміни до статуту та проголосили патріархат. Це спричинило нову напруженість між церквами. Константинополь визнав такий статус лише в 1961 року. Відзначимо, що саме місцеве ЦК компартії надав дозвіл для отримання патріаршого статусу: «Керуючись необхідністю зміцнити суспільний авторитет Болгарської Православної Церкви, що є необхідною умовою організації боротьби православних церков проти Ватикану та його реакційної політики, ЦК дає Болгарському Екзархату згоду на його зведення до рангу Патріархату» [2].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. із основних проблем, яка сьогодні зачіпає інтереси всіх церковних організацій – це високий рівень політизації релігії. Церква перетворилась на інструмент впливу держави або окремих політичних груп на народ. Політичні та державні діячі давно активно втручаються у церковні справи, це простежується ще з часів Вселенських соборів, коли імператор скликав та очолював Вселенське церковне зібрання. Політичні та геополітичні моменти значно вплинули і на проблеми набуття автокефального статусу новими церквами. Є низка випадків, коли правителі одноосібно надавали та відміняли рішення про автокефалію, як наприклад у випадку із Болгарією. Після зміщення церковного центру православного світу до Москви, ситуація кардинально не змінилась, адже російські правителі регулярно використовували церковний чинник у власних цілях. Активний політичний момент простежується у житті церкви і у XXI ст. Яскравим свідченням цього є блокування Української автокефалії з боку РПЦ, що призвело до всеправославного розділення та антиканонічної діяльності Московського патріархату в Африці та одностороннього розриву Євхаристії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горевой Д. (2022). Московський патріархат відкриває парафію в Африці. Це помста за визнання ПЦУ. URL: https://lb.ua/society/2021/12/30/502133_pvk_rpts_moskovskiy_patriarhat.html?fbclid=IwAR3hOISgUKqsiCvzaphhFwogSJv2_SplWUTMV5SLBBNnMMoFZriW4vn06k8.
2. Горевой Д. (2019). Не створи собі кумира або що відбувається навколо УПЦ КП. URL: https://lb.ua/society/2019/05/11/426568_sotvori_kumira.html.

3. Гургенідзе Н. РПЦ в розколі: Розрив євхаристичного спілкування без Всеправославного Собору є неканонічним. (2021). URL : <https://df.news/2021/05/26/rpts-v-rozkoli-rozryv-ievkharystychnoho-spilkuвання-bez-vsepravoslavnoho-soboru-ie-nekanonichnym>.
4. Заявление Священного Синода Русской Православной Церкви от 28 января 2022 года. (2022). URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5891370.html?fbclid=IwAR0zKxvD4TU20f5QaOA0PZge41uUAd1WD8Zyiq9KAhpqYKHDDnitiuD6SZM>.
5. Зінченко А. Визволимося вірою: життя і діяльність митрополита Василя Липківського. Київ, 1997. 226 с.
6. Крутій В. Трансформація політичної системи суспільства в умовах гібридної війни (Дис. здобуття наукового ступеня д. політ. н. за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси) Київ, 2018. 493 с.
7. Рудич Ф., Балабан Р., Дергачов О. Україна у сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти: монографія. Міжрегіональна академія управління персоналом, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Київ : МАУП, 2002. 487с.
8. Саган О. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. К.: Світ Знань, 2004. 912 с.
9. Це загроза для світового православ'я – Член Синоду Болгарської Церкви здійснив аналіз томосу українським розкольникам. *Православне Полісся*. Видання Рівненської єпархії УПЦ. № 1 (206). 2019. С. 6.
10. Balakireva O. Religion and Civil Society in Ukraine and Russia / Olga Balakireva, Iuliia Sereda. Religion and Civil Society in Europe [edited by Joep de Hart, Paul Dekker and Loek Halman]. Dordrecht : Springer Science, 2013. P. 219–250. [in English].
11. Meyendorff J. Imperial Unity and Christian Divisions. New York: St. Vladimir's Seminary Press, 1989. 228 p.
12. Sanderson C. Autocephaly as a function of institutional stability and organizational change in the Eastern orthodox church. University of Maryland, College Park, 2005. 196 p.

РОЗБУДОВА ПАРИТЕТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ГЕНДЕРНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

DEVELOPMENT OF PARITY DEMOCRACY IN MODERN UKRAINE: GENDER PROBLEMS AND PERSPECTIVES

Лясота А.Є.,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Стаття присвячена актуальній гендерній проблематиці. Автор детально аналізує проблеми та перспективи паритетної демократії сучасної України у гендерному аспекті.

Сучасна Україна взяла курс на євроатлантичну інтеграцію. В рамках реалізації даного курсу в нашій країні проходять реформи які базуються на імплантації основних демократичних принципів у всіх сферах життя. Базовими стали реформа децентралізації та реформа державної служби. Саме від якісних, ефективних, збалансованих управлінських рішень державних органів та органів місцевого самоврядування значною мірою визначають успіх і інших реформ.

Принцип паритетної демократії є обов'язковим компонентом у системі принципів демократії; гендерна демократія виступає основою забезпечення рівності прав і свобод людини і громадянина у гендерному аспекті.

Гендерна рівність сьогодні є одним із фундаментальних принципів розвитку громадянського суспільства та правової держави. Принцип гендерної рівності слід розуміти як сукупність обумовлених конкретно-історичним суспільним розвитком базових ідей та положень, що об'єктивують правові цінності щодо встановлення гендерної справедливості в усіх сферах приватного, суспільного та державного життя і забезпечують розвиток правової держави й громадянського суспільства.

Автор робить висновок, що законодавче закріплення демократичних принципів державної служби та служби в органах місцевого самоврядування гармонізованих з європейськими принципами, є одним із завдань які взяла на себе Україна в рамках виконання Угоди про асоціацію з ЄС.

Гендерна рівність постає нині однією з умов функціонування демократичного суспільства та ознакою правової держави. Це означає, що чоловіки й жінки мають однакові умови для реалізації своїх людських прав, однакові можливості робити вклад у національний, політичний, економічний, соціальний і культурний розвиток суспільства. З метою досягнення гендерної рівності на сьогодні створенні різноманітні нормативно-правові та інституційні механізми.

Ключові слова: паритетна демократія, гендерна демократія, гендерна дискримінація, гендерна політика.

The article is devoted to current gender issues. The author analyzes in detail the problems and prospects of parity democracy in modern Ukraine in terms of gender

Modern Ukraine has set a course for Euro-Atlantic integration. As part of the implementation of this course, our country is undergoing reforms based on the implantation of basic democratic principles in all spheres of life. Decentralization reform and civil service reform became basic. The success of other reforms is largely determined by high-quality, effective, balanced management decisions of state bodies and local self-government bodies. The principle of parity democracy is a mandatory component in the system of principles of democracy; Gender democracy is the basis for ensuring equality of human and civil rights and freedoms in the gender aspect.

Gender equality today is one of the fundamental principles of civil society and the rule of law. The principle of gender equality should be understood as a set of basic historical ideas and provisions determined by the specific historical social development, which objectify legal values for establishing gender justice in all spheres of private, public and public life and ensure the rule of law and civil society.

The author concludes that the legislative consolidation of democratic principles of public service and service in local self-government bodies harmonized with European principles is one of the tasks undertaken by Ukraine within the framework of the Association Agreement with the EU.

Gender equality is now one of the conditions for the functioning of a democratic society and a sign of the rule of law. This means that men and women have the same conditions for realizing their human rights, the same opportunities to contribute to the national, political, economic, social and cultural development of society. In order to achieve gender equality, various legal and institutional mechanisms have been created today.

Key words: parity democracy, gender democracy, gender discrimination, gender polic.

Вступ. Україна разом із отриманням незалежності успадкувала і радянські підходи до гендерної політики. У державних службовців продовжується патріархатна риторика про відсутність в державі гендерних проблем, коли жіноче безро-

біття, насильство проти жінок, торгівля людьми зростали стрімкими темпами [8, с. 73].

В контексті унормування та закріплення принципів паритетної демократії як показника цивілізованості держави, а зокрема принципу гендерної

рівності в законодавчому полі України набуває актуальності аналіз стану та інноваційних зрушень в законодавчому забезпеченні гендерної рівності в Україні щодо представництва жінок у сфері прийняття політичних рішень, адже саме показник залучення жінок до політичної активності розглядається як ключовий індикатор гендерної рівності суспільства [9, с. 11]. Міжнародний механізм поточного контролю за виконанням Україною міжнародних зобов'язань у сфері забезпечення принципу гендерної рівності відсутній, що призводить до імітування національними інституціями реальної діяльності у цій сфері [3, с. 202]. Упровадження принципів рівних прав та можливостей жінок і чоловіків є однією з важливих умов сталого соціально-економічного розвитку, позитивних змін у суспільстві, реалізації прав людини та самореалізації особистості, запорукою ефективного розв'язання наявних проблем, а також європейської інтеграції України та виконання міжнародних зобов'язань згідно з основними міжнародними договорами у сфері захисту прав людини, у тому числі Цілей Сталого Розвитку до 2030 р., затверджених Генеральною Асамблеєю ООН. Проте в Україні все ще існує гендерна нерівність в економічній, політичній, і соціальній сферах. Жінки залишаються непропорційно представленими у сфері прийняття рішень, мають у середньому нижчі доходи, ніж чоловіки, та виконують більшу частину неоплачуваної роботи з виконання сімейних обов'язків у домогосподарствах. Разом з тим усталений вплив гендерних стереотипів зумовлює поширення професійної сегрегації за ознакою статі, невміння розпізнавати прояви гендерно-зумовленої дискримінації, низьку обізнаність населення щодо форм домашнього насильства та відсутність звичної практики звернення постраждалих по допомогу [5].

Основна частина. Метою та завданнями статті є дослідження проблем та перспективи паритетної демократії у гендерному аспекті. Використання структурно-функціонального аналізу та системного методу як основних в дослідженні дозволило розглянути процес розбудови гендерної демократії в сучасній Україні.

За дослідженням Центру Розумкова, при тому, що в суспільстві реально існує гендерна нерівність, її не можна прямо асоціювати з відкритою дискримінацією, тим більше, пов'язаною з упередженим ставленням до жінок. Навпаки, ставлення до жінок є співчутливим. Проблеми дискримінації існують, але вона недостатньо актуалізована в суспільній свідомості. Більшість дослідників визнають загалом гірше становище жінок, порівняно з чоловіками, але не оцінюють це становище через призму гендерної нерівності. Існування ідентичних гендерних стереотипів у чоловіків і жінок роблять ситуацію мало-

конфліктною. Усвідомлення в суспільстві джерел дискримінації трансформовано, чуттєвість до гендерної дискримінації обумовлена належністю до групи тих, кого дискримінація безпосередньо стосується [1, с. 208]. В сучасній Україні жінки стикаються із гендерною дискримінацією у багатьох сферах життя, що обмежує їх можливість брати участь у житті суспільства нарівні з чоловіками. Незважаючи на існування міцної захисної правової бази та процедури виявлення і внесення змін до дискримінаційних законів, все ще залишаються патріархальні правові положення, зокрема, у законодавстві з питань зайнятості та соціального забезпечення. Ці положення відображають та підсилюють укорінені стереотипи щодо гендерних ролей та обов'язків, обмежуючи можливості жінок у сфері зайнятості та в інших сферах життя. Гендерна дискримінація існує в усіх аспектах зайнятості, від прийому на роботу до кар'єрного просування. Гендерний розрив в оплаті праці залишається незмінно високим, що частково відображає наявну вертикальну та горизонтальну сегрегацію на ринку праці. Серйозною проблемою залишається насильство щодо жінок: показники домашнього насильства невтішні, і є вагомими підстави вважати, що офіційні дані занижуються. Представництво жінок у політичному та громадському житті є вкрай недостатнім: тільки один з восьми депутатів Верховної Ради є жінкою. Зображення жінок у рекламній продукції та у засобах масової інформації рясніють сексистськими та мізогінними образами, представляючи жінку як сексуальний об'єкт [6, с. 381].

Конституція України ст. 24 гарантує права на рівність і недискримінацію. Однак, незважаючи на забезпечення певного ступеня захисту, ця стаття містить низку недоліків. Частина перша гарантує лише те, що громадяни мають «рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом», таким чином, виводячи негромадян з-під гарантії права на рівність. Частина друга забороняє «привілеї та обмеження» згідно із відкритим списком ознак. У своєму сучасному вигляді частина друга навряд чи забороняє усі форми прямої і непрямой дискримінації. Більш того, хоча перелік ознак є відкритим, у ньому бракує багатьох характеристик, визнаних на міжнародному рівні, таких як сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність, інвалідність і стан здоров'я. Частина третя вимагає від держави здійснення заходів для забезпечення «рівності прав жінок і чоловіків», але насправді слугує зміцненню стереотипних уявлень про гендерні ролі. Наприклад, вимагаючи від держави «створення умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством», частина третя зміцнює уявлення, що в сім'ї саме мати мусить піклуватися про дітей. Крім того, якщо частина третя вимагає від держави здій-

снення позитивних заходів щодо жінок, вона не містить жодних таких вимог щодо інших груп, які потерпають від несприятливого становища та нерівності. Окрім того, конституція гарантує значну кількість прав людини тільки для громадян, тоді як відповідно до міжнародного права багато з них мають бути гарантовані для всіх людей. Право на рівність, зокрема, визначене як гарантія того, що громадяни мають «рівні конституційні права і свободи» та «рівні перед законом». Таким чином, захист обмежується тільки громадянами, а право на рівність, як випливає з його визначення, є більш обмеженим, ніж дозволяється найкращою міжнародною практикою. Заборона дискримінації обмежується заборонаю «привілеїв чи обмежень». Неясно, чи забороняє це визначення всі форми дискримінації (зокрема, непряму дискримінацію). Більш того, хоча перелік ознак є відкритим, у ньому бракує багатьох характеристик, визнаних на міжнародному рівні, таких як сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність, інвалідність і стан здоров'я. Існує небагато судової практики з визнання захищеними додаткових ознак; рішення із приводу того, чи належить до таких ознак «вік», зокрема, є суперечливими та неузгодженими. Стаття 24 також містить перелік заходів, які держава зобов'язана вживати для забезпечення «рівності прав жінок і чоловіків»; однак, вони є радше проблематичними, бо посилюють стереотипні уявлення про те, що роль жінок у суспільстві потребує захисту [6, с. 15, 388].

На думку дослідниці А. Грибовської, в конституції України й досі не закріплено терміну «гендерна рівність», не розроблено ефективного національного механізму забезпечення принципу гендерної рівності, а також не дотримано міжнародних зобов'язань щодо забезпечення гендерної рівності в країні, а європейські стандарти гендерної рівності в правову систему не імплементовано. Як наслідок, сьогодні Україна є країною, в якій існує гендерна дискримінація. Розглянувши конституційні положення крізь призму сучасного розуміння та сприйняття гендерної проблематики, А. Грибовська зазначає, що текст ст. 24 не можна вважати досконалим. Перш за все, це пов'язано з відсутністю юридичної ясності. Законодавство наразі оперує поняттям «рівність жінок і чоловіків», проголошує принцип рівності прав і свобод, що «звужує» права та можливості, оскільки принцип гендерної рівності має більш комплексний характер і передбачає надання рівних умов у реалізації абсолютно всіх прав людини та можливос-

тей, без конкретизації за сферами та без встановлення будь-яких переліків [2, с. 3].

Найбільш значні порушення прав жінок що фіксувались в Україні, стосувалися:

- різних видів насильства щодо жінок, включно з порушенням права громадських діячок та активісток на фізичну недоторканність;
- права жінок на політичне, громадське і профспілкове представництво їх інтересів;
- права жінок на доступ до оплачуваної праці та зайнятості, на рівну оплату за рівноцінну працю, а також прав на соціальний захист вагітних і породіль, зокрема з груп, які зазнають множинної дискримінації;
- наступу на репродуктивні права жінок.

Більшість розроблених і введених у дію державних документів з гендерної проблематики не передбачали й не передбачають процедури публічних консультацій із жіночою громадськістю та незалежної гендерно-правової експертизи. У жіночій громадськості в Україні мало можливостей вплинути на політику, яка розробляється урядом у співпраці з міжнародними донорами нібито в інтересах жінок, але фактично без жінок. За даними ГО «Ла Страда Україна» (2018р.) найпоширенішими видами насильства щодо жінок-політиків в Україні є публічне приниження через соціальні мережі та засоби масової інформації – 62%, психологічне насильство – 59%, сексизм – 59%, словесні зловживання – 58%, сексуальні домагання – 47% [7, с. 6, 40].

Висновки. Сьогодні в Україні основними перепонами на шляху кар'єрного зростання жінки у державному управлінні є: традиційні стереотипи суспільства щодо соціальної ролі жінки як матері, виховательки дітей та домогосподарки; подвійна зайнятість жінки – поєднання сімейних обов'язків і професійних функцій; ненормований робочий день керівника [4].

Таким чином, незважаючи на офіційно задекларований курс на євроатлантичну інтеграцію, в сфері гендерних відносин сучасної України все ще існує ряд проблем, які потребують вирішення. Дійсно, в національному законодавстві України прописаний принцип гендерної рівності та рівних прав чоловіка та жінки, але на практиці іноді спостерігається порушення даного принципу. Основними причинами таких порушень є погано організований механізм забезпечення практичної реалізації законодавчих норм, низький рівень правової грамотності населення та наявні в суспільстві гендерні стереотипи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України / Центр Разумкова; керівн. проекту О. Пищуліна; ред. А. Чернова. Київ: Заповіт, 2016. 244 с.
2. Грибовська А. А. Конституційні засади гендерної рівності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. / Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 18 с.

3. Грицай І. О. Механізм забезпечення принципу гендерної рівності: теорія та практика: монографія. К.: «Хай-Тек Прес», 2018. 560 с.
4. Махначова Н. М., Семенюк І. Ю., Іванченко Г. В. Перспективи розвитку гендерної політики в системі публічного управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 9. URL: <http://www.du.pauka.com.ua/?op=1&z=2206> (Дата звернення: 14.07.22).
5. Міська програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на території Старобільської міської територіальної громади на 2021 рік. URL: <https://starobelsk.lg.ua> › images › docs › programy (Дата звернення: 13.07.22).
6. На межі. Вирішення проблем дискримінації та нерівності в Україні / The Equal Rights Trust Country Report Series: 5 / D. Gueorguieva, I. Fenevysi. Лондон, 2015. 443 с.
7. Пекін + 25: Паралельний звіт. Україна 2014-2019: науково-виробниче видання / А.О. Ненька та ін.; за заг. ред. М. Кичоровської-Кебало, М.М. Скорик, О.Б. Давліканової. Київ: ТОВ «Вістка», 2019. 80 с.
8. Суслова О. І. Аналіз державної політики та нормативно-правових актів на відповідність принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Київ: ФОП Москаленко О. М., 2017. 90 с.
9. Черняхівська В. В. Гендерна політика в системі державного управління: Україна та Європейський досвід: автореферат дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. / Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. Київ, 2020. 20 с.

**СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ
ТА ПРОТИДІЇ ІНФОРМАЦІЙНИМ ВІЙНАМ****STRATEGIC COMMUNICATIONS AS A MEANS OF PREVENTING
AND COUNTERING INFORMATION WARS****Макаренко Л.П.,***доктор політичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин і суспільних наук
Національного університету біоресурсів і природокористування*

У статті розглядається сутність та особливості інформаційної війни, яка є актуальною проблемою для України в умовах повномасштабної війни з Російською федерацією. В роботі узагальнюються методи та прийоми інформаційно-психологічного впливу. Основними з них визначаються маніпулювання та пропаганда. Зауважується, що воєнні невдачі ворога тільки загострюватимуть боротьбу в інформаційному просторі, що вимагає усвідомлення засобів спротиву ворогові. Адекватним, комплексним інструментарієм в умовах актуалізації нових загроз інформаційно-комунікаційному простору виступають стратегічні комунікації. Вони визначаються як комплекс системних та систематичних, узгоджених інформаційно-комунікаційних заходів та впливів спрямованих на внутрішню та зовнішню аудиторію, метою яких є утвердження та закріплення в індивідуальній та масовій свідомості ідей, цінностей, переконань, що мають стати основою таких рішень, дій, поведінки, які відповідають національним інтересам. Відзначено, що стратегічні комунікації – це довготривалий, безперервний процес, відповідно, розрахований на довготривалий ефект, вони повинні бути скоріше зорієнтовані на превентивну дію, попередження небажаних процесів, явищ, аніж на оперативне реагування щодо них. Таке твердження, однак, не виключає того факту, що стратегічні комунікації стануть безальтернативною зброєю протиборства, в разі активного застосування інформаційної війни поряд зі збройною агресією.

Тому державі наразі необхідно активно реалізовувати всі форми та складові системи стратегічних комунікацій, працювати над помилками та удосконалюватися в цій новій для України царині діяльності. На порядку денному створення інституції, яка б координувала всі структури, що здійснюють комунікативну діяльність та всі меседжі, підготовка кадрів для цієї діяльності, використання потенціалу громадянського суспільства, зокрема в публічній дипломатії.

Ключові слова: стратегічні комунікації, інформаційна війна, маніпулювання, пропаганда, громадська думка.

The article examines the essence and features of information warfare, which is an actual problem for Ukraine in the wake of a full-scale war with the Russian Federation. The work summarizes the methods and techniques of informational and psychological influence. The main ones are manipulation and propaganda. It is noted that the military failures of the enemy will only intensify the struggle in the information space, which requires awareness of the means of resistance to the enemy. Strategic communications are an adequate, comprehensive toolkit in the conditions of the actualization of new threats to the information and communication space. They are defined as a complex of systematic, coordinated information and communication measures and influences aimed at internal and external audiences, the purpose of which is to establish and consolidate in individual and mass consciousness ideas, values, and beliefs that should become the basis of such decisions, actions, behavior, which correspond to national interests. It was noted that strategic communication is a long-term, and permanent process, accordingly, designed for a long-term effect, they should be more focused on preventive action, and prevention of undesirable processes and phenomena, than on prompt response to them. Such a statement, however, does not exclude the fact that strategic communications become an irreplaceable weapon of confrontation, in the case of active use of information warfare along with armed aggression.

Therefore, the state currently needs to actively implement all forms and components of strategic communications systems, work on mistakes and improve in this new area of activity for Ukraine. On the agenda is the creation of an institution that would coordinate all structures that carry out communicative activities and all messages, the training of personnel for this activity, and the use of the potential of civil society, in particular in public diplomacy.

Key words: strategic communications, information warfare, manipulation, propaganda, public opinion.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Інформаційна війна, що є невід'ємною складовою повномасштабної агресії Російської федерації проти України зобов'язує сьогодні науковців шукати інструменти боротьби на цій ділянці фронту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблемам

ведення інформаційної війни та захисту від інформаційної агресії присвячене досить широке коло праць західних та вітчизняних науковців. М. Лібікі, один із найвідоміших дослідників інформаційних війн, у своїй книзі «Що таке інформаційна війна?» зазначає, що «...спроби повною мірою зрозуміти всі грані поняття інформаційної війни схожі на зусилля сліпих зрозуміти, наприклад, природу слона: один, торкнувшись його ноги, каже, що це дерево, інший – на хвіст каже мотузка і т.д.

Чи можна так одержати правильне уявлення? Можливо, й немає слона, а є лише дерева і мотузки. Одні готові підвести під це поняття дуже багато, а інші – трактують виключно один аспект. Так само сприймаються й прояви інформаційної війни...» [1].

М. Лібікі визначає 7 форм інформаційної війни [1]:

- командно-управлінська (націлена на знищення каналів зв'язку між командуванням і виконавцями);
- розвідувальна (збір важливої і захист власної інформації);
- психологічна (пропаганда, інформаційна обробка населення, деморалізація);
- хакерська (диверсійні дії та атаки проти ворога шляхом створення спеціальних програм);
- економічна (інформаційний вплив, що призводить до економічних втрат);
- електронна (спрямована проти засобів електронних комунікацій – радіозв'язку, радарів, комп'ютерних мереж);
- кібервійна (спрямована передусім на дестабілізацію комп'ютерних систем і доступу до інтернету державних установ, фінансових та ділових центрів і створення безладу та хаосу в житті країн).

В Україні дану тему вивчали Ю. Горбань, В. Гусаров, М. Кондратюк, Б. Кормич, А. Марущак, В. Петрик, Б. Юськів та ряд інших дослідників.

Варто відзначити, що проблемам функціонування стратегічних комунікацій та їх ролі у запобіганні інформаційних воєн українські науковці та практики також приділяють гідну увагу. Так, колектив авторів на чолі з В. Горбуліним визначає стратегічні комунікації як рамковий підхід до впровадження окремих заходів із протидії дезінформації та інформаційній агресії [2]. Поняття й сутність стратегічних комунікацій у сучасному українському державотворенні розглянуто в публікації О. Кушнір [3]. В. Ліпкан проаналізував роль стратегічних комунікацій у протидії гібридній війні проти України [4]. Безпековим аспектам страткомів присвячена також публікація Є. Тихомірової [5]. Одним з ґрунтовних досліджень на тему є монографія Т. Сивак «Стратегічні комунікації у системі державного управління України» [6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Попри значну кількість публікацій, стратегічні комунікації все ж є «молодою» галуззю досліджень, що викликає і термінологічну невизначеність, і різне бачення їх особливостей, і різне бачення завдань держави щодо реалізації стратегічних комунікацій. Крім того, не завжди є розуміння того, що саме стратегічні комунікації є засобом і недопущення небажаних інформаційних впливів, і безальтернативною

зброєю боротьби, в разі активного застосування інформаційної війни поряд зі збройною агресією.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Тому мета статті полягає в тому, аби з'ясувати якими засобами ведеться інформаційна війна, що допоможе розкрити і інструменти протидії їй; визначити пріоритетні напрями державної політики щодо реалізації стратегічних комунікацій, альтернативи яким немає в умовах війни.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Отже, почнемо з проблеми розуміння інформаційної війни. Значну увагу дослідженню цієї проблематики приділяє Г. Почепцов. На його думку, інформаційна цивілізація не сприймає дій у фізичному просторі, перемогу вона вбачає у впливі на інформаційний і віртуальний простір [7].

За визначенням професора Б. Юськіва, інформаційна війна або «інформаційно-психологічний вплив – це цілеспрямоване виробництво і поширення спеціальної інформації, яка безпосередньо впливає на функціонування інформаційно-психологічного середовища суспільства» [8].

Ю. Горбань наголошує на тому, що інформаційна війна – це дії, спрямовані на завдання шкоди інформації та процесам, які базуються на інформації супротивника для інформаційної переваги над ним [9].

Поділяємо думку М. Кондратюка, який вважає, що інформаційна війна поєднує в собі два види впливу – інформаційно-технічний та інформаційно-психологічний. Перший пов'язаний із появою техніки для розповсюдження друкованої пропаганди, яка застосовувалась разом із веденням бойових дій, а другий еволюціонував від першого. Наприклад, свого розвитку інформаційно-психологічна війна отримала в період «холодної війни», коли відбувався активний захист власного інформаційного простору та вплив на свідомість населення супротивника з метою дискредитувати його дії [10]. В нашому дослідженні ми зосереджуємо свою увагу на інформаційно-психологічній складовій інформаційної війни.

Однією з особливостей інформаційної війни є те, що в її перебігу важко визначити початок та кінець. Більше того, для пересічних громадян вона може бути непомітною навіть в її найактивнішій фазі. Як і традиційна війна, інформаційна теж має свої наслідки, які можуть своїми масштабами прирівнюватися до справжніх бойових дій. Наслідками інформаційної війни можуть стати:

- окупація певних територій агресором внаслідок дестабілізації ситуації в державі або в окремих її регіонах та системної психологічної обробки населення;
- поява або посилення санкцій, спрямованих проти владних структур з боку міжнародного співтовариства;

– міжнародна ізоляція держави, в результаті чого держава, проти якої спрямована інформаційна війна, не зможе бути активним актором на міжнародній арені;

– поява недовіри суспільства до правлячої верхівки; пасивний та активний протест; масова еміграція у пошуках кращого майбутнього;

– формування психології меншовартості, розкол суспільства як національного та культурного середовища, що може призвести до його зникнення або асиміляції.

Тобто, інформаційна війна – лише засіб, інструмент, а не кінцева мета, так само, як, скажімо, артобстріл.

Інформаційно-психологічна війна неможлива без широкого використання спеціальних методів і прийомів впливу, серед яких найпоширенішими певні автори вважають дезінформування, маніпулювання, поширення чуток і міфів.

Інші виокремлюють такі основні методи інформаційної агресії: 1) дезінформування та маніпулювання; 2) пропаганда; 3) диверсифікація громадської думки; 4) психологічний та психотропний тиск; 5) поширення чуток [9].

На нашу думку, всю багатоманітність інструментів інформаційно-психологічного впливу можна звести до маніпулювання та пропаганди. Адже дезінформування, поширення чуток і міфів, диверсифікація громадської думки та багато інших методів і є маніпулюванням свідомістю за допомогою вмілого використання інформації.

Маніпулювання – це прихований психологічний вплив, націлений на зміну поведінки людей. Однією з перших книг, безпосередньо присвячених маніпуляції свідомістю, була книга німецького соціолога Г. Франке «Маніпульована людина» (1964). Він дає таке її визначення: «Під маніпуляцією переважно треба розуміти психічний вплив, який здійснюється таємно, відтак, на шкоду тим особам, на котрих він спрямований» [11, с. 12].

Дезінформування у інформаційній війні не має усталених форм. Є думка, що чим безглуздіша брехня, тим простіше в неї повірити. В літературі знаходимо такий приклад: одного разу на письмовий стіл генерала У. Чартерса, котрий спрямовував англійську пропаганду у роки Першої світової війни, випадково потрапили дві фотографії. На одній було зображено трупи німецьких солдатів, які відтягували за лінію окопів для поховання, а на іншій – трупи коней дорогою на миловарний завод. Генералові спало на думку замінити коментар під першою фотографією на інший, що стояв під другою, і помістити відредагований таким чином матеріал у газетах. Фотографія «Трупи німецьких солдат дорогою на миловарний завод» обійшла незабаром усю Європу та Америку, викликаючи огиду та зневагу до німців [12].

Як ми писали уже в одній зі своїх статей, «особливою технологією інформаційної війни є чутки. Кажуть, світ постав із чуток, на них стоїть, ними він і живиться. Учені пояснюють це тим, що коли люди зустрічаються з чимось незрозумілим, але важливим для них, то вони шукають інформацію, яка дала б їм необхідне пояснення та зняла психологічну напругу. А це викликає появу чуток, у яких люди самі пояснюють проблематичну ситуацію в межах звичних для них уявлень та установок» [13].

Чутки – це специфічний вид інформації, що з'являється спонтанно в умовах інформаційного вакууму, чи спеціально кимось поширюється з метою впливу на суспільну свідомість.

Свідоме поширення чуток з метою формування певної громадської думки, з метою викликати певні дії та оцінки – це вже інформаційна зброя, яку ми і досліджуємо. Перші спроби використання чуток в інтересах певних соціальних та політичних сил мали місце ще в давній історії людства. У XX столітті особливо активно почали використовувати чутки в інтересах боротьби з конкурентами в політиці.

Відповідно до інформативної складової дослідники поділяють чутки на чотири основні типи:

- абсолютно недостовірні чутки;
- недостовірні чутки з елементами правдоподібності;
- правдоподібні чутки;
- достовірні чутки з елементами неправдоподібності [13].

Для спрощеного пояснення незрозумілих явищ і подій часто використовується міфотворчість. Міф – це така інформація, яка пояснює походження та подальше перетворення тих чи інших явищ виключно на основі вигаданих подій. Осмислення людиною навколишньої дійсності у вигляді міфів базується не на наукових знаннях, але на вірі і переконаннях представників конкретної культури, етносу, соціальної групи.

Ще однією технікою інформаційно-психологічного впливу є диверсифікація суспільної свідомості – розпорошення уваги суспільства на дрібні події, одиничні, приватні проблеми, або відволікання правлячої еліти держави на вирішення різних штучно створених проблем і уповільнення, тим самим, вирішення першочергових завдань суспільно-політичного та економічного розвитку.

Методи диверсифікації суспільної свідомості: створення «інформаційного шуму», насичення «ефіру» різного роду скандальними матеріалами, дестабілізація обстановки в державі чи окремих її регіонах; активізація кампанії проти політичного курсу правлячої еліти держави та окремих її лідерів у різних міжнародних установах; ініціювання різного роду скандальних процесів, ініціювання міжнародних санкцій.

Отже, все перераховане і є маніпулюванням. Арсенал маніпулятивних прийомів, що, в першу чергу, експлуатується медіа, на сьогодні незліченний. Наприклад, прийом рефреймінгу (зміни) контексту: «Протест підприємців – це форма активної та ефективної боротьби за власні права». Після рефреймінгу той самий факт набуває іншого, негативного забарвлення: «Черговий протест підприємців – це руйнівний удар по економіці країни в умовах кризи/війни».

Ще один приклад, – прийом застосування метафор і притч – пряме переміщення необхідної маніпуляторів інформації у підсвідомість об'єкта впливу за допомогою впливу на емоції. Метафора – це образний вислів, вживання в переносному значенні виразу чи слова для описування якогось предмета або явища, схожого з ним за певними ознаками (держава не повинна залазити до кишені студента і пенсіонера; виборчий пиріг; економіка шкутильгас; бізнес на крові; імперія зла; танці під дудку заходу, українська влада – діти з сірниками, країна невивчених уроків тощо).

Затребуваними прийомами маніпулювання також є відволікання уваги, прийом поступовості, прийом багаторазових повторів (метод Геббельса), метод емоційної накрутки, метод звуження альтернатив тощо.

Одним з головних інструментів інформаційно-психологічної агресії є пропаганда, оскільки вона є системним, систематичним, масованим поширенням різних політичних, філософських, наукових, художніх, інших мистецьких ідей з метою упровадження їх у громадську думку, і тим самим використання цих ідей у масовій практичній діяльності населення. Водночас до пропаганди належать і оперативні повідомлення, які поширюються для справляння вигідного впливу на громадську думку, провокування запрограмованих емоцій та зміни ставлення до певної ситуації або поведінки певної групи людей, безпосередньо чи опосередковано вигідного організаторам. Пропаганда часто являє собою ніщо інше, як сукупність маніпулятивних технологій. Проте, набувають вони характер пропаганди, коли стають системними, мають переважно стратегічні, а не реактивні цілі та транслиуються через велику кількість каналів та джерел впливу. На службі пропаганди – освіта, наука, культура, мистецтво, ЗМІ. Пропаганда – це коли на уроках літератури вчать «потрібні» вірші, в художній галереї милуються «потрібними» полотнами, а в кіно захоплюються красивими та мужніми героями, що озвучують «потрібні» думки. Потрібні ідеї, думки, настрої «вживлюються» у свідомість поступово, крапля за краплею, врешті, формуючи картину світу. Ера Інтернету, соціальних мереж формує нові канали та методи пропаганди, які, щоправда, не відкидають старих правил і прийомів. Створюються,

наприклад, ботоферми, які до тих пір тиражують певні думки, ідеї, допоки вони глибоко не вкоріняться в свідомість цільової аудиторії.

Варто зауважити, що пропаганда – це лише інструмент для досягнення певних цілей. Вона не може бути «хорошою», чи «поганою» апріорі. В тоталітарному суспільстві, де їй немає альтернативи, і де її ціль – формування суспільства рабів, вона – зло. В демократичному – пропаганда може слугувати консолідації суспільства, поширенню національної ідеї, поширенню ідей здорового способу життя, екологічної культури тощо. Злом вона також стає, коли використовується у інформаційній війні проти іншої держави.

Від ворожого пропагандистського впливу можна захищатися. Своєрідний «крок у відповідь» – це контрпропаганда. Контрпропаганда – це комплекс заходів, спрямований на захист певної системи уявлень, установок, стереотипів від пропаганди опонента. Контрпропаганда має бути наступальною, оперативною, конкретною, гнучкою, комплексною і враховувати характеристики аудиторії. Відомо, що найкраща оборона – це наступ. Вимога наступальності контрпропаганди викликає проблему – яким чином необхідно спростовувати «вигадування» опонента, щоб не сприяти їхньому поширенню.

Існує декілька основних технологій контрпропаганди:

1). Переключення уваги аудиторії на опонента. Його ефективність висока лише тоді, коли нова запропонована тема для обговорення набагато гостріша, ніж початкова.

2). Замовчування. Ця стратегія ефективна за можливості контролювати поширення пропаганди противника і захищати аудиторію від впливу пропаганди.

3). Спростування фактів, наданих опонентом. Вона можлива при наявності сильних аргументів.

Починаючи з 2014 р., коли Російська Федерація розв'язала гібридну війну проти України, тема інформаційної агресії постійно перебуває у полі зору вітчизняних науковців та практиків, оскільки, поряд із воєнним спротивом, виникла нагальна потреба створення ефективного механізму протидії інформаційній агресії. Сьогодні така потреба стала ще актуальнішою та нагальнішою.

Нові виклики зумовили необхідність пошуку нового інструментарію, за допомогою якого уможливується організація узгодженої взаємодії суб'єктів державного управління та інститутів громадянського суспільства задля забезпечення національних інтересів, з яких пріоритетні – безпекові. Таким адекватним комплексним інструментарієм державного управління в умовах актуалізації нових загроз інформаційно-комунікаційному простору виступає система стратегічних комунікацій.

В. Ліпкан, спираючись на «Словник військових та пов'язаних термінів» Міністерства оборони США, визначає їх як скоординовані урядом держави зусилля, спрямовані на розуміння цільової аудиторії з метою створення, зміцнення та збереження сприятливих умов для просування національних інтересів, політики та цілей держави через використання узгоджених концепцій, стратегій доктрин і програм, планів, тем, меседжів і продуктів [4].

М. Яшко визначає стратегічні комунікації як цілеспрямовану і скоординовану діяльність органів державної влади для інформаційного впливу на внутрішні і зовнішні аудиторії [14].

М. Шклярук відносить стратегічні комунікації до окремого стратегічного напрямку державної політики, метою якого є забезпечення високої ефективності державно-управлінських рішень шляхом упровадження комплексної системи зовнішньої та внутрішньої комунікативної взаємодії органів державної влади й суспільства, забезпечення доступу до інформації та широкого залучення громадськості до процесів підготовки, ухвалення та реалізації цих рішень, підвищення рівня легітиматії державної влади, її спроможності до протистояння будь-яким зовнішнім агресивним впливам (інформаційна, економічна, військова агресія тощо) та формування позитивного міжнародного іміджу держави [15, с. 4]. Цікавим в даному визначенні нам видається акцент на тому, що стратегічні комунікації передбачають наявність державної стратегії.

Отже, пропонуємо наше узагальнення проаналізованих підходів та визначень. Стратегічні комунікації – комплекс системних та систематичних, узгоджених інформаційно-комунікаційних заходів та впливів спрямованих на внутрішню та зовнішню аудиторію, метою яких є утвердження та закріплення в індивідуальній та масовій свідомості ідей, цінностей, переконань, що мають стати основою рішень, дій, поведінки, які відповідають національним інтересам. Стратегічні комунікації – це довготривалий, безперервний процес, відповідно, розрахований на довготривалий ефект, вони повинні бути скоріше зорієнтовані на превентивну дію, попередження небажаних процесів, явищ, аніж на оперативне реагування щодо них. Це однак не виключає того, що стратегічні комунікації стають безальтернативною зброєю протиборства, в разі активного застосування інформаційної війни поряд зі збройною агресією.

Більшість дослідників єдині в розумінні того, що є «незаперечним ядром» стратегічних комунікацій:

1. Інформування та переконування (всередині держави, іноземних аудиторій, незгодних) є важливими для просування інтересів і цілей політики.

2. Ефективне інформування потребує формування чітких цілей політики, на підтримку якої

реалізуються заходи зі стратегічних комунікацій. Цілі мають бути дійсно зрозумілими, адже саме це впливає на те, якої поведінки, дій чи поглядів ми збираємося досягти від цільових аудиторій в інтересах національної політики.

3. Координація та деконфліктизація є обов'язковими для уникнення ситуацій, коли інформаційна діяльність одних структур призводить до ускладнення (чи неможливості) інформаційної діяльності інших структур. Мова йде про дві взаємопов'язані проблеми: відсутність координації на рівні структур та відсутність координації на рівні меседжів, що може призводити до вкрай негативних наслідків.

4. «Комунікування діями». Дії кажуть значно більше, ніж слова – це базова настанова для дійсно ефективних стратегічних комунікацій. Причому під діями мають на увазі досить широке коло заходів: поведінку, вчинки, політику.

Оскільки в Україні мова йде не про потенційну загрозу, а про цілком реальну повномасштабну війну, яка включає в себе і інформаційне протистояння, державні стратегічні комунікації відповідно повинні мати чіткий воєнний акцент, бути рішучими та, навіть агресивними. До цього спонукають нас воєнні невдачі російської армії, які, цілком очікувано і закономірно, змушують ворога подвоювати свої зусилля на інформаційному фронті.

Виокремимо компоненти системи стратегічних комунікацій, ефективне поєднання яких уможливорює протидію інформаційній війні (за стандартами НАТО):

- зв'язки з громадськістю;
- публічна дипломатія та військові заходи на підтримку публічної дипломатії;
- зв'язки зі ЗМІ;
- інформаційні заходи міжнародного військового співробітництва;
- цивільно-військове співробітництво;
- дії в кіберпросторі, включаючи соціальні мережі;
- залучення ключових лідерів до проведення інформаційних заходів;
- внутрішня комунікація (робота з особовим складом/внутрішній PR);
- інформаційні операції;
- психологічні операції;
- інформування про ситуацію та документування подій на полі бою;
- розвідувальне забезпечення проведення інформаційних заходів;
- показ дій військ;
- введення противника в оману;
- безпека операцій;
- фізичний вплив;
- протиборство в електромагнітному просторі [16].

Складові стратегічних комунікацій чітко сформульовано у Воєнній доктрині України: «Стратегічні комунікації – це скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави – публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю, військових зв'язків із громадськістю, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави» [17].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, стратегічні комунікації – комплекс системних та систематичних, узгоджених інформаційно-комунікаційних заходів та впливів спрямованих на внутрішню та зовнішню аудиторію, метою яких є утвердження та закріплення в індивідуальній та масовій свідомості ідей, цінностей, переконань, що мають стати основою рішень, дій, поведінки, які відповідають національним інтересам. Стратегічні комунікації – це довготривалий, безперервний процес, відповідно, розрахований на довготривалий ефект, вони повинні бути скоріше зорієнтовані на превентивну дію, попередження небажаних процесів, явищ, аніж на оперативне реагування щодо них. Це однак не виключає того, що стратегічні комунікації стають безальтернативною зброєю протиборства, в разі активного застосування інформаційної війни поряд зі збройною агресією.

Також можемо звернути увагу на першочергові задачі державних стратегічних комунікацій. В першу чергу – це ефективна координація її суб'єктів у різнорівневих системах із власною ієрархією, особливостями прийняття рішень, традиціями, цілями. Основне завдання держави – забезпечити єдність дій цих структур. Ця координація має включати як узгодження дій, так і створення системи єдиних меседжів, що не суперечать один одному. З цією метою необхідно створити інституцію, основне завдання якої і полягатиме у загальній координації повідомлень та структур, що здійснюють комунікативну діяльність.

Крім того, державним інституціям слід пам'ятати про те, що комунікації не дорівнюють інформуванню. Комунікації – це зворотний зв'язок, це діалог, це консультування, це залучення. Відповідно, варто максимально використовувати потенціал громадянського суспільства для легітимації дій і рішень влади та горизонтального поширення необхідних меседжів. Натомість, в Україні влада і громадянське суспільство досі не навчилися довіряти один одному. Певним чином пояснити таку ситуацію можна пославшись на думку К. Пауля, який визначає стратегічні комунікації як вплив, який містить правду, прихильність до достовірності, «добросердечне переконання». Обман, маніпуляція, пропаганда – це неефективні форми

впливу, нестійкі в сучасному інформаційному світі, вони підривають довіру до нинішніх і майбутніх повідомлень та зводять нанівець докладені зусилля [18]. Останнє твердження автора є сумнівним, адже якби обман і маніпуляції не були дієвими, – інформаційні війни не досягали б своїх цілей. Ми вище описали, що саме маніпулятивні технології і пропаганда здатні завдавати колосальних збитків державам. Однак з приводу стратегічних комунікацій, з приводу твердження про те, що вони мають будуватись на правдивій, достовірній, повній, зрозумілій інформації, – цілком погоджуємося з науковцем. Тобто з обманом і маніпуляцією слід боротися за допомогою правди, роз'яснень, поширення вичерпної інформації. Тоді буде довіра і підтримка з боку громадянського суспільства. Мабуть, в цьому контексті є над чим працювати українським інституціям. Причому це слід враховувати в роботі як з внутрішньою, так і з зовнішньою аудиторією.

Крім того, громадянське суспільство варто активніше залучати до впливу на зарубіжну аудиторію. Сьогодні можна говорити про усвідомлення на рівні держави ролі публічної дипломатії в системі стратегічних комунікацій, про що свідчить думка Міністра закордонних справ: «Там, де офіційна дипломатія вимушена говорити за зачиненими дверима, публічна дипломатія говорить відкрито – у конференц-залах, галереях, квартирах, концерт-холах, на площах та вулицях. Там, де офіційній дипломатії не відкриють двері, публічну дипломатію гостинно запросять пройти всередину» [19]. Проте потенціал публічної дипломатії використовується ще не достатньо. Сьогодні, в умовах війни, ми маємо унікальну ситуацію, коли увага всього світу прикута до подій в Україні. Цим слід активно користуватися.

Маємо визнати, що в Україні гострою є проблема ресурсного забезпечення стратегічних комунікацій, в першу чергу, забезпечення людськими ресурсами, тобто фахівцями зі стратегічних комунікацій, які здатні планувати кампанії та ефективно їх реалізовувати. Останнє потребує достатньо ґрунтовних знань не лише про специфіку кожного конкретного елемента стратегічних комунікацій, але й про сферу державного управління загалом, вміння налагоджувати ефективний зв'язок з недержавними суб'єктами. Формування необхідних компетенцій повинно бути складовою освітніх стандартів для цілої низки спеціальностей: політологія, публічне управління, військові спеціальності, міжнародні відносини тощо. Сьогодні, на жаль, переважає уявлення, що стратегічні комунікації є прерогативою журналістської діяльності, що є абсолютно хибним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лібікі М. Що таке інформаційна війна? URL: <http://viysko.com.ua/tehnologiji-voyen/martin-libiki-shho-take-informacijna-vijna/>.
2. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ : НІСД, 2017. 496 с.
3. Кушнір О. Поняття та сутність стратегічних комунікацій у сучасному українському державотворенні. Право і суспільство, 2015. № 6. с. 27-31.
4. Ліпкан В. Поняття та структура стратегічних комунікацій на сучасному етапі державотворення. URL: <http://lipkan.com/ponyattya-ta-struktura-strategichnih-komunikatsij-nasuchasnomu-etapi-derzhavotvorenniya/>.
5. Тихомирова Є. Стратегічні комунікації як один з пріоритетів глобальної стратегії зовнішньої політики і безпеки ЄС. Міжнародні відносини. Серія: Політичні науки : електрон. вид. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. Київ, 2017. № 14.
6. Сивак Т.В. Стратегічні комунікації у системі державного управління України : монографія. Київ : НАДУ, 2019. 386 с.
7. Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни. Київ: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2015. 497 с.
8. Юськів Б. М. Опорний конспект лекцій з дисципліни "Інформаційні війни". URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/293117/mod_resource/content/1/Опорний%20конспект%20лекцій%20з%20дисципліни%20_Інформаційні%20війни.pdf
9. Горбань Ю. О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2015/04/20.pdf>.
10. Кондратюк М. О. Інформаційна війна та роль мас-медіа в міжнародних конфліктах URL: <http://www.ic.ac.kharkov.ua/RIO/v41/15.pdf>
11. Кара-Мурза С.Г. Манипулирование сознанием. – К.: Ориан, 2003. – 500 с.
12. Крисько В.Г.. Секрети психологічної війни (цілі, завдання, методи, форми, досвід). URL: <http://medbib.in.ua/sekretyi-psihologicheskoy-voynyi-tseli-zadachi.html>
13. Макаренко Л. П. Еволюція форм та методів ведення інформаційної війни. URL: <https://oaji.net/articles/2014/797-1402908125.pdf>
14. Яшко М. Расходы эстонских властей на госпропаганду выросли в 13 раз. URL: <https://ee.sputniknews.ru/news/20180110/8770122/Rashody-estonskiye-vlasti-gospropaganda-vyrosli-13-raz.html>
15. Шклярук М.Г. Стратегічні комунікації у системі державного управління України : дис. на здоб. наук. ступ. к.держ. упр. 25.00.02 / МАУП, 2018. Київ. 230 с.
16. Ліпкан В.А. Роль стратегічних комунікацій в протидії гібридній війні проти України URL: <http://goal-int.org/rol-strategichnix-komunikacij-v-protidii-gibridnij-vijni-proti-ukraini/>
17. Указ Президента України №555/2015 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>
18. Paul C. Getting Better at Strategic Communication. URL: http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/testimonies/2011/RAND_CT366.pdf.
19. Публічна дипломатія в українському контексті: як освоювали «terra incognita». URL: <http://prismua.org.tilda.ws/publicdiplomacyukraine>.

ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ 2021 РОКУ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАГАЛЬНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ВИБОРУ

2021 PARLIAMENTARY ELECTIONS IN THE EUROPEAN UNION COUNTRIES: DESCRIPTION OF GENERAL TRENDS AND NATIONAL FEATURES OF ELECTORAL PREFERENCE

Остапеч Ю.О.,

доктор політичних наук, професор,
декан факультету суспільних наук

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Копинець Ю.Ю.,

кандидат політичних наук,

старший викладач кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Проаналізовано парламентські вибори у чотирьох країнах Європейського Союзу: Нідерландах (15-17 березня), тричі в Болгарії (4 квітня, 11 липня та 14 листопада), Кіпрі, Німеччині (26 вересня) та Чехії (8-9 жовтня). Підкреслено, що парламентські виборчі кампанії 2021 р. мають яскраво виражений національний профіль, відтак їх потрібно досліджувати враховуючи країнову специфіку. Зазначено, що разом з тим, за своєю логікою вони багато в чому вписуються у більш широкий європейський і світовий тренди розвитку партійних систем.

Вказано, що головною характеристикою виборчих кампаній було протистояння «мейнстримних» партій і партій «нової політики», а на конфігурацію партійних систем мав суттєвий вплив загальносвітовий тренд трансформації політичних партій: від масових партій з чіткою ідеологічною спрямованістю і розгалуженою ідеологічною структурою до картельних / мережевих / кіберпартій з розмитотою ідейною орієнтацією та відсутністю традиційної апаратно-організаційної структури.

Охарактеризовано електоральні результати партій «нової політики»: у Болгарії виборча коаліція «Продовжуємо зміни» здобула перемогу на виборах, у Чехії партія «ANO 2011» посіла друге місце, а виборча коаліція «Пірати і старости» – третє; у Нідерландах «Партія свободи» отримала третій результат, а в Німеччині партія «Альтернатива для Німеччини» – п'ятий. Участь в урядових коаліціях взяли виборчий блок «Продовжуємо зміни», партія «Альтернатива для Німеччини» та виборчий блок «Пірати і старости».

Досліджено причини успіху партій «нової політики». До них можна віднести: розчарування громадян у «старих, корумпованих» політиках і «мейнстримних» політичних партіях та зростання недовіри до них; персоналізацію та медіатизацію політики; ціннісну трансформацію, яка пов'язана з укоріненням «постматеріальних» цінностей; антиглобалістські, антимігрантські та євроскептичні суспільні настрої; освоєння мережевого простору.

Ключові слова: парламентські вибори, Європейський Союз, Німеччина, Чехія, Болгарія, Нідерланди, «мейнстримні партії», партії «нової політики».

Parliamentary elections in four countries of the European Union were analysed: the Netherlands (March 15-17), Bulgaria (three times in April 4, July 11, and November 14), Germany (September 26), and the Czech Republic (October 8-9). It is emphasized that the 2021 parliamentary election campaigns have a pronounced national profile, so they should be studied taking into account the specific features of the country. It is noted that at the same time, according to their logic, they, in many ways, fit into the wider European and world trends in the development of party systems.

It is indicated that the main characteristic of the election campaigns was the confrontation between «mainstream» parties and «new politics» parties, and the configuration of party systems was significantly influenced by the global trend of political parties' transformation: from mass parties with a clear ideological orientation and a ramified ideological structure to cartel/network/cyber parties with a blurred ideological orientation and the absence of traditional management and organizational structure.

The electoral results of the «new politics» parties are characterized: in Bulgaria, the electoral coalition «Continuing Changes» won the elections, in the Czech Republic, the party «ANO 2011» took the second place, and the electoral coalition «Pirates and Mayors» came the third; in the Netherlands, the «Freedom Party» received the third result, and in Germany, the «Alternative for Germany» party was the fifth. The electoral bloc «Continuing changes», the party «Alternative for Germany» and the electoral bloc «Pirates and Mayors» participated in the governing coalitions.

The reasons for the success of the «new politics» parties were studied. These include citizens' disillusionment with «old, corrupt» politicians and «mainstream» political parties and growing distrust of them; personalization and mediatization of politics; value transformation, which is connected with the rooting of «post-material» values; anti-globalist, anti-migrant and Eurosceptic public sentiments; development of network space.

Key words: parliamentary elections, the European Union, Germany, the Czech Republic, Bulgaria, the Netherlands, «mainstream parties», «new politics» parties.

Постановка проблеми. Як підкреслює у своєму дисертаційному дослідженні Ю. Копинець «останніми десятиліттями політичні системи країн Європейського Союзу зіштовхнулися з низкою серйозних викликів, які мали суттєвий вплив і на формування партійних систем. Ці виклики пов'язані з фінансовою кризою 2008–2009 рр., міграційною кризою 2015–2016 рр., антиглобалістськими рухами та євроскептицизмом. Перенесення їх у сферу політики виявилось у постійні «мейнстрімних» і антисистемних партій / партій «нової політики», особливості якого можна простежити на основі аналізу результатів парламентських виборів» [3, с. 21].

Крім того, «на конфігурацію партійних систем країн Європейського Союзу має суттєвий вплив загальносвітовий тренд трансформації політичних партій: від масових партій з чіткою ідеологічною спрямованістю і розгалуженою ідеологічною структурою до картельних / мережевих / кіберпартій із розмитою ідейною орієнтацією та відсутністю традиційної апаратно-організаційної структури» [3, с. 21].

Результати парламентських виборів – це той емпіричний матеріал, який дозволяє нам зробити відповідні висновки щодо тенденцій розвитку партійних систем у країнах Європейського Союзу.

Упродовж 2021 р. парламентські вибори відбулися у таких країнах Європейського Союзу: Нідерландах (15–17 березня), тричі в Болгарії (4 квітня, 11 липня та 14 листопада), Кіпрі (30 травня), Німеччині (26 вересня) та Чехії (8–9 жовтня). А також у цьому році обирали парламенти у Ліхтенштейні, Косово, Гренландії, Албанії, Норвегії, Росії та Ісландії [13; 14].

Предметним полем нашої наукової розвідки є парламентські вибори в країнах Європейського Союзу (окрім Кіпру) та їхній вплив на розвиток партійних систем.

Формування цілей статті (постановка завдань). Мета нашої статті показати вплив парламентських виборів 2021 р. у країнах Європейського Союзу на конфігурацію партійних систем та урядових коаліцій. Для досягнення мети необхідно вирішення наступних дослідницьких завдань: а) охарактеризувати результати парламентських виборів в країнах Європейського Союзу та їх вплив на акторний склад та конфігурацію партійних систем; б) вивчити причини електорального успіху на виборах «партій нової політики».

Нинішня стаття це продовження циклу наукових публікацій, які присвячені парламентським виборам у Європейському Союзі: «Електоральний фактор в еволюції партійного ландшафту країн Вишеградської четвірки (2015–2018 рр.)» (2018 р.) [6], «Парламентські вибори у країнах Європейського Союзу у 2018 році: характеристика електоральних результатів та конфігурацій партійного

ландшафту» (2020 р.) [2] та «Тенденції розвитку партійних систем країн Європейського Союзу в контексті парламентських електоральних циклів 2017 року» (2020 р.) [1].

Виклад основного матеріалу дослідження. Нідерланди. Парламентські вибори в Нідерландах відбулися 15–17 березня 2021 р. Палата представників (нижня палата парламенту) складається із 150 депутатів і обирається за пропорційною виборчою системою відкритих партійних списків без виборчого бар'єру [8, с. 219]. Результати виборів подані у таблиці 1.

Явка виборців у 2021 р. була одна із найвищих у Нідерландах і становила 82,6%. Перемогу на виборах здобула партія чинного прем'єр-міністра М. Рютте Народна партія за свободу і демократію (VVD). Вона отримала 34 місця у парламенті, що на 1 місце більше у порівнянні з попередніми виборами (2017 р.). Другий результат (14,8%) показала партія «Демократи 66» (D 66) на чолі з міністром зовнішньої торгівлі С. Кааг, отримавши 24 депутатські мандати. Це найвищий результат партії з досягнутих нею на виборах [9; 13; 14].

Лейбористська партія (PvdA) і Соціалістична партія (SP) здобули по 9 депутатських мандатів. Зелені ліви (GL) отримали 8 місць, що на 6 менше ніж на попередніх виборах. Правопопулістська Партія свободи (PVV) Г. Вільдерса посіла третє місце із 17 депутатами (-3). Виборча програма партії написана такою радикальною мовою, що вона ніколи не може стати урядовою. Ще одна правопопулістська партія Форум за демократію (FvD) на чолі з Т. Бодє, здобула 8 місць (+6). Головний месидж партії – це боротьба проти світової змови, в основі якої штучно створена пандемія, а мета якої знищення особистої свободи та наступ на демократію. Разом дві популістські праворадикальні партії здобули 15,8% голосів виборців. Правоцентристська партія «Християнсько-демократичний заклик» (9,5%) отримала 15 місць (-4), а інший союзник по коаліції зразка 2017 р. Християнський союз зберіг 5 депутатських місць (3,3%) [9; 13; 14].

Реформатська політична партія (SGP), що об'єднує ортодоксальний протестантський електорат (суворі кальвіністи) та партія «Denk», яка виступає за мультикультуралізм (відстоює інтереси турецьких мігрантів), отримали по 3 місця кожна. Партія «50 Плюс», котра захищає інтереси пенсіонерів, отримала 1 місце (-3). А загалом до нижньої палати увійшли 4 нові партії: проєвропейська партія «Вольт» (3 місця), «Juiste Antwoord» (Правильна відповідь) 2021», партія «Разом», Рух фермерів-громадян (по одному мандату). Таким чином, у новообраній нижній палаті Генеральних штатів будуть представлені 17 партій [9; 13; 14].

Коаліція була утворена у складі 78 депутатів Народної партії за свободу і демократію (34 депутати), «Демократи 66» (24), Християнсько-

демократичного заклик (15), Християнського союзу (5). Крісло прем'єр-міністра четвертий раз поспіль отримав М. Рютте.

Зазначимо, що за результатами виборів партійний дизайн Палати представників суттєво не змінився, про що свідчить показник індексу волатильності Педерсена 14,3. Сталою залишилися і конфігурація партійної системи, яку утворюють центристські партії урядової коаліції, опозиційні праворадикальні партії та низка малих партій однієї/двох проблем: захист інтересів турецьких мігрантів («Denk»), пенсіонерів («50 Плюс») та інші.

Болгарія. У Болгарії упродовж 2021 р. тричі відбулися вибори до Народних зборів, оскільки ні 04 квітня 2021 р. (чергові вибори), ні 11 липня 2021 р. (позачергові вибори) за результатами виборів народні депутати не змогли сформувати парламентську більшість. Саме тому президент Болгарії відповідно до Конституції змушений був призначити перехідний службовий уряд і оголошувати проведення наступних позачергових парламентських виборів. Парламентська більшість була створена лише за результатами виборів до Народних зборів 14 листопада 2021 р.

Народні збори Болгарії складаються з 240 депутатів, які обираються за пропорційною системою закритих партійних списків у 31 багатомандатному виборчому окрузі з 4% виборчим бар'єром [7, с. 279].

З 2009 р. країною правила партія «Громадяни за європейський розвиток Болгарії (ГЕРБ) на чолі з її лідером Б. Борисовим, яка здобула тріумфальну перемогу на виборах з результатом 39,7% (116 місць в парламенті). За роки правління партія

перетворилася на патрон-клієнтальну структуру, що і забезпечувало їй стабільну електоральну підтримку на парламентських виборах упродовж 13 років.

Головними суб'єктами виборчого процесу були такі політичні сили: Союз демократичних сил (СДС) – права антикомуністична партія, яка знаходилася при владі у 1991–1992 і 1997–2001 рр.; Болгарська соціалістична партія (БСП); нова популістська партія «Є такий народ» (СТН), яка обіцяла знищити попередній корупційний режим і вирішити усі проблеми соціально-економічного розвитку країни; Рух за права і свободи (РПС), який представляє інтереси мусульманської (у більшості турецької) меншини; рух «Встань! Мафіє, збирайся!» (популістська політична сила); «Демократична Болгарія» (ДБ, праволіберальна коаліція трьох партій «Так, Болгарія!», «Демократи за сильну Болгарію», «Зелені»); Внутрішня македонська революційна організація (ВМРО, націоналістична партія утворена у 1989 р.); Національний фронт порятунку Болгарії (НФПБ, націоналістична партія утворена у 2011 р.); популістська партія «Воля» (утворена бізнесменом В. Марешкі, який себе позиціонує як «болгарський Трамп»); націоналістична, русофільська партія «Атака» (2005 р.) [11; 13; 14].

Результати парламентських виборів у Болгарії 4 квітня експерти назвали «електоральною революцією». «Революційність» результатів полягала в тому, що правоконсервативна партія ГЕРБ на чолі з прем'єр-міністром Б. Борисовим, яка 13 років безперервно перебувала при владі, хоч і залишилася фаворитом, але понесла настільки серйозні

Таблиця 1

**Результати виборів до Палати представників генеральних штатів Нідерландів
15-17 березня 2021 року**

Назва партії, дата заснування	К-ть голосів, %	К-ть деп. місць	Ідеологія
Народна партія за свободу і демократію (VVD), 1948	21,9	34	консервативний лібералізм, проєвропеїзм
Демократи 66 (D 66), 1966	14,9	24	соціальний лібералізм
Партія свободи (PVV), 2006	10,8	17	Правий популізм, євроскептицизм, ісламофобія
Християнсько-демократичний заклик (CDA), 1980	9,5	15	християнська демократія
Соціалістична партія (SP), 1971	6,0	9	демократичний соціалізм
Лейбористська партія (PvdA, Партія праці), 1946	5,7	9	соціал-демократія
Зелені ліві (GL), 1989	5,0	8	зелена політика, соціал-демократія
Форум за демократію (FvD), 2016	5,0	8	правий популізм, консерватизм, євроскептицизм
Партія захисту тварин (PVdD), 2002	3,8	6	захист прав тварин, зелена політика
Християнський союз (CU), 2004	3,3	5	ортодоксальний протестантизм, християнська демократія

Джерело: побудовано авторами на підставі [13; 14]

Таблиця 2

Результати виборів до Народних зборів Болгарії упродовж 2021 року

Партія	Вибори 04. 04. 2021,% (к-ть місць)	Вибори 11.07.2021,% (к-ть місць)	Вибори 14.11.2021,% (к-ть місць)
ГЕРБ – СДС*	26,18 (75)	23,51 (63)	22,74 (59)
«ЄТН»	17,66 (51)	24,08 (65)	9,52 (25)
БСП	15,01 (43)	13,39 (36)	10,21 (26)
РПС	10,47 (30)	10,71 (29)	13 (34)
ДБ	9,45 (27)	12,64 (34)	6,37 (16)
«Встань! Мафіє, забирайся!»**	4,72 (14)	5,01 (13)	2,29 (0)
ВМРО	3,64 (0)	3,10 (0)	1,08 (0)
НФПБ	2,37 (0)		0,33 (0)
«Воля»			0,27 (0)
«Атака»	0,49 (0)	0,45 (0)	0,46 (0)
«Продовжуємо зміни»	не приймав участі	не приймав участі	25,67 (67)
«Відродження»	не приймала участі	2,97	4,86 (13)

* На виборах 4.04 та 11.07 – ГЕРБ, а на виборах 14.11 – ГЕРБ-СДС

Джерело: побудовано авторами на підставі [13; 14]

втрата, що не мала можливості для формування уряду (див. таблицю 2). Явка виборців упродовж 2021 р. була такою: 4 квітня – 50,51% (у 2017 р. – 54,07%), 11 липня – 42,19%, 14 листопада – 40,50%. Показники явки виборців вказують на «електоральну втому» виборців, їх зневіру у можливість кардинальних політичних змін [13; 14].

Зазначимо, що значну кількість голосів виборців здобули нові політичні партії, які виступили на виборах з гаслами проти корупції та некомпетентності чинної правлячої партії (ГЕРБ). В Болгарії спостерігалася тенденція, яка останні роки стала притаманною для низки країн Європейського Союзу (ЄС): зневіра до традиційних («мейнстрімних») партій штовхала виборців у бік представників «антисистемної» політики. Як наслідок нові антисистемні сили здобули 92 депутатські мандати з 240 у Народних зборах Болгарії. У виборах 4 квітня вперше приймали участь такі політичні сили: нова популістська партія «Є такий народ», популістський рух «Встань, Мафіє, забирайся!» та виборча коаліція «Демократична Болгарія».

Головним тріумфатором виборів став С. Трифонов, популярний телеведучий і музикант, який зробив собі політичний імідж на висміюванні і критиці правлячої партії та її лідера. А створена ним контрелітна, антисистемна та популістська партія «Є такий народ» («ЄТН») отримала другий результат (17,6%) та 51 депутатський мандат [11; 13; 14].

Успіх С. Трифонов продовжує тенденцію останніх років до підтримки «анти-політиків», лідерів, які прийшли в політику з інших сфер суспільного життя. Такими були засновники популістських партій, які за результатами парламентських виборів стали правлячими: «Рух п'яти зірок» в Італії (актор Б. Гріло), «Слуга народу» в Україні (актор В. Зеленський), «Список Мар'яна Шареца» в Словенії (актор М. Шарец).

Антисистемні партії, які пройшли до парламенту категорично відмовилися від участі в урядовій коаліції з колишніми провладними партіями: ГЕРБ та Болгарською соціалістичною партією (БСП). С. Трифонов відповідно відмовився від підтримки БСП, а також від президентського мандату для створення уряду. Президенту нічого не залишалося як створити службовий перехідний кабінет і оголосити про нові парламентські вибори.

На парламентських виборах 11 липня 2021 р. партія С. Трифонов «Є такий народ» здобула найбільшу кількість голосів виборців 24,08% та депутатських мандатів (65). Результати виборів подано у таблиці 2. У порівнянні з 4 квітнем це на 14 мандатів більше. І знову С. Трифонов не зміг скористатися перемогою, відмовившись від співпраці з іншими партіями і роблячи спробу одноосібно сформувати уряд меншості. Така спроба закінчилась невдало і Президент знову відповідно до Конституції створив службовий уряд, і оголосив про треті дострокові вибори.

Таким чином, неможливість лідером нової популістської партії «Є такий народ» створити парламентську більшість вказує на ще одну тенденцію політичного розвитку «молодих» демократій: «анти-політики» (актори, музиканти і т. д.) вміють завойовувати серця і розум виборців, але вони, як правило, не здатні ефективно виконувати складні управлінські функції. А відтак їх політичні сили є недовговічними.

Як уже відзначалося, парламентська більшість у Народних зборах Болгарії була утворена за результатами третіх парламентських виборів, які відбулися 21 листопада 2021 р. У виборах брали участь дві нові політичні сили: виборчий блок «Продовжуємо зміни» та популістська, русофільська, євроскептична партія «Відродження» (2014 р.).

Виборчий блок «Продовжуємо зміни» (ПЗ) формально був утворений трьома маловпливовими партіями «Вольт Болгарія», «Європейський середній клас», «Політичний рух соціал-демократів». Лідерами цього блоку стали випускники Гарвардського університету К. Петков і А. Василів, які у перехідному кабінеті займали пости міністра економіки та міністра фінансів відповідно. Вказаних політиків підтримали у Вашингтоні та Брюсселі, як таких, які не є дилетантами і зможуть ефективно управляти урядом.

Виборчий блок «Продовжуємо зміни» здобув перемогу на виборах з результатом 25,6% голосів виборців, що дало йому можливість отримати 67 депутатських місць. В той же час спонтанні і непродумані дії партії «Є такий народ» призвели до того, що у листопаді 2021 р. вона втратила народну довіру, здобувши лише 9,52% голосів виборців, втративши при цьому 40 депутатських мандатів порівняно з виборами 11 липня 2021 р. [13; 14]

Новий уряд сформував один із лідерів виборчого блоку «Продовжуємо зміни» К. Петков, а до коаліції більшості увійшли такі політичні сили: виборчий блок «Продовжуємо зміни», Болгарська соціалістична партія, партія «Є такий народ» та виборчий блок «Демократична Болгарія». В опозиції новому уряду залишилися ГЕРБ – СДС, партія «Відродження» та Рух за права і свободи.

Отже, за результатами парламентських виборів 14 листопада 2021 р. до Народних зборів Болгарії пройшло 7 політичних сил. Конфігурація партійної системи набрала контури двоблокової багато-партійної системи.

Німеччина. Вибори нижньої палати парламенту – Бундестагу відбулися 26 вересня 2021 р. У виборах взяли участь 40 політичних партій, списки яких були зареєстровані хоча б у одній із німецьких земель. Кожний виборець голосував за двома бюлетенями: по одномандатному округу і по земельному багатомандатному округу. Відповідно до виборчого законодавства у розподілі депутатських мандатів за партійними списками приймають участь партії, які здобули більше 5% голосів виборців, а також партії національних меншин та партії, які отримали депутатські мандати мінімум у трьох одномандатних округах [8, с. 219]. У підсумку до Бундестагу за результатами виборів пройшли п'ять партій та один виборчий блок Християнсько-демократичного союзу/Християнсько-соціального союзу (ХДС/ХСС). Всього було обрано 736 депутатів, з них 299 у одномандатних округах. Явка виборців становила 76,6% [13; 14].

Тривалий час у Німеччині боротьбу за владу вели дві коаліції: ХДС/ХСС і Вільна демократична партія (ВДП) («чорно-жовта» за кольорами партій) та Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПН) і партії «Зелені» (пізніше «Союз 90/Зелені») (відповідно «червоно-зелена»). Після

об'єднання Західної і Східної Німеччини у партійній системі з'являється ще один актор – Партія демократичного соціалізму (пізніше отримає назву «Ліві»), яка не змінювала попередню модель конкуренції (2,5-партійну систему), і спочатку представляла інтереси громадян Східної Німеччини, а пізніше вона стає загальнонаціональною партією.

Суттєві зміни у конфігурації партійної системи Німеччини розпочалися з 2009 р., коли великі партії Німеччини (ХДС/ХСС, СДПН) отримали на виборах низький результат, а натомість малі партії («Ліві», ВДП, «Союз 90/Зелені») здобули високий рівень підтримки громадян.

Це було пов'язано із кризою як в ХДС/ХСС так і в СДПН. У ХДС/ХСС спостерігається боротьба двох таборів: прогресивного і консервативного. Консервативний табір виступає проти соціального, прогресивного і екологічного тренду в програмних положеннях партії, а відстоює консервативні позиції в політиці та ліберальні в економіці. Криза у середовищі німецьких соціал-демократів пов'язана з еволюцією їхньої ідеології вправо у зв'язку з появою партії «Ліві» та зменшенням електоральної бази у контексті глобалізаційних процесів. Не додала авторитету партії і її участь в урядових коаліціях з ХДС/ХСС (2005–2009 рр., 2013–2017 рр., 2017–2021 рр.).

У 2013 р. в партійно-політичному просторі Німеччини з'являється популістська праворадикальна партія «Альтернатива для Німеччини», яка спочатку позиціонувала себе як євроскептична політична сила, а пізніше перейшла на жорсткі націоналістичні позиції, як антиісламістська, антиіммігрантська політична сила. На виборах до Бундестагу у 2017 р. вона подолала виборчий бар'єр. Таким було позиціонування основних суб'єктів виборчого процесу напередодні виборів 2021 р. Результати виборів подано в таблиці 3.

Отже, консервативний правоцентристський блок ХДС/ХСС отримав на виборах найгірший результат у післявоєнній Німеччині. Блок втратив біля 1 млн. 400 тис. голосів виборців, які відійшли до СДПН та ВДП. СДПН перемогла на виборах з мінімальним відривом від блоку ХДС/ХСС, який склав трохи більше 1,5% (разом блок отримав 24,1% голосів виборців та 196 депутатських мандатів). Партія зелених здобула 14,8% (третій результат), що є найкращим результатом партії з моменту її створення. Четвертий результат (92 мандати) мала ВДП. Правопопулістська партія АдН зайняла лише п'яте місце (у 2017 р. була третьою). Партія «Ліві» втратила на виборах 30 депутатських мандатів, не подолавши 5% виборчий бар'єр, але отримавши депутатські мандати за рахунок того, що її представники перемогли у трьох одномандатних округах. Урядову коаліцію за результатами виборів утворили Соціал-демо-

кратична партія Німеччини, Вільна демократична партія та «Союз 90 / Зелені» [13; 14].

Таким чином, парламентські вибори в Німеччині підтвердили тенденцію до збільшення фрагментації партійної системи. Депутатські мандати здобули 6 політичних сил, заповнивши увесь політичний спектр зліва направо: ліві («Ліві») – лівий центр (СДПН, «Союз 90/Зелені») – правий центр (ВДП, ХДС/ХСС) – праві (АдН). Відсоток голосів, які здобули політичні партії вказує на вирівнювання їх підтримки у виборчих процесах, наслідком чого буде зростання їх кількості в урядових коаліціях. А конвергенція ідеологічних позицій партій приведе до того, що такі коаліції можуть бути непрогнозованими (йдеться про коаліційний потенціал «Лівих» і АдН).

Слід також зазначити, що не відбулося суттєвих змін в акторній структурі партійної системи: до парламенту пройшли ті ж самі партії, що і у 2017 р., а індекс волатильності Педерсена становить 14,5.

Чехія. Вибори нижньої палати чеського парламенту – Палати депутатів (200 депутатських місць) відбулися 8-9 жовтня 2021 р. при рекордній явці виборців 65, 43%. У виборах брали участь 22 суб'єкти виборчого процесу [13; 14]. Депутатські мандати здобули дві політичні партії і дві виборчі коаліції. Вибори нижньої палати парламенту відбуваються за пропорційною системою відкритих партійних списків з 5% виборчим бар'єром для політичних партій і 8% для виборчої коаліції з двох партій, та 11% для коаліцій трьох і більше партій [7, с. 279].

Як зазначалося нами у статті «Електоральний фактор в еволюції партійного ландшафту країн Вишеградської четвірки (2015–2018 рр.)» ідеологічний профіль партій, які отримали депутат-

ські мандати за результатами виборів до нижньої палати чеського парламенту у 2017 р. виглядає таким чином: «ANO 2011» (лібералізм, популізм), ЧСДП (соціал-демократія, панєвропеїзм), Комуністична партія Чехії і Моравії (комуністична), ГДП (ліберальний консерватизм, євроскептицизм), «ТОР 09» (ліберальний консерватизм, панєвропеїзм), ХДС-ЧНП (соціальний консерватизм, панєвропеїзм), «За свободу і пряму демократію» (популізм, євроскептицизм), «Мери та незалежність» (субсидіарність, панєвропеїзм), Чеська піратська партія (лібералізм) [6].

Виборча кампанія 2021 р. характеризувалася протистоянням провладної партії А. Бібаша «ANO 2011» (Акція незалежних громадян 2011) та коаліції опозиційних партій «Разом». «ANO 2011» з'явилася на політичній арені Чехії у 2011 р., у 2014 р. була учасником урядової коаліції, а після перемоги на виборах 2017 р. її лідер А. Бібаш очолив чеський уряд.

Слід зазначити, що уряд А. Бабіша досяг значимих результатів у соціально-економічній політиці: середній розмір пенсії збільшився на 23%, і досяг у 2021 р. 15 351 тис. чеських крон, мінімальна оплата праці збільшилася на 44% і т. д.

У зовнішній політиці «ANO 2011» робить акцент на співробітництві з країнами Вишеградської четвірки, (перш за все з Польщею та Угорщиною), особливо, що стосується міграційних квот та бюджетної політики. А. Бібаш хотів перенести основи успішної політики польської партії «Право і справедливість» та угорської партії «Фідес», які базувалися на національно-консервативній ідеології, у політичну систему Чехії.

Головні опоненти «ANO 2011» мали дещо подібні програми з різницею щодо підходів до зовнішньої політики, де вони пропагували поглиблення

Таблиця 3

Результати виборів до Бундестагу 26 вересня 2021 року

Назва партії / виборчого блоку (дата заснування)	Результат, одномандатні округи	Результат багатомандатний округ	Всього	Ідеологія
Соціал-демократична партія Німеччини (SPD, 1863)	121 (26,4%)	85 (25,7%)	206	соціал-демократія
Християнсько-демократичний союз (CDU, 1945)	98 (22,5%)	54 (18,9%)	152	християнська демократія
Союз 90 / Зелені (Grün, 1979)	16 (14%)	102 (14,8%)	118	зелена політика
Вільна демократична партія (FDP, 1948)	0 (8,7%)	92 (11,5%)	92	лібералізм
Альтернатива для Німеччини (AfD, 2013)	16 (10,1%)	67 (10,3%)	83	німецький націоналізм, правий популізм
Християнсько-соціальний союз (CSU, 1945)	45 (6%)	5,2%	45	християнська демократія
Ліві (Die Linke,)	3 (5%)	36 (4,9%)	39	демократичний соціалізм
Союз південношлезвигських виборців (SSW, 1948)	0 (0,1%)	1 (0,1%)	1	партія данської та фризської меншини

Джерело: побудовано авторами на підставі [13; 14]

інтеграції у євроатлантичні структури. Відтак зазначимо, що на результат вибору мав вплив не зміст виборчих програм, а ставлення до прем'єр-міністра А. Бібаша. І опонентами було немало зроблено для його дискредитації у виборчій кампанії при ігноруванні позитивних зрушень у житті чеського суспільства. Натомість правління урядового кабінету А. Бібаша називалось «олігархічним», «плутократичним», «неопатримоніальним» і т. д.

Коаліція опозиційних партій «Разом» включала Громадянську демократичну партію, «ТОР 09» («Традиція. Відповідальність. Процвітання 09»), Християнсько демократичний союз – Чеську народну партію і була утворена 25 жовтня 2020 р. Учасники коаліції відомі виборцю суб'єкти політичного життя, які неодноразово приймали участь в урядових коаліціях.

12 січня 2021 р. була утворена ще одна коаліція «Пірати і старости» до якої увійшли Чеська піратська партія і рух «Старости і незалежні». Вказана коаліція також опонувала чинному прем'єр-міністру А. Бібашу. У виборчій кампанії вона вирішили використати потенціал регіонів та місцевих територіальних громад, до яких і були направлені їхні виборчі меседжі, і, перш за все, фокусування на заходах, які зможуть припинити відтік громадян з місцевих громад у мегаполіси.

Чеська піратська партія була заснована у 2009 р. на хвилі підйому піратського руху у Європі. Головними завданнями партії, виокремлені у статуті, були такі: 1) захист фундаментальних прав людини; 2) забезпечення відкритого доступу до інформації, свобода слова; 3) боротьба проти зловживань, які приводять до введення цензури, зростання насилля, страху, расизму. Вперше до парламенту партія потрапила у 2017 р. здобувши 10,7% голосів виборців і посівши третє місце [13; 14].

Піратські партії – це один із видів партій «нової політики», які з'являються в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. Дослідники наразі не мають єдиної точки зору відносно того, до якого типу їх віднести, оскільки їм притаманний як особливий тип ідеології, так і специфічна організаційна структура.

На відміну від масових партій з інститутом членства і розгалуженою організаційною структурою, піратські партії не акцентують увагу на вказаних атрибутах партійності. Це партії з так званим «багатоваріатним членством». Поряд з традиційними функціонерами у таких партій є група прихильників, не обтяжених статусом офіційного членства, але які виконують важливі функції всередині неї. До таких відносимо: а) кіберприхильників; б) волонтерів; в) передплатників, зареєстрованих у соціальних мережах партії. Їхній внесок у розвиток партії різниться – від участі в обговоренні політичних проєктів до фінансової допомоги. Відмінною особливістю таких партій є відсутність бюрократизованих механізмів

комунікації між представниками партії, спрощені формати участі рядових членів у розробці та обговоренні політичних ініціатив.

Потенційними коаліційними партнерами «ANO 2011» виступали такі суб'єкти виборчого процесу: чинні партнери по коаліції Чеська соціал-демократична партія (ЧСДП), Комуністична партія Чехії та Моравії (КПЧМ), громадянський блок Р. Шляхти «Присяга» та партія «Триколон».

Окремо позиціонувала себе правопопулістська партія «Свобода і пряма демократія», яка репрезентуючи інтереси біля 10% громадян (результат попередніх виборів) і надалі виступала за проведення референдуму за вихід Чехії з ЄС і НАТО. За аналогічний референдум виступала також Комуністична партія Чехії і Моравії.

Результат виборів був дещо несподіваний, оскільки партія «ANO 2011», яка лідирувала у ході виборчого процесу, програла вибори з мінімальним відривом від переможців – коаліції «Разом». Результати виборів 2021 р. до Палати депутатів чеського парламенту подано в таблиці 4.

Результати виборів дещо змінили конфігурацію партійної системи Чехії, яку можна ідентифікувати як двоблокову партійну систему. Акторний склад партійної системи при цьому практично не змінився про що свідчить показник індексу волатильності Педерсена (11,3).

Незважаючи на перемогу коаліції «Разом», партія «ANO 2011» підтвердила свій впливовий статус, здобувши у протистоянні з п'ятьма партіями (коаліції «Разом» та «Пірати і старости») четверту частину голосів виборців Чехії. Такий результат показує, що в країні є дві великі політичні сили, протистояння між якими буде продовжуватись і надалі та залежатиме від успіху урядової політики переможців виборів. Як нами підкреслювалось вище кабінет

А. Бабіша мав позитивні показники розвитку, особливо у сфері соціальної політики. Таким чином, результат виборів не приведе до консолідації чеського суспільства.

Зазначимо, що парламентські вибори черговий раз показали вагомий вплив популізму та персоніфікації політики на волевиявлення виборців, що є характерним для країн Європейського Союзу.

Зазнали поразки на виборах ліві партії: громадянський рух «Присяга» (4,68%), ЧСДП (4,65%), КПЧМ (3,6%), партія «Триколон» (2,76%). При чому ЧСДП і КПЧМ були партнерами по урядовій коаліції партії «ANO 2011» за результатами виборів 2017 р. А КПЧМ вперше за 32 роки, починаючи з 1989 р. (після «оксамитової революції») не отримала депутатських мандатів. В той же час державне фінансування вказаних партій та порівняно високий рівень підтримки (разом здобули 15,69% або 844239 тис. голосів виборців) сприятиме тому, що вони і надалі залишаться активними суб'єктами політичного процесу [13; 14].

Цікавим був результат коаліції «Пірати і старости», яка здобули 37 депутатських місць, але за результатами преференційного розподілу голосів 33 з них отримали члени партії «Старости і незалежні» і лише 4 члени «Піратської партії». Якщо врахувати, що на попередніх виборах «Піратська партія» мала 22 мандати, то такий результат також можна трактувати як програш цієї партії.

За результатами виборів партійну систему Чехії можна ідентифікувати як двоблокову багатопартійну систему. Ідеологічний профіль партій, які здобули депутатські мандати виглядає наступним чином: партія «Акція незадоволених громадян 2011» (консервативний лібералізм, популізм), виборча коаліція «Разом» (ліберальний консерватизм, християнська демократія), виборча коаліція «Пірати і старости» (лібералізм, децентралізація,

популізм), партія «Свобода і пряма демократія» (радикальний правий популізм, євроскептицизм).

Висновки. На основі аналізу результатів парламентських виборів у країнах Європейського Союзу у 2021 р., поданих нами в таблиці 5, можна зробити такі висновки щодо електорального успіху партій «нової політики».

Отже, за результатами парламентських виборів політичні сили, які представляють «нову політику» [12] мали такі електоральні результати: у Болгарії виборча коаліція «Продовжуємо зміни» – перемогу на виборах; у Чехії партія «ANO 2011» – друге місце, а виборча коаліція «Пірати і старости» – третє місце; у Нідерландах «Партія свободи» – третє місце; в Німеччині партія «Альтернатива для Німеччини» – п'яте місце. Участь в урядових коаліціях взяли виборчий блок

Таблиця 4

Результати виборів 2021 року до Палати депутатів

Назва партії / виборчої коаліції (рік утворення)	Кількість голосів, %	Кількість місць	Ідеологія
Виборча коаліція «Разом» (2020)	27,79	71	ліберальний консерватизм, християнська демократія
Партія «Акція незадоволених громадян 2011» («ANO 2011») (2011)	27,13	72	консервативний лібералізм, популізм
Виборча коаліція «Пірати і старости» (2021)	15,61	37	лібералізм, децентралізація, популізм, субсидіарність
Партія «Свобода і пряма демократія»	9,53	20	радикальний правий популізм

Джерело: побудовано авторами на підставі [13; 14]

Таблиця 5

Електоральні показники «партій нової політики» (ПНП) за результатами парламентських виборів 2021 року

	Країна, к-ть депутатських місць, (явка виборців)	Переможець виборів, %	К-ть голосів %, (д. м. *) ПНП	Участь ПНП в урядовій коаліції	Частка голосів ПНП, % (д.м. *)
1	Болгарія (14.11.2021), 240 (40,5%)	Виборчий блок «Продовжуємо зміни» 25,6%	«Є такий народ» – 9,5% (25), «Відродження» – 4,8% (13)	+	39,9%
2	Нідерланди, 150 (78,7%)		Партія свободи – 10,8 (17), «Зелені ліві» – 5,0% (8), «Форум за демократію» – 5,0% (8), Партія захисту тварин – 3,8% (6), «Вольт» – 2,4% (3), DENK – 2,0% (3) «50 Плюс» – 1,0% (1), «Правильна відповідь 2021» – 1,0% (1)	–	31% (47)
3	Чехія, 200 (65,4%)		ANO 2011 – 27,1% (72), «За свободу і пряму демократію» – 9,5% (20), виборча коаліція «Пірати і старости» – 15,6% (37)	+	52,2% (129)
4	Німеччина 736, (76,6%)		«Союз 90/Зелені» – 14,8% (118), «Альтернатива для Німеччини» – 10,3% (83)	+	25,1% (201)

* – депутатські місця

Джерело: побудовано авторами на підставі [13; 14]

«Продовжуємо зміни», партія «Альтернатива для Німеччини» та виборчий блок «Пірати і старости».

Загалом партії «нової політики» отримали значний відсоток голосів виборців: у Болгарії – 39,9%, Нідерландах – 31%, Німеччині – 25,1%, а в Чехії – 52,2%. Такі показники свідчать про те, що у протистоянні з «мейнстримними» партіями вказані політичні сили мають потужну підтримку електорату. Успіх партій «нової політики» обумовлений

низкою чинників, серед яких можна виокремити: розчарування громадян у «старих, корумпованих» політиках і «мейнстримних» політичних партіях та зростання недовіри до них; персоналізацію та медіатизацію політики; ціннісну трансформацію, яка пов'язана з укоріненням «постматеріальних» цінностей; антиглобалістські, антимігрантські та євроскептичні суспільні настрої; освоєння мережевого простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Копинець Ю. Тенденції розвитку партійних систем країн Європейського Союзу в контексті парламентських електоральних циклів 2017 року. *Політикус: наук. журнал*. 2020. № 4. С. 110–117.
2. Копинець Ю. Парламентські вибори у країнах Європейського Союзу у 2018 році: характеристика електоральних результатів та конфігурацій партійного ландшафту. *Політикус: наук. журнал*. 2020. № 3. С. 44–51.
3. Копинець Ю. Вплив сучасних тенденцій розвитку країн Європейського Союзу на еволюцію і функціонування партійної системи України: дис.... к. політ. наук 23.00.02 / Ужгородський національний університет. 2021. 269 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/dis_korynets.pdf (дата звернення 17.06.2022).
4. Костіна І. Німецькі несподіванки: чим завершилися головні вибори року. *Європейська правда*. 2021. 27 вересня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/09/27/7128271/> (дата звернення 17.07.2022).
5. Осколков П., Сергеев Е. Нідерландская партийная система: между системой опор и европейской интеграцией. URL: <https://www.ogt-journal.com/jour/article/viewFile/264/262> (дата звернення 12.06.2022)
6. Остапеч Ю. Електоральний фактор в еволюції партійного ландшафту країн Вишеградської четвірки (2015–2018 рр.). *Регіональні студії*. 2018. № 12. С. 122–132.
7. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 548 с.
8. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи: Монографія. Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 391 с.
9. Савінок В. Триумф та поразка антиукраїнців: як Рютте вчетверте виграв вибори у Нідерландах. *Європейська правда*. 2021. 18 березня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/03/18/7121034/> (дата звернення 17.06.2022).
10. Савінок В. Більш проєвропейські Нідерланди: які зміни анонсує новий уряд Рютте. *Європейська правда*. 2022. 17 січня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/01/17/7132651/> (дата звернення 17.06.2022).
11. Филиппенко А. Перемога, підірвана корупцією: чим завершилися вибори у Болгарії. *Європейська правда*. 2021. 6 квітня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/04/6/7121775/> (дата звернення 17.06.2022).
12. Шипунов Г. Партії «нової політики» як феномен постіндустріального суспільства: ідейно-інституційні особливості. *Панорама політологічних студій. Науковий вісник РДГУ*. 2016. Випуск 14. С. 211–218.
13. Parties and Elections in Europe. URL: <http://www.parties-and-elections.eu/index.html> (дата звернення 10.06.2022).
14. The European Elections Monitor. URL: <https://www.robert-schuman.eu/en/the-european-elections-monitor/2021/> (дата звернення 15.06.2022).

ДЕЛІБЕРАТИВНІСТЬ ЯК ОСНОВА ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ

DELIBERATIVITY AS THE BASIS OF THE PUBLIC AND ADMINISTRATIVE SYSTEM IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION AND DIGITALIZATION

Сакун А.В.,

*доктор філософських наук,
доцент кафедри філософії та культурології
Київського національного університету технологій та дизайну*

Кадлубович Т.І.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри філософії та культурології
Київського національного університету технологій та дизайну*

Черняк Д.С.,

*кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри філософії та культурології
Київського національного університету технологій та дизайну*

У статті зазначається, що в умовах глобалізації та діджиталізації держава як політичний інститут має змінюватися, відповідати критеріям публічної політики, максимальної ефективності та утвердження нових принципів забезпечення конкуренції держав. Українська держава, залишаючись вірною обраній стратегії розвитку з орієнтацією на демократичний шлях розвитку, європейську інтеграцію та прихильність європейським цінностям, трансформується та модернізується, формуючи сучасну модель публічного управління, що ґрунтується на засадах ноосферної філософії, принципах деліберативної демократії та концепції «рецептивного» адміністрування, які передбачають встановлення суб'єкт-суб'єктних відносин у політичній сфері суспільства. Узагальнено погляди науковців на поняття «державна політика», «державне управління», «публічне адміністрування», «публічне управління». Авторами розглянуто засади концепції ноосферної філософії, в основі якої визнання сфери розуму, моралі та справедливості як джерела управління, політики та влади. А також концепцію «рецептивного адміністрування», яка дозволяє здійснити перехід до держави-партнера, де кожен громадянин має право брати участь у напрацюванні публічних рішень, змінює соціум як такий, формує деліберативну громадську думку. Реалізація моделі «рецептивної» держави призводить до підсилення засад громадянського суспільства, з'являються нові концепції участі громадян в державному управлінні, відбувається розподіл владних повноважень, модернізуються інформаційні системи. Визначено, що сучасна державно-управлінська система набуває властивостей проактивності, адаптивності, нелінійності, комунікативності. Значна увага приділена політичній комунікації в сучасному суспільстві, особливостям спілкування в «мережевому» політичному просторі, реалізації деліберативної політики. Причому, в інформаційному суспільстві комунікативний аспект управлінської діяльності стає провідним та сприяє формуванню нового типу комунікативних взаємин держави з громадянами, роблячи політику держави публічною та прозорою, а деліберативність стає основою державно-управлінської системи. Зазначається, що у вказаних процесах неабияку роль відіграє громадянська освіта, яка здатна сформувати низку компетентностей свідомого громадянина, що робить можливим встановити суб'єкт-суб'єктні відносини між державою, владою та суспільством, перетворити державу на сучасну та конкурентноспроможну.

Ключові слова: деліберативність, державно-управлінська система, рецептивна держава, суб'єкт-суб'єктні відносини, публічне управління, ноосферна філософія.

The article notes that in the context of globalization and digitalization, the state as a political institution must change, meet the criteria of public policy, maximum efficiency and the adoption of new principles of competition. The Ukrainian state, remaining true to its chosen development strategy with a focus on democratic development, European integration and commitment to European values, is transforming and modernizing, forming a modern model of public administration based on noosphere philosophy, principles of deliberative democracy and the concept of "receptive" administration which provide for the establishment of subject-subject relations in the political sphere of society. The views of scholars on the concepts of "public policy", "public administration" are generalized. The authors consider the principles of the concept of noosphere philosophy, which is based on the recognition of the sphere of reason, morality and justice as sources of government, politics and power. The concept of "receptive administration" is also considered, which allows the transition to a partner state, where every citizen has the right to participate in the development of public decisions, changes society as such, and forms a deliberative public opinion. The implementation of the "receptive" state model leads to the strengthening of the foundations of civil society, new concepts of citizen participation in public administration appear, the division of power takes place, and information systems are modernized. It is determined that the modern public administration system acquires the properties of proactivity, adaptability, nonlinearity, communicativeness. Much attention is paid to political communication in modern society, the peculiarities of communication in the "network" political space, and the implementation of deliberative politics. Moreover, in the information society the communicative aspect of management becomes leading and contributes to the formation of a new type of communicative relations between the state and citizens, making public

policy public and transparent, and deliberativeness becomes the basis of public administration. It is noted that civic education plays an important role in these processes, which is able to form a number of competencies of a conscious citizen, which makes it possible to establish subject-subject relations between the state, government and society, to transform the state into modern and competitive.

Key words: deliberativity, public and administrative system, receptive state, subject-subject relations, public administration, noosphere philosophy.

Постановка проблеми. Сьогоднішній світ живе у новій реальності, де глобальні зміни, зумовлені запровадженням інноваційних технологій та практик, відбуваються щоденно. Але незмінним залишаються орієнтації держави Україна на демократичний шлях розвитку, на європейський вектор руху, за якого діяльність політичних інститутів, системи управління має відповідати критеріям публічної політики, максимальної ефективності та утвердження нових принципів забезпечення конкуренції держав у глобальному світі. Відбувається трансформація та модернізація самої політичної системи, її інституційної сфери, перетворюються владні відносини, адаптуючись до вимог публічної політики та мережевого політичного простору. Створюється оновлена архітектура соціальних процесів, здійснюється реформування державної політики, у яких неабияку роль відіграє державне управління, адміністрування, врядування, які набувають нового змісту, співвідносного з демократичними викликами. Постає проблема аналізу державно-управлінської системи сучасної України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У рамках вітчизняного наукового дискурсу проблеми державно-управлінської системи України були предметом досліджень у роботах Н.Гавкалової, Ю.Дідок, К.Козлова, О.Руденко, Ю.Сурмина, А.Кваші, К.Фісун та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зазначені роботи присвячені окремим аспектам розвитку державно-управлінської системи, а тому є доцільним узагальнити погляди науковців щодо цієї проблематики, впорядкувати до реалій сьогодення та осучаснити.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Відтак метою статті є аналіз та узагальнення підходів до розуміння держави та державно-управлінської системи в умовах глобалізації та діджиталізації, прослідкувати зміни, викликані вимогами публічної політики та новими принципами забезпечення конкуренції держав.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «державна політика», «державне управління», «публічне адміністрування», «публічне управління» займають вагомe місце в сучасній гуманітаристиці та залишаються предметом дискусії науковців. Зокрема, державна політика, зазначається в «Енциклопедії державного управління», – це «напрям дій або утримання від них, обраний органами державної влади для розв’язування певної проблеми або сукупності

взаємопов’язаних проблем, що дозволяє державі досягнути певної мети в конкретній області, використовуючи правові, економічні, адміністративні методи впливу [1, с. 122]. Реалізуючи державну політику, держава позиціонує себе через державну владу, і державне управління.

У більшості країн із тривалою демократичною традицією окрім поняття «державна політика» використовується поняття «публічна політика» – відкритий процес прийняття управлінських рішень, діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, спрямована на вирішення суспільних проблем [2, с. 484], де ступінь публічності визначається наявністю каналів інформаційного доступу, оскільки демократія формує та розвиває інституції публічно-партнерського впливу влади на громадян і суспільство в цілому. Відповідно, доцільно, враховуючи особливості публічної політики, вести мову про «публічне управління» та «публічне адміністрування».

Публічне управління – це професійна діяльність державних службовців, яка включає всі види діяльності, спрямовані на реалізацію рішень уряду, а також вивчення, розробку та впровадження напрямів державної політики. Публічне адміністрування – система державного управління, представлена адміністративними інститутами в рамках прийнятої ієрархії влади [3, с. 165]. «Врядування відповідає за ідеологічно-демократичну спрямованість, адміністрування – за інституційну організацію» [3, с. 165]. Публічне управління в державі повинне виробляти адекватні морально-етичні, політико-правові та соціально-психологічні норми та передбачає розробку ефективної (в економічному та соціально-політичному сенсі) державної стратегії, а також вироблення та реалізацію повсякденної публічної політики.

Узагальнення наукових підходів до розуміння терміну «публічне адміністрування» доводить, що публічне адміністрування є особливим видом діяльності в суспільстві з формування, впровадження, оцінювання та модифікації публічної політики. У широкому сенсі під публічним адмініструванням розуміють всю систему адміністративних інститутів із ієрархією влади, за допомогою якої відповідальність за виконання державних рішень спускається зверху донизу [3], тобто це діяльність представників державної служби та виконавчої гілки влади. Терміни «публічне адміністрування» та «публічне управління» часто вживаються паралельно, хоча мають відмінний сенс на ціннісно-смысловому рівні.

Реформування публічного управління сучасної держави вимагає знання фундаментальних парадигм його розуміння та закономірностей їх зміни. Так К. Козлов зазначає, що у сучасному світі відбувається становлення суб'єкт-суб'єктної парадигми державного управління, пов'язаний із законодавчим закріпленням народу як джерела влади [4]. О.Руденко доводить, що інформаційне суспільство використовує постмодерну парадигму, основою якої є активне застосування в державному управлінні принципів постнеокласичної науки, що синтезує принципи синергетики, аксіології, соціальної інженерії, структурного функціоналізму, неофункціоналізму, праксеології, організаційної кібернетики, неолібералізму [5, с. 79-87]. Ю.Сурмін відзначає, що сучасне державне управління користується елементами трьох парадигм: операціональної, системної та синергетичної [6, с. 37]. Дослідники погоджуються з тим, що сучасна парадигма державного управління відрізняється від попередніх, але «немає одностайної думки щодо того, яка парадигма приходить на зміну існуючій, як її назвати та охарактеризувати» [7, с. 108].

Вивчаючи дане питання, можна дійти висновку про те, що сучасний етап реформування засад державної політики в Україні передбачає перехід до нової моделі публічного управління, що передбачає знання та практичне впровадження сучасних теоретичних підходів та концепцій.

Зокрема, популярності набуває концепція ноосферної філософії базується на теорії В.Вернадського про ноосферу, як «сферу людської культури та вияв людської думки» [8, с. 217], «царину розуму» [8, с.189], яка є основою утворення «культуросфери і креатосфери глобалізованого соціуму» [9, с.37]. Ноосферна філософія робить акцент на науку, наукову думку, яка повинна стати інтернаціональною, прагнути до свободи, спонукати вчених до «моральної відповідальності за використання наукових відкриттів» [8, с. 200], тим самим створюючи «свого роду «вищу» й «інтегральну» ноореальність» [9, с. 39], яка «утворюється тільки за наявності «соціальної об'єктної реальності» та суб'єктованої «наукової реальності» генерованих духовно-практичних знань» [9, с. 39]. Одним із конотативних значень, яким наділяється ноосфера, є очікування побудови досконалого суспільства, тобто здатність людини до ефективного та безпечного управління [10, с. 19], оскільки «державне життя у всіх його проявах охоплюється науковим мисленням у небувалому раніше ступені» [8, с. 225].

Ноосферний розвиток можна вважати парадигмою «національного суспільного зростання» [7, с. 124], за якої публічна політика відповідає принципам «системності, гармонізації, гуманізації, інструментальності, особистісно орієнтованої інформаційно-технологічної освіти» [7, с. 124],

відкритого доступу до електронних інформаційних ресурсів. Прогресивні інформаційно-технологічні можливості перетворюють не лише внутрішні структурно-функціональні складові державного апарату, але і самі механізми державного будівництва та управління, а концепція ноосферного публічного управління [3; 7] передбачає компетентність полеміки, пріоритет інтелекту та раціональності в державних справах, «сприяє підвищенню ефективності розвитку сучасного соціуму в усіх його сферах» [3, с. 14]. «Ноосферна концепція публічного управління означає те, що політика, влада і управління визначаються сферою розуму (ноосферою), моралі і справедливості, базуються на науково-раціональній і морально-справедливій основі, на ноосферних підходах до розвитку суспільства» [3, с. 15].

В основі концепції ноосферного публічного управління лежить суб'єкт-суб'єктне усвідомлене управління, що керується засадами гуманізму та когнітивізму. «Найбільш продуктивним стає раціональне поєднання вертикальних і горизонтальних зв'язків на всіх рівнях державного управління, стимулювання самоорганізації соціальних суб'єктів в різних сферах суспільного життя» [3, с. 161].

З огляду на концепцію ноосферної філософії, сучасна державно-управлінська система набуває нових властивостей: проактивності (усвідомлення своїх глибинних цінностей та цілей і дія згідно зі своїми життєвими принципами, незалежно від умов та обставин), адаптивності (автоматично змінює алгоритми свого функціонування та (іноді) свою структуру з метою збереження або досягнення оптимального стану при зміні зовнішніх умов), нелінійності (розуміння того, що трансформація економічних, соціальних, політичних і духовно-культурних відносин та інститутів здійснюються завдяки непередбачуваним факторам – аттракторам, біфуркаціям, флуктаціям тощо, у яких людина відіграє вирішальну роль), комунікативності.

Комунікативність стає основною властивістю державного публічного управління, оскільки саме комунікативна традиція інтерпретації політичної сфери найбільш повно осмислює простір публічної політики, яку, на переконання Х. Арендт, К. Дойча, Ю. Хабермаса, слід розглядати як систему комунікацій та інформаційних потоків, сферу комунікативних дій.

Публічна політика – це діяльність, що характеризується взаємодією держави, інститутів громадянського суспільства, різноманітних соціальних, професійних груп, громадських об'єднань щодо реалізації особистих і суспільних інтересів, виробництва, розподілу та використання громадських ресурсів і благ, де провідну роль відіграє політична комунікація. Саме вона використовує аргументовані форми, впорядковує обмін інформацією між політичними суб'єктами, жоден з яких

не може бути виключеним із процесу політичного спілкування, де розглядаються насамперед ті питання, які є предметом спільного інтересу всіх.

Багатобічна та багатоканальна комунікація, за Ю.Хабермасом, зумовлює гнучкість та мобільність, і, разом з тим, нормативну міцність соціальної інтеграції, забезпечує ефективне спілкування між політичними акторами. Політична комунікація при цьому повинна бути відкритою, вільною від зовнішнього примусу, «крім примусу кращого аргументу» [11, с. 178]. «Комунікація між рівними партнерами необхідно є аргументативним дискурсом, де кожен намагається переконати партнера по комунікації добровільно дійти згоди, консенсусу на підставі загальноприйнятих правил аргументації» [12, с. 100].

Управлінська діяльність інституцій публічної влади спрямована на ухвалення та реалізацію політичних рішень заради задоволення «потреб і інтересів більшості громадян» [13, с. 3], це практичний, організуючий і регулюючий вплив держави на суспільну життєдіяльність людей з метою її впорядкування, збереження або перетворення; це нормотворча, розпорядницька, контрольна, організаційна та інша діяльність, яка здійснюється на основі встановлених норм, правил, процедур, спираючись на владну силу, яку обмежує дієвий суспільний контроль як основний чинник панування верховенства права [3, с. 130]. «Щоб колективні рішення були ефективними, легітимними та справедливими, – пише Д. Хелд [14, с. 388], – вони повинні бути розумними, тобто такими, що можуть витримати дебати та аналіз з боку громадськості».

В інформаційному суспільстві стає ключовим комунікативний аспект управлінської діяльності, оскільки існує безліч каналів політичної комунікації, які дозволяють передавати, сприймати та контролювати будь-які дії та рішення влади. У цьому напрямку ефективним вбачається використання різноманітних засобів масової комунікації: друкованих, аудіальних, візуальних тощо. В умовах цифровізації суспільного життя, його диджиталізації провідним засобом комунікації між владою та суспільством є мережа Інтернет з її багатоплановими можливостями онлайн-комунікації та залученням соціальних мереж, які дозволяють нести інформацію як на рівні особи, так і на рівні всього суспільства. Ефективним каналом є сторінки державних органів у соціальних мережах, оскільки інформацію тут можна подати швидко та без викривлень, створити інтерактивну взаємодію між владою та суспільством. На допомогу державному управлінню приходить краудсорсінг – технологія віртуальної (за допомогою Інтернету) соціальної взаємодії органів державного управління, місцевого самоврядування та інших політичних акторів, метою якої є колегіальне прийняття дер-

жавних управлінських рішень. Відповідно, канали політичної комунікації забезпечують як безпосереднє, так і інституційне спілкування політичних акторів, підтримують ефективні зв'язки між державою та громадянським суспільством.

Результативність роботи системи державного управління взагалі та її окремих ланок підвищує використання інформаційних і телекомунікаційних технологій, що сприяє формуванню нового типу комунікативних взаємин держави з громадянами. Нині, зазначає О.Грибко [3, с. 26], інформатизація системи державного управління здійснюється узгоджено з процесами вдосконалення організаційних структур і роботи державного апарату й формування мережевого типу комунікації між державними інституціями і громадянським суспільством. Формується «мережевий» політичний простір, який характеризується множинністю різноманітних державних, приватних, суспільних організацій та установ, що мають спільний інтерес; політична мережа формується на основі загальних суспільних інтересів; при виробленні політичних рішень учасники мережі є рівноправними з огляду на можливості формування спільного рішення; політична мережа формується на основі узгоджених формальних і неформальних правил комунікації, де діє особлива культура консенсусу [3, с. 160]. Таким чином, рівень функціонування політичної комунікації є відображенням рівня розвитку суспільства.

Комунікативна раціональність, на переконання Ю.Хабермаса, повинна стати основою сучасних владних відносин. Саме вона забезпечує суспільну координацію діяльності, публічність політики та закладає основи деліберативної політики, яка дозволить подолати недоліки існуючих моделей демократії за допомогою «укріплення дискурсивної та комунікативної раціональності, яка дозволяє знаходити колективні вирішення колективних проблем...» [14, с. 390]. Поняття «деліберативний» (обговорювати, сперечатися) введено в науковий обіг завдяки роботам Дж.Дьюї, розвиток в політичній теорії отримало в роботах Й.Когена, К.-П.Риппа, ґрунтовне обґрунтування надав Ю.Хабермас. «Серце деліберативної політики полягає у низці дискурсів та переговорів, які роблять можливим раціональне рішення прагматичних, моральних та етичних питань...» [15, с. 285]. Поняття «деліберативна політика», зокрема у Ю.Хабермаса, пов'язане з політичною життєдіяльністю сучасного громадянського суспільства та його комунікативною інфраструктурою. З його міркувань видно, що актуальність деліберативної політики викликана розвитком технологій, засобів передачі інформації та механізмів комунікації, а також глобалізації, яка відбувається на цьому фундаменті. Політика стає «деліберативною» [12, с. 99], тобто такою, що «обговорює».

Саме Ю.Хабермас довів, що реалізація деліберативної політики залежить від процесу інституалізації процедур комунікації, які здійснюються як на рівні парламенту, так і в мережі комунікацій в публічній сфері. Таким чином створюється «арена, де може відбуватися більш або менш раціональне формування громадської думки та політичної волі з приводу значимих для всього суспільства тем...» [16, с. 396], а самі комунікативні умови та процедури «надають інституційованому формуванню громадської думки та політичної волі» легітимності [16, с. 391], що робить «комунікативно створену владу» владою адміністративною [16, с. 396], яка контролюється, критикується, програмується та спрямовується громадською думкою [16, с. 398], політичним дискурсом [12, с. 100].

Ознаки деліберативності «працюють» лише у випадку публічності політичної сфери, розгалуженості мереж політичної комунікації, коли її суб'єкти мають змогу представляти не лише загальнодержавні та суспільні інтереси, але й висувати приватні думки та ініціативи. Це не лише право бути почутим, але й гарантії того, що голос та інтерес кожного буде врахований та реалізований в результаті діяльності демократичних владних інститутів.

Політична влада в такому демократичному суспільстві перестає бути інструментом насилля та примусу, вона набуває ознак публічності, всезагальності та безособовості, що означає звернення до всіх громадян від імені всього суспільства за допомогою права (закону). Публічна влада користується підтримкою та довірою громадян, які складають структуровані соціальні групи (громадянське суспільство), ведуть публічні дискусії про розробку, прийняття й просування владних рішень. Постає завдання «...підсилити елемент обговорення у сучасній демократії. Серед засобів для втілення цього – введення нарадчих опитувань, днів обговорення, громадянських журі, ... реформа громадянської освіти...» [14, с. 407]. Умовою реалізації публічної політики є волевиявлення народу при прийнятті рішень чи розробці законопроектів, які мають широко обговорюватися із залученням експертів для оцінки соціальних, економічних та інших ризиків. Важливим інструментом реалізації публічної політики є проведення публічних консультацій із залученням ключових стейкхолдерів, тобто фізичних і юридичних осіб, які мають легітимний інтерес у діяльності політичного інституту. Учасниками консультацій повинні бути й громадські активісти, представники різних політичних партій та суспільно-політичних груп, і науковці, тобто всі ті, на кого зрештою певний закон впливатиме. Тоді можна говорити про баланс інтересів.

Політика, таким чином, набуває ознак «особливої, публічної сфери соціальної комунікації, яка

визначає риси масової комунікативної культури» [12, с. 99], за якої до владних інститутів висувається вимога, щоб усі політичні рішення були опосередковані та легітимізовані за допомогою раціонального обговорення суспільних проблем [12, с. 101], стає більш відкритою, набуваючи форми «культури масової участі» [12, с. 99].

Такий інтерактивний процес (тобто процес, що здійснюється спільно з іншими акторами) допомагає «державі усвідомити, що вона може діяти, тільки розділяючи свою владу з іншими учасниками діалогу, і підтримувати свою центральну позицію лише для координації дій різних акторів, між якими постійно відбувається динамічний розподіл обов'язків і здійснюються взаємні впливи за допомогою створення гібридних і рухомих мереж, у яких комбінуються елементи державні, недержавні, національні і глобальні» [3, с. 161]. Держава стає більш «гнучкою», що дозволяє їй залучати експертні здібності різноманітних акторів, розділяти з іншими суб'єктами відповідальність за прийняття рішень.

Змінюється й саме розуміння державної влади, до якої висувається вимога раціонального управління соціальними процесами з залученням кожної людини до участі у публічній політиці [16]. Таке розуміння влади дозволяє наділяти її функціями адміністрування, суб'єкти якого «покликані своєчасно та адекватно відповідати на виклики часу» [13, с. 3], а прийняття політичних рішень, формулювання політичного порядку денного та розгляд суперечливих політичних питань засновується на деліберативній громадській думці.

Для досягнення європейських стандартів належного урядування воно має корелювати із політологічною концепцією деліберативної демократії та будуватися за принципами верховенства права, законності, відкритості, неупередженості, пропорційності, ефективності, підконтрольності, відповідальності. Провідними принципами є також «прозорість, підзвітність органів державного управління судовим органам та вищим адміністраціям, продуктивність у використанні державних ресурсів та ефективність впровадження державної політики, а також децентралізація, місцева та регіональна автономія, участь у виробленні європейської політики, взаємне доповнення діяльності органів влади та громадських організацій» [17, с. 232]. В галузі публічного адміністрування відбуваються заміна ієрархічної форми на новий стиль управління, який означає зміну ролі владних структур у суспільстві і їхніх відносин з громадянами.

В теорії управління та адміністрування розробляються підходи, здатні підсилити теорії громадянського суспільства та деліберативної демократії.

Так, глобальними підходами до перспектив розвитку публічного адміністрування є ринково-ліберальний, де громадянин постає в якості споживача

або клієнта; комунітарно-ліберальний, в якому акцент робиться на розвитку концепції «політичних мереж», договірних структурних взаємин між політичними інститутами держави і суспільства, визнається рівність громадян і інших суб'єктів мережових взаємодій; демократичного громадянства, що ґрунтується на особливому «рецептивному» (або «сприйнятливому») адмініструванні, яке покликане служити громадянину [2, с. 393-394].

Концепція «рецептивного адміністрування» була сформульована на початку ХХІ ст. [2, с. 394]. Вона дозволяє здійснити перехід до «держави-партнера», яка здатна «гарантувати відповідальність системи перед конкретними вимогами громадян» [16]. У «рецептивній» державі громадяни розглядаються як активні члени суспільства, які мають права та обов'язки та мають змогу брати участь у процесі напрацювання «публічного рішення через посилення засобів впливу, які перетворюють простих громадян на уповноважених» [16]. Це передбачає розширення простору прозорості та підконтрольності органів державної влади, зміну всього інституційного дизайну функціонування публічної сфери держави [18]. За таких умов об'єктивно змінюється й природа держави, утворюються нові форми державної організації суспільства, з'являються нові концепції державного управління, що, як стверджує Ю.Сурмін [19], «сприяє врахуванню трьох груп кардинальних змін соціуму: на рівні особистості, національного суспільства і глобального співтовариства».

Реалізація моделі «рецептивної» держави призводить до підсилення засад громадянського суспільства, з'являються нові концепції участі громадян в державному управлінні, відбувається розподіл об'єму влади, модернізуються інформаційні системи.

Головною засадою «рецептивної» держави стає вміння реагувати на запити суспільства, тобто «почути, зрозуміти, сприйняти», а це можливо лише за умови адекватного інформування суспільства про політичне життя, наявності зв'язку між владою та суспільством, залучення громадськості до обговорення та прийняття рішень, тобто «імплементатії в управлінську практику органів влади технологій публічного адміністрування, через які забезпечується більша відкритість і прозорість у прийнятті рішень та орієнтація на досягнення затребуваного суспільством результату» [20, с. 46].

Висновки. Таким чином, «Публічне врядування і публічне адміністрування – різновиди управлінської діяльності інституцій публічної влади, завдяки якій держава та громадянське суспільство забезпечують самокерованість (самоврядність)

усієї суспільної системи та її розвиток у певному, визначеному напрямку» [2, с. 488]. Вони є змістом «державного управління» або владних відносин. «Врядування дорівнює виробленню і здійсненню публічної політики, яка є справою суспільства, громади, кожного її члена, а не лише офіційних уповноважених осіб» [2, с. 489]. Сучасна управлінська парадигма розуміє врядування як публічне управління, мережеву взаємодію, де «задіяні усі зацікавлені сторони: уряд, бізнес, громадянське суспільство... задля досягнення кращої керованості суспільства, його впорядкованості і спрямування на досягнення стратегічних цілей [2, с. 489]. «Публічне адміністрування – вид організаційно-розпорядчої діяльності, спрямованої на підготовку та впровадження рішень», «технічна складова врядування» [2, с. 490]. Публічне врядування – це «діяльність політично відповідальних посадовців включає в себе ухвалення владних рішень; адміністрування – діяльність професійних управлінців, спрямована на підготовку й організацію виконання рішень [2, с. 490].

Реформування засад державної політики в Україні передбачає перехід до нової моделі публічного управління, адміністрування та врядування, яка ґрунтується на засадах ноосферної філософії, принципах деліберативної демократії та концепції «рецептивного» адміністрування, які передбачають встановлення суб'єкт-суб'єктних відносин у політичній сфері суспільства зокрема. Відтак у такому напрямку змінюється й сама держава, розуміння державної влади.

Висуваються нові вимоги до громадянської освіти, оскільки, політика участі, деліберативність вимагають від громадянина високого рівня політичної компетентності та політичної культури. Саме тому громадянська освіта повинна стати невід'ємною частиною усього освітнього процесу, необхідно підсилити долю гуманітарних наук у системі вищої освіти, яка формує низку компетентностей, необхідних людині у «дорослому» житті. Критичність мислення, вміння знаходити компроміс, толерантність у плюралістичному дискурсі сучасного суспільства – ось засади, які дозволять реформувати державу та владу, вивести їх на рівень суб'єкт-суб'єктних відносин із суспільством. «Створення освітньої системи, що відкриває перспективи та горизонти людей як результат пізнання інших, є вирішальним елементом розвитку демократичної суспільної культури» [14, с. 414-415].

Перспективами подальшого дослідження може стати осмислення подальших кроків стосовно вдосконалення та розвитку державно-управлінської системи Української незалежної демократичної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.]. Київ : НАДУ, 2011. Т. 4. 648 с.
2. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.]. Київ : НАДУ, 2011. Т. 8. 630 с.
3. Публічне управління: виклики XXI століття : зб. тез XIII Міжнар. наук. конгресу, 21-22 березня 2013 р. Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2013. 368 с.
4. Козлов К. І. Теорія державного управління: парадигми, концепти та системи. *Державне будівництво*. 2013. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2013_1_8 (Дата звернення 20.05.22).
5. Руденко О. М. Формування сучасної парадигми державного управління: історико-типологічний аспект. *Аналітика і влада*. 2012. № 6. С. 79-89.
6. Сурмін Ю. Стан, методологічні проблеми та концептуальні засади розвитку наукових досліджень державного управління в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2011. Вип. 2. С. 34-43.
7. Ноосферна парадигма в публічному управлінні: теорія, історія, сучасність : матеріали наук.-практ. конф., 15 березня 2017 р. Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2017. 208 с.
8. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера. М.: Наука, 1989. 261 с.
9. Капіца В. Ф. Розвиток ноосферного світорозуміння і мислення в процесі світоглядної трансформації ментальної рефлексії творчих суб'єктів. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Одеса, 2017. Вип. 20. С. 37-41.
10. Шоркин А.Д. Грани ноосферной парадигмы. *Культура народов Причерноморья*. 2002. № 31. С. 19-28. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/109012> (Дата звернення 20.05.22).
11. Хабермас Ю. Проблема легитимации позднего капитализма. М.: «Праксис», 2010. 264с.
12. Назарчук А. В. Понятие делиберативной политики в современном политическом процессе. *Полис*. 2011. № 5. С. 99-103.
13. Лях Ю.І. Комунікативна політика як основа організації взаємовідносин суб'єктів і об'єктів публічного адміністрування. *Публічне адміністрування: теорія та практика*: електронний збірник наукових праць. Дніпро : ДРІДУ, 2018. Вип. 2(20). С. 1-15. URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2018-02\(20\)/4.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2018-02(20)/4.pdf) (Дата звернення 25.05.22).
14. Хелд, Д. Модели демократии. М.: «Дело» РАНХиГС, 2014. 544 с.
15. Назарчук А. В. Этика глобализирующегося общества. М. : «ДиректМедиа Паблишинг», 2002. 381с
16. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории. СПб. : Наука, 2001. 417 с.
17. Фисун К. А. Некоторые вопросы государственно-частного партнерства в сфере административного менеджмента. URL: <http://eprints.kname.edu.ua/32298/1/7.pdf> (Дата звернення 1.06.22).
18. Ситник Л.С., Федотов О.О. Напрями вдосконалення публічного адміністрування в умовах глобалізації. *Вісник Донецького нац. університету*. 2, 2013. С. 231-234. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:RXkyDHQxasQJ:https://jvestnik-c.donnu.edu.ua/article/view/227/238+&cd=2&hl=ru&ct=clnk&gl=ua> (Дата звернення 29.05.22).
19. Мар'яненко Г. І. Геополітична стратегія розвитку державного управління майбутнім URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:PwtnGGuzt4cJ:pa.stateandregions.zp.ua/archive/2_2018/13.pdf+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua (Дата звернення 20.05.22).
20. Сурмін Ю.П. Методологія галузі науки «Державне управління»: монографія. Київ: НАДУ, 2012. 372 с.
21. Лаврів Л. А. Технології публічного адміністрування у системі механізмів реалізації регіональної структурної політики. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту*. 2014. Вип. 6. Ч. 4. С. 46–49. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_06/200.pdf (Дата звернення 20.05.22).

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНИХ ПРАГНЕНЬ

THE CONSTITUTIONAL PROCESS IN UKRAINE THROUGH THE PRISM OF EUROPEAN AND EURO-ATLANTIC ASPIRATIONS

Стешенко Н.Л.,

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та соціально-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії*

Стешенко О.В.,

*викладач вищої категорії, викладач-методист
Відокремленого структурного підрозділу
«Краматорський фаховий коледж промисловості, інформаційних технологій та бізнесу
Донбаської державної машинобудівної академії»*

Чоста К.С.,

*здобувач вищої освіти IV курсу спеціальності 052 «Політологія»
Донбаської державної машинобудівної академії*

У статті досліджено процес конституційних змін та їх вплив на політичну систему й міжнародний вектор розвитку держави. З набуттям Україною незалежності та формуванням власної правової системи виникає необхідність у реформуванні національного конституційного законодавства з урахуванням європейського та світового досвіду. Адже тільки удосконалення Основного Закону має безпосередній вплив на системні зрушення в країні. Аналіз конституційного процесу в Україні в контексті її стратегічного курсу на євроінтеграцію є одним з найбільш важливих напрямів сучасних досліджень у галузі права, політології та історії. Конституційний процес розглянуто як поетапні політико-правові перетворення конституційного законодавства (включаючи зміни тексту Основного закону), розвиток конституційної правосвідомості, побудову нової системи гарантій щодо практичної реалізації конституційних норм задля продуктивного будівництва сучасного українського конституціоналізму в контексті європейських та євроатлантичних прагнень України. Основою конституційних змін є удосконалення законодавства на кожному з етапів становлення української конституційної традиції, поширення у суспільстві позитивного сприйняття таких змін та формування особистої потреби у відповідних новаціях. У статті проаналізовано історичний аспект становлення та розвитку конституційного процесу від перших спроб розробки та прийняття Основного закону України до сьогодні. Встановлено, що ефективність конституційних змін в Україні, окрім наявності відповідної політичної волі, вимагає належного правового забезпечення, формування дієвої системи державних органів та належної координації зусиль усіх гілок влади щодо їхньої реалізації. Проаналізовано національне конституційне законодавство з урахуванням сучасного європейського та світового досвіду. Оцінка ролі та нинішнього стану розвитку конституційного процесу в Україні є важливим та актуальним напрямом сучасних політологічних досліджень. Такий підхід дає можливість досягти інтегрованих поглядів та оцінок щодо формування передумов та оцінки наявних проблем у процесі становлення громадянського суспільства та подальшої адаптації вітчизняної правової системи до європейських стандартів.

Ключові слова: Конституція, конституційний процес, євроінтеграція, зміни до законодавства, реформи.

The article examines the process of constitutional changes and their impact on the political system and the international vector of state development. With the acquisition of independence by Ukraine and the formation of its own legal system, there is a need to reform the national constitutional legislation taking into account European and world experience. After all, only the improvement of the Basic Law has a direct impact on systemic changes in the country. The analysis of the constitutional process in Ukraine in the context of its strategic course towards European integration is one of the most important areas of modern research in the field of law, political science and history. The constitutional process is considered as a step-by-step political and legal transformation of constitutional legislation (including changes to the text of the Basic Law), the development of constitutional legal awareness, the construction of a new system of guarantees regarding the practical implementation of constitutional norms for the productive construction of modern Ukrainian constitutionalism in the context of Ukraine's European and Euro-Atlantic aspirations. The basis of constitutional changes is the improvement of legislation at each of the stages of the formation of the Ukrainian constitutional tradition, the spread of positive perception of such changes in society and the formation of a personal need for relevant innovations. The article analyzes the historical aspect of the formation and development of the constitutional process from the first attempts to develop and adopt the Basic Law of Ukraine to the present. It has been established that the effectiveness of constitutional changes in Ukraine, in addition to the presence of the appropriate political will, requires proper legal support, the formation of an effective system of state bodies, and proper coordination of the efforts of all branches of government regarding their implementation. The national constitutional legislation is analyzed taking into account modern European and world experience. Assessment of the role and current state of development of the constitutional process in Ukraine is an important and relevant direction of modern political science research. This approach makes it possible to achieve integrated views and assessments regarding the formation of prerequisites and assessment of existing problems in the process of the formation of civil society and further adaptation of the domestic legal system to European standards.

Key words: Constitution, constitutional process, European integration, changes to legislation, reforms.

Постановка проблеми. Розвиток України як правової, соціальної, демократичної держави обумовлює необхідність розвитку національного конституційного законодавства з урахуванням європейського і світового досвіду сучасного конституціоналізму. Саме конституційний процес є найбільш ефективним двигуном змін у державі, адже тільки удосконалення Основного Закону має безпосередній вплив на системні зрушення в країні. Конституційний процес традиційно подається як поетапне прийняття Основного закону або як процес підготовки та внесення правок до діючої Конституції. Завершальним етапом конституційного процесу окремі дослідники вважають прийняття нової Конституції. Автори дослідження поділяють думку іншої частини науковців про те, що конституційний процес за своїми цілями та змістом є значно ширшим, аніж процедура поновлення тексту Конституції в цілому або окремих її положень [1, с. 235].

Аналіз конституційного процесу в Україні в контексті її стратегічного курсу на здобуття членства в ЄС та НАТО є важливим напрямом сучасних досліджень у галузі історії, політології та права. Самоідентифікація українського народу як частини європейської цивілізації та незворотність обраного ним євроінтеграційного курсу обумовлюють актуальність даного дослідження. Тому, на думку авторів, будь-яку сучасну конституційну реформу в Україні слід розглядати через порівняльно-правову призму європейських та євроатлантичних прагнень України.

Аналіз актуальних досліджень. На сьогоднішній день маємо певний доробок дослідження з проблеми в українській науці. О. Берназюк, В. Тацій, Ю. Тодика, Є. Онацький досліджували специфіку розвитку української Конституції. Основний Закон в контексті європейських та євроатлантичних прагнень України розглянуто в доробках М. Лемця, М. Саракуци, М. Черевка, Я. Ленгера та інших дослідників. Власні унікальні методики класифікації етапів розвитку Конституції запропонували А. Зубрицька, Ю. Шемшученко, О. Білокурська, А. Крусян та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У даний час роль конституційного процесу в суспільно-політичному житті держави зростає, а зміни, що впроваджуються, стають одними з найважливіших чинників у подальшій демократизації країни. Визначення єдиного вектору розвитку та мети сучасного конституційного процесу в Україні – одна з найактуальніших проблем сучасної політології, що й спричинило появу даного дослідження.

Мета роботи – визначити основні етапи конституційного процесу в Україні, проаналізувати зміни до Основного закону держави та охарактеризувати його сучасний стан через призму євроатлантичних та європейських прагнень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конституційний процес в Україні варто розглядати як політико-правові поетапні перетворення конституційного законодавства (включаючи зміну тексту Конституції), розвиток конституційної правосвідомості, побудову нової системи гарантій щодо практичної реалізації конституційних норм задля продуктивного будівництва сучасного українського конституціоналізму [1, с. 235].

У сучасній класифікації українського конституціоналізму вчені виділяють чотири основні етапи:

1-й етап – від прийняття Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 № 55–ХІІ до вступу в силу Конституції України від 28 червня 1996 р. [2, с. 4];

2-й етап (1996–2004 рр.) – період чинності Конституції 1996 року, коли більшість її положень знаходило втілення в системі конституційного законодавства та правозастосовній практиці (впровадження конституційної юстиції, розвиток місцевого самоврядування та ін.). Найважливішою конституційною ініціативою того часу стало запровадження інституту омбудсмана за європейським зразком. 15 січня 1998 р. вступив у силу Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». 14 квітня 1998 р. парламент обрав першого в історії держави Уповноваженого (омбудсмана) з прав людини. Без перебільшення можна стверджувати, що інститут омбудсмана є не лише бажаним, а й необхідним елементом правозахисної системи держави, ключовим елементом у процесі перетворень країн, що стали на шлях демократії та верховенства права [3, с. 207].

3-й етап – від прийняття Закону України від 8 грудня 2004 № 2222-IV «Про внесення змін до Конституції України» до імплементації ЗУ від 21 лютого 2014 р. № 742–VII «Про відновлення дії окремих положень Конституції України». Серед основних новацій, передбачених Законом 2004 року, слід назвати формування коаліції депутатських фракцій, розширення переліку підстав дострокового припинення повноважень народних депутатів та дострокового припинення повноважень Верховної Ради України рішенням Президента України, деякі зміни у порядку призначення Прем'єр-міністра України, скасування права вето Президента щодо законів про внесення поправок до Основного Закону [4, с. 31].

Рішенням Конституційного Суду України від 30.09.10 № 20-рп / 2010 Закон України від 08.04.04 № 2222–IV «Про внесення змін до Конституції України» був визнаний неконституційним. На депутатів Верховної Ради України покладался обов'язок внесення до Конституції України змін, які б відповідали редакції 1996 року. У наукових колах й донині триває дискусія щодо відновлення Конституційним Судом України дії Конституції України від 28 червня 1996 р. Зважаючи на висно-

вок Європейської комісії «За демократію через право», ВРУ своєю постановою від 22 лютого 2014 р. №750–18 визнав такими, що є діючими на території України положення Конституції від 28 червня 1996 р. з доповненнями й змінами, згідно з ЗУ від 8 грудня 2004 р. № 2222–IV, від 1 лютого 2011 р. № 2952–VI, від 19 вересня 2013 р. № 586–VII [4, с. 39].

4-й етап – з 2013 р до наших днів. Він пов'язаний з подіями Революції Гідності, внаслідок яких було остаточно визначено євроінтеграційний та євроатлантичний вектор розвитку держави, завершення формування українців як політичної нації, а також тими процесами і викликами, які постали перед Україною внаслідок гібридної війни, а згодом і відкритої агресії з боку РФ.

Остаточне визначення проєвропейського зовнішньополітичного вектору розвитку держави обумовило необхідність адаптації вітчизняної системи законодавства під європейські стандарти. Одними з ключових у цьому контексті є реформування судової системи та проведення децентралізації системи державного управління. Представлений Президентом України проєкт ЗУ «Про внесення змін до Конституції України (про децентралізацію влади)» (реєстр. № 2217 від 15.07.2015) після позитивного висновку Конституційного Суду України був схвалений парламентом [5, с. 24].

Варто зазначити й певні зрушення в імплементації реформи місцевої влади. З 2015 року в усіх областях України в рамках децентралізації почали створюватися об'єднані територіальні громади (далі – ОТГ), а в 2017 році Центральної виборчої комісією було призначено перші місцеві вибори в 250 ОТГ. Так, 29 жовтня 2017 р. відбулися вибори в 201 ОТГ, ще в 49 – вибори було призначено на 24 грудня 2017 р. [5, с. 23].

У 2017 році Верховна Рада прийняла ряд законодавчих актів, які посилили роль ОТГ у системі місцевого самоврядування. Станом на 1 вересня 2021 року в рамках децентралізації сформовано 1439 ОТГ, на території яких восени 2020 року було проведено вибори [5, с. 25].

Однією із важливих конституційних реформ у контексті наближення України до європейських стандартів правозахисної системи є судова реформа. 30 вересня 2016 року введено в дію Закон України від 2 червня 2016 р. № 1401–VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». Від того часу в Україні було запроваджено інститут конституційної скарги. Це стало важливою складовою у механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина й було позитивно оцінено Європейським союзом. Повноцінно конституційна скарга заробила від того часу, коли Конституційним Судом було затверджено Регламент, сформовано колеції та сенати, до компетен-

ції яких належить розгляд цих скарг [6, с. 122].

Внаслідок прийняття 2 червня 2016 р. закону України «Про судоустрій і статус суддів» відбулися істотні зміни у судовій системі, а саме: перехід на трирівневу систему з ліквідацією всіх вищих спеціалізованих судів; формуванням нового Верховного Суду у складі чотирьох касаційних судів; змінено порядок призначення суддів; обмежено суддівську недоторканність. 07 листопада 2016 р. Вища кваліфікаційна комісія суддів України (далі – ВККС) вперше оголосила конкурс на посаду судді Верховного Суду України. Згідно з новим законом брати участь у ньому могли, крім професійних суддів, також адвокати та наукові працівники у галузі права. Конкурс тривав дев'ять місяців, протягом яких учасникам довелося пройти цілий ряд випробувань: складання чотирьох психологічних тестів; проходження анонімного кваліфікаційного тестування; перевірку практичних навичок (написання проєкту судового рішення); співбесіду з членами ВККС України, яка транслювалася в онлайн-режимі [6, с. 122].

Важливою складовою відкритого конкурсу за європейськими стандартами стала участь у ньому представників Громадської ради доброчесності, які подавали свої висновки по кожному кандидату щодо його професійної етики та доброчесності. Міжнародні експерти, а також посли країн «Великої сімки» (заява від 23 листопада 2017 р.) у підсумку визнали, що процес відбору суддів Верховного Суду України став значно більш прозорим і конкурентним, ніж в попередні роки, що є ознакою прогресу в процесі імплементації судової реформи [6, с. 124].

Таким чином, відбувається цілий ряд актуальних змін: перезавантаження судової влади шляхом обрання нових суддів Верховного Суду України, суддів першої інстанції, триває процес комплексного кваліфікаційного оцінювання діючих суддів України. Необхідною передумовою для того, щоб новий Верховний Суд України почав ефективно виконувати свої функції, є прийняття ряду нових процесуальних кодексів.

21 лютого 2019 року вступив у силу закон України від 07.02.2019 № 2680–VIII «Про внесення змін до Конституції України», яким, зокрема, закріплено стратегічний курс держави на повноправне членство в ЄС і Організації Північноатлантичного договору, а також вилучено конституційне положення, що містить норму про можливість використання на умовах оренди існуючих баз військового призначення на території України для тимчасового перебування іноземних військових формувань згідно з міжнародними договорами, які були затверджені ВРУ [8, с. 54].

Після подій 2013–2014 рр. в українському суспільстві формується запит на зміну системи цінностей права за європейським зразком. Поло-

ження Конституції України про незворотність європейського та євроатлантичного курсу України є важливим меседжем для європейських партнерів України [9, с. 115].

Вони мають виконати роль додаткового аргументу на користь визначеного курсу держави. Проте слід зауважити, що зазначені конституційні положення містять не правові норми, а є декларацією про основні політичні, економічні, соціальні та зовнішньополітичні наміри Української держави.

Одним із прикладів забезпечення реалізації норм вітчизняного законодавства відповідно до європейських традицій є імплементація Закону України від 09 квітня 2015 р. № 317-VIII «Про засудження комуністичного і націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні і заборону пропаганди їх символіки» (Закон про декомунізацію) в частині зміни назв населених пунктів, вулиць та ін., які підпадають під дію даного закону. Зокрема, 19 травня 2016 року парламент проголосував за перейменування міста Дніпропетровськ в Дніпро. Незважаючи на те, що переважна більшість топонімів уже перейменовано, залишається ціла низка об'єктів, з приводу яких виникли суперечки та надійшли звернення до суду, і на період розгляду справи перейменування було призупинено [9, с. 127].

Наявні зміни до Конституції України хоча й суттєво змінюють діючу правову систему країни, але не вирішують багатьох проблем, які чекають свого якнайшвидшого розв'язання. Серед них, зокрема, можна зазначити наступні: завершення реформи системи судочинства; необхідність подальшої модернізації інституту прав та свобод; конституційно-правовий розвиток громадянського суспільства в Україні; впровадження нової моделі взаємодії між гілками влади; створення дієвих механізмів запобігання та протидії корупції; реформа місцевого самоврядування й територіальної організації публічної влади; методологічне переосмислення статусу Автономної Республіки Крим та ін. [9, с. 18].

Крім великих надій на реалізацію запланованих реформ, залишаються суттєві ризики та перепони на шляху до реального впровадження

демократичних змін і забезпечення принципу верховенства права в Україні. Важливо, щоб конституційні процеси, які тривають у державі, сприяли повернення довіри до Основного закону з боку громадян [10, с. 24].

У зв'язку з необхідністю імплементації змін, які вже було внесено до Конституції протягом існування України як незалежної держави, на сучасному етапі виникає потреба в активному перегляді національної юридичної доктрини загалом та конституційному праві зокрема [11].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Метою сучасного конституційного процесу в Україні є: систематизація конституційного нормативного масиву; посилення конституційних гарантій прав і свобод людини й громадянина та реальне забезпечення їх захисту, в першу чергу, в судовому порядку; забезпечення ефективної діяльності органів державної влади виходячи з чіткого поділу їхніх функцій; удосконалення системи стримувань й противаг; збалансування усього державного механізму; розширення конституційного регулювання інститутів безпосередньої демократії; оптимізація територіальної організації влади в Україні; розвиток місцевого самоврядування.

При цьому необхідно підкреслити, що зміст конституційного процесу в Україні і, відповідно зміст Конституції і конституційного законодавства, має узгоджуватися з міжнародними та європейськими правовими актами. Одною з найбільш важливих проблем у цьому контексті є повна системна адаптація законодавства України до законодавства Європейського союзу, бо в іншому випадку інтеграційні прагнення нашої країни будуть неефективними.

Оцінка ролі та нинішнього стану розвитку конституційного процесу в Україні є важливим та актуальним напрямом сучасних політологічних досліджень. Такий підхід дає можливість досягти інтегрованих поглядів та оцінок щодо формування передумов та оцінки наявних проблем у процесі становлення громадянського суспільства та подальшої адаптації вітчизняної правової системи до європейських стандартів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Крусян А. Р. Модернізація Конституції України: досвід, сучасність та перспективи. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2012. Т. 11. С. 235–247.
2. Шемшученко Ю. С. Етапи конституційного розвитку в незалежній Україні. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 5. С. 4–5.
3. Саракуца М. О. Вплив євроінтеграційних об'єднань на процес конституційного реформування України. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю з дня народження професора Стрельцова Л. М. (1918–1979). Одеса : Астропринт, 2013. С. 207–212.
4. Янішевський С. О., Фісун О. А. Проблеми конституційного транзиту в Україні. К. : НІСД, 2011. 52 с.
5. Писаренко С. Ми пишемо конституцію навіки. *Віче*. 2010. № 3. С. 23–25.
6. Ленгер Я. І., Біровчак А. В. Конституціоналізм в Україні як реалізація ідеї євроінтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 32. Т. 1 С. 122–124.

7. Гільбурт А. М. Еволюція конституційного регулювання політичних відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2019. Вип. 56. Т. 1 С. 34–40.
8. Пелих Н. А. Конституція України в умовах сьогодення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 1. С. 51–56.
9. Селіванов А. О. Наукові погляди на сучасні конституційні процеси: про Конституцію, про державу, про права і свободи людини, про правосуддя. К. : Логос, 2014. 129 с.
10. Приходько Х. В. Конституційний процес в Україні: актуальні проблеми становлення та розвитку: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2012. 39 с.
11. Гомонай В. В. Конституційно-правове забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Ужгород, 2020. 404 с. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/26596>.

ГРОМАДСЬКА (ПУБЛІЧНА) ДИПЛОМАТІЯ В СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ: НОВІ ТРЕНДИ І ОСОБЛИВОСТІ

PUBLIC DIPLOMACY IN CONTEMPORARY INTERNATIONAL RELATIONS: NEW TRENDS AND FEATURES

Сухорольська І.Ю.,

кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті розглянуто особливості громадської/публічної дипломатії в міжнародних відносинах початку 2020-их років, передусім в умовах, що склалася внаслідок повномасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 р. Визначено та описано п'ять нових ознак громадської дипломатії, що характерні саме для цього періоду її еволюції, а саме: відкритість і демократичність; відхід від поверховості; зростання ролі цінностей; перетворення на рівну гру між учасниками; динамічність і непрогнозованість. Зроблено висновок, що врахування виділених ознак здатне суттєво підвищити ефективність стратегій громадської дипломатії, а їх ігнорування навпаки – може перетворити таку стратегію у малоефективне калькування зразків спілкування з іноземними аудиторіями, притаманних для минулих десятиліть.

Продемонстровано, що посилення демократичності громадської дипломатії виражається не лише у зростанні ролі популістів та політичних зірок на міжнародній арені, а й у безпосередньому впливі громадськості у різних країнах на певні міжнародні процеси. Встановлено, що опора на реальні цінності, які не є для суб'єкта міжнародної комунікації пустою риторикою і водночас привабливі для інших, є тим чинником, що відрізняє громадську дипломатію від пропаганди та збільшує ефективність такої діяльності в сучасних умовах. Зроблено висновок, що громадська дипломатія все більше перетворюється на вулицю з двостороннім рухом, але не лише в сенсі запровадження діалогу між її суб'єктом і протилежною стороною, а зважаючи на невизначений результат, який постає внаслідок взаємодії обох сторін, кожна з яких має власні інтереси та по-своєму інтерпретує слова, дії та цінності. Це посилює непрогнозованість громадської дипломатії, але не означає некерованість процесів у цій сфері. Для впливу на них необхідна надійна ціннісна основа, підкріплена реальними справами, а також швидка реакція та здатність змінюватися відповідно до змін середовища.

Ключові слова: громадська дипломатія, публічна дипломатія, російсько-українська війна, пропаганда, інформаційна війна, цінності.

The article examines the peculiarities of public diplomacy in international relations of the early 2020s, primarily in conditions arising as a result of Russia's full-scale invasion in Ukraine in 2022. Five new features of public diplomacy that are characteristic of this period are identified and described, namely: openness and democratic nature; departure from superficiality; growing importance of values; the establishment of equal relations between participants; dynamism and unpredictability. If taken into account, these peculiarities can significantly increase the effectiveness of public diplomacy strategies. Conversely, if one ignores them, one's strategy may turn into an ineffective copying of practices of communication with foreign audiences widespread in the past decades.

It has been demonstrated that the democratization of public diplomacy is manifested not only by the growing influence of populists and political celebrities in the international arena, but also by the direct influence of the public in different countries on international processes. It has been established that the international actor's reliance on real values, which are not empty rhetoric and at the same time can be attractive to others, is the key factor that distinguishes public diplomacy from propaganda and increases the effectiveness of international communication in current conditions. It is concluded that public diplomacy is increasingly turning into a two-way street, not only in the sense of establishing a dialogue between its actor and foreign public, but also considering the uncertain outcome that is a result of the interaction of both parties, each of which has its own interests and interprets words, actions, and values in its own way. This increases the unpredictability of public diplomacy, but it does not mean that processes in this area are unmanageable. To influence them one needs a strong value foundation backed up by the real actions as well as an ability to respond quickly and to change in the variable environment.

Key words: public diplomacy, Russian-Ukrainian war, propaganda, information war, values.

Постановка проблеми. Питання цілеспрямованого впливу держави на іноземні цільові аудиторії громадськості з метою досягнення зовнішньополітичних цілей цікавить дослідників вже не одне десятиліття. Ідеї громадської/публічної дипломатії (*public diplomacy*) набули поширення у США в часи Холодної війни, адже тодішні політики та державні діячі розуміли, що без змагання за серця і душі людей у всьому світі не виграти протисто-

яння з ідеологічним противником – Радянським Союзом та його сателітами. Після розпаду так званого соціалістичного блоку та самого СРСР виникло багато нових теорій щодо завдань і ролі громадської дипломатії (далі – ГД) у постбіполярній системі міжнародних відносин. З часом, наприкінці 1990-их стало зрозуміло, що трансформаційні процеси у міжнародній політиці лише розпочинаються і зміни будуть мати далеко не декоратив-

ний характер. Вони торкаються практично усіх сфер і здатні докорінно змінити дипломатичну діяльність та засади взаємодії між країнами світу. На початку 2000-их років виникла теорія нової громадської дипломатії (*new public diplomacy*) як спроба врахувати зміни, що відбуваються на міжнародній арені, зокрема ті з них, що зумовлені поширенням нових комунікаційних технологій та розширенням переліку міжнародних акторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Основи сучасної теорії громадської дипломатії з врахуванням трансформацій останніх десятиліть викладені у роботах Е. Гілбоа, Р. Захарни, Н. Кулла, М. Леонарда, Я. Меліссена, Дж. Ная, Дж. Паммента, Н. Сноу та інших авторів. Щодо нових міжнародних акторів, які реалізують самостійні стратегії впливу на іноземні групи громадськості, цікавими і оригінальними є останні публікації К. Дж. Айхана [1], Д. Вулетіча [2], А. Купера [3] та К. Могенстен [4]. Трансформація цілей громадської дипломатії в сучасних умовах є предметом наукового інтересу М. Краснодобської [5], Х. Меркелсена, Р.К. Расмуссена [6], Ц. Чжана та Б. Ч. Шварца [7]. Різноманітні аспекти російської маніпулятивно-пропагандистської діяльності, важливі в контексті громадської дипломатії, розглянуті у роботах Т. Бройнінгера, Н. Марінова [8], І. Манора, Дж. Паммента [9], Г. Сімонса [10], Дж. Шостек [11].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Початок 2020-их років був багатий на події, які суттєво позначаються на міжнародних відносинах і здатні започаткувати лавиноподібні зміни на глобальному рівні. Найбільш значущими з них є пандемія коронавірусу та широкомасштабне вторгнення в Україну, яке здійснив злочинний російський режим, цим самим розв'язавши тривалу криваву війну. Масштаби і значення цих подій мало хто міг спрогнозувати наперед. З огляду на це, сучасна ситуація вимагає перегляду усталених теорій та позицій, зокрема й тих, які стосуються ГД, з метою встановлення їхньої релевантності та забезпечення розвитку теорії громадської дипломатії відповідно до теперішніх реалій і з урахуванням досвіду останніх років.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Зважаючи на викладене, головною метою цієї статті є визначення характерних рис та трендів розвитку громадської дипломатії в сучасних міжнародних реаліях, що склалися у першій половині 2022 року.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Насамперед відзначимо, що термін «громадська дипломатія» у межах цього дослідження є прямим відповідником англomовного терміна «public diplomacy» (або ж «new public diplomacy»), враховуючи поширене його сучасне тлумачення як діяльності не лише урядових структур, але

й широкого кола неурядових акторів з метою впливу на міжнародну політику [1, с. 65–67]. Усталений український термін «публічна дипломатія» (який по суті є калькою англійського, ймовірно через посередництво російського відповідника) допустимий, коли йдеться про урядову діяльність з метою впливу на іноземців, зосереджену передусім в МЗС. Проте якщо розглядати ширші процеси міжнародної комунікації, самостійними учасниками яких є не лише урядові та навіколоурядові структури, а й НУО, корпорації, інфлуенсери, звичайні люди, які спонтанно самоорганізуються, а також інші суб'єкти, то термін «публічна дипломатія» як аналог «public diplomacy» аж ніяк не можна вважати вдалим. Саме тому використано термін «громадська дипломатія», у якому слово «громадська» (та само, як і слово «public» у словосполученні «public diplomacy») позначає групи громадськості, які обов'язково беруть участь у такій діяльності як адресати чи самостійні суб'єкти, поряд із державними структурами та міжнародними урядовими організаціями (у минулому ці групи, як правило, позначали словосполученням «цільові аудиторії громадськості», проте воно поступово стає недоречним, зважаючи на описану нижче тенденцію відходу від одностороннього впливу у громадській дипломатії та зародження рівної двосторонньої взаємодії між її учасниками).

У 2000-их роках багато науковців намагалися виділити ознаки нової громадської дипломатії, що приходить на зміну традиційним практикам взаємодії урядів з іноземними цільовими аудиторіями. Найсуттєвішими з них можна вважати такі: розширення кола активних учасників, зміна технологічного середовища, поява мережевих форм організації, формування індивідуального підходу, що враховує особливості аудиторій, зміцнення горизонтальних зв'язків, розмивання меж між внутрішньою та зовнішньою аудиторією [12, с. 220]. Аналіз подій останніх років дозволяє виділити п'ять нових характерних рис громадської дипломатії, які вже чітко проявилися на початку 2020-их рр. та значення яких, ймовірно, лише зростатиме. Зауважимо, що головними чинниками еволюції ГД саме у такому напрямку є: зміна політичного середовища на національному і міжнародному рівні внаслідок трансформації інформаційно-комунікаційного поля; криза традиційних інститутів та форм політичної взаємодії; загострення глобальних проблем, наслідки яких стають все більш очевидними для людей. Розглянемо детальніше ці нові ознаки ГД та спробуємо проілюструвати їх на конкретних прикладах, актуальних у теперішній час.

1. *Відкритість і демократичність.* З часів Холодної війни громадською дипломатією займалися найняті чи залучені державою професіонали, які звикли розглядати групи іноземної громадськості як пасивні цільові аудиторії, що

не мають власного голосу. У теперішній час ми все частіше зіштовхуємося з ситуаціями, коли воля людей, у тому числі широких мас населення за кордоном, справді має значення. Під час російсько-української війни неважко відшукати приклади для підтвердження цього. Вони дуже різноманітні – починаючи від збору грошей в Литві, Польщі, Канаді та інших країнах на «Байрактари» і закінчуючи тотальним відкиданням усього російського («cancelling Russia») в культурі, мистецтві, спорті, на побутовому рівні [13]. З іншого боку, настрої світової громадськості нестабільні, і на них відносно легко вплинути. Це породжує зростання ролі окремих харизматичних лідерів та винесення на поверхню популістичної риторики не лише на рівні національної політики, але й в міжнародному масштабі.

У своїй статті про вплив популізму на громадську дипломатію канадський дослідник А. Купер відзначає, що настає час культу зірок та відмови від звичних способів вирішення проблем, оскільки «навіть найбільш цинічних громадян приваблює аура цих гіперіндивідуалістів, і це дозволяє їм говорити від імені ‘народу’, навіть якщо їхні інтерпретації суперечать дипломатичній культурі» [3, с. 42]. Для А. Купера найяскравішим прикладом впливу лідерів у ГД є Дональд Трамп, проте сьогодні не менш помітною фігурою з ще краще вираженими згаданими характеристиками є президент України Володимир Зеленський. У час після початку широкомасштабного вторгнення він значно наростив активність «громадського дипломата» спілкуючись як з вузькими цільовими аудиторіями (університетською молоддю, учасниками кінофестивалів, депутатами парламентів), так і з широкими масами іноземців. Ще важливіше те, що така його діяльність є справді ефективна і перетворила його на справжню зірку світового масштабу, що, безумовно, відображається на підтримці України. Фоном для «народного» іміджу Зеленського, який носить простий військовий одяг і відкритий до спілкування, є фігура старіючого диктатора Путіна (а також його оточення), що є прихильником елітних брендів і аксесуарів та тримається на дуже далекій дистанції не лише від простих іноземців, а й від їхніх лідерів та свого власного народу.

Проте роль громадськості у ГД полягає не лише у винесенні на пік слави окремих дійових осіб, а й у тому, щоб самій впливати на певні процеси. Окрім вже згаданих прикладів, цікавим зразком демократичної громадської дипломатії є щорічний пісенний конкурс «Євробачення». У своїй роботі Д. Вулетіч відзначає, що Євробачення «є рідкісним зразком прямої демократії у культурній дипломатії, і це надає нового виміру поняттю ‘public diplomacy’, оскільки громадськість справді відіграє роль з прийняття рішень, у той час як

у традиційніших підходах до розуміння public diplomacy громадськість є швидше об’єктом, а не агентом» [2, с. 302]. Росія упродовж тривалого часу надавала величезного політичного значення цьому пісенному конкурсу, але справжні перемоги на цьому полі у критичний період отримала саме Україна. Це стосується як перемоги Джамали після анексії Криму Росією, так і перемоги гурту «Kalush» у розпал війни.

2. *Відхід від поверховості.* Досвід останніх років переконливо доводить, що нерозуміння чи поверхове розуміння процесів у іншій країні та настроїв і способу мислення іноземної громадськості має наслідком невдачі у реалізації стратегій ГД. Це стосується не лише ситуації, що склалася після виводу американських військ з Афганістану, а й провалу російського «бліцкригу» у 2022 році та нездатності західних експертів передбачити такий розвиток подій. Дослідниця Дж. Шостек у статті про західне протистояння інформаційній війні, яку розгорнула Росія, пише, що переконувати симпатиків Росії в Україні у тому, що західний спосіб життя є кращим, і «відкривати їм очі на правду» не є ефективно, оскільки ці люди прекрасно знають, чим є Росія, і все ж обирають її, а не Захід [11, с. 2737].

Проте авторка, як і багато інших експертів, не враховує, що всі українці (включаючи найбільших прихильників «руського мира») ще краще знають, що насправді відбувається в Україні, і тому російські маніпулятивні міфи про «нацистський режим», «утиски російськомовних» чи «вісім років бомбардувань Донбасу» можуть прижитися будь-де у світі, але не в Україні. Саме цей чинник став одним з найвагоміших, що призвели до провалу путінського бліцкригу. Залишки російської м’якої сили в Україні були майже знищені вторгненням 2022 р. та масштабними воєнними злочинами росіян, які його супроводжують. Зловживання Росії жорсткою силою упродовж тривалого часу внаслідок вкрай поверхового розуміння процесів в Україні не залишили шансів для її м’якої та розумної сили і надзвичайно звузили простір для маневрів. Що стосується Заходу та інших суб’єктів світової політики, то поки вони не навчаться слухати і розуміти іноземців, їхні стратегії та плани і надалі постійно перекреслюватимуть різноманітні «несподіванки» на зразок захоплення Талібаном за короткий час влади в Афганістані чи запеклого опору українців російському агресору.

3. *Цінності мають значення.* Традиційно роль етичних питань в політиці і в дипломатії залишалася завжди незначною, проте це не стосується громадської дипломатії з часу самого її зародження як концепції. У теперішній час роль цінностей ще більше зростає і стає ключовою [7]. Ті, хто як і колись ігнорує цей чинник, можуть наразитися на великі проблеми. Просування справжніх

цінностей, які не є для суб'єкта ГД пустою риторикою і водночас є привабливими для інших, це саме те, що відрізняє громадську дипломатію від її темної сторони – пропаганди [14, с. 76]. Зловживання Росією фейками і маніпуляціями, її «війна проти правди» [8], відверте стимулювання хаосу та нестабільності у світі, а найбільше – її неприховані злочини проти цивільного населення під час війни породжують сумніви навіть в головах її прихильників у тому, чи має її позитивна риторика щось спільне з її діями та чи не є вона лише черговою маніпуляцією. Показовим прикладом є масштабна російська кампанія з агресивного прощтовхування своєї вакцини проти коронавірусу «Спутник V», яка, здається, завдала цій вакцині більше шкоди, ніж принесла користі, безвідносно до справжніх якостей самого препарату [9; 15].

Що стосується Заходу, то у згаданій статті Дж. Шостек стверджує, що ефективною стратегією проти російської інформаційної війни, яка спрямована на дестабілізацію ситуації в Україні, є заохочення порозуміння поміж українцями та відмова від підтримки лише одного західного нарративу [11, с. 2739]. І таку позицію поділяють дуже багато західних експертів. Насправді вона повністю помилкова, оскільки ігнорує чинник цінностей. Як ми бачимо, поряд і слідом за інформаційною війною йде справжня війна без жодних сентиментів і співчуття з боку ворога. Протиставляти агресивній пропаганді розмови про порозуміння практично те ж саме, що виходити проти танків з квітами – це може спрацювати у виключних випадках, проте далеко не завжди. Тому справжньою ефективною протидією російській інформаційній агресії є політика, базована на міцному фундаменті – власних цінностях, включаючи розроблення відповідних стратегій громадської дипломатії.

Поки що чинник цінностей майже повністю працює на Україну. Але є і зворотні приклади, коли Захід звинувачують у расизмі через «надмірну» підтримку українських біженців у порівнянні з біженцями з Африки і Близького Сходу. У цьому випадку українці, здавалося б, нічого поганого не зробили – вони самі є жертвами, але це змушує їх почуватися незручно, а іміджу і підтримці України у світі така риторика може суттєво зашкодити. Крім того, Росія не полишає спроб дискредитувати Україну, намагаючись довести, що остання насправді є далеко від цінностей демократії, гуманізму, миру та міжнародного порозуміння.

4. *Рівна гра.* Сучасна громадська дипломатія є грою на рівних між двома чи більше учасниками, а не прощтовхуванням власної інформації в стилі пропаганди. Для того, щоб це довести, скористаємося прикладом, описаним у статті М. Краснодобської. У ній авторка доводить, що метою політики та громадської дипломатії Європейського Союзу у час перед Євромайданом було

підписання угоди про асоціацію з Україною для досягнення певних економічних і безпекових цілей, але аж ніяк не за рахунок ускладнення відносин з Росією [5, с. 357]. У той час сам ЄС намагався довести Росії, що вона насправді економічно виграє від тіснішої співпраці Союзу з Україною. Але українці сприйняли риторичку ЄС по-своєму, вважаючи, що угода про асоціацію є першим кроком на шляху до повної інтеграції їхньої країни з Заходом, включаючи широкий перелік обов'язків західних країн захищати і підтримувати Україну усіма можливими способами. Таке ставлення українців під час Революції гідності створювало значний тиск на західних політиків і змусило їх коригувати свою поведінку і дії.

Ще більше це проявилось під час великої війни у 2022 р. Українці пригадують іншим свій значний внесок у справу миру і демократії в сучасному світі, починаючи з відмови від ядерної зброї і закінчуючи стримуванням російського тоталітарного агресивного режиму ціною величезних жертв. І у відповідь вони очікують ставлення як до рівного партнера, швидкого вступу у керовані Заходом міжнародні організації з закритим членством, а також вчасного надходження усіх необхідних озброєнь. Така позиція створює значний тиск на західні уряди, особливо зважаючи на значну підтримку України з боку їхніх громадян. Отже, риторика Заходу минулих років щодо підтримки демократії і євроінтеграції України стає інструментом в руках українців. Такими чином громадська дипломатія справді перетворюється на вулицю з двостороннім рухом [16, с. 18], але не лише в сенсі запровадження діалогу між її суб'єктом і протилежною стороною, а зважаючи на невизначений результат, який постає внаслідок взаємодії обох сторін, кожна з яких має власні інтереси та по-своєму інтерпретує слова, дії та цінності.

5. *Динамічність і непрогнозованість.* Зважаючи на попередній пункт, не дивно, що сучасна громадська дипломатія стає непрогнозованою, оскільки запустивши стратегію просування своєї позиції за кордоном, не можна бути точно впевненим, у яку сторону поверне процес взаємодії. Проте це не означає, що вона стає повністю некерованою, просто потрібна надійна ціннісна основа, підкріплена реальними справами, а також швидка реакція учасників та здатність змінюватися відповідно до змін середовища для того, щоб досягти бажаного ефекту.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Події останніх років переконливо доводять, що діяльність у сфері взаємозв'язків з іноземною громадськістю для досягнення політичних цілей зазнає істотних трансформацій у теперішньому світі, що дезактуалізує низку уявлень і напрацювань минулого. Головними п'ятьма новими ознаками громадської

дипломатії на сучасному етапі її еволюції можна вважати: відкритість і демократичність; відхід від поверховості; зростання ролі цінностей; перетворення на рівну гру між різними учасниками; динамічність і непрогнозованість. Врахування цих ознак здатне значно підвищити ефективність стратегій громадської дипломатії, а їх ігнорування навпаки – перетворить будь-яку таку стратегію у малоефективне калькування зразків спілкування з іноземними аудиторіями, притаманних для минулих десятиліть.

У цьому контексті особливо важливо розвивати теорію громадської дипломатії в руслі актуальних змін міжнародного середовища, використовуючи при цьому вдосконалену термінологію. В сучасних умовах важко відділити *public diplomacy*

одного урядового актора і зосереджуватися лише на ній, адже насправді йдеться про складну взаємодію у мережі багатьох різнорівневих суб'єктів. Навіть якщо цю взаємодію розбити на прості елементи за участю лише двох учасників, то і це не сильно спростить ситуацію, бо, як було продемонстровано у статті, до кінця ніколи не зрозуміло, хто є активною та пасивною стороною, і хто насправді «реалізує дипломатію», а хто є лише статистом і спостерігачем. Це і є справді громадська дипломатія, де групи громадськості (включаючи і бізнес-середовище [4]) в різних країнах можуть виступати в ролі як ініціаторів, активних учасників та партнерів своїх держав, так і цільових аудиторій для програм іноземних урядів, корпорацій та організацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ayhan K. J. The boundaries of public diplomacy and nonstate actors: A taxonomy of perspectives. *International Studies Perspectives*. 2019. 20(1). P. 63–83.
2. Vuletic D. Public Diplomacy and Decision-Making in the Eurovision Song Contest. *Popular Music and Public Diplomacy: Transnational and Transdisciplinary Perspectives*. Bielefeld: Transcript Verlag, 2018. P. 301–313.
3. Cooper A. Adapting Public Diplomacy to the Populist Challenge. *The Hague Journal of Diplomacy*. 2020. 14. P. 36–50.
4. Mogensen K. From public relations to corporate public diplomacy. *Public Relations Review*. 2017. 43. P. 605–614.
5. Krasnodebska M. The Ukraine Crisis as an Unintended Consequence of the EU's Public Diplomacy: Reception of the EU's Narratives in Ukraine. *The Hague Journal of Diplomacy*. 2018. 13. P. 345–365.
6. Rasmussen R. K., Merckelsen H. The new PR of states: How nation branding practices affect the security function of public diplomacy. *Public Relations Review*. 2012. 38. P. 810–818.
7. Zhang J., Swartz B. C. Public diplomacy to promote Global Public Goods (GPG): Conceptual expansion, ethical grounds, and rhetoric. *Public Relations Review*. 2009. 35. P. 382–387.
8. Bräuninger T., Marinov N. Political elites and the “War on Truth”. *Journal of Public Economics*. 2022. 206. 104585. P. 1–14.
9. Manor I., Pamment J. From Gagarin to Sputnik: the role of nostalgia in Russian public diplomacy. *Place Branding and Public Diplomacy*. 2022. 18. P. 44–48.
10. Simons G. Russian public diplomacy in the 21st century: Structure, means and message. *Public Relations Review*. 2014. 40. P. 440–449.
11. Szostek J. What Happens to Public Diplomacy During Information War? Critical Reflections on the Conceptual Framing of International Communication. *International Journal of Communication*. 2020. 14. P. 2728–2748.
12. Сухорольська І., Турчин Я. Громадська дипломатія та демократичний імідж держави. Львів, 2019. 272 с.
13. Білаш К. Культурні санкції проти Росії: очікування та реальність. *Лівий берег*. 21.03.2022. URL: https://lb.ua/culture/2022/03/21/510423_kulturni_sanktsii_proti_rosii.html
14. Misyuk I. Propaganda and Public Diplomacy: the Problem of Differentiation. *Humanities & Social Sciences 2013 (HSS-2013)*. Lviv. 21–23.11.2013. P. 76–77.
15. Atamanenko A., Konopka N. Russia's and China's Vaccine Diplomacy in Central and Eastern Europe. *Copernicus Political and Legal Studies*. 2022. 1(1). P. 7–13.
16. Melissen J. The New Public Diplomacy: Between Theory and Practice. *The New Public Diplomacy: Soft Power in the Information Age*. New York: Palgrave Macmillan, 2005. P. 3–27.

СУЧАСНЕ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ: ПОЛІТИЧНІ, ЕКОНОМІЧНІ ТА КОМУНІКАЦІЙНІ ЗАСАДИ

CONTEMPORARY HUMAN RESOURCE MANAGEMENT: POLITICAL, ECONOMIC AND COMMUNICATION FOUNDATIONS

Філатов Б.А.,

*доктор політичних наук,
міський голова міста Дніпро*

Вивчається формування мережної структури управління людськими ресурсами, яке буде здійснюватися на динамічних засадах та з урахуванням конкретних завдань в умовах компетентнісного підходу. Робиться уточнення щодо усвідомлення міждисциплінарного значення процесів кадрового менеджменту. Розкриваються потреби ідентифікації напрямків впливу політичного розвитку економічної кон'юнктури та новітніх комунікаційних систем в межах розв'язання нагальних завдань управління людськими ресурсами. Встановлюється значення кількох експертних та дослідних напрямків для успішності розробки стратегії кадрового забезпечення діяльності виробничих підприємств та установ управління. Обговорюються досягнення результатів соціально-економічного розвитку, які в сучасних умовах вирішальним чином зумовлюються станом людських ресурсів. У статті використані сучасні засоби дослідження політологічних дисциплін (компаративний та сценарний) та загальнологічні методи (індукція, дедукція). З'ясовується удосконалення загальних правил і норм та спрощення управлінських механізмів і засобів зворотного зв'язку. Досліджується стратегічне планування людського розвитку та людськими ресурсами, яке вимагає розрахунку ресурсів системи освіти та її відповідності наявним завданням економічного зростання. Розкрито значення кадрового потенціалу, яке набуває гнучких якостей та мобільності саме завдяки новітнім цифровим комунікаційним технологіям. Виявляється значення усвідомлення інноваційних чинників, що дає змогу спрогнозувати стан ринку праці та діяльність акторів, яка спрямована на відстоювання конкретних економічних інтересів. Встановлено специфіку обліку не лише макроекономічних показників та потреб ринку праці, але й деталізацію мікроекономічних процесів, які динамічно змінюються. З'ясовуються засоби координації та залучення кадрів відповідно до їх фаху та кваліфікації. Вивчено комп'ютеризацію засобів виробництва, яка вимагає нових навичок від майже всіх без винятку професійних груп. Зроблено висновок про виявлення стратегічних завдань всієї людської цивілізації на глобальному рівні політичного управління.

Ключові слова: управління людськими ресурсами, політичний менеджмент, політичні процеси, економічна кон'юнктура, ринкова економіка, соціально-економічна криза.

The formation of a network structure of human resources management is being studied, which will be carried out on a dynamic basis and taking into account specific tasks in the conditions of the competence approach. Clarification is made regarding the awareness of the interdisciplinary significance of the mentioned processes. The needs of identifying the directions of influence of the political development of the economic situation and the latest communication systems within the framework of solving the urgent tasks of human resources management are revealed. The importance of several expert and research directions for the success of developing a strategy for personnel support for the activities of production enterprises and management institutions is established. The achievements of socio-economic development results, which in modern conditions are determined decisively by the state of human resources, are discussed. The article uses modern research tools of political science disciplines (comparative and scenario) and general logical methods (induction, deduction). The improvement of general rules and regulations and the simplification of management mechanisms and means of feedback are investigated. The strategic planning of human development and human resources is studied, which requires the calculation of the resources of the education system and its compliance with the existing tasks of socio-economic development. The value of personnel potential, which acquires flexible qualities and mobility precisely thanks to the latest digital communication technologies, is revealed. The importance of awareness of innovative factors is revealed, which makes it possible to predict the state of the labor market and the activities of actors aimed at defending specific economic interests. The specifics of accounting not only for macroeconomic indicators and labor market needs, but also for detailing microeconomic processes that are dynamically changing have been established. The means of coordination and recruitment of personnel according to their specialty and qualifications are being investigated. The computerization of means of production, which requires new skills from almost all professional groups without exception, has been studied. A conclusion was made about the identification of strategic tasks of the entire human civilization at the global level of political management.

Key words: human resources management, political management, political processes, economic situation, market economy, socio-economic crisis.

Постановка проблеми. В умовах сучасних інформаційно-комунікаційних інновацій формується ділове та організаційне середовище, в якому менеджмент людськими ресурсами набуває нових якостей та більш широкого значення. Традиційне розуміння кадрового менеджменту втрачає свій

зміст як процесу забезпечення добору кадрів та управління ними. В умовах компетентнісного підходу доцільним є формування мережної структури управління людськими ресурсами, яке буде здійснюватися на динамічних засадах та з урахуванням конкретних завдань. Універсалізація біз-

нес-підходів до управління людськими ресурсами в різних сферах спричиняє фіксацію завдань та методів управління людськими ресурсами. Поряд з цим, важливим є усвідомлення міждисциплінарного значення зазначених процесів. Політичні та економічні детермінанти управління людськими ресурсами розкривають виклики та можливості модернізації системи розвитку не лише бізнес-структур, але й громадських об'єднань, територіальних громад тощо. Потенціал впливу політичних та економічних чинників вивчений порівняно слабо. У зв'язку з цим існує потреба ідентифікації напрямків впливу політичного розвитку економічної кон'юнктури та новітніх комунікаційних систем на розв'язання нагальних завдань управління людськими ресурсами. На основі цих чинників необхідним є формування нового міждисциплінарного визначення кадрового менеджменту та кадрового забезпечення як на локальному рівні, так і на рівні всієї держави.

Аналіз публікацій. Питання оптимізації управління людськими ресурсами досліджує низка вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, О. Аверіна вивчає філософію управління людськими ресурсами: до визначення концептуально-методологічних засад [1], Н. Нижник та Л.Пашко розглядають оцінювання як основа управління людськими ресурсами у сфері державного управління [5], Т.Андерсен та Д. Мінбаєва з'ясовують роль управління людськими ресурсами в розробці стратегії [8], П. Каппеллі та Дж.Келлер надають увагу класифікації праці в новій економіці [9], Д. Фарнем аналізує управління людськими ресурсами в широкому суспільному контексті [10], І. Грір, Т.Шультен і Н.Бьольке встановлюють як ринок впливає на виробничі відносини [11]. Тим не менш, зростає потреба розгляду політичних, економічних та комунікаційних чинників модернізації комплексного управління кадровою сферою.

Метою статті є з'ясування параметрів впливу політичних, економічних та комунікаційних чинників розвитку сучасного управління людськими ресурсами. Завданням статті є розкриття значення вказаних чинників для модернізації практик сучасного кадрового менеджменту.

Основний зміст. Управління людськими ресурсами є багатофакторним процесом, який здійснюється на міждисциплінарних засадах. Наявність кількох експертних та дослідних напрямків завжди збільшує успішність розробки стратегії кадрового забезпечення діяльності виробничих підприємств та установ управління. Зазначене спонукає до формування комплексних систем. Сучасна дослідниця А. Фандєєва вважає за доцільне у створенні комплексних систем управління спиратися на глибоке пізнання й використання законів поведінки людини, які проявляються в прихованих внутрішніх процесах. «Тому одними економіч-

ними методами без повного врахування загальних законів, а також соціально-психологічних та біопсихологічних особливостей людей управляти їх трудовою поведінкою і забезпечувати підвищення ефективності виробництва неможливо», стверджує вчена [6, с.188].

Політичні засади управління людськими ресурсами ґрунтуються не лише на управлінських імперативах. Важливим є внутрішній клімат в організації та колективі. Він ґрунтується на балансі інтересів індивідів і груп. На прикладі локальних територіальних спільнот можна побачити, що пошук політичного консенсусу є досить складним завданням. А. Фандєєва справедливо закликає чітко уявляти собі, на яке місце в організації претендує людина, які ролі вона може і готова виконувати і яку роль їй пропонує організація. Це необхідно, аби узгодити очікування людини та організації і тим самим усунути або мінімізувати проблеми та колізії, які виникають між людиною й організаційним оточенням. Щоб ці очікування не суперечили одне одному, необхідна наявність в організації керування високого класу, орієнтованого на формування мотивації досягнення кінцевих результатів [6, с. 189].

Політичні основи регулювання кадрового забезпечення та управління людськими ресурсами на макrorівні пов'язані з механізмами ухвалення соціально-політичних рішень. В сучасних умовах людські ресурси вирішальним чином впливають на досягнення результатів соціально-економічного розвитку. Тому комплексна державна політика підготовки та збереження кадрів є одним з нагальних політичних завдань сучасної України навіть в умовах воєнної кризи. Згідно з А. Фандєєвою, «мотивація працівників на досягнення кінцевих результатів здійснюється за допомогою навмисного впливу на ті чи інші сторони життєдіяльності колективу, підприємства. Комплексна система мотивації призводить до зміни змісту та структури соціально-психологічного клімату у бажаному напрямку (на підвищення продуктивності і продуктивності праці тощо). Вона повинна відображати об'єктивну тенденцію соціально-економічного розвитку колективу (підвищення рівня конкурентоспроможності, стабільності, надійності)» [6, с. 190].

Політичний клімат держави і суспільства також вирішальним чином впливає на управління людськими ресурсами. За умови відкритості політичної системи до інновацій та модернізації існує більше шансів для оновлення підходів людського виміру. Йдеться про удосконалення загальних правил і норм та спрощення управлінських механізмів і засобів зворотного зв'язку. У цьому контексті В. Журавський встановлює пріоритети використання робочої сили. Ними стали гнучкі форми, неперервне підвищення якості людських ресурсів, нові підходи до організації і стимулювання праці,

звернення до культурно-етнічних факторів продуктивності і якості трудового життя. Специфіка людських ресурсів полягає в тому, що вони здатні до постійного вдосконалення та розвитку, і саме це є найбільш важливим джерелом підвищення ефективності функціонування організації [2, с. 75]

Освітні імперативи стану управління людським розвитком визначаються на основі актуального стану певних професійних груп. Водночас політичні чинники впливають на вектор розвитку системи освіти та її інституційну спроможність. У зв'язку з цим стратегічне планування людського розвитку та людськими ресурсами вимагає розрахунку ресурсів системи освіти та її відповідності наявним завданням соціально-економічного розвитку. На думку В. Журавського, «неперервна професійна підготовка виступає ключовим засобом професійного розвитку особистості. Тому визначення умов та складових неперервної професійної підготовки людських ресурсів державної податкової служби є важливим завданням дослідження. Особливого значення в сучасних умовах набуло розуміння того, що система неперервної освіти може вважатися ефективною, якщо вона забезпечить підготовку компетентного фахівця» [2, с. 79].

Політична підтримка оновлення механізмів та структур управління людськими ресурсами спирається на розуміння комунікаційних засобів політичного управління. Кадровий потенціал набуває гнучких якостей та мобільності саме завдяки новітнім цифровим комунікаційним технологіям. В. Журавський слушно пов'язує основні інновації на сучасному етапі розвитку суспільства з інформаційно-комунікаційними технологіями. «Визначення умов та можливостей сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в управлінні розвитком людських ресурсів державної податкової служби, зокрема технологій дистанційного навчання, має бути одним із завдань дослідження», вважає науковець [2, с. 79]

Можливості удосконалення управління людськими ресурсами на сучасному етапі істотно розширюється, якщо здійснювати політичний аналіз чинників впливу процесів міграції та міжнародних глобальних політичних процесів. Усвідомлення цих чинників дає змогу спрогнозувати стан ринку праці та діяльність акторів, яка спрямована на відстоювання конкретних економічних інтересів. В цьому аналізі поєднуються політичні та економічні пріоритети. О. Малиновська робить висновок, що «сусідні держави активно розвивають свою політику щодо підтримки співвітчизників за кордоном, у т. ч. на території України. В умовах депопуляції та наростання конкурентної боротьби за людські ресурси у світі вони не обмежуються етнокультурною сферою, а вдаються до сприяння репатріації співвітчизників як найбільш бажаної категорії іммігрантів. Якщо ситуація в Україні

буде відчутно гіршою, ніж у сусідніх державах, такі дії можуть перетворитися на суттєвий чинник еміграції з країни, втрати частини трудового та інтелектуального потенціалу» [4, с. 143].

Економічні засади інтенсифікації розвитку систем управління людськими ресурсами набувають розширеного характеру. Вони враховують не лише макроекономічні показники та потреби ринку праці, але й деталізацію мікроекономічних процесів, які динамічно змінюється. Тому локальний рівень управління людськими ресурсами отримує мережну модель як засіб врахування децентралізованих викликів та перспективних змін. Н. Ковтун досить доречно визначає внутрішні та зовнішні конкурентні переваги людських ресурсів цілою системою показників, які відбивають різні аспекти їх функціонування. Найбільш поширені методи, які дозволяють оцінити конкурентні переваги людських ресурсів національної економіки, побудовані на основі аналізу макроекономічних результатів її функціонування. Конкурентні переваги людських ресурсів оцінюються через співвідношення ресурсів, які були витрачені на формування, розвиток і підтримку цих конкурентних переваг, з досягнутою конкурентною позицією національної економіки та рівнем ВВП, а продуктивність праці стає одним із ключових показників конкурентних переваг людських ресурсів [3, с. 71].

Економічні пріоритети управління людськими ресурсами визначають вимоги до ефективності використання кадрового потенціалу. Передусім ідеться про задіяння кадрів відповідно до їх фаху та кваліфікації. Також ідеться про прогностичне проектування розвитку галузей та їх потреб у людських ресурсах. Н. Ковтун звертає увагу на самостійне значення ступеня використання людських ресурсів, структуру зайнятості, ставлення до праці з позиції її соціальної значимості. Зв'язки між різними видами праці мають велике для формування конкурентних переваг людських ресурсів насамперед тому, що велика кількість високоосвічених, кваліфікованих працівників часто змушена працювати на низькооплачуваних робочих місцях, які не потребують високої кваліфікації [3, с. 72].

Рівень розвитку сучасних людських ресурсів визначається, серед іншого, можливістю досягнення та опанування новітніх комунікаційних технологій. Комп'ютеризація засобів виробництва вимагає нових навичок від майже всіх без винятку професійних груп. Це висуває питання своєчасної перепідготовки та вкладання коштів в інформаційні знання. Н. Ковтун слушно наголошує, що «завдяки мініатюризації сучасних засобів виробництва і суттєвому здешевленню базових технологій глобалізація стимулює зростання малих підприємств, які, в свою чергу, використовуючи сучасні форми фінансування інвестицій стають важливим елементом глобальної інноваційної

системи. Через них відбувається подальше розповсюдження передових технологічних інновацій та розвиток конкурентних переваг людських ресурсів» [3, с. 72].

Політичне, економічне та комунікаційне значення управління людськими ресурсами формується в інтегральну інформаційну сферу прийняття рішень. Вона включає моделі та конкретні кейси, які спонукають до вибору правильної альтернативи. В умовах воєнної кризи в Україні це вкрай актуальною. Зокрема, йдеться про запит на створення бази ваз типових кадрових рішень з урахуванням новітніх тенденцій міграції населення та зміни економіки. Як вважає Н. Ковтун, «нові технології формують високі вимоги до якості людських ресурсів, наявність яких набуває критично важливих конкурентних переваг для забезпечення конкурентоспроможності національної економіки» [3, с. 73].

Інтеграція політичних, економічних та комунікаційних ресурсів управління людським розвитком забезпечується на основі ініціативної позиції інститутів врядування. Вони вимагають лідерського підходу та щільної комунікації з людьми, які мають забезпечувати економічний розвиток та набуття додаткової вартості. Лише синергетичний підхід може забезпечити відповідність управління кадровими ресурсами до сучасних реалій.

Висновки. Отже, політичне середовище значним чином детермінує процеси управління людськими ресурсами на глобальному рівні. Технократичні підходи до взаємодії між державами визначають базові потреби в людських ресурсах відповідно до глобальної економічної кон'юнктури. Також глобальний рівень політичного управління виявляє стратегічні завдання

всієї людської цивілізації. На національному рівні політичний менеджмент прогнозує виклики та загрози політичній стабільності та встановлює рівень потреби в людських ресурсах в різних секторах суспільного розвитку. На політичному рівні визначаються національні потреби в фахівцях певного профілю відповідно до завдань загальної модернізації суспільства та його конкурентоспроможності. В умовах значних політичних і воєнних криз, в яких опинилися Україна, політичний менеджмент і політичне лідерство визначають вектори розподілу людських ресурсів відповідно до завдань захисту державності та національного суверенітету. На локальному рівні політичні чинники управління людськими ресурсами визначають пошук балансу між потребами територіальної громади та її реальним станом в умовах потужних міграційних викликів, реформ законодавства тощо.

Економічні чинники визначають головні напрямки задіяння людських ресурсів в реальному секторі та сфері послуг. Вони надають конкретні визначення для необхідного людського потенціалу. Ринкова економіка визначає рівень конкурентності між різними групами кадрового потенціалу.

Комунікаційні чинники створюють середовище поширення інформації стосовно потреб та профілю компетентностей необхідних кадрів. Вони визначають як об'єктивні, так і суб'єктивні тенденції з урахуванням соціального престижу та визнання певних професій і категорій зайнятих на рівні всього суспільства. Динамічна взаємодія політичних економічних і комунікаційних чинників визначає актуальну картину забезпечення продуктивності соціально-економічного розвитку. Її уточнення є перспективою подальших досліджень, порушених в даній статті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аверіна О. І. Філософія управління людськими ресурсами: до визначення концептуально-методологічних засад. *Нова парадигма*. 2013. Вип. 115. 3-11.
2. Журавський В. Управління професійним розвитком людських ресурсів податкової служби: теоретичний аспект. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2011. Вип. 2. 74-81.
3. Ковтун Н. С. Інституціональні чинники формування конкурентних переваг людських ресурсів. *Економічний простір*. 2014. № 84. 68-79.
4. Малиновська О. А. Політика сусідніх країн щодо співвітчизників як інструмент поповнення людських ресурсів: виклики та уроки для України. *Стратегічні пріоритети*. 2013. № 3. 138-146.
5. Нижник Н. Р., Пашко Л. А. Оцінювання як основа управління людськими ресурсами у сфері державного управління. *Університетські наукові записки*. 2005. № 1-2. 244-251.
6. Фандеева А. Є. Теоретичні положення формування мотиваційного механізму управління людськими ресурсами. *Бізнес Інформ*. 2012. № 10. 188-191.
7. Хрутьба В. О., Михальова О. Є. Моделі і методи управління людськими ресурсами в екологічних проєктах. *Управління проєктами, системний аналіз і логістика. Технічна серія*. 2013. Вип. 12. 334-342.
8. Andersen T. J., Minbaeva, D. The role of human resource management in strategy making. *Human Resource Management*. 2013. vol. 52. no. 5. 809-27.
9. Cappelli P., Keller J. R. Classifying work in the new economy. *Academy of Management Review*. 2013. Vol. 38. № 4. 575-96.
10. Farnham D. () Human Resource Management in Context, London, CIPD 2010.254.
11. Greer I., Schulten T. and Böhlke N. How does market making affect industrial relations? Evidence from eight German hospitals. *British Journal of Industrial Relations*. 2013. Vol. 51. № 2. 215-39.

ПОЛІТИЧНА КОМУНІКАЦІЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНИХ МЕСЕДЖІВ

POLITICAL COMMUNICATION IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW IN UKRAINE: A POLITICAL ANALYSIS OF THE MAIN MESSAGES

Шиманова-Стефанишин О.В.,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри гуманітарних дисциплін

Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського

Проаналізовано основні меседжі, що циркулювали в інформаційному просторі України після російського вторгнення 24 лютого 2022 року. В умовах воєнного стану рівнозначно важливими є як внутрішньодержавна, так і міжнародна політична комунікація. Головною особливістю внутрішньодержавної комунікації стало запровадження єдиної інформаційної політики шляхом об'єднання всіх загальнонаціональних телеканалів в цілодобовому інформаційному марафоні «Єдині новини #UAразом». Головним комунікатором у міжнародній політичній комунікації став Президент України Володимир Зеленський. Його меседжі були адресовані міжнародній спільноті, починаючи від політичної еліти і закінчуючи пересічними громадянами, з метою переконання у необхідності надання підтримки у боротьбі з російською агресією та донесення правдивої інформації про військові злочини росіян на території України. Президент звертався до парламентів європейських держав, Канади, США, Японії, Австралії, Республіки Корея, виступав на самітах НАТО, «Групи семи», засіданнях Європейської Ради, Ради Безпеки ООН, Організації економічного співробітництва та розвитку, Ініціативи трьох морів, спілкувався зі студентами провідних закладів освіти Франції, США, Великобританії, Канади, Ізраїлю, Японії.

Після 24 лютого 2022 року Президент України щоденно звертався до громадян з повідомленнями, які формували консолідовану позицію стосовно агресії та готовності військових дій та підтримки. Політична комунікація реалізовувалась на чотирьох рівнях – міжнародному, нормативному, інституційному та публічно-громадському у відповідності з принципами оперативності, узгодженості, безперервності, омніканальності, зрозумілості, віри в перемогу і збройні сили України, підтримки високого морального духу з використанням усіх доступних каналів – мас медіа, соціальних мереж, медіа платформ, масових заходів, особистих зустрічей.

Ключові слова: політична комунікація, воєнний стан, єдина інформаційна політика, меседж, комунікатор, Президент України.

The main messages that circulated in the information space of Ukraine after the Russian invasion on February 24, 2022 were analyzed. In the conditions of martial law, both domestic and international political communication are equally important. The main feature of intrastate communication was the introduction of a unified information policy by uniting all national TV channels in a 24-hour information marathon «Single News #UArazom». President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy became the main communicator in international political communication. His messages were addressed to the international community, starting from the political elite and ending with ordinary citizens, with the aim of convincing them of the need to provide support in the fight against Russian aggression and conveying true information about Russian war crimes on the territory of Ukraine. The President addressed the parliaments of European states, Canada, the USA, Japan, Australia, the Republic of Korea, spoke at NATO summits, the «Group of Seven», meetings of the European Council, the UN Security Council, the Organization for Economic Cooperation and Development, the Three Seas Initiative, communicated with students of leading educational institutions of France, USA, Great Britain, Canada, Israel, Japan. After February 24, 2022, the President of Ukraine addressed citizens daily with messages that formed a consolidated position regarding aggression and readiness for military action and support. Political communication was implemented at four levels – international, normative, institutional and public in accordance with the principles of efficiency, coherence, continuity, omnichannel, intelligibility, faith in victory and the armed forces of Ukraine, support of high morale using all available channels – mass media, social networks, media platforms, mass events, personal meetings.

Key words: political communication, martial law, unified information policy, message, communicator, President of Ukraine.

Постановка проблеми. Проблема політичної комунікації в політичній науці не нова, проте у зв'язку з інтенсивним розвитком інформаційних технологій, зміною проблематики світового та національного порядку денного, виникає необхідність поглибленого вивчення її аспектів, а саме структури комунікації, її напрямків, тематики, мети та результатів. Актуалізація інформаційного потоку зростає в умовах кризи, одним з проявів якої стала військова агресія Російської Федерації

та запровадження Президентом України Володимиром Зеленським у зв'язку з цим з 24 лютого 2022 року воєнного стану [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Політична комунікація є складним багатоаспектним та складноструктуральним процесом, який входить в сферу зацікавлення багатьох зарубіжних та вітчизняних дослідників, зокрема: Г. Лассуела, Р. Катца, Ж.-М. Котре, Ж.-Р. Шварценберга, Б. Добек-Островської, М. Кольчинського, Ю. Ган-

журова, С. Денисюк, Г. Почепцова, Є. Тихомирової, М. Остапенко. Символи та меседжі в політичній комунікації досліджували С. Корсунський, М. Багмет, В. Ханстантинов.

Формулювання цілей статті. Метою даною статті є систематизація, узагальнення та аналіз основних меседжів, що циркулювали в інформаційному просторі України після російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепт політичної комунікації пройшов еволюцію від односторонньої маніпулятивної моделі реклами до двосторонньої симетричної моделі з дотриманням принципів партнерства і взаєморозуміння та активним використанням усіх можливих медіа [1, с. 139-140].

Загалом політична комунікація – це особливий тип комунікації, що характеризується наявністю сторін (якими можуть виступати виборці, громадяни, формальні і неформальні групи, об'єднання громадян, громадські організації, об'єднання і рухи, політичні партії, лобістські структури, органи державної влади і місцевого самоврядування, регіональні, міждержавні і міжнародні організації), що знаходяться у суб'єктно-суб'єктних відносинах, ініціюють передачу повідомлень, що містять політичну чи політично значиму інформацію, через засоби масової інформації, формальні і неформальні канали для досягнення певних політичних цілей і результатів.

Інформаційний потік під час розгортання кризи значною мірою видозмінюється, привертаючи увагу експертного середовища і пересічних громадян. Саме з цим пов'язані вимоги системних повідомлень для органів державної влади. Завданням влади є задоволення інформаційних потреб населення для отримання високої оцінки її ефективності та уникнення виникнення чуток та власних версій стосовно подій, що відбуваються. Для ключових посадових осіб держави перед запуском певної комунікаційної моделі важливо визначити стратегічні та комунікаційні цілі та алгоритм дій стосовно подій, явищ, процесів та станів, що найбільше хвилюють населення держави. Потрібно не лише дати оцінку реального стану справ, а й вірно структурувати інформацію в залежності від типу кризи. Інформацію доцільно поділити на публічну (артикуляція офіційної позиції, пояснення ситуації з метою подолання паніки в суспільстві) та закриту (для запобігання загроз та підтримки стабільності) [3, с. 166].

Ще один важливий напрям політичної комунікації в умовах кризи, яким є воєнний стан – міжнародна політична комунікація, яку У. Ф. Девісон та О. Л. Георг характеризують як комунікацію, яку національні держави використовують з метою впливу на політичну поведінку людей в інших державах з використанням пропаганди, пере-

говорів, політичної боротьби та психологічної війни та поширення інформації за кордоном. Вона можлива на трьох рівнях: 1) рівень взаємодії державних еліт; 2) вплив політичної еліти однієї держави на громадян іншої з використанням широкої мережі засобів масової інформації; 3) комунікація між представниками суспільства через особисті та соціальні контакти. Найпоширенішими каналами політичного впливу є: міжособистісна комунікація (віч-на-віч), організаційні структури типу політичних партій, профспілок, церков, публічних інституцій, пропаганда вчинку, засоби масової інформації. У. Ф. Девісон підкреслює залежність державної комунікаційної політики від критеріїв формування політики держави загалом, міжнародної обстановки, внутрішніх умов політичного та культурного характеру. Комунікація держави у міжнародному контексті повинна співвідноситись з її політичними цілями, методами впливу та адаптуватись до обставин держави, на яку вона спрямована [4, с. 501–508].

Воєнний стан, запроваджений в Україні 24 лютого 2022 року, кардинальним чином вплинув на функціонування абсолютно всіх сфер суспільного життя. На законодавчому рівні воєнний стан визначено як «особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [5].

Саме це стало підставою до запровадження вимоги про використання офіційних джерел інформації та формування єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану шляхом об'єднання всіх загальнонаціональних телеканалів в цілодобовому інформаційному марафоні «Єдині новини #UАразом», що по суті є єдиною інформаційною платформою стратегічної комунікації [6].

Політична комунікація в умовах воєнного в Україні реалізується на наступних чотирьох рівнях: 1. Міжнародний. Польські дослідниці А. М. Динер та М. Пеховська вважають, що реалізація спільної комунікаційної стратегії, спрямованої на громадян України, російське суспільство та міжнародне співтовариство позитивно впливає на формування суспільної моралі та політику держав, що підтримують Україну,

і є інструментом боротьби з російською пропагандою. Основні меседжі міжнародної політичної комунікації після 24 лютого 2022 року спрямовані на переконання міжнародної спільноти у необхідності надання Україні підтримки в боротьбі з російською агресією та донесення правдивої і об'єктивної інформації про військові злочини росіян на території України [7].

У період з 24 лютого по 26 липня 2022 року Президент України Володимир Зеленський на постійній основі звертався до політичних еліт та світової громадськості, а саме: до громадян Білорусі (27.02), до парламенту Великобританії (08.03), до Сейму Республіки Польща (11.03), до італійців і усіх європейців (12.03), до парламенту Канади (15.03), до Конгресу США (16.03), до Бундестагу (17.03), до народу Швейцарії (19.03), до Кнесету (20.03), до палати депутатів Італії (22.03), до парламенту Японії (23.03), до спільного зібрання Сенату, Національних зборів Французької Республіки і ради міста Парижа (23.03), до саміту НАТО (24.03), до Риксдагу Швеції (24.03), до учасників саміту «Групи Семи» (24.03), до засідання Європейської Ради (25.03), до Фолькетингу Данії (29.03), до Стортингу Норвегії (30.03), до парламенту Австралії (31.03), до Генеральних штатів Нідерландів (31.03), до Федерального парламенту Бельгії (31.03), до засідання Ради Безпеки ООН (05.04), до Генеральних кортесів Іспанії (05.04), до Ерахтасі Ірландії (06.04), до парламенту Греції (07.04), до Палати представників Кіпру (07.04), до Едускунті Фінляндії (08.04), до Національної Асамблеї Республіки Корея (11.04), до Рійгікогу Естонії (13.04), до Асамблеї Республіки Потругалії (21.04), до учасників міністерського круглого столу Світового Банку на підтримку України (22.04), до народних зборів Албанії (03.05), до данського народу в річницю звільнення Данії від нацистів (04.05), до учасників Міжнародної донорської конференції високого рівня на підтримку України в Варшаві (05.05), до учасників благодійного вечора Brave Ukraine, народу Великобританії та народу України (05.05), до Chaltham House (06.05), до Альтингу Ісландії (06.05), на відеоконференції до лідерів «Групи семи» (08.05), до Національної Ради Словаччини (10.05), до студентів провідних французьких університетів (11.05), на врученні нагороди The Atlantic Council «За видатне лідерство», лауреатом якої став український народ (12.05), до американських студентів під час онлайн-спілкування з університетською спільнотою США (16.05), до кінематографічної спільноти на відкритті 75-го Каннського міжнародного кінофестивалю (17.05), під час спільної з Президентом Польщі Анджеєм Дудою участі у пленарному засіданні Верховної Ради України (22.05), до учасників Всесвітнього економічного форуму в Давосі (23.05), до Сaeйму Латвії (26.05),

до співтовариства Foreign Policy Community of Indonesia (FPC) (27.05), до спільноти Стенфордського університету (27.05), до Європейської Ради (30.05), до Палати депутатів Люксембургу (02.06), до учасників Міжнародного безпекового форуму GLOBSEC у Братиславі (02.06), до учасників 90-ї щорічної Конференції мерів США (04.06), на презентації платформи United24 у Вашингтоні (05.06), до гостей та учасників національної кінопремії Sidabrinė gervė у Вільнюсі (05.06), до учасників Ukraine Virtual Investor Conference (08.06), під час участі у TIME100 GALA (09.06), на відкритті засідання Організації економічного співробітництва та розвитку (09.06), до учасників Копенгагенського демократичного саміту (10.06), до студентської спільноти провідних університетів Великобританії (10.06), до учасників Азійського саміту з безпеки «Діалог Шангри-Ла» (10.06), до учасників благодійного вечора, який провела організація CORE (12.06), до учасників American Jewish Committee Global Forum (13.06), до обох палат парламенту Чеської Республіки (15.06), до учасників саміту Ініціативи трьох морів (20.06), до засідання Бюро Асамблеї Африканського союзу (20.06), до учасників відкриття Форуму глобальної політики Інституту міжнародних політичних досліджень (20.06), до учасників Міжнародного фестивалю «Каннські леви» (21.06), до учасників благодійного телемарафону Embrace Ukraine – #StrivingTogether, який відбувся в Амстердамі (22.06), до студентської спільноти університетів Канади (22.06), до спільноти провідних освітніх закладів Ізраїлю (23.06), до учасників саміту ЄС після надання Україні статусу кандидата на членство (23.06), до учасників мітингу «Home, to Europe» в Тбілісі (25.06), до учасників засідання Ради Безпеки ООН (29.06), до учасників саміту НАТО (29.06), до учасників фестивалю 4GameChanges у Відні (01.07), до університетської спільноти Японії (04.07), до учасників Міжнародної конференції з питань відновлення в Лугано (04.07), до учасників відкриття 26-го урядового круглого столу The Economist (05.07), до парламенту Словенії (08.07), до учасників конференції «Азійське лідерство» в Сеулі (13.07), до учасників міжнародної конференції щодо притягнення Росії до відповідальності за злочини в Україні (ГААГА) (14.07), до учасників другого Саміту перших леді та джентльменів (23.07), під час нагородження премією Вінстона Черчилля за лідерство (26.07). Можна зі стовідсотковою впевненістю сказати, що не було упущено жодної можливості, щоб не поінформувати світову громадськість про поточну ситуацію в Україні, а також звернутись по допомогу. Один з основних меседжів Президента України – необхідність збільшення військової допомоги зі сторони міжнародних партнерів, що б значно посилює ефективність обороноздатності

Збройних сил України. У своїх виступах В. Зеленський постійно озвучує кількість жертв серед цивільного населення, тим самим намагаючись чинити певний тиск на міжнародну спільноту. Він підкреслює, що Україна справедливо обороняється, а поставки зброї тільки прискорять цей процес. Таким чином, можна говорити про формування іміджу Володимира Зеленського як героя, який бореться зі злом.

2. Нормативний. Даний рівень відображає меседжі, що містяться в основних нормативно-правових документах, прийнятих в умовах воєнного стану. В період з 24 лютого по 26 липня 2022 року Верховною Радою України було прийнято 158 законів, серед яких ЗУ «Про затвердження Указу Президента України «про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022р., ЗУ «Про затвердження Указу Президента України «Про загальну мобілізацію» від 03.03.2022р., ЗУ «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» від 03.03.2022 р., ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 03.03.2022 р., ЗУ «Про внесення змін до деяких законів України щодо заборони виготовлення та поширення інформаційної продукції, спрямованої на пропагування дій держави-агресора» від 03.03.2022 р., ЗУ «Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України» від 15.03.2022 р., ЗУ «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 р., ЗУ «Про внесення змін до статті 114-2 Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за несанкціоноване розповсюдження інформації про засоби протидії збройній агресії Російської Федерації від 01.04.2022 р., ЗУ «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення допоміжними засобами реабілітації осіб, постраждалих внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України» від 01.04.2022 р., ЗУ «Про дерадянізацію законодавства України» від 21.04.2022 р., ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій» від 03.05.2022 р., ЗУ «Про внесення змін до Закону України «Про основи національного спротиву» щодо надання можливості територіальній обороні виконання завдання в районах ведення воєнних (бойових) дій від 03.05.2022 р., ЗУ «Про внесення змін до статті 30-1 Закону України «Про охорону дитинства» щодо законного представництва деяких категорій дітей під час дії надзвичайного або воєнного стану в Україні» від 22.05.2022 р., ЗУ

«Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символики воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» від 22.05.2022 р., ЗУ «Про внесення змін до Закону України «Про професійну (професійно-технічну освіту щодо окремих аспектів підготовки кваліфікованих робітників в умовах воєнного стану та відновлення економіки» від 19.0.2022 р., ЗУ «Про внесення змін до розділу Х «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про повну загальну середню освіту» щодо врегулювання окремих питань освітньої діяльності в умовах воєнного стану» від 19.06.2022 р., ЗУ «Про внесення змін до деяких законів України щодо підтримки національного музичного продукту та обмеження публічного використання музичного продукту держави-агресора» від 19.06. 2022 р., ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування військовим збором грошового забезпечення військовослужбовців та інших осіб, які беруть безпосередню участь у бойових діях в умовах воєнного стану» від 19.06.2022 р., ЗУ «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» від 20.06.2022 р., ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення надання медичної допомоги» від 01.07.2022 р. В даному випадку норми права стосуються ключових сфер життєдіяльності суспільства з акцентом на організації максимально нормального і безперебійного функціонування держави України в умовах воєнного стану. Очевидно, що громадяни повинні бути готові до певних труднощів і влада готує нормативне підґрунтя цьому.

3. Інституційний. Головним комунікатором в Україні сьогодні є правляча верхівка, зокрема, президентський центр, який визначає зміст основних меседжів. Важливо, що абсолютна більшість повідомлень, озвучених представниками Адміністрації Президента, Генерального штабу, представниками органів військових адміністрацій та місцевої влади першочергово мають на меті підтримати високий моральний стан суспільства і збройних сил. Саме тому щоденне інформування Генерального штабу містить повідомлення про втрати противника і деморалізацію російських військових. Після 24 лютого 2022 року Президент України Володимир Зеленський щоденно звертався і до громадян України. У перший день повномасштабного вторгнення основні акценти були зроблені на наступному: атака Російською Федерацією всієї території України; вдалилий захист зі сторони українців; озвучена загальна кількість людських втрат; констатація загибелі при-

кордонників о. Зміїний; вшанування загиблих; підтвердження перебування на території України Президента України та його сім'ї; Президент України – ціль номер один для ворога; звернення до киян з проханням бути уважними і дотримуватись правил комендантської години, адже в Києві працюють ворожі диверсійні групи; артикуляція підтримки лідерів різних держав і подяка за це; це війна України і українців і готових воювати на нашій стороні немає; відсутність чіткої відповіді про вступ України в НАТО з боку двадцяти семи європейських лідерів; доля України в руках українців. Таким чином, Президент на постійній основі намагається підтримувати високий моральний дух українського народу і віру у перемогу. Загалом повідомлення для українських громадян повинні сформувати консолідовану позицію стосовно агресії та готовність до військових дій та підтримки. Це було підкріплено демонстрацією героїзму «Привида Києва», відтворенням розмови прикордонників острова Зміїний, графічним втіленням в марках, символах і плакатах.

4. Публічно-громадський рівень. Комунікаторами на цьому рівні є громадян, громадські організації, формальні і неформальні рухи, які формують ядро волонтерського руху, що має на меті збір коштів для забезпечення потреб військовослужбовців, громадян, що перебувають в окупації, внутрішньопереміщених осіб, біженців. Згідно опитування, проведеного соціологічною групою «Рейтинг» 6 квітня 2022 року, 80% респондентів прямо чи опосередковано беруть участь у захисті держави, 45% – допомагають захисникам фінансово (у березні 2022 року цей показник був на рівні 39%). 35% опитаних займаються волонтерством, 18% – є учасниками інформаційного спротиву, 13% – працюють в критичній інфраструктурі, 3% – є учасниками територіальної оборони, 3% – військові, 25% – не мають змоги допомогти [8].

Волонтери в Україні активно використовують новітні інформаційні технології, соціальні мережі, медіа платформ, організовують мітинги, благодійні заходи, виставки, концерти, аукціони. І немає жодного значення, що ініціатором є медійна особистість чи пересічний громадянин. Адже діяльність спрямована на досягнення єдиної мети – допомога Україні і українцям.

За ініціативи Президента України було створено фандрайзингову платформу United24 для збору коштів за трьома напрямками: оборона та розмінування, медична допомога та відбудова України. Кожен бажаючий може допомогти у вирішенні конкретної проблеми України, інформація про яку розміщена на сайті. Амбасадорами United

24 стали світові зірки Лієв Шрайбер, Еліна Світліна, Андрій Шевченко.

Благодійному фонду Сергія Притули вдалось за три доби зібрати 600 мільйонів гривень для купівлі безпілотників. Оскільки турецька компанія Baykar заявила, що безкоштовно передасть Україні три безпілотних літаючих апарати «Bayraktar TB2», то було прийнято рішення про витрату зібраних коштів на забезпечення перемоги.

Благодійний фонд «Повернись живим» є фондом компетентної армії, який з 2014 року зібрав на потреби Збройних сил України понад 3 мільярди доларів та підготував більше 10 тисяч висококваліфікованих військових фахівців.

Телеведуча Катерина Осадча створила телеграм-канал «Пошук зниклих», який став одним з найбільших ресурсів пошуку дорослих та дітей, що зникли після 24 лютого 2022 року.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Таким чином, в умовах воєнного стану в Україні ініціаторами політичної комунікації з обговорення суспільно-політичних проблем і формування політичного порядку денного є не лише уповноважені на це особи – представники органів влади, міжнародних організацій, структур і представництв, а й громадські організації і громадяни безпосередньо. З цим пов'язана зміна проблемних питань політичної комунікації, особливий акцент на внутрішньополітичній обстановці в Україні (ситуація на фронті, забезпечення потреб військових, економічна ситуація), міжнародному статусі України (перспективи та умови вступу до ЄС та НАТО, ставлення до цього країн-учасників, санкції проти Російської Федерації, міжнародна фінансова та військова допомога, захист біженців та осіб, що втікали від війни), формування та підтримка позитивного іміджу України на міжнародній арені. Політична комунікація відбувається з використання всіх можливих і доступних каналів, особливо новітніх інформаційних технологій, соціальних мережах і медіа платформ (Twitter, Telegram, Instagram, Facebook), а також особистих зустрічей, масових заходів (мітингів, благодійних заходів, виставок і концертів). Персоніфікація політичної комунікації спостерігається на всіх рівнях її реалізації, особливо у відношенні офіційних каналів, коли є чітко визначені особи, уповноважені комунікувати з цільовою аудиторією – глава держави, представники органів державної влади, депутати, голови військових адміністрацій, мери міст, сіл, селищ, лідери політичних партій, відомі громадські активісти. Слід зауважити і зростання рівня довіри до суб'єктів політичної комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лют. 2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 15.06.2022).
2. Остапенко М. Політична комунікація: теоретичні аспекти дослідження. *Політичний менеджмент*. 2012. № 3. С. 135–144.
3. Яковлева Н. І. Особливості політичної комунікації в умовах українських внутрішньодержавних криз. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право : збірник наукових праць*. 2014. № 3/4 (23/24). С. 166–171.
4. Davison W. Ph., Georg A. L. An Outline for the Study of International Political Communications. *The Public Opinion Quarterly. Special Issue on International Communications Research*. 1952-52. № 4. Vol. 16. S. 501–511.
5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. №389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 22.06.2022).
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану» : Указ Президента України від 19 бер. 2022 р. № 152/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1522022-41761> (дата звернення: 15.06.2022).
7. Dyner A. M., Piechowska M. Wojenna strategia informacyjna Ukrainy. *Biuletyn PISM*. 2022. NR 53 (2472). URL: <https://www.pism.pl/publikacje/wojenna-strategia-informacyjna-ukrainy> (last accessed: 22.07.2022).
8. Восьме загальнонаціональне опитування : Україна в умовах війни (6 квітня 2022). *Соціологічна група «Рейтинг»* : веб-сайт. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosmoy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_6_aprelya_2022.html (дата звернення: 26.07.2022).

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ У ВИМІРІ ДЕРЖАВНОЇ СПРОМОЖНОСТІ. ВИКЛИКИ ТА ПІДХОДИ

LOCAL GOVERNMENT IN THE MEASURE OF STATE CAPACITY. CHALLENGES AND APPROACHES

Щербенко Е.В.,

кандидат філософських наук,

науковий співробітник

*Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса
Національної академії наук України*

Стаття присвячена дослідженню проблем місцевого самоуправління в Україні в контексті державної спроможності. Нові підходи, в межах яких місцеве самоврядування розуміється як чинник національної безпеки, в нерозривній єдності викликів гібридної війни і миру, передбачають постійне зростання компетенцій акторів. Три варіанти дискурсу щодо реформ на макро-, мезо- і мікрорівні: підведення підсумків виконання програми сприяння розвитку місцевого самоврядування за участі західних партнерів, практики використання земельних ресурсів у ході реформи децентралізації, співробітництво громад у вирішенні локальних проблем демонструють на перетині фігуру актора, що невпинно опановує нові практики (policies). У цьому плані громадянин може бути представлений як граничний випадок самоврядної громади (наприклад, представник хутору або сквоту). Три концепти задають відкритий горизонт необмеженого зростання компетенцій акторів за умов нових викликів. Безпрецедентні масштаби переміщення населення після початку російської агресії як на захід, так і на схід, за відкритості сценаріїв післявоєнного устрою світу, слід розглядати у перспективі глокалізму. Феномен політичного руху, що інтерпретуємо в контексті прецеденту Майданів 2004 і 2013–2014 років, які забезпечили збереження вектору демократичних реформ, трактуємо як особливу політію (polity), що пов'язує певні політики (policies) і політичне ціле суспільства (politics) у плані викликів демократичного транзиту. У цьому контексті також артикулюється феномен харизми як один з чинників легітимації (за Вебером). Травма модернізації, феномен якої розкривається через кореляцію трьох Майданів і «терапевтичної артикуляції» Чорнобилю, Голодомору та «ленінопаду» також виявляє пункт розбіжності траєкторій транзиту України та Російської Федерації. У сумі, введення цих трьох концептів має убезпечити дослідника від інерції наративів («звичної схеми», за Грушевським) і редукації політологічної яви.

Ключові слова: глокалізм, політичний рух, травма модернізації, харизма.

The article is devoted to the study of the problem of local government in Ukraine in the context of state capacity. New approaches, according to which local government considered as a factor of national security, in the inseparable unity of the challenges of hybrid war and peace, provide for the constant growth of actors' competencies. Three versions of the discourse on reforms at the macro-, meso- and micro-level: summarizing the results of the implementation of the program to promote the development of local government (with the participation of Western partners), the practice of using land resources in the course of the decentralization reform, the cooperation of communities in solving local problems demonstrate in the intersection the figure of an actor who relentlessly learns new practices (policies). In this plan, a citizen can be represented as an extreme case of a self-governing community (for example, a representative of a hamlet or a squat). The three concepts set an open horizon for the unlimited growth of actors' competencies under the conditions of new challenges. The unprecedented scale of population displacement after the beginning of Russian aggression both to the west and to the east, given the openness of the scenarios of the post-war world order, should be considered in the perspective of glocalism. The phenomenon of the political movement, which we interpret in the context of the precedent of the Maidans of 2004 and 2013–2014, which ensured the preservation of the vector of democratic reforms, is considered as a special polity that connects new policies and the political whole of society (politics) in the process of democratic transit. In this context, the phenomenon of charisma is also articulated as one of the factors of legitimation (according to Weber). The trauma of modernization, the phenomenon of which is revealed through the correlation of the three Maidans and the "therapeutic articulation" of Chernobyl, the Holodomor, and the "Lenin Fall", also reveals a point of divergence between the transit trajectories of Ukraine and the Russian Federation. In sum, the introduction of these three concepts should protect the researcher from the inertia of narratives ("the usual scheme", according to Hrushevskyi) and the reduction of political imagination.

Key words: charisma, glocalism, political movement, trauma of modernisation.

Постановка проблеми. Місцеве самоврядування як особливий суспільно-владний інститут завжди знаходився в полі уваги науковців. Виклики й відповіді, що поставали перед державою протягом років незалежності, щоразу по-новому розкривали його потенціал. Реформа децентралізації, на фоні гібридної війни, яка зрештою перейшла в «гарячу» фазу, також виявила

нові ресурси спроможності української держави, що спираються на розвиток місцевого самоврядування, потребуючи від дослідників теоретичного осмислення і, з огляду на безпрецедентність масштабів подій, обережної прогностики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливістю вивчення проблем місцевого самоврядування в незалежній Україні, що розгорталося

між переосмисленням радянської спадщини та прагненнями Європи, в ретроспективному плані, поряд з неодноразовим поверненням до застарілих проблем (розмежування повноважень державної та муніципальної влади, обмеженість ресурсної бази місцевого самоуправління тощо) виступало уточнення масштабів викликів (за яким вбачаємо метапроблему «травми модернізації»); при якому враховувалося також складання нових публічних політик (policies), в ширшому плані пов'язаних з утвердженням начал конкуренції в усіх сферах публічного життя, виходом на політичну арену в ході зміни поколінь інших акторів, що не могло не впливати й на політичне ціле держави (politics).

Звертаючись до останніх досліджень у плані рефлексії надбань реформи децентралізації, здійсненої в Україні протягом 2014–2021 рр., з урахуванням також попереднього досвіду (серед джерел назвемо праці таких дослідників, як Т. Бевз, В. Бортніков, М. Горбатюк, І. Кресіна, А. Круглашов, Ю. Мацієвський, В. Овчаренко, А. Ткачук та ін.; вітчизняних і зарубіжних експертів, залучених до здійснення програм міжнародної допомоги DESPRO, «U-lead з Європою», USAID DOBRE та ін., мережеві ресурси: портал «Децентралізація» <https://decentralization.gov.ua/experts>, інтернет-сторінки місцевих органів влади та ін.), вкажемо на такі виділені ними важливі пункти, як суттєве розширення ресурсної бази місцевого самоврядування, що супроводжувало надання більших повноважень новостворюваним ОТГ; водночас неоднозначне сприйняття нових правил гри як місцевими елітами, так і самими громадами; не завжди дотримання принципу добровільності при об'єднанні, відірваність від секторальних реформ та ін.

За надзвичайної строкатості практик української громади, що можна було спостерігати напередодні війни, коли, як стає зрозуміло в ретроспективі, складався новий підмурівок міцності української держави, що убезпечило її від сценарію failed state, важливим видається пошук відповіді на питання «як Україні вдалося», що знаходимо на шляху виявлення джерел зростання компетенцій громад (граничним випадком якої може виступати конкретний громадянин).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У світлі нових викликів, пов'язаних з початком війни, евристичним постає завдання виявити той зріз практик реформування, який забезпечив готовність української громади до безпрецедентних випробувань усіх здобутків доби незалежності, від державного суверенітету до національної ідентичності.

Формулювання цілей статті (постановка завдань). У статті робиться спроба виявити особливості зростання спроможності української держави в аспекті її зв'язку з місцевим самоврядуванням в умовах нових викликів, у тому числі

глобального порядку, коли життєздатність політичних інститутів знаходить своє джерело у неперервному зростанні компетенцій акторів.

Виклад основного матеріалу. Місцеве самоврядування виступає однією з опор конституційного ладу Української держави. При цьому воно розглядається як специфічна форма публічної влади, яка за правовою природою не є складовою частиною механізму державної влади, що створює колізію в плані розмежування повноважень і в умовах вакууму влади зумовлює виникнення «інституційних пасток», проте відкриває й можливості гнучкішого реагування на виклики й запровадження інновацій.

Нині, коли інститут місцевого самоврядування дедалі більше виявляє свою вагу як складник національної безпеки [1], забезпечення успішної конвергенції зусиль державної і муніципальної влади на основі принципу субсидіарності стає викликом як у практичному, так і теоретичному плані, в тому числі діагностики й передбачення, на основі переосмислення накопиченого досвіду, можливих «інституційних пасток» і вироблення рекомендацій щодо пом'якшення їх негативного ефекту.

Необхідною концептуальною зв'язкою тут, у плані прояснення проблеми ефективності політичних інститутів, виступає вектор *неухильного зростання компетенцій громадян*.

Звернемося на початку до трьох варіантів обговорення акторами проблем місцевого самоуправління в ході його реформування, для виявлення пункту перетину макро-, мезо- і мікрівимірів відповідного дискурсу.

Підсумовуючи досвід кількох років здійснення програми розвитку місцевого самоврядування за сприяння західних партнерів, в обговоренні за участі народних депутатів України, представників українських асоціацій органів місцевого самоврядування, представників громад, міжнародних експертів та науковців учасники вміщують у фокус, по-перше, індивідуалізацію українського кейсу і, по-друге, відкритий його горизонт.

«Ви не самотні в цьому процесі. USAID за допомогою програми DOBRE готові вам сприяти. Інші донори також декларують свої наміри допомагати. Проте у результаті **це має бути система для України**: розроблена Україною, запроваджена для використання в Україні, центральною владою, Верховною Радою, місцевим самоврядуванням та громадянами України» (Б. Рід, керівник Програми DOBRE).

У цьому контексті відзначається, по-перше, змінність критеріїв оцінки. На перших етапах реформи для визначення спроможності бралися до уваги прості індикатори: демографічні показники, можливість створення опорної школи, індекс податкоспроможності, доля місцевих бюджетів у загальних фінансових показниках, територія

громади тощо (В. Негода, заступник міністра розвитку громад та територій); по-друге, відсутність на поточний момент подібних критеріїв для деяких важливих показників: «Питання в тому, що на цьому етапі ми не готові вимірювати за тими чи іншими критеріями якість. Наприклад, якість освіти. Наразі у нас є нестача даних». (В. Безгін, народний депутат України).

Учасники засвідчують, що джерелом інноваційності в ході здійснення реформ виступають, насамперед, західні партнери: «На сьогодні, на жаль, цей процес рухають виключно проекти – то USAID, то ПРООН, то інші». Особливий наголос робиться на індивідуалізації підходу до різних громад: «ми можемо говорити про прямі і непрямі, кількісні, якісні, міжсекторні індикатори. Їх дуже багато. Питання в наборі, що ми komponуємо. І для кожної громади він може бути індивідуальним, який дає можливість показати свої кращі сторони, свої переваги» (В. Тертичка, керівник Києво-Могилянської школи врядування); при цьому має враховуватися також зворотний зв'язок (І. Агілмі, спеціалістка з демократії та самоврядування, США) [2].

Таким чином, у представленому обговоренні підсумків виконання програми сприяння розвитку місцевого самоврядування в Україні бачимо сходження усіх позицій у вимірі відкритого горизонту: проблема не має рішення, її треба вирішувати.

Другий варіант (мезорівень) обговорення ходу реформ – обрання одного конкретного, але принципово важливого напрямку, як використання земельних ресурсів.

Оренда сільськогосподарських земель, відзначає експерт Ю. Шпак, може приносити місцевим громадам більше 70 млрд гривень щорічно. Як правильно організувати цей процес?

«На початковому етапі земельної реформи органи місцевого самоврядування отримали значний ресурс – у комунальну власність передали усі державні сільськогосподарські землі... Зараз у розпорядженні місцевих рад знаходиться приблизно 10 млн гектарів. Використовуючи цей ресурс, громади можуть отримати додаткові надходження.

Сільськогосподарську землю громадам продавати заборонено, але можна здавати в оренду. Землі інших категорій дозволено як продавати, так і передавати в оренду, а торги відбуваються виключно на аукціонах у Прозорро. Продажі.

Станом на 17 грудня 2021 року успішно відбулися 411 земельних аукціонів. Повністю завершена (підписані договори) процедура земельних торгів по 107 аукціонах з оренди і по 24 аукціонах з продажу. Про що говорять результати?

Початкові ціни у процесі торгів зростають в десятки або, навіть, у сотні разів. Це стосується як аукціонів з продажу, так і аукціонів з оренди. Наприклад, земельну ділянку під забудову пло-

щею 0,0050 га у м. Мостиська Львівської області виставили на аукціон зі стартовою ціною 13,5 тис. грн, а продали за 1 млн гривень.

...

Середня вартість оренди одного гектара сільськогосподарської землі становить приблизно 8 тисяч гривень на рік. Якщо припустити, що всі комунальні сільськогосподарські землі будуть передані в оренду, навіть, за середньою вартістю, яка складається на цей час – до місцевих бюджетів може надходити приблизно 70–80 мільярдів гривень щорічно.

Але є ще оренда і продаж несільськогосподарської землі, де вартість кожної сотки значно вище.

Більше успішних аукціонів – більше коштів до бюджету громади. На нові дороги, ремонт школи, закупівлю обладнання для амбулаторії, будівництво дитячого майданчика та інше.

Завдяки земельним аукціонам у Прозорро. Продажі формується збалансована система контролю над місцевими фінансами. Оскільки всі угоди укладаються і фіксуються у прозорій системі, мешканці громади можуть запитувати у представників влади, на які цілі витрачаються кошти» [3].

Таким чином, і в цьому випадку виявляємо вектор необмеженого розширення компетенцій громад (громадян), стимульованого ходом реформи.

Нарешті, при висвітленні кращих практик місцевого самоврядування, переходячи на мікрорівень, знаходимо серед прикладів: співробітництво громад району з метою створення спільного комунального підприємства «Шляхрембуд» (Вінківська районна рада Хмельницької області); реконструкцію дитячого садка спільними зусиллями трьох громад (Семенівська міська рада Чернігівської області); співробітництво громад в організації місцевої пожежної охорони (Новоборівська селищна рада Володарсько-Волинського району Житомирської області та ін.) [4].

Очевидно при цьому, громадянин і громада як актори можуть знаходитися на перетині усіх трьох рівнів здійснення реформ та розширення компетенцій. Артикулюючи цей зріз, ми скористаємося евристичним ходом, запропонованим щодо британського курсу реформ [5], у межах якого кожен, у тому числі самотній, член суспільства розглядався як окреме домогосподарство (відповідно, чарунка суспільства). В цьому плані невідчужуваних начал громадського життя ми інтерпретуємо фігуру окремо взятого громадянина як граничний випадок самоврядної громади (приміром, як представника окремого хутору або сквоту).

Тепер, виявивши цю «клітину» розв'язання проблеми, можемо перейти до чинників, що в умовах нових викликів, які постали перед Україною, вміщують питання спроможності держави та місцевого самоврядування, у їх нерозривності, у горизонт необмеженого розвитку.

Насамперед, вкажемо на чинник *глокалізму*: так, масштаби переміщення людності в ході розгортання російсько-української війни сягнули порядків, що виходять за межі раніше напрацьованих рішень, унеможливаючи реалістичний обрахунок сценаріїв, які частково укорінені в майбутньому устрої повоєнного світу, що наразі годі передбачити. Готовність «колективного Заходу» надавати підтримку українському опору, як і брати участь в післявоєнному відновленні країни (програми «ленд-лізу» і «плану Маршалу» відсилають до глобального переустрою світу за підсумками Другої світової), дозволяє зупинитися на констатації відкритого горизонту «українського дива».

По-друге, має бути взятий до уваги чинник політичного *руху* (в плані інституційної пам'яті або path dependence покликаємося на прецеденти 2004 і 2013–2014 рр., до яких долучилися 15–20% дорослого населення, наслідком післядії яких стала поява нової протоеліти, стійких лідерів рейтингів суспільної довіри: волонтерів, ЗСУ, Церкви). У цьому сенсі, рух як емерджентний актор, що має наслідком своєї післядії новий етос громади, може бути трактований як особлива політія (polity), що в рамках цілого українського демократичного транзиту забезпечує зв'язок policies і politics.

Окремо тут слід згадати такий важливий аспект, як *харизма* (один з чинників легітиматії, за Вебером). Нові «зірки» української політичної сцени: С. Гайдай, В. Кім та ін. представляють лице модерної України, що її майбутні контури можемо лише вгадувати.

Нарешті, третім постає чинник *травми модернізації*, до якого вітчизняне суспільствознавство лише підступається (звернемо між іншим увагу

на кореляцію трьох Майданів з артикулюванням згаданих травм: Чорнобилю, Голодомору, «ленінопаду»). Складність полягає тут ще в тому, що практика опрацювання подібного травматичного досвіду потребує зусиль цілих генерацій «органічної інтелігенції» (за Грамші): праця Т. Гундорової [6] засвідчує необхідність створення цілої «післячорнобильської бібліотеки», одним з необхідних складників якої виступає момент іронії. І тут-таки треба звернути увагу, що не опанований досвід справляє руйнівний вплив на суспільство: саме цим великою мірою можна пояснити розходження траєкторій українського та російського транзиту, аж до теперішнього переходу конфлікту у воєнну фазу.

Отже, у підсумку ми виявляємо українську громаду в горизонті щоденного дорослішання, що приводить на пам'ять: демократія – лад, розрахований на звичайних людей, здатних на незвичайне.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Звернувшись у нашому дослідженні до проблеми спроможності держави в аспекті її нерозривності з інститутом місцевого самоврядування, ми виявили ключовий їх зв'язок у неперервному зростанні компетенцій громад, граничним випадком якої може виступати окремий громадянин. «Клітинка», що перебуває на перетині макро-, мезо- та мікрорівнів цього процесу, відкриває горизонт необмеженого росту компетенцій акторів, визначений параметрами глокалізму, політичного руху і травми модернізації. Додаткового розкриття потребує у подальшому ефект «естафети генерацій» і його роль у здійсненні демократичного переходу, вплив загальнонаціональних рухів 2004 і 2013–2014 років на зміни ідентичності акторів, формування їхніх внутрішніх наративів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Джафаров Р.Ф. Концептуалізація дефініції «правовий статус депутата місцевої ради» у контексті децентралізації публічного управління та адміністрування в Україні». *Науковий часопис Академії національної безпеки*. 2018. № 3–4. С. 73–87.
2. Оцінка ефективності місцевого самоврядування: як і навіщо. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12893>
3. Шпак Ю. Земельні торги – джерело доходу для громади. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/12/22/680908>
4. Збірка практик – переможців конкурсу «Кращі практики місцевого самоврядування» 2015 року. Київ: К. І. С., 2016. 64 с.
5. Великобританія: епоха реформ. Москва: Весь мир, 2007. 533 с.
6. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. Київ: Критика, 2005. 263 с.

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ІНСТРУМЕНТ МОБІЛІЗАЦІЇ ПРОТЕСТНИХ РУХІВ В УКРАЇНІ

SOCIAL MEDIA AS A TOOL FOR MOBILISING PROTEST MOVEMENTS IN UKRAINE

Яковлєв С.Ю.,

магістр політичних наук

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті автор аналізує теоретичні та прикладні аспекти функціонування соціальних мереж як одного з елементів сучасної політичної комунікації. Автор розглядає соціальні мережі в рамках політичної комунікації та політичної участі, як інструмент інтернет-мобілізації, який здатний впливати на ключові процеси політичної системи, зокрема протестні рухи. У праці визначено ряд особливостей мобілізації учасників політичного протесту. Визначено особливості політичної участі, зокрема протестної. Визначено фактори, які впливають на участь громадян у політичному протесті в умовах розвитку та поширення соціальних мереж. Автором виокремлено відмінності впливу інтернету на явище політичного протесту відносно до попередніх соціальних рухів. Визначено особливості соціальних мереж як інструменту соціальної мобілізації. На прикладі «Революції гідності» продемонстровано можливості соціальних мереж як технології мобілізації, зокрема як засобу висвітлення та фіксації інформації, комунікації, кооперації, консолідації, координації та вирішення інших практичних задач, пов'язаних із функціонуванням протесту. Автором виділено особливості політичного протесту в умовах демократичних та авторитарних режимів, а також визначено особливості протестних рухів в Україні в умовах «гібридного режиму». Виокремлено функції соціальних мереж: мобілізаційно-координуючу і комунікативну, та встановлено, яким чином даний інструмент виступає засобом консолідації ресурсів. Дане дослідження використовує методологію, яка у своїй основі включає дискурс-аналіз англійських джерел, оскільки на сьогодні в Україні цей феномен характеризується слабкістю теоретичної та практичної бази дослідження. Також якісна перспектива була спрямована на виявлення можливих взаємозв'язків, пояснення причин, наслідків та опис інтернет-мобілізації протестних рухів в Україні.

Ключові слова: соціальні мережі, політична участь, політичні комунікації, інтернет-мобілізація, протестні рухи.

The author analyses the theoretical and applied aspects of social media as one of the elements of contemporary political communication. The author examines social media in political communication and political participation as a tool of internet-mobilisation, capable of influencing key processes of the political system, in particular protest movements. The work presents an applied vision of the specifics of mobilisation of political protest participants. The features of political participation, including protest participation, are highlighted. Factors influencing citizens' participation in political protest in the context of the development and proliferation of social media were identified. The author has highlighted the differences in the influence of the internet on the phenomenon of political protest in relation to previous social movements. Features of social media as a tool for social mobilisation were identified. The case of the "Revolution of Dignity" demonstrates the potential of social media as a mobilisation technology in particular as a means of reporting and recording information, communication, co-operation, consolidation, co-ordination and other practical tasks related to the functioning of protest. The author highlights the specificities of political protest under democratic and authoritarian regimes and identifies the specificities of protest movements in Ukraine under a "hybrid regime". The functions of social media are highlighted: mobilization-coordinating and communicative, and the way this tool acts as a means of resource consolidation is established. This research uses a methodology that includes discourse-analysis of English-language sources, as today in Ukraine this phenomenon is characterized by weak theoretical and practical research base. The qualitative perspective is also aimed at identifying possible interconnections, explaining the causes, consequences and describing the internet mobilisation of protest movements in Ukraine.

Key words: social networks, political participation, political communications, Internet mobilization, protest movements.

Постановка проблеми. В останні роки ми активно спостерігаємо збільшення політичної ролі інтернет-комунікацій. Соціальні мережі перестали бути лише засобом комунікації, їх можна по праву назвати найбільш правдоподібною, практично реалізованою моделлю соціуму. Ці соціальні групи просторово не обмежені, абсолютно добровільні, в них переважають горизонтальні зв'язки, що конкурують з принципом вертикально-ієрархічних структур підпорядкування. Це створює унікальні з точки зору протестної соціальної комунікації можливості. У соціальних мережах відбувається так звана інтернет-мобілізація, яка

має прямий вплив на політичний процес країн Західної Європи, авторитарні режими на Сході чи протестні рухи в Україні. Одним із значущих соціально-політичних трендів в сучасному світі є посилення радикальних протестних настроїв, акумулювання яких все частіше відбувається в соціальних мережах. Використовуючи дискурс-аналіз та ґрунтуючись на емпіричних даних зарубіжних досліджень. Автором робиться висновок про те, що соціальні мережі під час протестних рухів переростають в цілу екосистему, яка стала важливим інструментом комунікації та значно спрощувала поставлені задачі.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Серед вітчизняних вчених умови мобілізації протестного потенціалу зустрічаються в працях: Ю. Мацієвського, Т. Кремень, В. Ковалко, здебільшого в їх працях досліджуються протестні рухи в Україні крізь призму західних теорій. Аналіз теоретичних аспектів політичного протесту зустрічається в працях С. Дмитренко, Т. Воробйова, О. Бондаренко, О. Ямельницький.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Соціальні мережі досліджуються крізь призму багатофункціонального комунікативно-інформаційного механізму, що має значні відмінності від традиційних, звичних для нас медіа, зокрема крізь призму політичної мобілізації та політичної участі.

Формулювання цілей статті. Розглянути соціальні мережі як інструмент мобілізації протестних рухів в Україні та визначити роль соціальних мереж у становленні сучасної політичної системи України.

Виклад основного матеріалу: В наш час інтернет почав відігравати величезну роль у житті майже кожної людини. Він необхідний не лише для роботи, навчання чи розваг, але і для оплати безліч послуг, за допомогою якого люди економлять масу часу. Велика відповідальність лягає на інформативну роль інтернету. З його допомогою люди з легкістю дізнаються багато нового та знаходяться в курсі останніх подій. Але перше місце все частіше відводиться саме комунікативній ролі інтернету. І не має значення, будь то електронна пошта, чати або спілкування в соціальних мережах. Інтернет дає можливість комунікувати між людьми з різних куточків світу. Тепер кожен може підтримувати постійний зв'язок зі своїми рідними чи друзями незалежно від свого місця розташування.

Сучасні інформаційні технології виступають рушійною силою процесу радикальної зміни типів стратегії поведінки. Змінюються такі базові категорії будь-якої культури, як простір, час, знання. Нова реальність принципово трансформує характеристики комунікації в сучасному суспільстві – обсяг, якість і швидкість поширення інформаційних потоків, а також впливає на політичну комунікацію, систему освіти, сімейні та інші соціальні зв'язки і функціонування соціальних інститутів в цілому. Мабуть, найбільш яскравим явищем сучасного світу стають віртуальні соціальні мережі. У них залучені мільйони людей. Мережі становлять нову соціальну морфологію наших суспільств, а ключові соціальні структури і діяльність їх членів організовані навколо мереж електронних комунікацій. За деякими даними, сумарна залученість людей в соціальні мережі по всьому світу сягає чверті населення Землі.

Соціологи та політологи прийшли до висновків, що не існує дихотомії інституційної та неінститу-

ційної політики. Політичний протест відбувається в різних контекстах, включаючи організацію політичних рухів, альтернативні інститути та взаємодію в середині інститутів. Політика трансформується через процес змін у політичному потоці, на все це впливає індивідуальний та організаційний політичний протест. Соціальні мережі вирішують, перш за все, проблеми комунікації учасників, самозабезпечення та мобілізації. Саме тому дана тематика досліджується в межах політичної комунікації та політичної участі.

В багатьох дослідженнях виокремлюються фактори, які впливають на участь людей в політичному протесті. Перш за все люди активно протестують проти держави, оскільки саме вона, на думку протестуючих, порушує їх права, загрожує життю чи матеріальним благам [1]. Також, дослідження доводять, що в останні роки люди відходять від традиційної політичної участі, а протести частіше відбуваються на базі конкретної проблеми [5]. Люди, які одночасно є інсайдерами та аутсайдерами, часто ініціюють зміни, а розрізнені групи, які не мають спільної системи переконань, іноді організовуються навколо проблеми. Соціальні мережі ж змінили традиційні мобілізаційні структури: тепер по-іншому набирають членів руху, по-іншому відбувається комунікація та взаємодія між членами протесту. Вони підвищили швидкість та інтерактивність спілкування, і таким чином змінили ядро політичного протесту. Віртуальний протест має прямий вплив на інституційну політику, що буде підтримуватись і традиційними ЗМІ.

Соціальні медіа служать певним тактичним інструментом, а також мають емоційну складову, оскільки в мережі простіше розвиватись ідентичності та обмінюватись емоціями. Використання соціальних медіа унеможливило відділення спілкування від організації, оскільки люди мобілізуються як у віртуальному, так і у фізичному просторі. Така соціальна мережа як "Facebook" може створити почуття солідарності, що дозволяє людям відчувати обурення, гнів чи розчарування.

Ще однією перевагою соціальних мереж як інструменту інтернет-мобілізації є широке коло підписників на наших сторінках – люди, які мають більше ресурсів, як правило, відчують більшу ефективність та більше шансів мобілізуватися. Оновлюючи новини про протест в соціальних мережах, та отримуючи повідомлення від протестуючих, ти відчуваєш себе учасником великої системи. Адже страх утримує різні соціальні класи від протестування, таким чином держава здатна придушити їх з більшим успіхом.

На мою думку, інтернет має відмінний вплив на політичний протест який суттєво відрізняється від попередніх соціальних рухів. Насамперед, він знижує витрати на протест, а саме час та гроші. Збільшується швидкість передачі інформації та

комунікації, а найголовніше – змінюється масштаб у якому відбувається мобілізація.

Розглядаючи Україну в межах таких політичних категорій як “інтернет-мобілізація” та “протестний рух”, одразу на думку спадає Революція гідності, яка почала зароджуватись в листопаді 2013 року, внаслідок кризи режиму Януковича. Прийнято вважати, що безстрокові протести на Майдані Незалежності почались з публікації посту Мустафи Найєма у “Facebook”. Аналізуючи перебіг подій на Майдані, стає зрозуміло, що ця революція повністю зародилась та виросла у соціальних мережах, адже лише в мережі «Вконтакті» на грудень 2013 року нараховувалось понад 900 спільнот, які були пов’язані перебігом подій на Майдані [7]. Згодом «Євромайдан» показав високі здібності соціальних мереж для вирішення задач мобілізації та комунікації протестуючих. На момент початку протестів в Україні найпопулярнішими мережами були “Facebook”, «Вконтакті» та “Twitter”. Головним засобом комунікації протестуючих в мережі “Facebook” була спільнота “ЄвроМайдан – EuroMaidan”, яка станом на грудень 2014 року налічувала близько 150 тисяч активних користувачів, опубліковано 2 тисячі повідомлень, які зібрали 50 тисяч коментарів та понад 1 мільйон лайків [7]. Згодом у користувачів мережі виник ще більший інтерес до подібних груп. На сторінці була наявна інформація про мобільні пункти обігріву, поради як уникати конфліктів з провокаторами та шаблони для друку допоміжних листівок. Також користувачі отримували інформацію про чергові збори протестуючих. Кожні 10-15 хвилин журналісти публікували інформацію про сутички з поліцією та способи дістатись до протестуючих. У групі розповсюджувався список ліків, що були потрібні пораненим у зіткненнях, і необхідні речі для волонтерів.

Слід зазначити, що офіційна група «Євромайдану» працювала одночасно в декількох напрямках:

- а) тілесні пошкодження, завдані силовими структурами;
- б) неправомірні затримання учасників мирних демонстрацій;
- в) захист учасників демонстрацій в разі порушення проти них адміністративного або кримінального впровадження;
- г) люди, які зникли безвісти;
- д) тиск на студентів з боку навчальних закладів;
- е) заборона проїзду на Майдан.

Важливу роль в мобілізації протестів зіграла функція мережі “Facebook” «Події». За допомогою неї можна було створити зустріч та запросити туди своїх друзів, як наприклад, це і зробив Арсеній Яценюк – на «Народне Віче» було запрошено 75 тисяч користувачів, 11 тисяч з яких відмітили що з’явилися на зустрічі [10]. Ще однією ціллю у мережі “Facebook” була координація і комуніка-

ція протестувальників з транспортом і без нього по Києву, регіонах України та навіть іншими країнами для доставлення революціонерів на Майдан. В повідомленнях спільноти було вказано кількість наявних місць, дату поїздки та контактну інформацію. Цю функцію взяла на себе спільнота «Доїхати на Майдан», яка набрала в загальній кількості 10 тисяч користувачів [8].

За період 2013-2014 років дослідники “Social Media and Political Participation” зафіксували 120 тисяч твітів, де згадувались протести у Києві. Також було зафіксовано, що 69% користувачів публікували повідомлення з України англійською мовою для поширення інформації та впливу на міжнародну спільноту [4].

Кажучи про інтернет-мобілізацію існує думка, що інтернет підриває авторитарне правління. Була здійснена серія досліджень Berkman Centre, які вивчали вплив інтернет-комунікацій на політичну активність в авторитарних режимах [3, с. 12]. В літературі існує чітке розмежування між протестами в умовах демократії та протестами в умовах авторитаризму. Демократія розглядається як система, в якій організація ненасильницького протесту та суспільні рухи є центральним елементом політики з метою висловлення альтернативної політичної позиції. В умовах авторитарного правління навпаки, завдання координації громадянського протесту суттєво важче. З точки зору використання ресурсів, основні проблеми полягають у тому, що, на відміну від еліт, пересічні громадяни в авторитарних режимах не контролюють зброю, персонал чи інші політичні ресурси.

Україна ж згідно з дослідженнями організації EIU, станом на 2018 рік має «гібридний режим» [9]. За своєю природою гібридні режими виникають на основі авторитарного внаслідок незавершеного демократичного переходу. Однак, на розчарування багатьох дослідників, вплив цифрових медіа на участь на індивідуальному рівні у західних демократіях залишається доволі низьким [2]. Крім того, навіть цей «слабкий» рівень політичної участі підтримується так званим соціальним капіталом, високим рівнем освіти та політичним інтересом. Якщо подивитись на політичну участь в країнах Західної Європи, то останні роки збільшується тенденція неучасті у виборах. Цьогорічні вибори до Європейського парламенту набрали вперше за 20 років явку близько 51%, на попередніх виборах вона склала 42.6% [6]. Раніше політологи були схильні до думки, що пересічний європеєць не бажає змінювати політичну систему, відтак і не вважає за потрібне йти на вибори. Сьогодні вже навіть говорять про кризу демократії та втрату довіри до парламентських партій.

На мою думку, в Україні навпаки спостерігається високий інтерес до політики саме через прагнення змінити політичну систему і підвищити

свій життєвий рівень. Прикладом цього слугують останні президентські та парламентські вибори, де вперше за всю історію незалежної України, правляча партія отримує меншість. Чинний президент України Володимир Зеленський став певною людиною-протестом, оскільки ця людина жодного дня не була залучена в політичні процеси країни. Розчарувавшись у колишній владі, в суспільство сформував запит на фігуру такого плану. Через такі соціальні мережі як Instagram та Facebook президент України Володимир Зеленський активізував найменш голосуючу аудиторію. За даними соціологічних центрів, у першому турі виборів за Володимира голосували люди віком від 18 до 40 років. Саме люди цього віку найменш цікавляться телебаченням, більше часу проводять в інтернеті, а соціальні мережі є для них вагомою частиною повсякденного життя.

Слід також зазначити той факт, що підрастає голосуюча аудиторія, яка народилась на початку 2000-х років, а їх спосіб мислення та отримання інформації майже повністю залежить від інтернету. Люди покоління Z виховувались та осмислювали себе вже в принципово іншій системі цінностей, де на першому місці стоїть реалізація себе як особистості і було б добре реалізуватися в країні де вони народились. Прикладом цього може стати протест студентів Київського національного університету імені Тараса Шевченка проти призначення Андрія Портнова на посаду професора кафедри конституційного права юридичного факультету. Сам протест зародився в соціальній мережі "Facebook" де було створено сторінку «Ні Портнову в КНУ» яка змобілізувала понад 300 студентів.

До соціальних медіа сьогодні можна віднести надзвичайно широкий спектр інтернет сервісів. Це і всілякі відеохостинги, яскравим прикладом яких виступає YouTube, різні тематичні форуми, інтернет-сайти традиційних ЗМІ, які сьогодні практично без винятку представлені в мережі. Але все ж найбільший інтерес дослідників привертають соціальні мережі, такі як Twitter та Facebook. Варто зазначити, що вони «окрім виконання функцій підтримки спілкування, обміну дум-

ками та отримання інформації їх членами, стають об'єктами і засобами інформаційного управління, ареною інформаційного протистояння. Таким чином, Інтернет і соціальні мережі можна вважати ефективним інструментом політики, де громадська думка формується багато в чому завдяки використанню просунутих інформаційних і комунікаційних технологій. Соціальні мережі представляють значний інтерес для дослідницької спільноти, а на думку деяких авторів, вони є пріоритетним об'єктом вивчення в комунікаційному просторі нових соціальних медіа.

Висновки. Підсумовуючи наведене вище, можна сказати, що використання нових інформаційних і комунікаційних технологій, пов'язаних з Інтернетом, проявляє сьогодні тенденції до все більшого розвитку по всьому світу. Як наслідок, вплив Інтернету і тих можливостей, які він надає користувачам, відчутно сьогодні практично у всіх соціальних і політичних процесах, що протікають в суспільстві. Пильний інтерес сучасних дослідників спрямований на ту роль, яку Інтернет і його сервіси відіграють при підготовці, організації та проведенні масових протестних акцій різного спрямування. У зв'язку з цим увагу дослідників притягнуто до різноманітних соціальних медіа, які являють собою, по суті, історично новий вид комунікації.

Сьогодні соціальні мережі відіграють особливу роль в становленні сучасної політичної системи України. На наших очах можна було спостерігати створення цілої екосистеми, яка стала важливим інструментом комунікації та значно спростила поставлені задачі. У випадку з Революцією гідності, соціальні мережі виконували мобілізаційно-координуючу і комунікативну функції та виступали засобом консолідації ресурсів. Не слід відкидати і психологічний вплив на опонента, адже вперше за історію незалежної України протести набули такого масштабу. Таким чином, соціальні мережі діяли в рамках єдиної системи інформаційних технологій, взаємодія яких і призвела до широкого розголосу та розвитку революційних подій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Baumer D.C., Van Horn C.E. Politics and Public Policy: Strategic Actors and Policy Domains, 4th ed. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc, 2014.
2. Bimber, B. A. and L. Copeland: Digital Media and Political Participation Over Time in the US : Contingency and Ubiquity. URL: <https://ecpr.eu/filestore/paperproposal/db466b6c-9c16-4491-b92a-32f1b0e80273.pdf> (Last accessed: 06.09.2019).
3. Chowdhury, M.: The role of the Internet in Burma's saffron revolution, Cambridge, Mass.: Berkman (Case Study 2008/8). URL: https://cyber.harvard.edu/sites/cyber.law.harvard.edu/files/Chowdhury_Role_of_the_Internet_in_Burmas_Saffron_Revolution.pdf_0.pdf (Last accessed: 07.09.2019).
4. How Ukrainian protesters are using Twitter and Facebook : веб-сайт. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2013/12/04/strategic-use-of-facebook-and-twitter-in-ukrainian-protests/> (дата звернення: 05.09.2019).
5. Hutter, S., and Kriesi, H.: "Movements of the left, movements of the right reconsidered", in The Future of Social Movement Research. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2013. 281–298.

6. Вибори до Європарламенту: явка була найвищою за 20 років : веб-сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-eu-parliament-elections/29964139.html> (дата звернення 05.09.2019).
7. Де можна дізнатися новини про Євромайдан: список спільнот в соціальних мережах : веб-сайт. URL: <https://ain.ua/2013/12/12/gde-mozhno-uznat-novosti-o-evromajdane-spisok-soobshhestv-v-socialnyx-setyah/> (дата звернення 07.09.2019).
8. Доїхати на Майдан : веб-сайт. URL: <https://www.facebook.com/helpgettomaidan> (дата звернення 6.09.2019).
9. Індекс демократії 2018 : веб-сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-democracy-index-2018-ukraine/29699392.html> (дата звернення 07.09.2019).
10. Народне віче за європейську Україну : веб-сайт. URL: <https://www.facebook.com/events/501502656623561> (дата звернення 05.09.2019).

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 327(73:729.1)"2015/2022"(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.30.22>

ПОЛІТИКА США ЩОДО КУБИ У 2015-2022 РОКАХ

US POLICY ON CUBA IN THE PERIOD BETWEEN 2015 AND 2022

Вакарчук К.В.,*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин**Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

У статті розглянуто політику США щодо Куби на сучасному етапі, починаючи з приходу до влади Б.Обами та відкриття американського посольства на Кубі. Проаналізовано основні підходи та зовнішньополітичні доктрини США щодо відновлення політичного діалогу та зняття санкцій з Куби. Виявлено основні особливості у відмінностях між політикою США щодо Куби між адміністраціями Д.Трампа та Дж.Байдена. Доведено що трансформаційні процеси, зміни до конституції, введення посади президента, економічні та соціальні реформи, виявились недостатніми для повноцінного зняття ембарго з Куби. Підкреслено, що всі вжиті кроки в налагодженні відносин між Кубою і США не були заклик до припинення ембарго, а навпаки було призначено як «стимул» до змін на Кубі. Просування ідеї рівноправного партнерства Б.Обами було замінено на більш жорстку Д. Трампом. Було призупинено всі надбання попереднього уряду, всі зусилля виявились марними, особливо після ведення нових санкцій, включаючи обмеження операцій з компаніями, які контролюються кубинськими військовими. Нові економічні санкції, які припали в самий розпал пандемії спровокували глибоку економічну кризу на Кубі. Наступний президент США, Джо Байден, дав зрозуміти, що він повернеться до політики Обами, однак акцентуючи увагу, що процес нормалізації відносин між Кубою і США настане не скоро. Доведено у роботі, що нормалізація відносин між США і Кубою можлива тільки після докладання зусиль сторін в однаковій рівній мірі, тоді зможе сприяти процесу відновлення співпраці, як рівноправних партнерів. Для цього сторонам треба виробити комплексний план, який буде містити основні узгоджені вимоги сторін, методи вирішення проблем і певні терміни для виконання всіх вимог. Безумовно не варто очікувати, що процес нормалізації відносин станеться найближчим часом. Як мінімум цьому процесу перешкоджатимуть нестійкі позиції американо-кубинського лобі, яке дуже впливає на внутрішню політику США. Але слід зауважити, що останнім часом з'являється все більше прихильників відновлення відносин з Кубою, які спровоковані розчаруванням в ембарго.

Ключові слова: санкції, ембарго, зовнішня політика, кубинська відлига, американо-кубинські відносини.

The article considers the US policy towards Cuba at the current stage, starting with the coming to power of B. Obama and the opening of the American embassy in Cuba. The main approaches and foreign policy doctrines of the USA are analyzing regarding the restoration of political dialogue and the lifting of sanctions against Cuba. The main features of the differences between the US policy towards Cuba between the administrations of D. Trump and J. Biden have been revealed. It has been proven that the transformational processes, changes to the constitution, the introduction of the post of president, economic and social reforms, proved to be insufficient for the complete lifting of the embargo from Cuba. It is emphasized that all the steps taken to improve relations between Cuba and the USA were not a call to end the embargo, but on the contrary were intended as a "stimulus" for changes in Cuba.

The promotion of the idea of an equal partnership by B. Obama was replaced by D. Trump. All assets from the previous government were frozen, an effort that proved futile, especially after new sanctions were imposed, including restrictions on operations with companies controlled by the Cuban military. The new economic sanctions, which came at the height of the pandemic, provoked a deep economic crisis in Cuba. The next US president, Joe Biden, has made it clear that he will return to Obama's policy, however, stressing that the process of normalizing relations between Cuba and the US will not come soon. It is proven in the work that the normalization of relations between the USA and Cuba is possible only after the efforts of the parties are equal, then it will be able to contribute to the process of restoring cooperation as equal partners. For this, the parties need to develop a comprehensive plan, which will contain the main agreed requirements of the parties, methods of solving problems and certain deadlines for the fulfillment of all requirements. It is certainly not worth expecting that the process of normalization of relations will happen in the near future. At the very least, this process will be hindered by the unstable positions of the American-Cuban lobby, which greatly influences the domestic policy of the United States. But it should be noted that recently there are more supporters of restoring relations with Cuba, who are provoked by disappointment in the embargo.

Key words: sanctions, embargo, foreign policy, Cuban thaw, US-Cuban relations.

Постановка проблеми. На початку XXI ст. в американо-кубинських відносинах настає новий етап, який характеризується більш високим ступенем розуміння зміни та пошуку нової моделі взаємодії між двома країнами. Трансформація багатьох сфер життя та зміна політичних режимів, суб'єктивізація зовнішньої політики багатьох країн Латинської Америки змінила і відносини США з регіоном. Історично сформовані позиції антагонізму стали застарілими та невідповідним сучасним реаліям та викликам сьогодення. Після приходу до влади нового президента Мішеля Діаса Канеля на Кубі почався новий період життя країни. Однак, не дивлячись на значні проведені конституційні, економічні, політичні реформи, для Куби ще залишається довгий шлях до пошуків порозуміння та імплементації низки законодавчих актів для позбавлення ембарго. Важливим фактом впровадження антисанкційних заходів є повна підтримка Кубою росії, небажання розібратись в реальних намірах кремля, лише посилить та відібере на довгий час вихід Куби на міжнародну арену у ролі самостійного суб'єкту міжнародних відносин.

Формування цілей статті. Метою даного наукового дослідження – є еволюція політики США щодо Куби у 2015–2022 роках. Для досягнення поставлених цілей потрібно визначити основні завдання, а саме проаналізувати початок переговорного процесу з адміністрацією Б. Обами та їх завершення при адміністрації Д. Трампа; розглянути можливості повернення до нормалізації відносин при адміністрації Д. Байдена; зробити порівняльний аналіз реалізованої політики адміністраціями США та визначити основні схожі тенденції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд даної тематики представлений рядом робіт західної та вітчизняної політичної думки. Так, в статтях А. Баделли, автор характеризує зовнішню політику США переслідуванням давно застарілих цілей без будь-якого послідовного розвитку і проводить аналіз провалу політики щодо реформ на Кубі. Варто згадати роботи провідного спеціаліста в області міжнародної підтримки демократії і прав людини Т. Карозерса, в яких він аналізує підхід до політики просування демократії Барака Обами і Дональда Трампа. Особливу цінність представляє запропонована автором оцінка ефективності політики адміністрацій США. Провідними роботами в написанні даного дослідження займають статті професора державного управління і фахівця з латиноамериканської політики і зовнішньої політики США щодо Латинської Америки – У. ЛеоГранде. Варто відзначити, що автор в своїх роботах дотримується об'єктивної точки зору в розгляді та аналізі змін в кубино-американських відносинах.

Серед українських авторів можна виділити, статтю Н. Пасічник, яка зосереджена на вивченні

та аналізі політики Б. Обами, акцентуючи на якісній зрушенні у американо-кубинських відносинах. Роботи українських дослідниць Вакарчук К., Тараненко А. надала змогу визначити основні тенденції зовнішньополітичних векторів Д. Трампа та Дж. Байдена, підкреслюючи формування їх курсу в контексті передвиборчих програм.

Виклад основного матеріалу. У 2009 р. після приходу до влади Б.Обами, його політика базувалася на використанні менш «агресивної» зовнішньої політики, сприянню нової парадигми в просуванні демократії, яка була менш скомпрометована ліберально-демократичною і неоліберальною моделями і була більш «стійкою» [8]. Обама зробив значні зусилля щодо покращення дипломатичної взаємодії США з різними недемократичними урядами, в тому числі і з Кубою.

У перші дні свого президентства, а саме 22 січня 2009 р., Барак Обама наказав негайно почати роботу забезпечення належного розміщення осіб, які утримуються під вартою Міністерством оборони на військово-морській базі Гуантанамо та припинити роботу системи військових комісій адміністрації Буша по судовому переслідуванню затриманих, та підписав закон про послаблення обмежень і правил на поїздки та грошові перекази на острів для американців кубинського походження. З чого випливає, що США були дійсно зацікавлені відновити відносини з Кубою, а також переглянути і пом'якшити деякі положення економічної блокади, закріплені в Законі Хелмса-Бертон 1996 р., які гальмують взаємовигідне співробітництво між країнами. Дані рішення уряду США підтвердили надію кубинського лідера Рауля Кастро, що Б. Обама змінить загальну ворожу політику США, яка триває вже протягом півстоліття – з моменту проголошення революції на Кубі. А до цих подій, ще 3 січня 2009 р. Рауль Кастро заявив по державному телебаченню, що готовий почати переговори з урядом США в будь-який час, проте без посередників і напряму, як це робилося дотепер.

На п'ятому саміті Америк 2009 р. Сполучені Штати в черговий раз підтвердили, що прагнуть до нового діалогу з Кубою і подолання недовіри. Куба не була запрошена оскільки не є членом Організації Американських Держав. Також, Держсекретар США Хіларі Клінтон визнала, що політика США стосовно Куби під час президенства Буша була провальною. Заяви американських політиків знайшли позитивний відгук на Кубі і Кастро в лічені години відреагував на зміни в політиці Обами, виступивши з відкритою пропозицією про переговори, заявивши, що готовий обговорювати «права людини, свободу преси, політичних в'язнів – все» [13].

У цей момент важливим було не тільки зберегти досягнутий прогрес в поліпшенні відносин між сторонами, а й поглибити і форсувати пере-

говори про відновлення офіційних відносин між США і Кубою. Так, як країни не мали дипломатичних представництв для обговорення даних питань, переговори стали ініціюватися за участю Ватикану та Канади. Папа Франциск написав особисті листи президенту Обамі і президенту Куби Раулю Кастро, закликаючи до обміну полоненими і відновлення дипломатичних відносин. Участь Папи Франциска після його зустрічі з президентом США в березні 2014 р. дало можливість відкрити більше каналів зв'язку.

Процес переговорів почався в червні 2013 р., який тривав 18 місяців, при цьому більшість засідань проводилося в Канаді, завершився 17 грудня 2014 р., коли президент Барак Обама і президент Рауль Кастро оголосили одночасно, що вони досягли угоди про початок нормалізації відносин між Сполученими Штатами і Кубою. Ця історична подія сколихнула міжнародну спільноту, довівши, що обидві країни можуть поступово відходити від піввікової ворожості, щоб відкрити те, що Обама назвав «ною главою» в їх відносинах [11].

Однак найбільшою перешкодою на шляху до повної нормалізації відносин став Конгрес. Найбільші противники відновлення відносин між США і Кубою були республіканці, які звинувачували Обаму в заспокоєнні «ворогів» Америки і не допустять прийняття поступок по відношенню до Куби. Опитування Associated Press у 2014 р. показало, що 71% американців підтримали відновлення дипломатичних відносин з Кубою і 58% підтримали політику Обами щодо Куби в цілому. Його підтримали навіть більшість кубинських американців [11].

Найбільш нагальними стали питання виключення Куби зі списку країн, які спонсують тероризм; просування прав і свобод людини і демократії на Кубі; міграційна політика США, що регламентується поправкою 1995 р. до Закону про регулювання 1966 р. Однак, 19 грудня 2014 р. на прес-конференції у Вашингтоні глава кубинської делегації Хосефіна Відаль заявила, що виключення зі списку країн спонсорів тероризму, не є попередньою умовою для відновлення зв'язків, однак не виключало, що це «дуже важливе питання» для Гавани, наполягаючи на цьому як публічно, так і в приватному порядку. А в приватному порядку список країн терористів дійсно міг бути згаданий, як попередня умова для відновлення роботи посольств: «Було б дуже легко відновити дипломатичні відносини, – сказав представник Держдепартаменту на брифінгу з журналістами, – якби вони не пов'язали ці дві речі» [16].

29 травня 2015 р. Куба була виключена зі списку держав, які спонсують тероризм, що було одним з найважливіших кроків на шляху набуття довіри між сторонами для подальшого ефективного і плідного партнерства. І вже 20 липня 2015 р. Сполучені

Штати і Куба офіційно відновили дипломатичні відносини, відкрили свої посольства, де раніше розміщувалися Секції інтересів США і Куби.

Таким чином, зближення Куби і США за президентства Обами стало важливою історичною подією, адже це вперше за 50 років напружених відносин обидві сторони змогли досягти компромісних рішень, завдяки більш гнучкому підходу до переговорів Барака Обами і позитивно налаштованому Раулю Кастро, який розумів необхідність відновлення відносин для вирішення внутрішньополітичних і економічних проблем на Кубі.

Однак з наближенням виборів в США в 2016 році все гостріше поставало питання про подальші взаємини з Кубою, так як кандидати в президенти-республіканці критикували політику Обами по відношенню до Куби. Президент Дональд Трамп, який переміг на виборах у 2016 р., оприлюднив нову політику щодо Куби, запроваджуючи нові санкції. Так, 16 червня 2017 р. Трамп опублікував меморандум про національну безпеку про посилення політики Сполучених Штатів щодо Куби, включаючи обмеження операцій з компаніями, які контролюються кубинськими військовими.

Уряд Куби був дуже розчарований рішенням Трампа посилити санкції, однак підтвердив свою готовність продовжувати шанувати, і підтримувати діалог співпраці з питань, що становлять взаємний інтерес, і подальше ведення переговорів, стверджуючи, що Куба не піде на поступки своїм суверенітетом і незалежністю. На засіданні Національної асамблеї Куби 14 липня 2017 р. Рауль Кастро розкритикував нову політику адміністрації Трампа щодо Куби, як відступ від двосторонніх відносин, але повторив, що продовжить двосторонній діалог та співпрацю з питань, що становлять спільний інтерес з урядом США.

Відносини ще більш загострились, коли США підняли інцидент 2016 р. та почали стверджувати, що з кінця 2016 р. 26 людей, які працювали або були пов'язані з посольством у Гавані, постраждали від різних проблем через «звуковий напад». Але відсутність фактів у адміністрації США, доводила скомпрометованість даних подій та остаточно пошкоджувала відносини між США та Кубою, яка заперечувала, що стоїть за будь-якими діями проти іноземних дипломатів. Куба не заперечувала, що 24 американські дипломати та п'ятеро канадців отримали поранення, але виключила, що це було спричинено акустичною зброєю, як випустили американські чиновники («Ataque sónico», 2018). Влада Куби провела власне розслідування і запевнила, що розслідування показало «відсутність доказів, що свідчили про наявність передбачуваних акустичних атак» [5].

Трамп також змінив політику США щодо Куби з приводу самої неоднозначної частини кубинського економічного ембарго, а саме стосовно

III розділу Закону Хелмса-Бергена, дозволивши кубинським американцям, чие майно було захоплено під час революції на острові, подавати позов не тільки проти кубинського уряду, але й іноземних компаній, що працюють з цим майном. Якщо, з самого початку дії Закону Лібертад 1996 р. III розділ призупинявся усіма президентами, починаючи з Білла Клінтона до Барака Обами, посиляючись на національні інтереси країни, то Дональд Трамп був більш рішуче налаштований застосувати цей розділ. Від цього моменту, наприклад, колишні власники кубинських нікелевих шахт можуть вимагати відшкодування збитків у канадської Sheritt International Corporation, яка інвестувала в кубинську галузь видобутку нікелю. Згідно з аналізом Державного департаменту повне впровадження Розділу III могло заповнити федеральні суди США близько 200 000 позовів [12].

Не можна відкидати і той факт, що політика Д. Трампа порадувала критиків Куби, які виправдовували застосуванням ним більш жорстокої сили, вказуючи на постійне порушення прав людини кубинським режимом. Але, якщо говорити зі сторони політичних реформ, то завдяки Конституції, яка була схвалена Національною Асамблеєю Куби 22 грудня 2018 р. та прийнята 24 лютого 2019 р. після загальнодержавного референдуму, можна було говорити, що кубинський уряд мав наміри змінювати й більш дискусійні аспекти внутрішньої політики.

Апогеєм антагонізму між США і Кубою стало включення Держсекретарем США М. Помпео Куби до щорічного списку країн, сертифікованих як такі, що не повністю співпрацюють з антитерористичними зусиллями США у травні 2020 року. За думкою міністра закордонних справ Куби Бруно Родрігеса, це був політичний маневр «щоб задобрити антикубинську меншину у Флориді». Помпео ж обґрунтував цей крок звинуваченням Гавани у «неодноразовому наданні підтримки актам міжнародного тероризму в наданні безпечної гавані терористам». Помпео також стверджував, що Куба брала участь у «ряді злочинних дій у всьому регіоні», підкреслюючи свою підтримку авторитарного лідера Венесуели Ніколаса Мадуро, якого Трамп безуспішно намагався скинути [14].

За кілька днів до закінчення терміну президентства Д. Трампа, Куба офіційно була включена в список країн, які спонсують тероризм, що значно ускладнювало відновлення відносин з майбутньою адміністрацією США. Відтепер, Куба стояла поряд з такими країнами, як Північна Корея, Іран і Сирія з 12 січня 2021 року. Країни, які включаються до цього списку, потрапляють під чотири основні категорії санкцій, котрі включають: обмеження на іноземну допомогу США; заборона на оборонний експорт та продаж; певний контроль за експортом товарів подвійного використання; та

різні фінансові, міграційні та інші обмеження. Здебільшого це стосується політики міграції, грошових переказів, співпраця за трафіком торгівлі наркотиків і людьми в регіоні Латинської Америки.

По суті, це був відкат у покращенні американо-кубинських відносин. Куба залишалась зацікавленою у відновленні переговорів з урядом США, тому що 2020 рік став найбільш катастрофічним для кубинської економіки. Економічна, комерційна та фінансова блокади спричинила величезні збитки, а посиленні санкції і обмеження, введені Трампом, спричинили проблеми у критично важливому туристичному секторі, які були ще більш посилені впливом пандемії COVID-19 та привели до повноцінної рецесії [10].

Представляючи нову стратегію національної безпеки, президент Джо Байден випустив Тимчасову стратегічну орієнтацію, де він рішуче висловлювався щодо повернення до процесу просування демократії, як єдиного інструменту забезпечення безпеки та миру, насамперед співпрацюючи з демократичними партнерами. Отже, створення стійкої основи для американо-кубинських відносин також буде залежати від того, наскільки Гавана зробить для захисту прав людини і відкриття простору для політичного інакомислення. Тому що Байден зацікавлений у тому, щоб зробити права людини основою зовнішньої політики США. За відсутності прогресу на цих напрямках політика США буде, як і раніше вразлива для тиску з боку жорстких голосів серед американських кубинських виборців у Флориді, які відіграють величезну роль в політиці американського президента. Але все ж є підстави очікувати, що президент Джо Байден спробує повернутися до процесу нормалізації доби Обами з Кубою, якому він сприяв як віце-президент, звісно ж при умові, що на Кубі дійсно будуть демократичні зворушення.

Таким чином, одним з керівних принципів політики щодо Куби Дж.Байдена буде підтримка демократії і прав людини. Радники Байдена раніше пропонували йому почати з ослаблення грошових переказів від кубинських американців і ослаблення обмежень на сімейні поїздки. Але Білий дім дав зрозуміти, що такі кроки можуть не відбутися найближчим часом. Однак прес-секретар Білого дому Дженніфер Псакі заявляла що буде піддано ретельному аналізу ряд політичних рішень, прийнятих адміністрацією Трампа, включаючи рішення оголосити Кубу державою, що підтримує тероризм [15].

Відносно міграційної політики Байден вирішив продовжити дію національної надзвичайної ситуації щодо Куби, яку також продовжував Обама в 2016 році, і Управління з надзвичайних ситуацій, що стосується регулювання стоянки і руху суден. Як і раніше, для США, існує необхідність продовження цієї надзвичайної ситуації, яка пов'язана з несанкціонованим заходом

будь-якого судна, зареєстрованого в Сполучених Штатах, в територіальні води Куби. Так як, це не тільки завдає шкоди зовнішній політиці США, він покликаний забезпечити безпечну, впорядковану і законну міграцію, а й може дестабілізувати обстановку в регіоні. Відтік кубинських громадян може поставити під загрозу безпеку США і найближчих сусідів. Тому згідно з цим указом, секретар президента США може встановлювати правила і положення, що регулюють стоянку і рух будь-якого судна, іноземного або місцевого, в територіальних водах Сполучених Штатів, які можуть бути використані для рейсу в територіальні води Куби, і може створити небезпечні умови для пересування осіб, які емігрують насамперед без офіційних документів.

В такому випадку, кубинці позбавляються можливості скористатися переліком умов для міграції, які викладені в новому запропонованому законі Байдена про модернізацію імміграційної системи, який був направлений до Конгресу 20 січня 2021 року. Законопроект надає багатообіцяючі перспективи отримання громадянства для осіб без документів, на тимчасовий правовий статус з можливістю подачі заяви на отримання грін-карти через п'ять років, якщо вони пройдуть перевірку на наявність кримінальних правопорушень і національної безпеки і сплатять податки. Але, як стало очевидно, Куба не буде однією з країн на яку поширюватиметься даний законопроект.

Д. Байден доки не має чіткого бачення врегулювання дискусійних питань, які стосуються грошових переказів та комерційних рейсів між США та Кубою. За часів Обами грошові перекази та подорожі США сприяли розширенню молодого приватного сектора Куби, даючи громадянам стартовий капітал та клієнтуру. Але радник Байдена, який розмовляв з Reuters, додав, що, хоча президент, який приходить, хоче «розширити можливості» кубинського народу, «ми не можемо повернути годинник на січень 2017 року» [6]. Не дивлячись на те, що є підстави вважати, що будуть активізовані переговори Д. Байденом, кубинський уряд та кубинська спільнота не впевнені, якими будуть основні вимоги та критерії щодо подолання політичного бар'єру між країнами.

Взаємна недовіра між Вашингтоном і Гаваною, а також жорсткі настрої серед кубинсько-американського співтовариства, ймовірно, загальмують швидке зближення. Тому, Байдену треба шукати поступовий підхід до взаємодії з Кубою, починаючи з заходів, які покращують економічне благополуччя кубинців, це насамперед: дозвіл комерційних рейсів, що прямують на Кубу та зняття обмежень на грошові перекази. Однак, кубинський уряд також має відіграти свою роль у поліпшенні відносин та виконати основні вимоги імплементації демократичних ідей.

Адміністрація Д. Трампа невпинно «обнуляла» ухвалені за часів президентства Б. Обами домовленості між Гаваною і Вашингтоном та обмежувала дію економічних двосторонніх зв'язків. Дж. Байден, коли став президентом, зазначав, що він не проти знову відновлювати і покращувати дипломатичну взаємодію з Кубою. Як він зазначив, дипломатична взаємодія з Кубою була одним з найуспішніших напрямків у діяльності адміністрації Б. Обами. І оскільки Д. Трамп перекрив його майже повністю, то відновлення сьогодні такого напрямку дипломатичної співпраці є необхідним першим кроком Сполучених Штатів. Для цього пропонується зробити наступне:

По-перше, вилучити Кубу зі списку спонсорів тероризму, ініціювавши такий розгляд в Департаменті. По-друге, зробити особисте послання президента Дж. Байдена президентові Куби Мігелю Діазу Канелю, підтверджуючи зацікавленість США у відновленні конструктивних відносин. По-третє, відновити роботу посольства США в Гавані і надати дозвіл Кубі сформувати склад свого посольства у Вашингтоні. По-четверте, відмінити заборону на поїздки співробітників уряду США на Кубу з офіційних питань [2, с. 56].

За період правління до сьогоднішнього дня Джо Байден, по факту зберіг політику свого попередника щодо Куби, зберігши введення Трампом санкції і наполягаючи на демократичних перетвореннях у державі перед пом'якшенням економічного тиску. Цілі США полягають у підтримці демократії та захисті громадянських прав населення острова. Хоча й кубинське питання ще на початку минулого року не стояло серед пріоритетів зовнішньої політики адміністрації Байдена, найбільші за десятиліття липневі протести в країні знову актуалізували пошук можливостей розв'язання кубинської кризи. Разом з тим, він повинен враховувати внутрішньополітичну боротьбу та позицію численної кубинської діаспори, яка виступає за недопущення зняття ембарго без суттєвих поступок із боку офіційної Гавани. Зрештою, зміна політичного курсу щодо Куби не задекларована серед пріоритетів нинішньої політики президента США [4].

Фактором ризику для американсько-кубинських відносин є те, що небезпека поширення авторитаризму залишається на першому місці серед трендів 2022 р. Повне зняття санкцій нині, на тлі недавніх протестів та відсутності відповідних поступок і компромісів із боку кубинської влади, є навряд чи доцільним і малоімовірним з боку адміністрації Джо Байдена. Водночас низькою є вірогідність того, що нинішня кубинська влада радикально змінить свій запланований курс [4].

Висновки. Б. Обама став першим президентом, який після кубинської революції, пішов на зближення з Кубою дипломатичним шляхом. США та Куба відновили дипломатичні відносини у 2015 р.,

але США зберігало економічне ембарго, не дивлячись на деякі поступки та послаблення. Обидві країни розуміли важливість взаємного партнерства через економічну та стратегічну складову насамперед. Однак, усі досягнення, що відбувалися за президентство Б. Обами було скасовано більш жорсткою політикою Трампа через нівеляцію кубинським урядом прав та свобод людини та систематичне їх порушення. Внесення Куби до переліка країн-спонсорів тероризму ускладнило процес подальших переговорів для майбутньої адміністрації США, а саме для новообраного президента Д. Байдена у 2021 р.

Отже, майже всі адміністрації США не вели послідовну політику щодо Куби, тому що не було чітко виробленої стратегії, по якій американському уряду слід було б діяти, щоб досягти конкретно поставленої мети – повернути Кубу в міжамериканську систему відносин і провести там демократичні реформи. Бараку Обамі вдалося встановити дипломатичні відносини в 2015 році, проте це не передбачало зняття ембарго. Дональд Трамп шляхом ввів болючі економічні санкції, які припали в самий розпал пандемії і спровокували глибоку економічну кризу на Кубі. Наступний президент США, Джо Байден, дав зрозуміти, що він повернеться до політики Обами, однак акцентуючи увагу, що процес нормалізації відносин між Кубою і США настане не скоро.

Перед країнами стоять два найбільш важливих, неврегульованих питання: встановлення дипломатичних відносин і зняття економічного ембарго, які перешкоджають досягненню стратегічних інтересів. Але перед цим варто ще більше невирішених питань і непорозумінь. На момент 2021 року країнам, в першу чергу, має бути розслідувати інцидент, пов'язаний із звуковою атакою на співробітників посольства США в Гавані. Тільки перегляд цієї події та винесення нефальсифікованих відомостей вирішать, в якому напрямку будуть рухатися країни. І в разі перегляду справи на користь Куби, слід розгляд виключення Куби зі списку країн-спонсорів тероризму, включена в 2020 році знову, щоб надалі досягти рішення щодо міграційної політики між країнами. Куба в свою чергу повинна переглянути здійснення основних прав і свобод людини в своїй державі.

У разі розгляду нормалізації відносин між США і Кубою тільки докладання зусиль сторін в однаковій рівній мірі, зможе сприяти процесу відновлення співпраці, і як рівноправних партнерів. Таким чином обидві сторони повинні будуть йти постійно на компроміси, щоб США і Куба стали знову могли співпрацювати на двосторонньому рівні. Для цього сторонам треба виробити комплексний план, який буде містити основні узгоджені вимоги сторін, методи вирішення проблем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вакарчук К. В. Відносини між США та Латинською Америкою після обрання Джо Байдена. Борисфен Незалежний геополітичний центр Борисфен Інтел. URL: <https://bintel.org.ua/analytics/politics/vidnosini-mizh-ssha-ta-latinskoju-amerikoyu-pislya-obrannya-dzho-bajdena/>
2. Вакарчук К.В. Зовнішня політика Джо Байдена щодо країн Латинської Америки. Бінтел «Журнал Геополітичної Аналітики». 2021. 1. С. 59-69.
3. Пасічник Н. Політика США щодо Куби за президентства Б. Обами. *Американська історія та політика*, 2016. Вип. 2. С. 197-205.
4. Тараненко А. Перспективи кубинсько-американських відносин за президентства Байдена. Аналітичний центр ADASTRA. 3.01.2022. URL: <https://adastra.org.ua/blog/perspektivi-kubinsko-amerikanskih-vidnosin-za-prezidentstva-bajdena>
5. Куба дісе ке но ай евіденсіас де атакес акустікос контра діпломатікос де Естадос Унідос. (Куба заявляє, що немає доказів акустичних атак на американських дипломатів). 27.11.2017. *BBC News Mundo*. URL: <https://www.bbc.com/mundo/noticias-america-latina-41777399> (іспан. мовою)
6. Acosta N. Cubans applaud Biden win, hope for easing of sanctions. Reuters. 8.11.2020. URL: <https://www.reuters.com/article/us-usa-election-cuba-idUSKBN27N0Z5>.
7. Badella A. Between Cold War and War On Terror: George W. Bush And Cuba's Bioweapons, 2001-2004. *Polymath: An Interdisciplinary Arts and Sciences Journal*, 2009. 4 (4). С.1-18.
8. Badella A. US Democracy Promotion in Cuba after the Cold War – Part 2. *Pluto Journals: International Journal of Cuban Studies*, 2015. 6 (2). С. 157-188.
9. Carothers, T. Democracy Policy Under Obama: Revitalization or Retreat? Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace. 12.01.2012. URL: https://carnegieendowment.org/files/011212_transcript_democracyobama1.pdf.
10. LeoGrande W. M. Cuba's Economic Crisis Is Spurring Much-Needed Action on Reforms. *World Politics Review*. 17.11.2020. URL: <https://www.worldpoliticsreview.com/articles/29222/in-cuba-economic-crisis-spurs-much-needed-action-on-reforms>
11. LeoGrande, W. M. A Long Road to Havana. *The Cairo Review of Global Affairs*. URL: <https://www.thecaireview.com/essays/a-longroad-to-havana/>, 2016.

12. LeoGrande, W. M. Trump declares economic war on Cuba. *The Conversation*. 20.04.2019. URL: <https://theconversation.com/trump-declares-economic-war-on-cuba-115672>.
13. Obama offers Cuba "new beginning". *BBC News*. 18. 04. 2009. URL: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/8004798.stm>.
14. Phillips T. Trump administration puts Cuba back on 'sponsor of terrorism' blacklist. *The Guardian*. 11.01.2021. URL: <https://www.theguardian.com/us-news/2021/jan/11/cuba-us-sponsor-terrorism-blacklist-sanctions-trump>.
15. Torres N., G. Cuba policy shift 'not a top priority' for Biden, White House says. 10.03.2021. Miami Herald. URL: <https://www.miamiherald.com/news/nation-world/world/americas/cuba/article249826558.html#storylink=cpy>
16. Vick K. Cuba Talks Turn Awkward Over Terror Listing. *TIME*. 27.02.2015. URL: <https://time.com/3726954/cuba-terror-list>.

ПЕРСПЕКТИВЫ ДВУСТОРОННЕГО СОТРУДНИЧЕСТВА АЗЕРБАЙДЖАН-БЕЛОРУССИЯ

PROSPECTS OF BILATERAL COOPERATION BETWEEN AZERBAIJAN AND BELARUS

Гаджиева С.М.,

доктор философии по истории, доцент,

ведущий научный сотрудник

Института истории имени А.А. Бакиханова

Национальной академии наук Азербайджана

Двустороннее сотрудничество между Беларусью и Азербайджаном реализуется в принципе готовности развивать отношения с любой страной на основе уважения и взаимной выгоды. Частые мероприятия на политическом уровне положительно сказались на развитии внешнеэкономических связей между двумя странами. Номенклатура и особенности взаимного экспорта-импорта Беларуси и Азербайджана разнообразно. Национальные рынки стремятся дополнить друг друга. Помимо экономического взаимодействия между странами, постоянно актуализируются и военное сотрудничество. Благоприятный инвестиционный климат в Беларуси позволяет осуществлять целый ряд взаимовыгодных проектов. Значительные резервы сотрудничества имеются и в сфере привлечения инвестиций.

За годы сотрудничества Беларусь и Азербайджан наработали более 100 международных договоров различного уровня. Высокая динамика контактов отмечается на уровне правительств, парламентов, министерств, крупных компаний Беларуси и Азербайджана. Только с 2015 по 2022 года состоялось около 200 различных встреч высокого и министерского уровня. У стран есть все необходимые ресурсы, чтобы и далее расширять экономические связи, делая акцент не только на торговле, а и на развитии совместных кооперационных проектов в промышленности.

Беларусь последовательно поддерживает Азербайджан в вопросах суверенитета, территориальной целостности и добрососедских отношениях с сопредельными государствами. Взаимодействие Беларуси и Азербайджана в рамках международных организаций по ключевым вопросам осуществляется традиционно и в конструктивном русле. Беларусь и Азербайджан являются полноправными членами около 60 международных организаций, и взаимная поддержка позволяет повысить эффективность работы обеих стран на международных площадках.

Ключевые слова: Азербайджано-белорусские связи, военное сотрудничество, торгово-экономические связи, двусторонние отношения, страны СНГ.

Двостороння співпраця між Білоруссю та Азербайджаном реалізується в принципі готовності розвивати відносини з будь-якою країною на основі поваги та взаємної вигоди. Часті заходи на політичному рівні позитивно вплинули на розвиток зовнішньоекономічних зв'язків між двома країнами. Номенклатура та особливості взаємного експорту-імпорту Білорусі та Азербайджану різноманітні. Національні ринки прагнуть доповнити один одного. Крім економічної взаємодії між країнами, постійно актуалізуються й військова співпраця. Сприятливий інвестиційний клімат у Білорусі дозволяє здійснювати низку взаємовигідних проектів. Значні резерви співробітництва є у сфері залучення інвестицій.

За роки співпраці Білорусь та Азербайджан напрацювали понад 100 міжнародних договорів різного рівня. Висока динаміка контактів відзначається на рівні урядів, парламентів, міністерств, великих компаній Білорусі та Азербайджану. Лише з 2015 до 2022 року відбулося близько 200 різних зустрічей високого та міністерського рівня. У країн є всі необхідні ресурси, щоб і надалі розширювати економічні зв'язки, наголошуючи не лише на торгівлі, а й на розвитку спільних коопераційних проектів у промисловості.

Білорусь послідовно підтримує Азербайджан у питаннях суверенітету, територіальної цілісності та добросусідських відносин із суміжними державами. Взаємодія Білорусі та Азербайджану у межах міжнародних організацій із ключових питань здійснюється традиційно й у конструктивному руслі. Білорусь та Азербайджан є повноправними членами близько 60 міжнародних організацій і взаємна підтримка дозволяє підвищити ефективність роботи обох країн на міжнародних майданчиках.

Ключові слова: Азербайджансько-білоруські зв'язки, військове співробітництво, торговельно-економічні зв'язки, двосторонні відносини, країни СНД.

Bilateral cooperation between Belarus and Azerbaijan is carried out in accordance with the principle of readiness to develop relations with each country on the basis of respect and mutual benefit. A frequent political meeting had a positive impact on the development of foreign economic relations between the two countries. The nomenclature and features of mutual export-import of Belarus and Azerbaijan are diverse. National markets, as a rule, complement each other. In addition to economic cooperation, military cooperation between the countries is always relevant. A favorable investment environment in Belarus allows you to implement a number of mutually beneficial projects. There are significant prospects for cooperation in the field of attracting investment.

Over the years of cooperation, Belarus and Azerbaijan have accumulated more than 100 international agreements of various levels. The high dynamics of contacts is noted at the level of governments, parliaments, ministries, large companies of Belarus and Azerbaijan. Only from 2015 to 2022, about 200 different high-level and ministerial meetings were held.

The countries have all the necessary resources to further expand economic ties, focusing not only on trade, but also on the development of joint cooperation projects in industry.

Belarus consistently supports Azerbaijan in matters of sovereignty, territorial integrity and good-neighborly relations with neighboring states. Cooperation between Belarus and Azerbaijan within the framework of international organizations on key issues is carried out traditionally and in a constructive manner. Belarus and Azerbaijan are full members of about 60 international organizations, and mutual support makes it possible to increase the efficiency of the work of both countries on international platforms.

Key words: Azerbaijan-Belarus relations, military cooperation, trade and economic relations, bilateral relations, CIS countries

Азербайджан и Беларусь были экономически развивающимися республиками бывшего Советского Союза, и в тот период между двумя республиками существовали многоплановые экономические отношения. После распада СССР производственные связи были разрушены. Бывшим советским республикам, объявившим о своей независимости, удалось восстановить прежние отношения, искать новые связи и расширять сотрудничество, опираясь на динамичное развитие своих экономик. Значительные производственные возможности обеих стран обусловили появление взаимного интереса и необходимость совместной активной деятельности в ряде областей.

Темпы и возможности развития белорусской экономики, занимающей особое место среди стран СНГ, тесно связаны с динамикой развития ее основных торгово-экономических партнеров. Среди этих стран Россия, Польша, Германия, Великобритания, Нидерланды и Украина находятся в первых рядах. Именно на эти страны приходится 75% экспорта белорусской продукции. Одним из важных стратегических партнеров Республики Беларусь в сфере двустороннего экономического сотрудничества является Азербайджанская Республика. Двустороннее экономическое сотрудничество между Беларусью и Азербайджаном началось с июня 1993 года, со времени установления дипломатических отношений. Анализируя особенности двустороннего сотрудничества стран, можно увидеть, что внешняя политика обеих стран строится на принципах открытости и многовекторности. Обе страны готовы сотрудничать и развивать отношения с любой страной, руководствуясь принципами уважения, суверенитета, доверия, взаимопонимания и невмешательства во внутренние дела. Среди стран много схожих характеристик, в том числе возможные попытки от религиозной толерантности обществ к динамичному развитию суверенных и независимых государств, от обеспечения высоких темпов экономического развития к повышению уровня жизни граждан [15]. Все это объединяет государства, призывает к интенсивному диалогу, создает основу для перехода двусторонних отношений в долгосрочные отношения в различных сферах (политика, экономика, культура, образование, медицина, спорт).

Поворотным моментом в сфере международного политического диалога, экономического,

научного и культурно-гуманитарного сотрудничества стал первый официальный визит Президента Азербайджанской Республики Г. Алиева в Республику Беларусь в октябре 2006 г. и ответный визит Президента Республики Беларусь А. Лукашенко в мае 2007 г. В результате официальных встреч был принят ряд принципиальных решений по развитию двусторонних отношений, определены конкретные направления предстоящей работы, которые нашли отражение в договорах государств о дружбе, сотрудничестве, долгосрочном партнерстве [4].

В 2008 г. посол Азербайджана в Беларуси А. Нагиев сообщил, что между президентами двух стран подписан документ об участии Беларуси в добыче азербайджанской нефти и ее транспортировке с территории Беларуси [14], а в 2009 г. А. Лукашенко обратил внимание общественности на расширение поставок сырья [2, с. 33-34]. Рост товарооборота между Беларусью и Азербайджаном в 8 раз в период с 2005 по 2010 годы свидетельствовал о состоянии развития отношений между странами.

Помимо экономического сотрудничества, военное сотрудничество между Азербайджаном и Беларусью всегда актуально и находится в центре внимания. Так, в июле 2006 г. Минск с деловым визитом посетили представители Минобороны Азербайджанской Республики, и вскоре после этого начались переговоры о «планах военного сотрудничества» [7, с. 9-13]. Следует отметить, что переговоры о военном сотрудничестве между Азербайджаном и Беларусью сопровождались справедливо острой риторикой с азербайджанской стороны. Так, в ноябре 2007 года министр обороны Азербайджана С.Абиев заявил, что «пока территории Азербайджана оккупированы Арменией, вероятность войны почти стопроцентная» и указал, что страна готовится к боевым действиям против захватчиков [2]. Есть информация, что в 2005–2010 годах Азербайджан закупил у Белоруссии оборудование советского и российского производства, а также 60 танков. При этом хотим напомнить, что Беларусь – член ОДКБ, никогда не озвучивала конкретных заявлений о том, какая страна является правой стороной в карабахском конфликте, либо не участвовала в голосованиях ООН по этому вопросу, либо проявляла нейтралитет [5, с. 443].

В течение 2007–2010 годов были проведены встречи между государственными структурами двух стран, которые положительно сказались

на экономических отношениях. Если в 2007 году между Беларусью и Азербайджаном было проведено более 60 встреч, охватывающих сферы экономики, туризма, спорта, науки, образования, агропромышленности, то в 2008 году их число достигло 80, в 2009 году – 120, а в 2010 году – 130 [4]. Уже в 2010 году белорусский экспорт в Азербайджан расширился и включил в себя такие направления, как приборостроение (электротрансформаторы), машиностроение (трактора, грузовые автомобили и автомобили специального назначения, дорожная техника), прицепы, продукция деревообработки, продукты питания. Экспорт Азербайджана в Беларусь в основном состоял из синтетических тканей, хлопкового волокна, глины, фруктовых и овощных соков, томатов и ациклических спиртов. Следует отметить, что экономическое сотрудничество между Азербайджаном и Беларусью не ограничивается экспортно-импортной продукцией, а также включает производственную кооперацию. Так, современный Азербайджан следует оценивать не только как крупный, динамично развивающийся рынок, но и как перспективную производственную базу, и для эволюции важно эффективное использование этих возможностей обеими сторонами. Делясь своими технологиями с Азербайджаном, Беларусь вносит ценный вклад в модернизацию промышленного, производственного и экспортного потенциала Азербайджана. Белорусско-азербайджанское совместное производство тракторов, грузовых автомобилей и другой техники пользуется большим спросом на азербайджанском рынке. В то же время межгосударственная производственная кооперация позволяет скорректировать экспортно-импортную разницу в торгово-экономических отношениях двух стран.

Резкий рост товарооборота между Беларусью и Азербайджаном можно отнести к концу 2011 года. Таким образом, за это время товарооборот между двумя странами увеличился до 575 млн. долларов США и составил 693,9 млн. долларов США, а доля Азербайджана в товарообороте с Беларусью впервые с 1991 года увеличилась на 1% [11]. Проведенные в 1995-2010 годах широкомасштабные, фундаментальные реформы в экономике Азербайджана, считающейся локомотивом нефтегазодобычи, позволили добиться важных результатов, привели к открытию большого числа новых предприятий, привлечению сотни иностранных инвестиций [6].

По итогам состоявшихся в ноябре 2013 года официальных переговоров между Президентом Республики Беларусь Александром Лукашенко и Президентом Азербайджанской Республики Ильхамом Алиевым были определены перспективные направления сотрудничества. Главы государств обсудили ряд вопросов в сфере энергетики, высоких технологий, сельского хозяйства, производства, военно-технической и научной сферах.

Среди основных тем диалога лидеров стали новый этап развития государственного сотрудничества, взаимная инвестиционная активность и выход на рынки третьих стран с совместно производимой продукцией. Химическая промышленность, нефтехимия и сельское хозяйство считались наиболее перспективными с точки зрения инвестиций в Азербайджане [3, с. 8].

Вступившая в силу в мае 2016 года социально-экономическая программа создала широкие возможности для дальнейшего расширения азербайджано-белорусского социально-экономического сотрудничества. Эта программа отражает различные меры по комплексному расширению взаимовыгодных экономических и научно-технических связей между двумя странами до 2025 г. и предусматривает возможности для существенного развития отраслей национальной экономики [3, с. 9].

Обращая внимание на азербайджано-белорусские отношения в военной сфере, Президент Азербайджанской Республики И.Алиев в сентябре 2016 года в ходе встречи с министром обороны Беларуси Андреем Равковым выразил удовлетворение многолетним успешным развитием военного сотрудничества между странами. В ходе своего выступления на Международной оборонной выставке Азербайджана ADEX 2016 Президент подчеркнул, что закупаемая из Беларуси военная техника соответствует высоким стандартам и отличается качеством и надежностью.

Гянджинский автомобильный завод является лидером белорусско-азербайджанского сотрудничества в сфере производственной кооперации. На азербайджанском рынке товаротранспортную сеть белорусских производителей представляют 5 частных лиц и 45 дилеров, которые выражают интересы более 50 белорусских экспортеров. Азербайджан и Беларусь также сотрудничают в сфере военно-промышленного комплекса. Продолжение азербайджано-белорусских отношений на высоком уровне подтверждается и ростом товарооборота между странами. В 2020 году товарооборот достиг 447 млн. долларов, что в 1,5 раза больше показателя 2019 года, а в 2021 году этот показатель увеличился в 2 раза достигнув 885,5 млн. долларов. При этом следует также подчеркнуть, что стоимость экспортной продукции составляет 478,0 млн. долларов США [8].

В настоящее время белорусский экспорт в Азербайджан в основном состоит из сельскохозяйственной и другой техники, деревообработки, фармацевтических препаратов, продуктов питания, электротоваров и многих других товаров. В Беларуси большой спрос на экспортируемые из Азербайджана овощи и фрукты, полимерные изделия, вина и другие виды напитков. Необходимых ресурсов достаточно для дальнейшего расширения экономических отношений между ука-

занными странами, причем не только торговых отношений, но и развития совместных проектов сотрудничества в промышленности [12].

Активное участие белорусских предприятий в организованных в мае 2022 года в Баку международных выставках «CaspianAgro» и «InterFood» стало важным вкладом в дальнейшее развитие торгово-экономического сотрудничества между Азербайджаном и Беларусью. На указанных выставках до 30 представителей Республики Беларусь в области пищевой, сельскохозяйственной техники, агропромышленной техники и других различных направлений демонстрировали свои возможности партнерам и потребителям. В прошедших на выставочной площадке B2B-встречах приняли участие представители практически всех основных отраслей промышленности Беларуси (пищевой, машиностроительной, строительной, деревообрабатывающей, электротехнической и других). По итогам встреч подписание коммерческих соглашений на сумму более 70 млн. долларов США стало знаком того, что это сотрудничество в будущем будет расширяться [13].

Наличие в Азербайджане крупных месторождений нефти и газа, а в Беларуси современного нефтехимического комплекса является основой для развития взаимовыгодного сотрудничества в сфере энергетики. Двустороннее сотрудничество Беларуси и Азербайджана в нефтегазовой сфере указывает на перспективу. Беларусь, заинтересованная в увеличении объемов проходящей через ее территорию нефти (в том числе Каспийской нефти), готова предложить собственную инфраструктуру нефтепроводов для транспортировки нефти в Прибалтику и Польшу, кроме того, возможны совместные проекты в области исследования нефтяных и газовых месторождений. Экономике этих стран удачно дополняют друг друга. В Азербайджане есть спрос на продукцию, произведенную в Беларуси, а продукция, произведенная в Азербайджане, вызывает интерес в Беларуси. Поэтому сотрудничество в сферах энергетики, нефти и газа, промышленных предприятий и совместных производств, а также сельского хозяйства и оборонной промышленности имеет практическое значение [10].

В июне 2022 года в столице Азербайджана – Баку прошла Энергетическая неделя. Под названием «Энергетическая неделя» состоялось 3 крупных мероприятия: 27-я международная выставка «Нефть и газ Каспия», 10-я выставка «Каспийская Международная Энергетика и альтернативная энергетика» и Бакинский энергетический форум. Энергетическая неделя стала самым влиятельным событием в сфере нефти, газа и энергетики в Каспийском регионе. На выставках и форуме приняли участие 250 компаний из 31 страны. Беларусь, также заняла место среди активных участ-

ников указанных мероприятий. Если рассмотрим статистику экспорта нефти из Азербайджанской Республики в Республику Беларусь, то можно заметить, что экспорт значительно сократился. Так, в 2022 году из Азербайджана в Белоруссию было экспортировано 85 тысяч тонн нефти, что в 3 раза меньше по сравнению с январем-апрелем 2021 года [9]. Это является следствием политической напряженности, российско-украинский конфликт препятствует осуществлению необходимых торговых операций. Учитывая эту ситуацию, можно с уверенностью отметить, что организация Энергетической недели в Баку станет стимулом для расширения торгово-экономических связей Азербайджана не только с Беларусью, но и со многими другими странами.

В настоящее время азербайджано-белорусские отношения вступили в стадию стратегического партнерства. Беларусь заинтересована не только в продолжении военно-технического сотрудничества, но в то же время и в восстановлении и развитии инфраструктуры на освобожденных территориях. Налаживание транспортных коммуникаций в регионе привлекает Беларусь, а товарооборот, приближающийся к полумиллиарда долларов, говорит о широких перспективах. Взаимные усилия по расширению сотрудничества следует объяснять общим стратегическим видением руководства страны, последовательно реализующего комплексный курс национального развития. Таким образом, обе страны реализуют модель развития, основанную на эффективном использовании богатого внутреннего потенциала и максимальном использовании международного сотрудничества. Другими словами, Баку и Минск рассматривают развитие внешней торговли, товарообмена и промышленного производства как эффективные механизмы модернизации и укрепления национальной экономики.

Высокая динамика отношений отмечается на уровне встреч представителей правительств, парламентов, министерств, крупных компаний, деловых кругов Азербайджана и Беларуси. Только в период с 2015 по 2022 год на уровне органов государственного управления и министерств состоялось до 200 различных встреч (кроме мероприятий и встреч деловых кругов). Начиная с 2020 года в связи с карантинными мерами межгосударственные встречи между Азербайджаном и Беларусью проходили в основном в режиме видеоконференций, но уже начинают осуществляться предыдущие интенсивные взаимные визиты. В политическом плане страны, демонстрируя схожее мировоззрение, берут за основу гарантии международного права. Тот факт, что Азербайджан и Беларусь, являющиеся членами до 60-ти международных организаций, поддерживают друг друга в рамках ООН, ОБСЕ, Совета

Европы и других международных организаций, свидетельствует о глубоком сотрудничестве и симпатиях этих стран [12].

В настоящее время в условиях нестабильности мировой экономики на первый план выходят вопросы углубления экономической интеграции на постсоветском пространстве – создания единого рынка продуктов, капитала и рабочей силы, а преодоление существующих препятствий на этом пути может дать возможность наращивать темпы развития народного хозяйства. Возможность вступления Азербайджанской Республики в Европейский экономический союз в качестве страны-наблюдателя также исключит любые препятствия, связанные с экспортом национальной продукции из этой страны в страны Европейского экономического союза.

Расширяются азербайджано-белорусские отношения и в сфере услуг. Подписаны соглашения о продолжении обучения азербайджанских студентов в белорусских вузах. На маршруте Баку-Минск обеспечено регулярное авиасообщение, реализуются крупные проекты в области компьютерных технологий по линии Академий наук обеих стран. Совместная работа в агропромышленных предприятиях Азербайджана и Беларуси является показателем значительного потенциала сотрудничества. Также высок потенциал в сфере привлечения инвестиций. Наличие благоприятной инвестиционной среды в Беларуси открывает воз-

можности для реализации ряда взаимовыгодных проектов. Среди них создание азербайджанских банков в Беларуси, ресторанный бизнес, туризм, гостинично-строительный бизнес, совместные предприятия по производству продуктов питания, торгово-логистические центры и множество различных инвестиционных проектов.

За годы сотрудничества Беларусь и Азербайджан выработали двустороннюю договорно-правовую базу. Это более сотни международных договоров различного уровня, не считая многочисленных документов, подготовленных на уровне органов исполнительной власти городов и высших учебных заведений. Стороны разработали правовые основы взаимных мер в торгово-экономическом и гуманитарном сотрудничестве, защите прав и интересов граждан, правоохранительных органов, военно-технического сотрудничества, налогообложения, пенсионного обеспечения и других сферах. В период двустороннего сотрудничества установление прочной белорусско-азербайджанской дружбы, взаимного уважения и понимания между странами означает достижение высокого формата отношений. Следует отметить, что перспективы реализации этими странами масштабных совместных проектов в области промышленности и энергетики будут способствовать национальным интересам республик, а также общему экономическому развитию.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Hacıyeva S.M. "Qarabağ münaqişəsi dövründə Azərbaycan-Belarus hərbi-texniki əməkdaşlığı". "Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin olunması uğrunda ikinci Qarabağ Vətən müharibəsi: Dövlət, xalq, ordu birliyi. Uğurlar və perspektivlər" adlı Beynəlxalq elmi konfrans. Məruzələrin tezisləri. Bakı, 29-30 oktyabr, 2021-ci il. S.197-201.
2. Ганбаров Б.А. Республика Беларусь во внешней политике Азербайджанской Республики в 2001–2012 гг. 2-е изд. Минск: Право и экономика, 2014, с.144.
3. Гаджиева С.М. Динамика развития торгово-экономических отношений между Азербайджанской Республикой и Республикой Беларусь. *Colloquium-journal*. №22, (109), 202. Część 2, Warszawa, Polska. p. 7-12
4. Годовой отчет Министерства финансов Азербайджана за 2010 г. Текущий архив Министерства.
5. Гронский А.Д. Отношения Белоруссии с Азербайджаном (2005–2018 гг.): между экономикой и поиском политической опоры. *Vestnik RUDN. International Relations*. 2019. Vol. 19. No. 3, 439–449.
6. Дайнеко А. Е. Экономика Беларуси в интеграционных процессах процессах сотрудничества Независимых Государств. Горки: Белорус. гос. с/х акад., 2010. 420 с.
7. Ниязов Н.С. Нагорно-Карабахский конфликт между Арменией и Азербайджаном и развитие военно-промышленного комплекса Азербайджана. *Кавказ и глобализация*. 2012. Т. 6. Вып. 2. С. 7-23. Азербайджано-белорусский товарооборот за 8 месяцев вырос на 30% – глава Палаты представителей Беларуси. URL: <http://interfax.az/view/849350> – müəricət tarixi 06.06.22.
8. 28-я международная выставка «Нефть и газ Каспия». URL: <https://caspianoilgas.az/ru-opennews/9329.33.html> – müəricət tarixi 18.06.2022.
9. Международные экономические связи Азербайджана. URL: <https://unec.edu.az/application/uploads/2015/07/Mezhdunarodny-e-e-konomicheskie-svyazi-azerbajdzhana.pdf> – müəricət tarixi 06.05.22.
10. Официальная статистика: годовые данные Национальный статистический комитет Республики Беларусь. URL: <http://belstat.gov.by/homep/ru/indicators/pressrel/ftrade8.php> – müəricət tarixi 06.06.22.
11. Посольство Беларуси в Азербайджане распространило заявление в связи с 29-й годовщиной установления дипломатических отношений между нашими странами. URL: https://azertag.az/ru/xeber/Posolstvo_Belarusi_v_Azerbajdzhanе_rasprostranilo_zayavlenie_v_svyazi_s_29_i_godovshchinoi_ustanovleniya_diplomaticeskix_otnoshenii_mezhdu_nashimi_stranami-2171750 – müəricət tarixi 02.06.2022.

12. Промкооперация и поставки сельхозпродукции: Беларусь и Азербайджан развивают стратегическое сотрудничество. URL: <https://www.belta.by/economics/view/promkooperatsija-i-postavki-selhozproduktsii-belarus-i-azerbajdzhan-razvivajut-strategicheskoe-502793-2022/>.

13. Страны бывшего СССР сближает нефть. Neftegaz.RU. 28.05.2008. URL: <https://neftegaz.ru/news/view/79402-Strany-byvshego-SSSR-sblizhaet-neft-muraciet-tarixi-06.06.22>.

14. Энергетика высоких отношений: интервью с послом Азербайджана в Беларуси И. Б. Вагабзаде. Беларусь Сегодня. 2011, 28 июля, с. 2.

ДЕМОГРАФІЧНА ПОЛІТИКА РОСІЇ В ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНОМУ КРИМУ (2014-2021 РР.)

DEMOGRAPHIC POLICY OF RUSSIA IN TEMPORARILY OCCUPIED CRIMEA (2014-2021)

Горюнова Є.О.,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри філософії та історії

Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

У статті проаналізовані особливості російської демографічної політики в окупованому Криму. Зазначено, що після окупації зростає природне скорочення населення, яке російська влада компенсує міграційним потоком з російських регіонів. Внаслідок цього населення окупованого Севастополя з 2014 р. зросло на 42%. Але навіть міграція не змогла перекрити стрімке зменшення населення в Автономній Республіці Крим, де темпи природного скорочення зросли в 6 разів. Це обумовлено низкою чинників: скорочення лікарень та ліжок в них, брак кваліфікованого медичного персоналу, дефіцит ліків, що було особливо помітно під час пандемії COVID-19, коли смертність зросла на 24%. Відповідно, протягом окупації Крим втратив 12% довоєнного населення через природні причини.

На тлі погіршення соціально-економічної ситуації та через політичні утиски інакомислячих спостерігаємо зростання кількості кримчан, що залишили півострів. Приблизний підрахунок демонструє, що за сім років з Криму виїхало понад 260 тисяч, що дорівнюється 11% довоєнного населення півострову.

Однак загальна чисельність населення на півострові навіть збільшилась на 130 тис. – до 2,48 млн. Хоча цей приріст забезпечує виключно Севастополь, який лідирує в Росії за темпами зростання населення. Загальна кількість мігрантів в АРК складає вже 12% довоєнного населення, а Севастополя – 45%.

Таким чином, Росія активно стимулює переселення власних громадян на окуповану територію України всупереч нормам міжнародного права. Особливий акцент російська влада робить на переселенні силовиків разом з родинами та військових пенсіонерів (мілітарний формат), чиновників та робітників бюджетної сфери (медики та вчителі), яким надають певні преференції. У той час кримчани вимушені залишати півострів через втрату роботи та погіршення соціально-економічних умов життя. Внаслідок такої політики АРК втратила вже п'яту частину довоєнного населення, а Севастополь – 28%.

Ключові слова: демографія, Автономна Республіка Крим, Севастополь, окупація, Російська Федерація.

The article analyzes special aspects of the Russian demographic policy in occupied Crimea. It was observed that the natural depopulation, which the Russian government overcame with the help of the migration flow from Russian regions, was growing after the occupation. As a result, the population of occupied Sevastopol has increased by 42% since 2014. But even migration has not prevented the rapid population decline in the Autonomous Republic of Crimea, where the natural depopulation rate has increased sixfold. Several factors are at the root of this situation: the reduced number of hospitals and beds in hospitals, the lack of qualified healthcare staff, and medicine shortages. This was particularly evident during the COVID-19 pandemic, when mortality increased by 24%. Accordingly, Crimea lost 12% of its pre-war population due to natural causes during the occupation.

Given the deterioration of the socio-economic situation and the political harassment of individuals with different views, there has been an increase in the number of Crimeans who left the peninsula. The rough estimate reveals that more than 260,000, or 11% of the peninsula's pre-war population, have left Crimea in seven years.

However, the total population of the peninsula has even increased by 130 thousand (to 2.48 million people). Although this increase is provided only by Sevastopol that has the highest population growth rates in Russia. The total number of migrants in the Autonomous Republic of Crimea and Sevastopol is already 12% and 45% of the pre-war population accordingly.

Thus, Russia is actively encouraging the relocation of its citizens to the occupied territory of Ukraine contrary to international law. A particular focus of the Russian government is to relocate law enforcement and security officers together with their families and military retirees (military format), officials and public sector workers (doctors and teachers) who are provided with certain preferences. At the same time, Crimeans are forced to leave the peninsula due to job losses and deteriorated social and economic living conditions. As a result of this policy, the Autonomous Republic of Crimea has already lost a fifth of its pre-war population, and Sevastopol – 28%.

Key words: demography, Autonomous Republic of Crimea, Sevastopol, occupation, Russian Federation.

Постановка проблеми. Росія з давніх часів використовує демографію як впливовий чинник, який дозволяє змінювати конфігурацію населення в певних регіонах. Анексія Криму в 1783 р. призвела до масової еміграції кримських татар з півострову через утиски російської влади, внаслідок чого їхня частка скоротилася з 90 до 30%. СРСР під час Другої світової війни переходить до більш

жорстокої практики депортації цілих народів, внаслідок чого з півострова примусово були виселені німці, болгары, греки, вірмени та кримські татари. Загалом було депортовано понад 300 тис., серед яких понад 200 тис. – кримські татари. Замість депортованих на півострів почали масово заселяти росіян, що радикально змінило етнічний баланс в Криму.

Сучасна Росія продовжує політику заміни населення вдаючись до «м'якої депортації». Через утиски та репресії, а також погіршення соціально-економічної ситуації сотні тисяч кримчан вже залишили півострів. Замість них окупаційна влада переселяє лояльних росіян з різних регіонів, що змінює не тільки етнічну, але й соціально-політичну картину Криму. Новий демографічний склад півострову з великою кількістю переселених росіян може значно ускладнити процеси майбутньої деокупації та реінтеграції півострову, що потребує формування адекватної стратегії з України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних наукових розробок акцентуємо увагу на працях Є. Контровича, який досліджує особливості окупаційної політики в різних регіонах, у тому числі в окупованому Криму. Роботи російських дослідників О. Баранова, Р. Старченко, В. Мукомеля можна використовувати виключно як фактологічний матеріал через їх політичну заангажованість. Але автори презентують результати соціологічних вимірювань в окупованому Криму. Аналогічним чином ми користувалися дослідженням європейського Центру східноєвропейських та міжнародних досліджень (ZOiS), що було проведено в окупованому Криму в 2017 р. Безумовно, що будь-які дослідження, що проводяться на окупованих територіях, не можуть бути релевантними, але вони дозволяють виявити деякі тренди змін. Серед українських дослідників варто зазначити А. Клименка та Т. Гучакову, які спеціалізуються на кримській проблематиці.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як бачимо, демографічна ситуація в окупованому Криму знаходиться поза увагою світових та українських науковців, що вимагає дослідження цього напрямку. Бо суттєві демографічні зміни, які вже відбулися в Криму серйозного потребують наукового аналізу та формування державної політики щодо російських переселенців після деокупації півострову.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Проаналізувати основні напрямки російської демографічної політики, яка призвела до заміни населення, та сформулювати завдання української державної політики деокупації Криму.

Виклад основного матеріалу дослідження. За роки окупації загальна кількість населення півострова, за офіційною російською статистикою, збільшилась на 130 тис. За даними другого російського перепису, що проводили в Криму восени 2021 р., в АР Крим проживало 1 млн 935 тис. (на 32 тис менше ніж до окупації), а в Севастополі – 548 тис (на 163 тис більше) [1]. Тобто демографічний приріст відбувається виключно за рахунок Севастополя, населення якого зросло на 40% у порівнянні з довоєнним періодом (вважаємо доцільним використовувати саме цей термін

через те, що Росія розпочала війну проти України в 2014 р., окупувавши Крим та частину Донецької та Луганської областей). Відповідно, Севастополь стає лідером за темпами міграційного приросту населення, випереджаючи АРК в 14,5 разів.

У той час в АР Крим міграційні потоки не можуть перекрити зростання темпів природного скорочення населення в 6 разів у порівнянні з 2013 р. [3; 4]. Головною причиною залишається високий рівень смертності, яка мала дві хвилі. У першу (2014-15 рр.) кількість померлих зросла на 6-8% у порівнянні з довоєнним періодом. Друга хвиля викликана пандемією COVID-19, під час якої рівень смертності зростає на 24%. Це обумовлено погіршенням медичного обслуговування, скороченням лікарень та ліжок в них, поганим забезпеченням ліками та дефіцитом медичних працівників. Внаслідок цього важко хворі люди із задихом вимушені були чекати вільні місця вдома або їх розміщували в коридорах лікарень, де вони вмирали без надання медичної допомоги. Російська окупація позбавила кримчан доступу до якісних вакцин, замість яких їх щепили російськими препаратами, що досі не отримали міжнародної сертифікації. Загалом протягом 2014–2021 рр. в АР Крим вмерло 234 756 осіб [3].

У Севастополі смертність в перші роки окупації зростає на 10-12% і залишається доволі високою. Але це можна пояснити також зростанням населення в місті. Під час пандемії смертність досягає найвищих показників – 6-7 тис на рік, що перевищує показник 2013 р. на 30%. Загалом в Севастополі за сім років окупації померло 48 579 чоловік [5].

Таким чином, протягом 2014-2021 рр. на півострові померло 283 335 осіб, тобто 12% від довоєнної кількості населення півострову. Не маючи точних даних все ж припустимо, що більша частина з померлих – це кримчани, які мешкали на півострові до його окупації. Хоча не можемо ігнорувати й той факт, що починаючи з 2004 р. зростає міграція на півострів російських пенсіонерів (особливо військових), які стали соціальною опорою Путіна піз час «кримської весни» 2014 р.

Разом із зростанням смертності в Криму почала поступово знижуватися народжуваність: якщо в 2013 р. в АР Крим народилося 24 054 малюка, то в 2021 р. – тільки 18 172 (на чверть менше) [3; 4].

В Севастополі падіння народжуваності не таке стрімке та складає 5% у порівнянні з 2013 р. Однак враховуючи, що населення міста суттєво зросло за цей час, рівень зменшення немовлят стає більш вагомим [4; 5].

Усього на півострові протягом окупації народилось 188 134 дитини, що на 34% менше кількості померлих [3; 5]. Така динаміка свідчить про скорочення місцевого населення, яке замінюють мігрантами з Росії – особливо з північних та східних регіонів, яким до вподоби теплий кримських клімат.

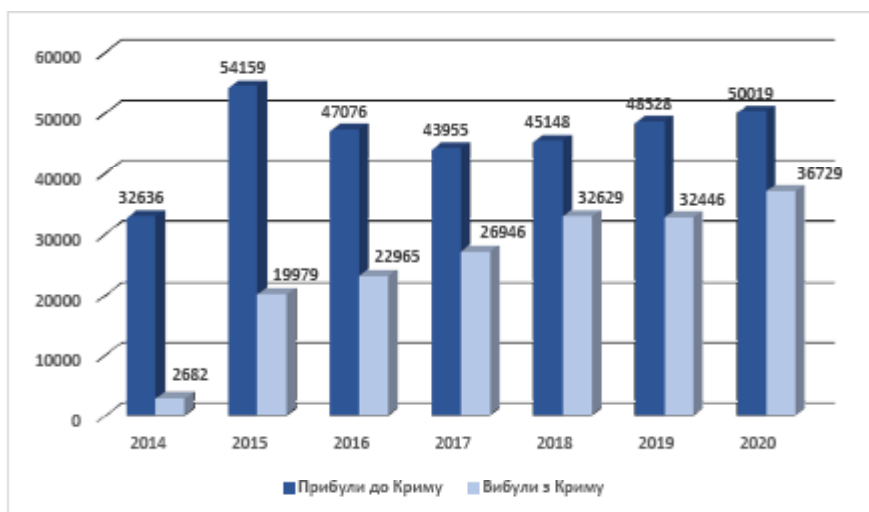

Рис. 1. Кількість померлих в Криму за період окупації (2014–21 рр.) [1; 2; 5]

Загалом за сім років окупації (2014–2021 рр.) до Криму прибуло понад 409 тисяч, тобто 17% від довоєнного населення півострова. Так, до АР Крим переїхало 235 820 осіб (12% від довоєнного населення), а до Севастополя – понад 173 тис., що складає вже 45% від населення міста на початку 2014 р. [3; 6].

Однак офіційна статистика є далеко неповною, бо чиновники Севастополя запевняють, що в місті вже мешкає понад 700 тисяч [2], серед яких мігрантів вже більше половини.

Переважна більшість мігрантів в Криму – це росіяни (від 60 в АРК до 75% в Севастополі), серед яких можна виділити декілька груп. По-перше, це російські військові та інші силовики, яких або просто переводять служити до Криму, або активно заохочують до такого переведення пільговою іпо-

текою, підйомними та перевагами життя біля моря. Друга категорія – це мешканці північних або східних регіонів Росії, яким також обіцяють пільгові умови для придбання житла тощо. Третя категорія – це держслужбовці, яким в Криму надають високі посади, нехтуючи місцевими кадрами. Четверта – представники дефіцитних спеціальностей: медики та вчителі, яких активно заохочують до переїзду в кримські села. Нарешті, досить вагомою за чисельністю, залишається категорія пенсіонерів, яким не потрібна робота – їм достатньо м'якого клімату та моря. За останні роки кількість пенсіонерів зросла на 10% (до 555 тис.), що свідчить про швидке старіння регіону.

У той час, як російські пенсіонери переселяються на півострів, кримчани працездатного та дітородного віку його залишають. Кількість

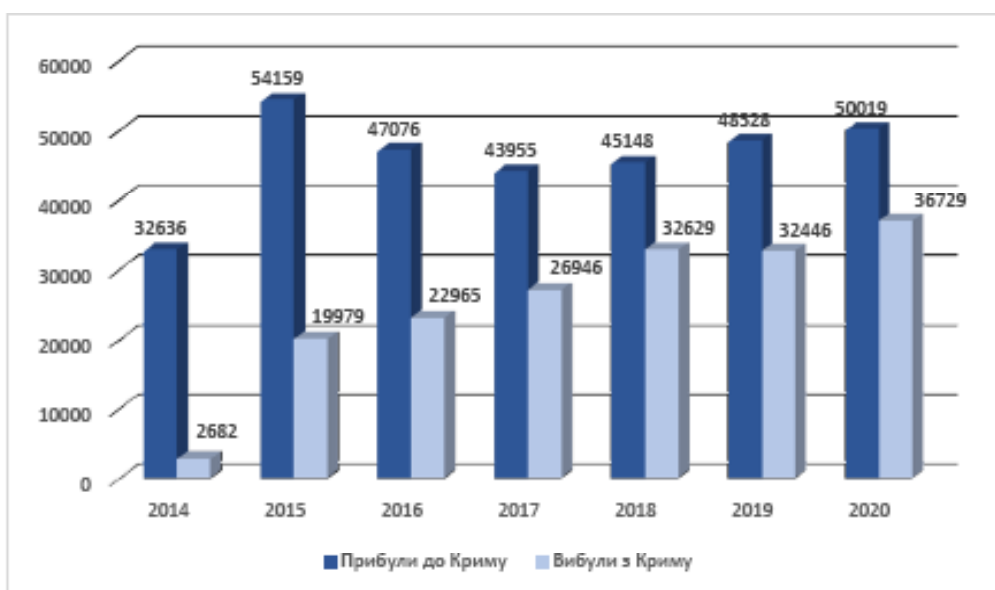

Рис. 2. Кількість тих, хто прибув до Криму, та виїхав з півострову протягом окупації (2014–2020 рр.) [3; 5]

мігрантів швидко зростає за часи окупації: якщо спочатку тікали від російських репресій та їхали з ідеологічних міркувань (не хотіли жити під окупантами), то далі починають їхати ті, хто втратив роботу чи власний бізнес в російських реаліях. Протягом 2014–21 рр. з півострову виїхало вже понад 200 тис. осіб (або 8,5% від довоєнного населення Криму). Для Севастополя цей показник дорівнює 15% від населення міста в 2014 р. [3; 5].

Однак ці дані є неповними, бо не враховують тих кримчан, які поїхали з Криму, але не змінили місце реєстрації. Насамперед, це стосується вимушених переселенців, яких в Україні в 2019 р. було зареєстровано 40,7 тис. [7]. Якщо додати ще декілька десятків тисяч тих, хто не реєструвався як переселенець, отримаємо десь 60–70 тис. А загальна кількість мігрантів з Криму складе 11%.

Відповідно, з урахуванням смертності та від'їзду кримчан тільки за офіційними даними АР Крим втратила вже 20% довоєнного населення, а Севастополь – 28%.

Таким чином, російська влада всі роки окупації свідомо проводить політику заміни населення Криму через колонізацію півострову російськими переселенцями. На думку українських правозахисників, особливу увагу Росія приділяє переселенню мілітаризованого населення (силовиків). «Вони переміщуються вже не як у відрядження, а на постійну роботу, тобто вони переміщуються вже зі своїми сім'ями. Тобто, якщо мова йде про одного феєсбешника, то, насправді, можемо множити на три. Бо він, наприклад, приїжджає з дружиною та дитиною. І це втричі більше мілітаризованого населення, яке направляється до окупованого Криму. І зрозуміло, що воно повністю не просто лояльне, воно підконтрольне Кремлю», – вважає голова Кримської правозахисної групи О. Скрипник [8].

Відповідно, Росія через колонізацію намагається провести асиміляцію населення Криму, замінивши місцевих мешканців абсолютно лояльними до Кремля росіянами. Така практика переселення на окуповані території порушує норми міжнародного права. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни прямо вказує, що «окупаційна держава не повинна здійснювати переміщення або депортації частини свого громадянського населення на територію, яку вона окупує» (ст. 49) [9].

Російська демографічна політика вже має печальні етнічні результати: кількість українців в Криму стрімко скорочується, натомість кількість росіян, зростає.

Так, вже у вересні 2014 р. під час першого окупаційного перепису кількість кримчан, що визнали себе українцями, склала тільки 15,7% проти 24,9% під час соціологічного опитування 2008 р. Натомість кількість ідентифікуючих себе

росіянами зросла з 60 до 65% [10; 11]. Таке перетікання російський дослідник О. Баранов пояснює «добровільним вибором» кримських українців, які починають визначати себе росіянами внаслідок «відносно низької згуртованості та «слабкого володіння власною мовою» [12, с. 35]. Частково це відповідає дійсності – переважна більшість кримських українців спілкувалась російською мовою, а 77% у 2008 р. називали її рідною мовою. Крім того, 43,5% українців відносили себе до російської культурної традиції [10, с. 5].

Однак, з іншого боку, таке стрімке скорочення українців в Криму може свідчити про утилітарний страх за власну безпеку в умовах окупації, що змусило людей змінювати ідентичність під час інтерв'ю. Зниження кількості українців також пов'язано з їх масовим від'їздом з півострову та відмовою від спілкування з інтерв'юерами під час перепису.

Європейське дослідження 2017 р. демонструє подальше зниження кількості українців в Криму – до 12%, та зростання росіян – до 68%, що співпадає з темпами переселення росіян на півострів [13].

Кількість кримських татар за результатами опитувань залишається майже незмінною – від 9,1% в 2008 р. до 12,6% в 2014 р. та 12% в 2016 р. [10; 11; 13]. Відсутність реального приросту свідчить про те, що кримські татари також залишають територію півострову після окупації.

Таким чином, під час деокупації українська влада зіткнеться з серйозними труднощами, пов'язаними із суттєвим зростанням росіян, ідентичність яких буде превалювати на півострові. Безумовно, що після повернення Криму під повний контроль України півострів залишать всі силовики та члени їх родин, а також російські чиновники. Але певна кількість росіян, які купили житло біля моря, можуть висловити бажання залишитися, апелюючи до захисту прав людини. Один з лідерів російської опозиції Г. Каспаров зазначив, що російським лібералам вже треба думати про те, як вони будуть захищати права росіян у випадку їх депортації з Криму.

Майбутня політика України щодо російських та інших переселенців до Криму після 2014 р. частково представлена в Стратегії деокупації 2021 р. У документі зазначено, що Україна гарантує захист прав та інтересів іноземців, які на законних підставах перебуватимуть на території півострову (тобто потрапили в Крим через один з трьох контрольних пунктів в'їзду-виїзду – Чонгар, Чаплинка та Каланчак). У той же час Україна не визнає жодних правових актів (договорів купівлі-продажу, у тому числі), укладених на території тимчасово окупованого півострову [14]. Відповідно, всі росіяни, які переїхали до Криму після його окупації та придбали нерухомість за російським законодавством, автоматично стають порушниками українських законів.

Екс-міністр із питань тимчасово окупованих територій України О. Резніков пропонував застосовувати для таких порушників норми міжнародного права – практику видворення. «Я прихильник юридичних процедур під назвою видворення. Це адміністративна процедура. Якщо ці громадяни потрапили до Криму не через Чонгар, Каланчак чи Чаплинку, значить вони там перебувають незаконно на території України. І наслідки будуть, як скрізь у цивілізованому світі – видворення», – зазначав він [15].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. З перших днів окупації Кримського півострову російська влада проводить політику заміни населення, використовуючи для цього різноманітні засоби – від тиску та репресій на найбільш нелояльних до погіршення соціально-економічних умов, які б змусили кримчан масово залишати півострів. На їх місця привозять переселенців з Росії, серед яких преважує мілітаризоване населення (силовики та члени їх родин, військові пенсіонери), які є соціальною базою режиму.

Відповідно, протягом 2014–21 рр. тільки за офіційними даними до Криму прибуло понад 409 тис осіб, серед яких переважна більшість – росіяни. За неофіційними джерелами кількість переселенців коливається від 700 тисяч до 1 мільйону (30–40% від довоєнної чисельності населення). З урахуванням кількості померлих кримчан та тих, хто поїхав з півострова, частка росіян-переселенців в загальній масі буде ще більшою (в Севастополі – не менше половини мешканців).

Безумовно, що ця політика відповідає російській імперській стратегії колонізації, яку вона застосовувала щодо Криму після його анексії в XVIII ст. Активне переселення до Криму росіян сприяє асиміляції місцевого населення, зміні етнополітичного балансу. Так, кількість кримських татар майже не змінюється, число украї-

їнців стрімко скорочується, а росіян – навпаки, зростає. Відповідно, в Севастополі їх частка в загальному обсязі наближається до 100%, а в АРК – близько 80%.

Через таку демографічну ситуацію головним завданням для української влади після деокупації Криму буде вирішення ключових питань з масивом російських переселенців. Одним з варіантів може стати міжнародна практика видворення, але вона буде мати серйозну критику та звинувачення на адресу України з боку міжнародних правозахисних структур. Тому українська влада має бути готова до захисту інтересів держави в міжнародних інстанціях.

Друге важливе завдання стосується роботи з місцевим населенням, яке має пройти фільтрацію на предмет здійснення протиправних дій (силовики, судді, чиновники) та колаборацію з окупаційною адміністрацією. Для порушників мають бути застосовані правові заходи – від кримінальних до адміністративних (перехідне правосуддя).

Однак особливої уваги буде потребувати інформаційна складова деокупації, яка має бути спрямована на демонтаж російської агресивної риторики щодо України, нівелювання російських штампів («бандерівці», «нацисти»), які російські пропагандистські канали наділяють новим сенсом на тлі активної фази війни проти України. Особливу увагу слід сконцентрувати на дітях та молоді, які найбільш піддаються впливу російської пропаганди в закладах освіти, починаючи від дитячого садочку. Саме для цього потрібна підготовка професійних кадрів вчителів гуманітарних напрямків, які будуть працювати з дітьми. Аналогічним чином на півострові разом з поверненням українського теле- та радіомовлення має з'явитися спеціальний дубляж російською мовою на перехідний період (діти, що народилися незадовго до окупації та після неї не знають української мови).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Росстат представил предварительные цифры о численности населения в регионах страны по данным Всероссийской переписи населения. URL: <https://rosstat.gov.ru/folder/313/document/166784>
2. Реальное число жителей Севастополя составляет более 700 тысяч человек – Развожаев. *Новый Севастополь*. 29 апреля 2020. URL: <https://new-sevastopol.com/news/id/36431>
3. Республика Крым в цифрах. 2021. Симферополь, 2022.
4. Статистичний збірник «Регіони України». Частина 1. Київ, 2014.
5. Севастополь. Статистический сборник. 2020. Севастополь, 2021.
6. Севастополь стал самым быстрорастущим городом России. *ForPost*. 05.04.2022. URL: <https://sevastopol.su/news/sevastopol-stal-samym-bystrorastushchim-gorodom-rossii>
7. На материковій Україні на обліку перебуває 40 733 переселенця з Криму і Севастополя – міністерство. URL: <https://ua.krymr.com/a/news-pereselency-z-krymu/30117853.html>
8. Як кримчан замінили на росіян. Росіяни обживають український Крим? Радіо Свобода. 25 грудня 2021 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/yak-krymchan-zaminyly-na-rosiyan/31624708.html>
9. Конвенція про захист прав цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
10. АР Крим: люди, проблеми, перспективи. *Національна безпека і оборона*. 2008. № 10.
11. Итоги переписи населения в Крымском федеральном округе. 2014. URL: http://crimea.old.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_ts/crimea/resources/1f72198049859f4b9205f22d12c3261e/pub-04-01.pdf

12. Баранов А. Соотношение гражданской, этнической и конфессиональных идентичностей в Крыму: политические аспекты трансформации. Материалы международной научной конференции «*Проблемы национальной идентичности в контексте современной глобализации*», Ереван, 2017. С.32-41
13. ZOiS Report. Terra incognita – the public mood in Crimea. Berlin, 2017.
14. Указ Президента України №117/2021 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополь». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1172021-37533>
15. Резніков пояснив, який підхід планують до людей, незаконно переселених із Росії до Криму. *Радіо Свобода*. 9 липня 2021 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukrajina-krym-deokupacija-ponajixaly/31351025.html>

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СПІВРОБІТНИЦТВА КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ЧЕТВІРКИ ТА УКРАЇНИ: БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР

FEATURES AND PROSPECTS OF COOPERATION BETWEEN THE COUNTRIES OF THE VISEGRAD FOUR AND UKRAINE: SECURITY DIMENSION

Івасечко О.Я.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

Мартиненко Б.О.,

*студентка IV курсу факультету міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті проаналізовано особливості та перспективи безпекового співробітництва між країнами Вишеградської групи та Україною. Увагу акцентовано на історичному розвитку безпекового виміру співробітництва між Вишеградською групою та Україною, який можна поділити на такі етапи, як-от: I етап – 1999–2004 рр.; II етап – 2004–2014 рр.; III етап – 2014–2017 рр.; IV етап – 2017р.–до сьогодні. З'ясовано, що кожному з чотирьох етапів притаманний різний рівень зацікавленості у співробітництві між Польщею, Угорщиною, Словаччиною, Чехією та Україною, що часто пов'язано з особистими інтересами сторін та геополітичними змінами.

Досліджено, що механізм реалізації безпекового вектору відносин В4 з Україною відбувається на основі ратифікованих двосторонніх та багатосторонніх угод між Україною та країнами Вишеградської групи, а також на основі заяв, декларацій, програм головування всередині В4 та офіційних зустрічей представників зовнішньополітичних та оборонних відомств України з відповідними представниками країн Вишеградської четвірки у форматі В4+Україна.

Охарактеризовано специфіку безпекової співпраці між країнами Вишеградської групи та України, яка залежить від рівня зацікавленості сторін та зовнішньополітичних чинників. Встановлено, що формат В4+Україна не використовує увесь потенціал для військово-оборонного вектору співробітництва через низку проблем та загроз. Відповідно було запропоновано низку рекомендацій для покращення та інтенсифікації подальшого співробітництва у сфері безпеки та оборони саме у форматі В4+Україна. Також репрезентовано можливі варіанти сценаріїв майбутнього розвитку взаємовідносин між В4 та Україною у сфері безпеки.

Отож, можемо висновувати про те, що співпраця країн Вишеградської четвірки та України у сфері безпеки за понад двадцять років свого існування зазнала як успіхів, так і невдач. Йдеться, головне, про те, що поточний стан співробітництва є хаотичним та не системним і потребує якісно нового формату.

Ключові слова: безпекове співробітництво, Вишеградська група, Україна, оборонна співпраця, В4+, безпекове середовище.

The article analyzes the features and prospects of security cooperation between the Visegrad Group countries and Ukraine. The historical development of the security dimension of cooperation between the Visegrad Group and Ukraine has been studied, which can be divided into the following stages: period I – 1999–2004; period II – 2004–2014; period III – 2014–2017; period IV – 2017 – to date. It was found that each of the four stages has a different level of interest in cooperation between Poland, Hungary, Slovakia, the Czech Republic and Ukraine, which is often related to the personal interests of the parties and geopolitical changes.

It has been established that the mechanism of realization of the security vector of relations between V4 and Ukraine is based on ratified bilateral and multilateral agreements between Ukraine and the countries of the Visegrad Group, as well as on the basis of statements, declarations, programs of the chairmanship within V4 and official meetings of representatives of the foreign and defense ministries of Ukraine with the relevant representatives of the Visegrad Four in V4+Ukraine format.

The specifics of security cooperation between the Visegrad Group countries and Ukraine, which depends on the level of interest of the parties and foreign policy factors, are described. It was found that the V4+Ukraine format does not use its full potential for the military-defense cooperation due to a number of problems and threats. Accordingly, a number of recommendations were proposed to improve and intensify further cooperation in the field of security and defense in the V4+Ukraine format. Further scenarios for the development of relations between V4 and Ukraine in the field of security were also presented.

Therefore, the results of the study showed that the cooperation between the countries of the Visegrad Four and Ukraine has experienced both successes and failures over more than 20 years of its existence. It was found that the current state of cooperation is chaotic and non-systematic and requires a qualitatively new format.

Key words: security cooperation, Visegrad Group, Ukraine, defense cooperation, V4 +, security environment.

Постановка проблеми. Сьогодні відбуваються держав щодо встановлення надійного безпекового простору у Європі. З огляду на це створення є поштовхом задля координації зусиль суверенних держав щодо встановлення надійного безпекового середовища стало одним із ключо-

вих питань, зокрема, і для Польщі, Словаччини, Чехії та Угорщини, які формують центральний регіон Європи. Країни Вишеградської четвірки спрямували свої дії на євроатлантичну інтеграцію, що допомогло швидко адаптуватись до нових проблем та викликів. Тож використання їхнього досвіду стало унікальною можливістю для України оптимізувати свою безпекову політику, що, в свою чергу, зробило внесок у посилення безпеки у регіоні Центрально-Східної Європи. Таким чином, наявність спільних історичних моментів, проблем та інтересів, а також спільних кордонів з трьома учасниками Вишеградської групи стали каталізатором для безпекового співробітництва в форматі В4+Україна. Тому доцільно буде проаналізувати та дослідити історію формування відносин в безпековому вимірі між Вишеградською групою та Україною, а також визначити чинники, які впливають на рівень цього співробітництва.

Проблема полягає в постійній наявності нових викликів та загроз, спричинених, зокрема, російською агресією. З початку російського вторгнення у 2014 р. та його розширення у лютому 2022 р. ситуація безпеки в регіоні Центрально-Східної Європи зазнала різких змін, тому перед країнами постала потреба ревізії їх безпекової політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нові геополітичні зміни та встановлення відносин між Вишеградською групою та Україною фактично одразу ж привернули увагу багатьох дослідників. Тому для вивчення безпекового співробітництва між Україною та В4 пріоритетними джерелами інформації були праці вітчизняних та зарубіжних вчених, нормативно-правова база у сфері безпекової співпраці країн Вишеградської групи та України, а також матеріали програм та звітів головування країн Вишеградської групи.

Серед українських дослідників, які присвятили свої роботи дослідженню безпекового, оборонного та військового співробітництва В4-Україна, варто виділити публікації Андрейка В. І., Максака Г. А. та Шелест Г. В.. У своїх роботах дослідники висвітлили історію становлення багатосторонньої кооперації та її перспективи і проблеми.

Не менш зацікавленими в дослідженні безпекового виміру співпраці України з країнами вишеградського об'єднання виявились такі зарубіжні дослідники як Пьотр Байда, Адела Їржичкова, Юрай Крупа та Балаж Тарнок.

Особливої уваги заслуговує книга «Безпека В4+ – Посилення східного кордону В4», авторами якої є дослідники з України, Словаччини та Угорщини, що підсилює цінність статті через багатовекторне дослідження безпекової та оборонної політики як Вишеградської четвірки, так і В4+Україна після нових геополітичних реалій 2014 р.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри активне дослідження

теми у вітчизняному та закордонному науковому середовищі, все ж залишаються питання, які потребують детальнішого вивчення. Науковці значно менше уваги присвячують питанням щодо оновлення стратегії безпекового співробітництва між Україною та країнами Вишеградської групи, що набуло ще більшої актуальності в умовах повномасштабного вторгнення росії на територію України. Проблема також полягає в недостатній розробці угод та договорів саме в форматі багатостороннього співробітництва В4+Україна, що значно уповільнює відносини між учасниками формату. Зазначені проблеми є невирішеними, тож потребують ширшого дослідження.

Формування цілей статті (постановка завдання). Основним завданням статті є дослідити особливості та перспективи безпекової співпраці України з країнами Вишеградської групи, з'ясувати наявні проблеми та головні обмеження співробітництва України з країнами В4 в безпековій сфері, а також репрезентувати рекомендації та можливі траєкторії розвитку безпекового виміру кооперації України з країнами В4.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кінець ХХ ст. характеризувався різкими змінами, що призвело до потреби встановлення нового надійного безпекового простору з міцним східним кордоном у Європі. Тож для вирішення проблем в новому геополітичному середовищі на той момент три країни, а саме Чехословаччина, Угорщина та Польща організували спільний саміт на рівні президентів, прем'єр-міністрів і міністрів закордонних справ у Будапешті 12-15 лютого 1991 р., на якому і відбулось офіційне створення Вишеградської групи.

В результаті досить швидкого досягнення євроатлантичних цілей чотирьох країн-учасниць Вишеградська група швидко набула позитивного іміджу і запропонувала формат В4+ всім сторонам, зацікавленим у співпраці. Такий формат співпраці одразу ж привернув увагу і України. Спільні історичні передумови стали поштовхом для України та центральноєвропейських країн, які входять до Вишеградської групи, створити безпечне середовище з перспективою для України у євроатлантичній інтеграції. Загалом, можна виділити 4 етапи розвитку відносин між Україною та Вишеградською групою.

І етап – 1999–2004 рр.. Цей період ознаменував початок офіційних відносин між В4 та Україною, які були започатковані 3 грудня 1999 р. під час зустрічі у Герлахові у Високих Татрах, Словаччина, президентів чотирьох країн, які висловили готовність підтримати проєвропейські сили в Україні [5, с. 39-40]. Одним із ключових моментів першого етапу стало започаткування у 2002 р. регулярних зустрічей міністрів оборони Вишеградської групи для обговорення найактуальні-

ших питань у сфері безпеки, зокрема й безпеки України. Однак, у 2002–2004 рр., під час головування Словаччини та Чехії співробітництво змістило свій орієнтир виключно на питання європейської інтеграції, шенгенського кордону, міграції та транскордонного співробітництва.

II етап – 2004–2014 рр. Цей період бере свій початок з подій Помаранчевої революції, що дало принципово нові погляди у відносинах В4–Україна. З того часу Вишеградська група активізувала свою діяльність у допомозі реформувати українську армію. З 2006 р. українські військові стали учасниками таких спільних навчань із В4: спільні навчання аеромобільних підрозділів батальйонного рівня «Козацький степ» (Польща), командно-штабні навчання «Швидкий тризуб» (Польща, Угорщина), навчання «Світла лавина» (Словаччина, Угорщина) [1, с. 128]. Однак в наступні роки спостерігається спад інтенсивності безпекової та військової співпраці, адже з аналізу програм головування В4 стає очевидно, що обговорення та консультації звелись переважно лише до питань євроатлантичної інтеграції України. Відчутно погіршилась ситуація і за часів В. Ф. Януковича, який обрав східний напрямок зовнішньої політики України, що знизило рівень співпраці з європейськими державами.

III етап – 2014–2017 рр. Цей етап охоплює період від Революції Гідності, вторгнення росії на територію України, підписання та ратифікації Угоди про асоціацію та поступового шляху до її реалізації на практиці. Зі зміною влади Україна знову стала на євроатлантичний шлях розвитку, а тому особливо потребувала уже створеного механізму співпраці з таким регіональним угрупованням як Вишеградська четвірка. З початку російської агресії Вишеградська група одразу ж виступила із заявою прем'єр-міністрів В4 щодо підтримки територіальної цілісності України, де було зазначено, що військові дії росії є не лише порушенням міжнародного права, а й створюють нову небезпечну реальність у всій Європі [17]. Співробітництво з В4 у 2015–2017 рр. відбувалось також на таких трьох рівнях: 1) стратегічне поглиблене двостороннє партнерство з Польщею у сферах безпеки та оборони; 2) формування Балто-Чорноморської системи безпеки у ширшому регіональному контексті на основі співпраці країн Центральної Європи з українською стороною; 3) інтенсифікація співпраці з Вишеградськими державами, що поступово б перетворилось у союз військових і політичних сил з міжнародною Вишеградською бойовою тактичною групою [6].

Третій етап співпраці справді відзначився інтенсивним прогресом на усіх рівнях. Підтвердженням у зацікавленості співробітництва у форматі В4+Україна стало запрошення української сторони до бойової групи ЄС В4 у 2016 р. Як зазна-

чила українська дослідниця Ганна Шелест, запрошення України до такої ініціативи, з одного боку, означає несформовану внутрішню європейську військово-промислову спроможність та нездатність забезпечити необхідний бойовий потенціал «вишеградців» власними силами, а, з іншого боку, це є черговим кроком до остаточного визнання України як серйозного європейського військово-політичного актора як мінімум на субрегіональному рівні [12, с. 32].

IV етап – 2017 р. – до сьогодні. Починаючи з 2017 р. відносини між Україною та Вишеградською групою значно сповільнились. Співпраця реалізовувалась переважно у двосторонніх відносинах. 2017–2018 рр. припали на головування Угорщини, з якою відносини перебували у важкому стані через претензії двох сторін у питанні нацменшин, в результаті чого Угорщина почала блокувати євроатлантичні комісії Україна–НАТО. Таким чином, формат В4+Україна перейшов у період стагнації, а співпраця була зведена до двостороннього рівня або В4+Східне партнерство. Головування Словаччини у 2018–2019 рр. та Чехії у 2019–2020 рр. також не внесли нові позитивні зрушення у співпраці.

Нового виміру співпраці України та В4 набула в період головування Польщі у 2020–2021 рр. З ініціативи польської сторони восени 2020 р. відбулась зустріч начальників штабів країн В4, на якій було обговорено обороноздатність, спільні навчання та співпраця збройних сил в умовах пандемії COVID-19. Після цього до них була запрошена українська сторона в особі головнокомандувача ЗСУ Р. Б. Хомчака і серед обговорених тем була підготовка Бойової групи В4 у 2023 р. з залученням України [16, с. 29]. Що не менш важливіше улітку 2021 р. відбулась зустріч керівників штабів країн В4 та України, яка стосувалась безпекової ситуації на східному фланзі НАТО та військової співпраці п'яти країн [19].

Переломним моментом у відносинах між Україною та Вишеградською групою стало повномасштабне російське вторгнення на територію України 24 лютого 2022 р.. Здавалось би, що Вишеградська група знову об'єднана спільною метою надати необхідну підтримку нашій країні і зайняла активну позицію у антивоєнній коаліції, але знову ж таки всередині групи стався розкол через різну позицію щодо росії. Примітно, що Угорщина є головою Вишеградської групи у 2022 р., а це суттєво послаблює можливі відносини з країнами у форматі В4. У зв'язку з проросійською владою Угорщина часто блокує ключові рішення в підтримці України, а особливо вона не підтримує світову позицію щодо ембарго на російські енергоресурси.

Тим не менш, усі учасники В4 висловили підтримку Україні та засудження жорстоких дій країни-агресора. Крім того, Міністр оборони Чехії

Яна Чернохова запропонувала розглянути таку можливість як прийняття України до Вишеградської групи, аргументуючи це наявністю спільного кордону з трьома країнами В4 та спільним негативним досвідом відносин з росією [11].

Варто відзначити, що співпраця у безпековій, оборонній та військовій сфері насамперед розпочала свій розвиток саме у двосторонньому форматі між Україною та кожною з учасниць В4. З Польщею укладено чи не найбільшу кількість угод, серед яких Угода між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Республіки Польща про військове співробітництво 1993р.; Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про взаємні поставки озброєння, військової техніки та надання послуг у військово-технічній галузі 3 лютого 1996 р.; Технічна угода між Міністерством оборони України та Міністром національної оборони Республіки Польща 2010 р. тощо. Результатом підписаних угод стала тісна співпраця в якісному реформуванні української армії. Польща ініціювала допомогу у реформуванні української військової медицини та військової освіти. Що стосується останньої сфери, то для адаптації військової освіти до стандартів НАТО Польща взяла участь у підготовці українських військових інструкторів в рамках Програми удосконалення військової освіти (DEEP) від НАТО.

У відносинах з Угорщиною одними із важливих документів є Угода про співробітництво між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Угорської Республіки 2003 р. та Протокол про виконання Угоди між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Угорської Республіки про двостороннє співробітництво в галузі підготовки військових кадрів 1993 р., а також Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорської Республіки про заходи зміцнення довіри і безпеки та про розвиток двосторонніх військових зв'язків 1998 р., де вказано про спільну підготовку та навчання підрозділів на територіях двох країн один раз на рік. Однак на практиці двостороння співпраця України та Угорщини зводиться лише до гуманітарної сфери, а не військово-технічної. У лютому 2015 р. Угорщина запустила свою найбільшу програму допомоги «Угорська міжцерковна допомога», яка мала на меті допомогти українським біженцям. Також Угорщина допомагала з реабілітацією та лікуванням українським військовослужбовцям [20, с. 10-11].

Українсько-словацькі відносини також закріплені низкою угод. До них належать Угода між Урядом України і Урядом Словацької Республіки про військово-технічне співробітництво від 2000 р., Угода між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Словацької Республіки про співробітництво у військовій сфері 2011 р. У 2015 Словаччина запропонувала ство-

рити навчальний пакет для українських фахівців воєнізованих підрозділів з утилізації вибухонебезпечних предметів. Навчання цього проекту в першу чергу пов'язане з підготовкою спеціального обладнання, а також навчанням, яке проходило в Центрі передового досвіду з утилізації вибухових боєприпасів у Словаччині [13, с. 20]. Відбувались такі навчальні заходи як розвідка вибухонебезпечних предметів та навчання з управління операціями з розмінування

Аналіз договірної бази між Україною та Чехією також свідчить про розвиток оборонно-військової співпраці, що закріплено Угодою між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Чеської Республіки про взаємне співробітництво 1996 р. та Угодою між Кабінетом Міністрів України та Урядом Чеської Республіки про співробітництво в галузі оборонної промисловості 2006 р.. Чеська сторона ініціювала створення Форуму оборонного співробітництва України та Чехії, який взяв початок з 26 березня 2015 р.. Сторони домовились активізувати оборонно-промислову співпрацю в сферах авіабудування та наземної військової техніки, а також обмінялись досвідом з питань європейської та світової безпеки, реформування оборонної сфери, двостороннього військового та військового співробітництва між країнами та їхніми підприємствами [20, с. 10].

Що стосується конкретної співпраці В4+Україна у сфері безпеки, то офіційні заяви та декларації беруть свій відлік з 2004 р. після подій Помаранчевої революції. Проте зміст цих документів не містить у собі конкретних акцентів на розвитку безпекової, оборонної чи військової співпраці. Таким чином, подальша співпраця відбувалась на основі вищезазначених двосторонніх угод та спільних заяв країн Вишеградської групи. Наприклад, у грудні 2004 р. учасниці В4 підписали Заяву щодо ситуації в Україні, де вони заявили абсолютну підтримку України на шляху до реформ та зазначили, що Україна є не лише ключовим сусідом і стратегічним партнером Європейського Союзу, а й головним гравцем у регіональній та глобальній безпеці [18]. Подібні заяви були і в 2007, 2008 роках. Спрямованість подальших документів у форматі В4+Україна набула нового вигляду після 2014 р., коли у квітні того ж року у заяві Прем'єр-міністрів Вишеградських країн щодо України була висловлена солідарність з українським народом, зокрема Польща, Словаччина, Угорщина та Чехія закликали ЄС та НАТО продемонструвати солідарність з Україною під час незаконних дій росії, що загрожує також і європейському миру та безпеці [17].

Механізм функціонування формату В4+Україна відбувається на основі вищезазначених ратифікованих угод, заяв та офіційних зустрічей. Під час цих зустрічей учасники обмінюються досвідом

та обговорюють проблеми військового співробітництва між державами. У 2008 р. відбулась одна із перших таких зустрічей міністрів оборони Польщі, Словаччини, Угорщини та Чехії, які запросили також доєднатись українську військову делегацію на чолі з тодішнім міністром оборони Ю. І. Єхануровим. Під час зустрічі були обговорені пріоритетні напрями співпраці в оборонній та військовій сферах у двосторонньому вигляді та у форматі В4+Україна між військовими відомствами держав [5, с. 43]. Ця зустріч підтвердила необхідність негайного реформування українського сектору безпеки до стандартів НАТО, проте в той же час під час Бухарестського саміту НАТО не всі учасники Вишеградської групи були прихильні до надання Україні «Плану дій щодо набуття членства» (ПДЧ) [2]. Серед країн, які блокували отримання Україною ПДЧ, були Німеччина, Франція, Люксембург, Італія, Іспанія, Бельгія, Нідерланди і Угорщина, яка входить до В4. Це стало негативним моментом у співпраці В4+Україна, оскільки Угорщина і надалі часто ставила такий формат співпраці у стан стагнації.

У Будапешті 2010 р. відбулась зустріч оборонних відомств не лише В4 та України, а й Боснії і Герцеговини, Македонії, Сербії та Чорногорії [14]. За результатами зустрічі знову ж таки були обговорені можливості України до вступу в ЄС та НАТО, а також відбулись консультації щодо військового співробітництва. Питання оборонного співробітництва також було розглянуто у 2013 р., де командири В4 визначили три напрями співпраці з Україною: участь у Вишеградській бойовій групі, проведення спільних навчань та підготовки для військових, а також підтримка країнами В4 трансформації Збройних Сил України [15, с. 19].

В період з 2017 до 2018 рр. зустрічі також відбувались у форматі В4+, але обговорення якихось конкретних питань у сфері безпеки переважно відбувались на двосторонньому рівні. У 2019 р. Україна взяла участь у засіданні міністрів закордонних справ В4, на якому наші представники обговорили плани щодо України під час чеського головування у В4. Після цього Президент України В. О. Зеленський на двосторонньому рівні провів зустрічі з Президентом Польщі А. Дудою, Президенткою Словаччини З. Чапутовою та главою уряду Чехії А. Бабішем, що продемонструвало зацікавленість сторін у створенні якісно нового формату В4+Україна [9, с. 243].

У квітні 2021р. перша заступниця міністра закордонних справ України Е. А. Джапарова взяла участь у засіданні міністрів закордонних справ країн Вишеградської групи та Східного партнерства. Крім того, до зустрічі були запрошені Португалія, Фінляндія та Швеція. Ключовою темою для обговорення стало питання безпеки в регіоні Східного партнерства. Еміне Джапарова охарак-

теризувала комплекс спільних загроз у сфері безпеки, які спричинені агресивною діяльністю росії і закликала учасників зустрічі проявити солідарність у захисті суверенітету та територіальної цілісності країн Східного партнерства та у поглибленні співпраці у зміцненні безпеки [4]. Сторони підтвердили свою підтримку територіальної цілісності країн Східного партнерства та засудили дії росії по відношенню до України.

А восени 2021р. в Угорщині відбулась зустріч між Головнокомандувачем ЗСУ В. Ф. Залужним та начальниками генеральних штабів держав Вишеградської групи. З ініціативи Валерія Залужного було актуалізовано тему про організацію щорічних штабних консультацій на рівні фахівців для розширення практичного співробітництва [3].

Загалом співпраці Вишеградської групи та України у сфері безпеки та оборони притаманна досить неоднозначна специфіка, яка особливо прослідковується під час нового виклику міжнародній безпеці – повномасштабне вторгнення росії на територію України та постійні залякування російського керівництва застосуванням ядерної зброї. Ця повномасштабна війна на пряму стосується регіону Центральної Європи, оскільки кордони Вишеградських країн є межею військового конфлікту, що означає загрозу не лише міграційній політиці, а й територіальній безпеці країн. Тож такі загрозливі тенденції мали б посилити необхідність активізації спільних дій В4 з НАТО проти російської загрози та посилення східних кордонів.

Під час війни особливо чітко відчувається необхідність доопрацювання, вдосконалення та розвитку нових програм формату В4+Україна у сфері оборони та безпеки. Ми можемо прослідкувати тенденцію щодо переходу на двосторонній формат кооперації країн Вишеградської групи та України через недостатньо продуману базу в форматі допомоги В4+ і внутрішню розбіжність у поглядах учасниць.

Таким чином, на сучасному етапі посилення оборонного та військового потенціалу відбувається виключно у форматі відносин Україна + Польща, Словаччина та Чехія. Крім того, що держави постачають нашої державі величезні обсяги гуманітарної допомоги та надають допомогу українським біженцям, вони також надають військово-технічну підтримку. Станом на травень 2022 р. найбільшу допомогу Україна отримала від Польщі. За словами Президента Польщі Анджея Дуди Україна вже отримала від Польщі понад 240 танків, майже 100 одиниць бронетехніки та озброєння, а також боєприпаси та ракети, що в сумі сягає приблизно 2 млрд доларів [7]. Чехія за перший тиждень війни відправила потяг із військовою зброєю, боєприпасами, а також зобов'язалась передати танки та пообіцяла допомогти відремонтувати пошкоджену українську бронетехніку.

Крім того, за даними ЗМІ, Чехія також направила в Україну важку техніку, зокрема, самохідні гаубиці «DANA», залпові реактивні установки RM-70, танки T-72 та БМП, що в підсумку становить майже три мільярди крон [10]. Також Україна відчула щедрість словацького уряду у наданні системи протиповітряної оборони С-300 та сучасних самохідних гаубиць Zuzana 2.

Варто відзначити, що такі щедрі дії вказують на зацікавленість сторін підтримувати Україну на всіх можливих рівнях, адже сьогодні Україна є щитом для всього європейського товариства. Окрім цього, Польща, Словаччина та Чехія одними із перших підтримали введення ключових санкцій на росію, зокрема ембарго на російські енергоносії. На додачу варто підкреслити, що представники цих країн відвідали столичний Київ в умовах війни, аби показати свою відданість підтримці України у цій не легкій боротьбі за власну українську безпеку, і за безпеку всього світу. На жаль, сказати те ж саме не можна про позицію Угорщини. В той час як цивілізований світ стоїть на українській стороні і вживає відповідних заходів, угорське керівництво не хоче підтримувати деякі санкції та надавати військову допомогу через власні національні інтереси та переконання.

Виходячи з наведеного вище аналізу розвитку політики безпеки Вишеградської групи та України, можна також виокремити *низку ключових викликів та проблем*, які визначають курс співпраці В4+Україна у безпековій сфері. Першочерговою проблемою виступає застаріла нормативно-правова база співпраці. Для ефективного співробітництва потрібний добре напрацьований матеріал саме між Вишеградською групою та Україною, а не з кожною стороною окремо. Все ж таки група корисна саме як об'єднання центрального регіону з нашою країною, тому відсутність інституції, яка б постійно контролювала процес співробітництва також часто виступає недоліком. Як вже було зазначено, Вишеградська четвірка функціонує в ролі вільного регіонального об'єднання, дії і рішення якого не обмежуються чіткими правилами та не зводяться лише до одного спільного рішення. З одного боку, це показує внутрішню свободу держав не обмежувати власні інтереси. З іншого боку, на прикладі ставлення країн-учасниць до подій в Україні, ми бачимо, що відсутність спільної позиції часто призводить до конфлікту всередині групи, а відтак і до зниження зацікавленості в співпраці. На наш погляд, це свідчить про недостатній рівень обговорення тієї чи іншої теми між державами.

Так само не існує консенсусу щодо ставлення до росії після вторгнення в Україну. І тут не можна обійти увагою фактор блокування Угорщиною багатьох спільних ініціатив з Україною як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівнях.

Протягом останніх років і місяців Польща, Словаччина та Чехія зайняли різко антиросійську позицію, як і більшість країн-членів ЄС та НАТО. Однак, Угорщина, не зважаючи на нібито рішуче засудження російського вторгнення та висловлення підтримки деяких санкцій проти росії, все ж демонструє, що не готова повністю перекреслити вибудовані відносини з кремлем.

Також можна додати, що внутрішні розбіжності, які стали особливо помітні з 24 лютого 2022 р., можуть послужити реальною причиною для розколу Вишеградської групи. Із зазначених пунктів, які обмежують функціонування як самої Вишеградської групи, так і формату В4+Україна, зародились і загрози перекидання уваги учасниць В4 на роботу в інших регіональних угрупованнях. Наприклад, у лютому відбувся дружній візит Славковського формату, до якого належать Австрія, Чехія та Словаччина, до Києва [8]. Також існує думка, що сучасний стан справ може перемістити український погляд з Вишеградської групи на Веймарський трикутник, до якого входить Польща, Франція та Німеччина. Такий сценарій може існувати через те, що Україна прагне отримати в європейському вимірі об'єднану підтримку від всіх держав-членів ЄС, що на даний момент є нереальним через неоднозначні позиції деяких країн, в тому числі і Франції та Німеччини.

Крім того особливого значення для України набула Ініціатива трьох морів. Після початку російського вторгнення, президент Польщі Анджей Дуда у своєму зверненні до Верховної Ради України 22 травня 2022 року заявив, що Україна повинна приєднатися до ініціативи Тримор'я. На сьомому саміті в Ризі 20 червня 2022 року, виступаючи по відеозв'язку, президент України Володимир Зеленський заявив, що Україна має стати членом Ініціативи трьох морів і запропонував посилити трактування співпраці в рамках «Тримор'я», наголосивши на важливості логістики. Говорячи про співпрацю у сфері енергетики, Зеленський нагадав, що Україна має одні з найбільших у регіоні сховища газу. В результаті Україна отримала статус партнера-учасника Ініціативи.

Попри зазначені перешкоди, які трапляються на шляху співробітництва Вишеградської четвірки з Україною в безпековій сфері, шанс на нормалізацію відносин все ж не втрачається. Але очевидно, що він потребує якісного оновлення. Тому доцільно буде виділити такі *рекомендації* щодо подальшої співпраці у сфері безпеки та оборони:

Переглянути чинну нормативно-правову базу співпраці між Україною та Вишеградською четвіркою у сфері безпеки.

Приділити увагу потребам у підготовці аналітичних документів за участю В4 та українських партнерів, які доцільно б було додати до платформи Think-Tank Visegrad. Така ініціатива озна-

читиме щорічні зустрічі експертів аналітичних центрів у вигляді В4+Україна для обговорення подальших варіантів співробітництва.

Необхідно активізувати приєднання України до оборонного планування В4. В подальшому таке спільне навчання може призвести до інтеграції України до наступної Вишеградської бойової групи у 2023р..

Сформувані бюджетні плани для України на період війни та після. Країни Вишеграду можуть надати цінний досвід у створенні позитивного процесу розподілу відповідальності між короткостроковим, середньостроковим та довгостроковим плануванням для збройних сил.

Варто додати інтенсивності до спеціалізованих тренінгів за стандартами НАТО для високопоставлених офіцерів і посадовців Збройних сил України, силових структур, міністерств оборони та внутрішніх справ, а також інших компетентних органів. Такі заходи будуть корисні як в обміні досвідом, так і в збільшенні шансів наближення України до НАТО.

Регулярне навчання та підготовка цивільних експертів оборонної політики дало б можливість отримати корисні знання не лише для компетентних органів, а й для політичних партій та ЗМІ тощо.

Вишеградська четвірка за більш як 30 років існування встигла розробити навчання військових спеціалістів у різних напрямках. Набутий досвід може бути переданий українським колегам у рамках зосередженого навчання. Зокрема сторони можуть поділитись своїм досвідом у конкретних галузях, наприклад: Чехія – розмінування; Словаччина – протидія хімічним, біологічним, радіологічним та ядерним загрозам; Польща – можливості спецназу; Угорщина – очищення води та військової поліції. Також сторони назбирали чималий досвід у міжнародних миротворчих операціях з врегулювання криз, що є особливо актуальним для України. Тому ще однією можливістю для покращення співпраці є спільні участі в миротворчих місіях.

Обмін українським досвідом з країнами В4. Насправді Україна, яка має чималу практику у сфері військової оборони, вже давно привертає до себе увагу міжнародних партнерів. За таких обставин країни В4 мають використати можливість тісних стосунків з Україною та запросити українських інструкторів для проведення тренінгів та навчань у вищих навчальних закладах на території В4 та за межами. Окрім того, наступною ідеєю для подальшого співробітництва може також бути обмін з В4 українського досвіду кіберзахисту, адже за 8 років війни Україна набула величезного досвіду у сфері інформаційних воєн та кібератак на різних напрямках.

В умовах повномасштабного вторгнення росії, особливої актуальності набуло питання співпраці в сфері безпеки щодо протиповітряної оборони.

Словаччина вже має транскордонне співробітництво з протиповітряної оборони з Чехією, а також працює з Угорщиною та Польщею над поширенням ініціативи щодо рівня В4. Враховуючи географічні особливості та спільні кордони, було б корисно приєднати Україну до такого діалогу для кращого використання ресурсів та можливостей і відповідно для захисту українського повітряного простору.

Таким чином, ми бачимо, що можливості для подальшої оборонно-безпекової співпраці є, але чи будуть вони використані повною мірою залишається питанням часу. Такі твердження підкріплені останніми подіями, що чітко вказують на наявні проблеми всередині Вишеградської групи, що в результаті може мати негативний вплив на подальше співробітництво з Україною. Тому з огляду на вищезазначені проблеми та перешкоди можна виділити декілька *сценаріїв* відносин країн Вишеградської четвірки та України.

Перший сценарій можна визначити як можливий розпад Вишеградської групи і відповідно припинення існування формату В4+Україна. Насправді такий сценарій обговорюються вже давно, а саме з 2014 р., коли країни-учасниці продемонстрували свої дещо різні позиції стосовно подій в Україні та відносин з росією. Очевидно, що уже наявні прогалини всередині Вишеградської групи стали з часом лише помітнішими, а події в Україні з 24 лютого 2022 р. чітко дали зрозуміти, що Вишеградська група є далеко не ідеальним об'єднанням і, скоріш за все, ніколи не стане таким. Однак точно стверджувати, що Вишеградська група розпадеться через різне ставлення до подій в Україні буде помилкою. Окрім того, такий сценарій подій буде дещо невідгідним для будь-якої із сторін, адже такий формат співробітництва напрацьовувався і розвивався роками і за цей час мав низку позитивних досягнень. До того ж, головування у В4 ефективно сприяє реалізації власних національних інтересів. На наш погляд, найближчим часом продовжуватиметься підтримка хоча б мінімального зв'язку між країнами-учасницями В4 та Україною.

Особливе значення має те, яка країна головує у Вишеградській групі в той чи інший період. Співробітництво, зокрема в сфері безпеки, В4 з Україною мало найменший рівень саме під час угорського головування. В період повномасштабного вторгнення росії в Україну і до того ж головування Угорщини співпраця не розвивається в форматі В4+Україна. Отже, можна стверджувати, що Вишеградська група продовжить своє існування і отримає новий імпульс цього року, коли головування перейде до Словаччини.

Як показує практика, співробітництво України з Вишеградською четвіркою часто зводилось до двостороннього формату, що більш ймовірно буде існувати і надалі. Угорщина стала ключовою перешкодою у підтримці формату В4+Україна,

але варто зауважити, що двосторонні відносини продовжують розвиватись і надалі, хоч і в різних напрямках. Така практика відносин Вишеградської групи та України є традиційною, тому відбудуватиметься і надалі.

Враховуючи певні успіхи безпекового співробітництва Вишеградської групи та України, можна стверджувати, що наступним сценарієм може бути форматування Вишеградської четвірки у нову групу – В3, де учасницями залишаться Польща, Словаччина та Чехія, які наразі займаються активною всесторонньою підтримкою України. Такий сценарій є найбільш реалістичним, оскільки ми вже бачимо припинення зустрічей представників В4, які були регулярними усі роки існування групи. Наприклад, наприкінці березня цього року мала відбутись одна із таких зустрічей, але Словаччина, Чехія та Польща її скасували через неприйнятну позицію угорського керівництва. Таким чином, три країни взяли курс на співпрацю з Україною в рамках В3+, що уже підтверджено низкою зустрічей їхніх представників з українською стороною. Тож очікується, що такий формат може закріпитись офіційно.

Україні особливо важливо мати надійних партнерів та гарантів безпеки, які розуміють серйозність поточної ситуації. Тому не дивно, що Україна прагне заручитись підтримкою сильних міжнародних акторів, які б могли сформувати справді надійне безпекове середовище. Отже, наступним сценарієм може стати зміна формату безпекової співпраці Польщі, Словаччини та Чехії з Україною. Цілком реально, що держави змінять свій погляд з В4+ на оборонно-безпекове співробітництво з Україною в рамках інших регіональ-

них об'єднань таких як Люблінський трикутник, Славковський формат та Веймарський трикутник. Не варто забувати і про ініціативу В. Зеленського створити в подальшому майбутньому новий оборонний союз «U-24. United for peace», що стане тією структурою, якої так не вистачає зараз Україні. Тому цілком можливо, що з часом наявні регіональні об'єднання стануть одним цілим у якісно новому вигляді.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, можемо зробити висновок, що безпекове співробітництво між Україною та країнами Вишеградської групи потребує більш комплексного розвитку та дослідження на сучасному етапі. Можна стверджувати, що безпекова співпраця України з Вишеградською групою тривалістю більш як 20 років отримала і певні відчутні успіхи, і водночас нереалізовані можливості. З одного боку, ми можемо прослідковувати різносторонню співпрацю, яка дає позитивні результати для п'ятих сторін. З іншого ж боку, – низку проблем і загроз, які не дають набутти бажаного масштабу кооперації між сторонами. Перш за все, до таких загроз належить відсутність чіткої спільної позиції країн, що відчутно впливає на перебіг відносин.

Таким чином, безпекова співпраця хоч і відбувається в рамках В4+, але відчутні результати забезпечуються в процесі двостороннього співробітництва України з чотирма державами вишеградського об'єднання. Такі тенденції часто стають перешкодою у реалізації планів, тому наразі з'ясовано, що формату В4+Україна у безпековій сфері характерний дещо не системний та хаотичний вектор діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрейко В.І. Проблеми та перспективи військового співробітництва у форматі V-4 і Україна. *Геополітика України: історія і сучасність : збірник наукових праць*. 2017. № 1 (18). С. 121-133.
2. Бухарестський саміт НАТО. *Цей день в історії*. 2018. 2 квітня. URL: <https://www.jnsn.com.ua/h/0404Q/>
3. Головнокомандувач ЗС України взяв участь у засіданні очільників збройних сил країн Вишеградської групи. *Інформаційне агентство «АрміяInform»*. 2021. 24 червня. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/06/24/golovnokomanduvach-zs-ukrayiny-vzyav-uchast-u-zasidanni-ochilnykiv-zbrojnyh-syl-krayin-vyshegradskoyi-grupy/>
4. Країни Вишеградської групи солідарні з Україною в реалізації її європейського вибору. *Міністерство закордонних справ України*. 2021. 29 квітня. URL: <https://mfa.gov.ua/news/krayini-vishegradskoyi-grupi-solidarni-z-ukrayinou-u-v-realizaciyi-yiui-yevropejskogo-viboru>.
5. Кудряченко А.І. Україна та Вишеградська четвірка: стан та перспективи співпраці. *Матеріали міжнар. конференції «Україна і Вишеградська четвірка: на шляху до взаємовигідних відносин»*. 2010. 13–14 травня. С. 37–54.
6. Максак Г. Співробітництво в сфері безпеки V4 + Україна: межі можливого. *Українська призма: Рада зовнішньої політики*. 2018. 25 лютого. URL: <http://prismua.org/v4ukraine-security-cooperation-limits-possible-ukrainian-perspective>.
7. ПольщавідправилаУкраїнітехнікатазброїнадваміліардиоларів. *Львівський портал*. 2022. 9 червня. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2022/06/09/polshcha-vidpravila-ukraini-tehniky-ta-zbroi-na-dva-miliardy-dolariv-duda>
8. Суверенітет України є і питанням нашої безпеки – глава МЗС Австрії про візит трьох міністрів. *Укрінформ*. 2021. 7 лютого. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3399181-suverenitet-ukraini-e-i-pitannam-nasoi-bezpeki-glava-mzs-avstrii-pro-vizit-troh-ministriv.html>.
9. Українська призма: Зовнішня політика 2019. Аналітичне дослідження. К.: ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма», Фонд ім. Ф. Еберта. 2020. 390 с.

-
10. Чехія надала Україні військову допомогу на 128 млн доларів. ГО «Український мілітарний центр». 2022. 3 травня. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/chehiya-nadala-ukrayini-vijskovu-dopomogu-na-128-mln-dolariv>.
 11. Чехія пропонує розглянути прийняття України до Вишеградської групи. РБК-Україна. 2022. 13 березня. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/chehiya-predlagaet-rassmotret-prinyatie-ukrainy-1647177736.html>
 12. Шелест Г. В. «Вишеградська четвірка»: у пошуках субрегіональної безпеки. *Зовнішні справи*. 2011. № 7-8. С. 30-32.
 13. Overview of Science for Peace and Security Programme's Projects in Ukraine. *The NATO Science for Peace and Security Programme*. 2015. 18 September. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2015_09/20150921_150921-sps-ukraine.pdf
 14. Report on the Hungarian Presidency of the Visegrad Group 2009/2010. *Visegrad Group*. 2010. URL: <https://www.visegradgroup.eu/documents/annual-reports/2009-2010-hungarian-110412>.
 15. Report on the Polish Presidency of the Visegrad Group july 2012–june 2013. *Visegrad Group*. 2013. URL: <https://www.visegradgroup.eu/download.php?docID=240>.
 16. Report on the Polish Presidency of the Visegrad Group july 2020–june 2021. *Visegrad Group*. 2021. URL: <https://www.visegradgroup.eu/download.php?docID=482>.
 17. Statement of the Prime Ministers of the Visegrad Countries on Ukraine 2014. *Visegrad Group*. 2014. URL: <https://www.visegradgroup.eu/calendar/2014/statement-of-the-prime>.
 18. Statement of the Visegrad Group Ministers of Foreign Affairs on the situation in Ukraine Cracow. *Visegrad Group*. 2004. 7 December. URL: <https://www.visegradgroup.eu/2004/statement-of-the>.
 19. V4 meeting of Chiefs of Defence in Cracow 23–24/06/2021. *Visegrad Group*. 2021. URL: <https://www.visegradgroup.eu/download.php?docID=460>.
 20. V4+ Security – Strengthening the Eastern Frontier of the V4. *Centre for Euro-Atlantic Integration and Democracy*, 2017. 84 p. URL: <https://www.europeum.org/data/articles/v4-security-strengthening-the-eastern-frontier-of-the-v4.pdf>.

КУЛЬТУРНИЙ ВИМІР «ГОСТРОЇ СИЛИ» У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ДЕРЖАВ: ІНСТРУМЕНТИ ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

THE CULTURAL DIMENSION OF «SHARP POWER» IN THE FOREIGN POLICY OF STATE: TOOLS AND THEIR APPLIANCE

Івасечко О.Я.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

Орлов С.Ю.,

*студент I курсу магістратури факультету міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті визначено підходи щодо трактування феномену «гостра сила» держави. Досліджено культурний вимір «гострої сили» у зовнішньополітичній діяльності держав. Особливу увагу акцентовано на інструментах культурного виміру «гострої сили», як-от: наративізація, використання трайбалізму, інструменталізація груп населення, пов'язане ідентифікаційними критеріями, використання меморіальної політики («політики пам'яті»), апропріація (культурне привласнення), а також цензурування. Проаналізовано застосування цих інструментів у зовнішньополітичній практиці авторитарних держав, головне, в культурній сфері.

На прикладах Китайської Народної Республіки та дій офіційної Москви розглянуто використання інструментів «гострої сили»: інструмент «наративізації», а також категорії «меседжів» (повідомлень) та «матриці наративів» на прикладі використання останньою офіційною Москвою; використання та маніфестацію інструменту меморіальної політики через кейс історичного ревізйонізму «Великої Вітчизняної Війни» та введенням так званого «Марша Бессмертного Полка» (зазначено, що сама політика пам'яті є інструментом академічної «гострої сили», проте маніфестація, що здійснюється за допомогою утворення, привласнення або альтерації матеріальних та нематеріальних витворів мистецтва є такою, що належить до культурного домену «гострої сили»); інструменталізацію груп населення, що пов'язане з ідентифікаційними критеріями на прикладі розмиття китайських груп («хайвей») хуажень та «хуацяо» (виявлено, що інструменталізація населення дозволяє уніфікувати та прив'язати суспільство, що проживає поза межами держави-комунікатора «sharp power», до неї); інструмент використання трайбалізму через призму китайсько-ефіопських відносин; інструмент апропріації (культурного привласнення) на прикладі моделі відносин Китайської Народної Республіки із корейським народом; інструмент цензурування у двох секторах культури – індустріях кіно та відеоігор через кейси з мультфільмом «Єті», а також через компанію Riot Games.

Зроблено висновок про те, що застосування вищезазначених технологій «гострої сили» авторитарними державами у зовнішньополітичній практиці несе суттєвий деструктивний вплив на демократичні держави.

Ключові слова: гостра сила, культура, політичні маніпуляції, наратив, політична психологія

The article defines approaches to interpreting the phenomenon of "sharp power" of the state. The cultural dimension of "sharp power" in the foreign policy activity of states has been studied. Special attention is focused on the tools of the cultural dimension of "sharp power", such as: narrativization, the use of tribalism, instrumentalization of population groups, connected with identification criteria, use of memorial politics ("politics of memory"), cultural appropriation, as well as censorship. The application of these tools in the foreign policy practice of authoritarian states is analyzed, mainly in the cultural sphere.

On the examples of the People's Republic of China and the actions of the official Moscow, the use of "sharp power" tools is shown: the "narrativization" tool, as well as the categories of "messages" (messages) and "narrative matrix" on the example of "narrative matrix" use by the official Moscow; the use and manifestation of the instrument of memorial politics through the case of historical revisionism of the "Great Patriotic War" and the introduction of the so-called "March of the Immortal Regiment" (it is noted that the politics of memory itself is an instrument of academic "sharp power", however, the manifestation carried out with the help of creation, appropriation or alteration of material and non-material works of art is one that belongs to the cultural domain of "sharp power"); instrumentalization of population groups, which is related to identification criteria on the example of the blurring of the Chinese groups "(haiwei) huaren" and "huaqiao" (it was found that the instrumentalization of the population allows unifying and tying society living outside the borders of the "sharp power" communicator state to it); the tool for using tribalism through the lens of Sino-Ethiopian relations; the tool of cultural appropriation on the example of the model of relations between the People's Republic of China and the Korean people; the tool of censorship in two cultural sectors – the film and video game industries through the cases of the cartoon "Yeti" and also through the Riot Games company.

It was concluded that the use of the above technologies of "sharp power" by authoritarian states in foreign policy practice has a significant destructive effect on democratic states.

Key words: sharp power, culture, political manipulation, narrative, political psycholog.

Постановка проблеми. Сучасна система світового порядку, що характеризується якісно новими принципами міжнародних комунікативних відносин, посилює інформаційні протиборства та протистояння, змінюючи, таким чином, інформаційно-комунікативні механізми й технології реалізації зовнішньополітичних стратегій впливу. Згідно Індексу Глобального Впливу Демократії (The Global State of Democracy (GSoD)), починаючи з 2010-х років, все більше держав відходять від демократичних принципів управління, інкорпорує авторитарні практики [29]. Задля укріплення позицій держави на світовій арені, а також забезпечення її домінування та впливу, державами недемократичного типу широко використовуються технології «Sharp Power» («гострої сили»), інструментарій якої базується на політичному тиску, маніпулюванні, дезінформації, кіберзагрозах. Серед них помітне місце займає культурний вимір реалізації «гострої сили», вага якого посилилась із введенням у глобальний вжиток так званих «нових медіа» та «Web 2.0/Web 3.0», які стирають чіткі межі національних держав у сферах, що відповідають за нематеріальну сферу людського буття.

Оскільки так звані «Нові Медіа» та «Web 2.0»/«Web 3.0» є інтерактивними та такими, що своєю основою функціонування вбачають двосторонній (діалогічний) зв'язок, де, моментами, реципієнт та комунікатор можуть мінятися місцями, методика та інструментарій здійснення будь-якої культурно-розважальної акції, події, продукту тощо має за мету не введення (або не лише введення) у масовий простір того чи іншого культурно-розважального продукту, але й надання йому такої характеристики як «популярність».

Звідси, можемо висновувати про факт прихованості та найменшої видимості інструментів культурної політики «гострої сили» серед усіх сфер «sharp power».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема застосування інструментарію «гострої сили» у зовнішній політиці держав є, перш за все, новим феноменом у зв'язку з новизною самого терміну (введений у 2017-му році в джерельному звіті під назвою «Sharp Power: Rising Authoritarian Influence» [27]). Виходячи з цього, сама проблематика виділення та категоризації основних інструментів культурної сфери «гострої сили» постає перед нами динамічною та актуальною. Низка вітчизняних та зарубіжних дослідників вивчають ті чи ті аспекти певного інструменту (або низки інструментів) маніпулятивних технологій в культурній сфері, котрі, головним чином, наявні при веденні політики «гострої сили».

Серед таких дослідників, можемо виокремити, Крістофера Валкера та Джесіку Людвіг [27; 31], що першими використали термін «гостра сила» та визначили основні сфери її застосування; науко-

виця Н. Стебліна, що вивчала поняття «наратив» у політичних комунікаціях [8], а також П. Олещук, який дослідив феномен політичних наративів [5]; наукові праці щодо політики пам'яті В. Бабки [1] та С. Полтавця [7]; В. Топальський та С. Іваненко, які порушили питання конструктів «Великої Вітчизняної Війни» в антиукраїнській пропаганді [9]; М. Максименюка та його працю щодо етнічних груп [4]; С. Ліндтер, К. Андерсон та П. Дуріш, котрі вивчали поняття апропріації [18]; Г. Лакомб-Кішібе та його роботу щодо співвідношення відеоігор та міжнародних відносин [17].

Серед інформаційних джерел також пріоритетними були звітності, інформаційно-аналітичні статті, новинні джерела та лексикографічних продукти, що містять перелік мовних одиниць.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Термін «гостра сила» був введений у понятійно-категоріальний апарат міжнародних відносин та політологічних наук у 2017-му році в джерельному звіті під назвою «Sharp Power: Rising Authoritarian Influence» [27] за аналогією з «м'якою» чи «жорсткою» силами згідно з професором Гарвардського Університету Джозефом Наєм. Як зазначали дослідники, «те, що ми маємо у сьогоднішні в розумінні авторитарної «м'якої сили» може бути краще категоризовано як «гостру силу», що пронизує, проникає або перфорує (pierces, penetrates, or perforates) політичне та інформаційне середовища у обраних країнах» [27, с. 6].

У 2021-му році в новому звіті під назвою «A Full-Spectrum Response to Sharp Power: The Vulnerabilities and Strengths of Open Societies», пізніше як і на веб-сайті, що курується National Endowment for Democracy, було виділено 5 основних секторів ведення політики «гострої сили»: комерційний, науково-освітній, технологічний, медіа (інформаційний) та культурно-розважальний [31; 14]. Останні дві, у свою чергу, перетинаються з інструментарною вибіркою «м'якої сили», яка згідно Дж. Ная молодшого, становить культурну привабливість, ідеологію та міжнародні інституції [21].

Звідси, можемо говорити про те, що канали поширення («засоби, методи або системи, котрі використовуються задля обміну, отримання, надсилання ресурсів матеріального та нематеріального зразків») медіа (інформаційної) та культурно-розважального виміру «гострої сили» співпадають з «м'якою силою». Серед них можемо назвати «нові» та «традиційні» медіа, культурно-освітні комплекси, театри, кінотеатри, Video-On-Demand сервіси, сервіси (платформи) цифрової дистрибуції відеоігор тощо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основним завданням статті є вирішення таких завдань, як: дослідити існуючі підходи щодо трактування «гострої сили»; виокремити

інструменти «гострої сили», що застосовуються в культурній сфері недемократичними державами; на прикладах КНР і РФ проаналізувати застосування інструментів «гострої сили» у зовнішньополітичних стратегіях, головню, в культурній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інструментарій поширення «sharp power» у культурно-розважальній та медіа (інформаційній) сферах включають ті, що є при веденні політики «м'якої сили», проте їхня як визначальна ціль, так і методика використання, різняться.

Ці інструменти, як зазначається, у Звіті «Sharp Power...», використовуються «гострою силою», але здійснюють деструктивний вплив для державних інституцій іншої країни, а також для введення суспільства іншої країни в оману [31]. Серед таких інструментів, головню, можемо вирізнити: наративізацію, використання трайбалізму, інструменталізацію груп населення, пов'язане ідентифікаційними критеріями, використання меморіальної політики («політики пам'яті»), апропріація, а також цензурування.

Перший інструмент, котрий слід вважати основним для цієї категорії «sharp power» є наративізація (процес утворення та просування наративів). Українська дослідниця, Наталія Стеблина, підкреслює факт того, що наратив може використовуватись в публічній сфері як «засіб переконання, форма пояснень та привернення уваги. Крім того, наративи мають певні можливості для маніпулювання, тому в часи інформаційного перевантаження, «швидкісної культури» такі прості форми спілкування можуть спотворити реальність» [8].

До середини XX століття саме поняття «наратив» вживалось у царині літератури та співставлялось й синонімізувалось із такими поняттями як «історія» та «оповідь». Тод Рімонд, директор TNL (Tech & Narrative Lab) та професор Вищої Школи Парді RAND, порівнюючи «історію» (story) та «наратив» (narrative) диференціює їх, зазначаючи, що історія має своїм центральним елементом досвід, а також «має початок, середину і кінець», у той час як наратив «має початок та середину», а кінець «усе ще пишеться» [28].

Більш конкретне поняття «політичного наративу» визначається політологом та доцентом КНУ ім. Т. Г. Шевченка Петром Олещуком як «текст, подібний на гасло: він зближується з гаслом як формально, так і змістовно» [5]. Таким чином можемо констатувати, що наратив є спрощеною моделлю бачення подій, що розгортаються, та/або послідовності, що призвели до цих подій, у розповідній формі або у формі «меседжів». Меседжі, у свою чергу, можна співставити із самим поняттям «гасло», оскільки вони є короткими та подібними на аксіоми повідомленнями, що існує в середині наративу та є її основною інформаційною одиницею.

Наративи, пов'язані між собою, можуть утворювати так звані «матриці наративів» – об'єднання кількох наративів, що підсилюють одна одну. Починаючи з 24.02.2022 керівництво Москви у зв'язку з блокуванням традиційних для них каналів поширення наративів (як приклад, телебачення через телеканали Russia Today, Sputnik та інші), почала просування матриць наративів через канали «нових медіа», котрі ще не є заблокованими, за допомогою, здебільшого, «нішевих впливовців». Від цього часу найбільшими платформами, де розповсюджується дезінформаційний контент, націлений на, здебільшого, зовнішнього користувача є Telegram, Facebook та TikTok [6] (Хоча, слід зазначити, що останній сервіс є заблокований у самій державі, проте користувачі та впливовці все ще масово обходять такого роду цензурування через VPN-сервіси).

Основними матрицями наративів є, виходячи з інформаційно-аналітичного матеріалу Офісу Речника Державного Департаменту США, репрезентованого 20 січня 2022 року, «Реальність є такою, якою Кремль її бачить», «Ми є невинними жертвами», «Неминучий Колапс Західної Цивілізації», «Історичний Ревізіонізм», «Популярні рухи спонсоровані США» [25].

Матриця наративів «Історичного ревізіонізму» підсилюється через використання так званої «політики пам'яті» (іншими словами – меморіальної політики). Дефініював цей термін український дослідник Володимир Бабка, зазначивши, що це: «сукупність механізмів, процедур та форм взаємодії суб'єктів політичного процесу, спрямованих на управління колективною пам'яттю; цілеспрямована діяльність органів державної влади, партій, громадських організацій, окремих осіб з управління суспільною пам'яттю через конструювання/закріплення, деконструкцію/ усунення або актуалізацію/ повернення цілісної моделі пам'яті чи її окремих складових задля формування/корегування станів суспільної свідомості» [1].

Сучасний український дослідник, Сергій Полтавець, вважає, що сама політика, своєю основою, вирізняється в академічній сфері через ведення курованих історіографічних дискурсів [7]. Проте, маніфестацією цього дискурсу є, як приклади, утворення пам'ятників, музеїв, меморіальних комплексів, проведення виставок, меморіальних маршів/ходи, фестивалів, перейменування вулиць тощо, тобто привласнення або зміна культурного аспекту, а не лише введення результатів курованого дискурсу у підручники з історії.

Одним із яскравих прикладів ведення такого роду меморіальної політики є возвеличення та міфологізація німецько-радянської війни росією, котра у їхній історіографії носить назву «Великая Отечественная Война». Український дослідник та кандидат історичних наук В.Л. Топаський вважає, що збереження пам'яті про війну та перемогу у ній

здійснюються з метою «відновлення російського впливу у пострадянському просторі» [9, с. 43].

Маніфестуванням ж цієї політики пам'яті є утворення ходи так званого «Безсмертного полку» Кремлем. Ця ініціатива уперше розпочалась в Томську у 2012-му році як акція вшанування загиблих у Другій Світовій Війні (в російській історіографії – «Великая Отечественная Война») радянських солдат їхніми сім'ями [3]. Проте вже після широкого розголосу у медіа, сам «бессмертный полк» включився як офіційний захід, ініційований та спонсорований Москвою через грантову систему [3].

Ця акція проводиться не лише серед інструменталізованого населення в країнах, що колись були частиною СРСР, але й серед так званої «російськомовної діаспори». Проте, слід зазначити, що у 2022-му році низка країн заборонила або ж рекомендувала не проводити цю акцію. Йдеться про такі країни, як США, Великобританія, Греція тощо. Проте, навіть попри заборону на проведення цієї акції, діаспора у США провела її в форматі «онлайн» [2].

Акція «Бессмертный полк» становить із георгіївськими стрічками, радянською зіркою та радянськими піснями про німецько-радянську війну штибу «Катюші» символічні елементи, котрі підживлюють та поглиблюють інструменталізовану групу «російського» («російськомовного») населення.

Інструменталізація групи населення, пов'язаних ідентифікаційними критеріями, виступає важливою складовою утворення та уніфікації аудиторії країни-комунікатора «гострої сили», а також поширення своєї політично-ціннісної системи або зміни її у державах, котрі піддаються впливу.

Таким чином, інструменталізована спільнота є носієм ідей, цінностей, етичних стандартів та наративів в суспільство іншої держави. Прикладами застосування цього інструменту є використання ідеї «російськомовного» населення росією, інструменталізація мусульман-шиїтів усього світу владою Ірану, а також розмиття концептів «хуажень» та «хуацяо» в зовнішньополітичних доктринах Китайської Народної Республіки. Останнє є класичним прикладом включення великих мас різноманітного населення до категорії неформальних акторів міжнародних зносин та їхньої подальшої уніфікації.

Історія інструменталізації Китаєм китайців є довгою, проте сучасне ставлення до як внутрішніх громадян, так і тих, хто має китайське походження, бере початки ще раніше від створення КНР. У 1909-му році Імперія Цін видала так званий «Закон про національність», де визначила громадянина Китаю як будь-яку особу, народжену від (себто у сім'ї) батька-китайця. Діти, народжені від матері-китаянки, успадковували її громадян-

ство лише в тому випадку, якщо батько не мав громадянства або мав невідомий громадянський статус. Також держава взяла на себе роль захисника усіх людей китайської національності. Хоча цей закон під час комуністичної революції був скасований, проте ним неофіційно послуговувались китайські чиновники аж до 1980-го року, коли КПК ухвалило новий «закон про національність», котрий, своєю основою, не відрізнявся від закону 1909-го року. Паралельно із цим, почалось розподілення в КНР населення, що перебувають за кордоном, на «(хайвей) хуажень» та «хуацяо», котре офіційно, проте у змінній формі, існує й до сьогодні.

Термін «Хайвей Хуажень» («海外华人» – «haiwei huaren»; скорочено «хуажень») покликається на населення, котре є громадянами інших держав, проте має китайські корені, порівняно з поняттям «Хуацяо» («华侨» – «huaqiao») – китайцями, що є громадянами Китаю, проте не проживають на материковій частині Китаю, в Тайвані, Гонконзі (Сяньгані) або ж Макао.

Зазначимо, що починаючи з 1999-го року у КНР діє програма, утворена виключно для людей, що мають китайське коріння, котра є безкоштовною – «табори з пошуку коріння» («Root-seeking Camp»). Метою цієї ініціативи є збільшення розуміння та інтересу молодих китайців, що знаходяться поза державою, до китайської культури [19]. Таким чином, китайська влада включає та утримує людей китайського походження у своїй орбіті інтересів, збільшуючи вагу ідентифікації тої чи іншої людини з китайською культурою.

Паралельно із цим, кількість китайців, що проживають за кордоном, збільшується (у 2010-х роках ця цифра становила приблизно 39 млн., у той час через 10 років, у 2020-х роках, їхня кількість виросла до 49 млн. [20]). При цьому пропорційно кількість азійських китайців, котрих завжди було багато, зменшується, що говорить про глобальну дистрибуцію людей категорії «хуажень».

Основою цієї інструменталізації є факт того, що ті самі «хуажень» не асимілюються у суспільство країни, в котрій проживають, або ж асимілюються на мінімальному рівні. Звідси можемо й говорити про утворення такого феномену як «етнічний анклав». Згідно з українським дослідником М.Ю. Максименюком, етнічний анклав вирізняється «замкненістю, відокремленістю від довколишнього середовища й самоорганізацією внутрішнього життя» [4]. Через етнічні анклав, у свою чергу, можливо пов'язати індивідів з їхньою культурною Батьківщиною («корінням»).

Не менш важливим інструментом «гострої сили», котрий застосовують країни в культурному контексті є трайбалізм («племінність»). Трайбалізм є більш специфічним інструментом «гострої сили» за інструменталізацію груп населення, проте близький за характером дій. Зазна-

чено словником Мерріама-Вебстера як «племінна свідомість і вірність; особливо: піднесення «племені» над іншими групами» або як «сильна внутрішньогрупова лояльність» [30], дає нам подібне означення із «фільтр-бульбашками», проте у фізичному просторі. Виходячи з факту сили внутрішньогрупової лояльності, племінність створює дискримінаційне ядро щодо зовнішніх груп, тобто ксенофобне середовище у самому суспільстві. Зазначимо, що внутрішньо групове об'єднання збільшує тенденцію до демонізації та дегуманізації зовнішніх груп [11]. Відтак, підживлюючи внутрішньо групову консолідацію та уніфікуючи групу (як у випадку з «інструменталізацією груп населення»), держава-комунікатор «гострої сили» утворює кланове середовище у вибраній країні, або ж, збільшує силу такого.

У класичному розумінні, племінність розподіляє групи в певній країні за етнічними критеріями. Таке можна побачити й сьогодні у частині африканських країн, зокрема в Ефіопії (одному з найбільших партнерів США у Африці), де кланові взаємовідносини відіграють одну з найважливіших ролей у формуванні як внутрішньої, так і зовнішньої політик. Правлячою етнічною групою є тиграїці, які становлять до 10% населення Ефіопії. Найбільшою ж етнічною групою є оромо, котрі становлять більше 30% населення держави, проте були позбавлені адміністративних та управлінських посад, та відносяться до кушитів. Друга після них – амхара, яка була наближена до правління, проте, все ж, придушувалась тиграїцями, та становить близько 1/3 населення держави. Також є велика кількість інших різномірних та, хоч і сусідніх, проте не рідних етнічних та кланових груп в Ефіопії – сідамо, уолаїта, гураге, омето тощо.

Упродовж усього періоду від встановлення китайсько-ефіопських відносин, КНР комплементарно ставилась до представників правлячої етнотрупи. Навіть під час тиграїської війни, котра відбувається з 2018-го року на території країни, керівництво Китаю хоча й визначає пріоритетом невтручання у конфлікт, адже це йтиме врозріз з їхньою «політикою невтручання у внутрішні проблеми країни», а також оскільки це може допомогти просунути наратив про стратегічну поразку США [26], все ж, надає збройну підтримку правлячій еліті [24]. Зазначимо, що в Ефіопії проживає близько 30 тисяч китайців, котрі, певним чином інкорпоровані у свою повсякденну культуру елементи ефіопської, паралельно спрощуючи її, й, навіть, переносять у ранг частини китайської культури, відтак апропріюючи її [22].

Апропріація (або ж «культурне привласнення») як інструмент «гострої сили» у культурній сфері відіграє привласнювально-модифікаційну роль у зовнішньополітичних стратегіях держави-комунікатора «sharp power». Згідно з Oxford Reference

сам термін дефінюється як «переймання творчих чи мистецьких форм, тем чи практик однією культурною групою від іншої» [12]. Це, у такий спосіб, знецінює культурні традиції та мистецтво інших націй та/або етнічних груп, а також їх спрощує, як в уявленні міжнародної спільноти, так і у внутрішньо національній свідомості.

Культурне привласнення може бути дією, порівняно з іншими інструментами культурної «гострої сили», більш агресивною та відкритою. Яскравим прикладом цього є китайсько-корейські культурні питання, особливо щодо традиційного корейського одягу. Китайський наратив пропагує те, що «корейці не можуть мати власний традиційний одяг, оскільки корейський народ не претендує на незалежну культурну ідентичність» [16], таким чином утверджуючи китаєцентричну (сінноцентричну) модель зображення Східноазійського регіону.

Інший, проте найбільш видимий серед інших інструментів, є цензурування, котре проявляється в забороні або підведенні певного культурного продукту під формат, що є дозволений у країні-комунікаторові.

Найбільш видимим цей інструмент постає у царинах відеоігор та кіноіндустрії. Китайська «регуляція щодо адміністрування Кіно» («Regulations on the Administration of Movies») є основним нормативно-правовим актом, згідно з котрим вирішуються питання щодо цензурування, альтерації або ж повної заборони кінопродукту в КНР. Ця регуляція постає перед велетнями кіноіндустрії, націленими на прибуток, як гайдлайни, котрі також необхідно включати при виробленні кінопродукту. Зазначається, що «відмова на китайський запит на вирізання сцени поставить під загрозу майбутній бізнес студії в Китаї, наприклад наступний фільм Disney або Marvel або інші активи» [15]. І через боязкість комерційного провалу або дестабілізації відносин із великим ринком Китаю, більшість студій вводять китайський порядок денний у свої кінопродукти. Так, наприклад, мультфільм «Сті» (в оригіналі – «Abominable») від студії DreamWorks, показав на мапі китаєцентричний розподіл Південнокитайського моря (Нан Гаї) згідно з лінією дев'яти пунктів [10].

Щодо ринку відеоігор, ситуація подібна як і в кіноіндустрії [13]. Проте, іншим виміром введення та обходу цензурування видавці відеоігор обрали культуралізацію (або ж «культурну локалізацію»). Доктор політичних наук Університету в Оттаві, Канада, Гійом Лакомб-Кішібе (Guillaume Lacombe-Kishibe) зазначає збільшення ролі відеоігор у популярній культурі та перцепції одних народів іншими [17]. У цьому контексті необхідно зазначити кейс (справу) придбання відомої компанії-виробника відеоігор Riot Games китайським конгломератом Tencent у 2011-му році та перформатування їхніх ігор під стандарт китайського

законодавства. У виробництві компанії є гра League of Legends, котра вважається однією з найбільших онлайн-командних ігор, турніри щодо якої проводяться щорічно. У 2019-му році під час прямої трансляції турніру League of Legends були заборонені фрази, пов'язані із Гонконгом (Сяньганем) [23]. Подібна ситуація із цензуруванням відбулась із грою Heartstone та тим самим словом/фразою «Гонконг» [23].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, виходячи з усього вищезазначеного, можна висновувати про те, що «гостра сила» є такою, «що пронизує, проникає або перфорує (pierces, penetrates, or perforates) політичне та інформаційне середовища у обраних країнах». Інструментарій культурної сфери «sharp power» інкорпорує різноманітні тактики, методи й технології її здійснення. Зокрема, були виокремлені наступні, як-от: наративізація, використання трайбалізму, інструменталізація груп населення, пов'язане ідентифікаційними критеріями, використання меморіальної політики («політики пам'яті»), культурне привласнення (або ж «апропріація»), а також цензурування.

З-поміж них ключовим основним інструментом слід вважати наративізацію, що полягає в утворенні та поширенні спрощеної моделі бачення подій, що розгортаються, та/або послідовності, що призвели до цих подій, у розповідній формі або у формі «меседжів» (повідомлень). Маніфестування «політики пам'яті» в зовнішніх зносинах держав полягає в утворенні, привласненні або ж зміні культурного аспекту (символів) історичної пам'ятної події або секвенції подій. За допомогою інструменталізації груп населення, пов'язаним ідентифікаційними критеріями, можливо розширити свій вплив,

розмиваючи, наприклад, кордони понять «національне» та «державне», пов'язуючи та уніфікуючи індивідів згідно з арбітральним критерієм. Подібний до цього інструмент використання трайбалізму, однак, використовує саму ситуацію розділення всередині країни-реципієнта «гострої сили» та певного роду кланові формації. Останній інструмент цензурування використовується для поширення ідейно-ціннісних домінант країни-комунікатора паралельно з придушенням позицій, ідей, цінностей, моралі та думок, що різняться від тих, що пропагує країна-комунікатор «sharp power».

Також проаналізовано застосування інструментів культурно-розважальної сфери «гострої сили» на прикладах рф та КНР та їх реалізації у сферах культурної зовнішньої політики. Визначено, що маніфестація меморіальної політики рф підживлює та підкріплює існуючі та такі, що використовуються, інструменти культурної сфери «гострої сили», зокрема інструменталізацію населення.

Відтак можемо констатувати й про те, що усі інструменти мають на меті деструкцію держави, привласнення, введення, модифікацію або знищення певних суспільних практик держави-реципієнта «гострої сили», що дозволить у подальшому державі-комунікатору легше контролювати першу.

Виходячи з цього, необхідно зазначити й про факт агресивності більшості з інструментів ведення політики «гострої сили» у культурній сфері, особливо якщо ми говоримо про апропріацію та цензурування.

Частина з цих інструментів є такими, що маніфестують інші методи ведення зовнішніх зносин (як, наприклад, «меморіальна політика»), тому слід підкреслити необхідність введення комплексних дій щодо захисту від такого штибу інструментів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабка В. Політика пам'яті: спроба теоретичного синтезу, моделі впровадження та роль у перехідному суспільстві. *Наукові Записки*. Випуск 6(74). С. 201-215. 2018. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/babka_polityka.pdf.
2. Бессмертный полк в США вновь пройдет в режиме онлайн. ИА Красная Весна. URL: <https://rossaprimavera.ru/news/0f941ad4> (дата звернення: 21.07.2022)
3. БЕССМЕРТНЫЙ ПОЛК. О Движении. URL: <https://www.moypolk.ru/letopis-polka> (дата звернення: 21.07.2022)
4. Максименюк М. Наукові підходи до вивчення інтересів етнічних груп в контексті розвитку поліетнічного соціуму. *Гуманітарний вісник ЗДІА випуск 41*. Запоріжжя. С. 208-221. 2010.
5. Олещук П. Теоретичні засади аналізу політичних наративів як засобу дослідження політичного дискурсу. *Журнал «Віче»*. 2010. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/2014>.
6. Орлов С. Російська інформаційна загроза у Засабах Масової Комунікації: Динаміка наративів. «Україна в координатах Східного партнерства: пошук геополітичних пріоритетів крізь призму національної безпеки». Львів. 2022.
7. Полтавець С. Політика пам'яті як аспект інформаційної безпеки: ефективність вітчизняної нормативної бази та здійснюваних заходів. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського : зб. наук. пр. НАН України*. Київ. С. 475–486. 2017. URL: http://nbuvip.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3529:politika-pam-yati-yak-aspekt-informatsijnoi-bezpeki-efektivnist-vitchiznyanoi-normativnoji-bazi-ta-zdijsnyuvanikh-zakhodiv&catid=81&Itemid=415
8. Стеблина Н. Наратив у царині політичних комунікацій: підходи до вивчення у найбільш цитованих статтях із бази даних Web of Science. «Політичне життя». 2019. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/7373>.

9. Топальський В., Іваненко С. Використання конструкту «Велика Вітчизняна Війна» в російській анти-українській пропаганді. *Воєнно-історичний вісник*: збірник наукових праць 3(37). Міністерство оборони України; Національний університет оборони України. Київ. С. 42-45. 2020. URL: <http://viv.nuou.org.ua/article/view/228604/227643>.
10. Allen-Ebrahimian B. Hollywood Is Paying an 'Abominable' Price for China Access. *Foreign Policy*. October 23 of 2019. URL: <https://foreignpolicy.com/2019/10/23/abominable-china-dreamworks-propaganda-hollywood/> (дата звернення: 21.07.2022).
11. Chua Amy. Tribal World Group Identity Is All. *Foreign Affairs*. July/August of 2018. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2018-06-14/tribal-world> (дата звернення: 21.07.2022)
12. Cultural Appropriation – Oxford Reference. URL: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oiauthority.20110803095652789> (дата звернення: 21.07.2022)
13. Holmes O. No cults, no politics, no ghouls: how China censors the video game world. *The Guardian*. July 15 of 2021. URL: <https://www.theguardian.com/news/2021/jul/15/china-video-game-censorship-tencent-netease-blizzard> (дата звернення: 21.07.2022)
14. Home: NED. URL: <https://sharpower.org/#map> (дата звернення: 21.07.2022)
15. Jennings R. Censorship of Hollywood Blockbuster Films Intensifies in China. *VOA News*. May 4 of 2022. URL: <https://www.voanews.com/a/censorship-of-hollywood-blockbuster-films-intensifies-in-china-/6557850.html> (дата звернення: 21.07.2022)
16. Kwon Y. The US Should Pay Attention to the China-South Korea Culture Clash. *TheDiplomat*. April 8 of 2022. URL: <https://thediplomat.com/2022/04/the-us-should-pay-attention-to-the-china-south-korea-culture-clash/> (дата звернення: 21.07.2022).
17. Lacombe-Kishibe G. The Rules of the Game: Video Games and the Aesthetic Turn in International Relations. *Journal of Humanities and Cultural Studies R&D*. URL: https://www.academia.edu/28701218/The_Rules_of_the_Game_Video_Games_and_the_Aesthetic_Turn_in_International_Relations.
18. Lindtner S., Anderson K., Dourish P. Cultural appropriation: Information technologies as sites of transnational imagination. Seattle, USA. February 11-15 of 2012. URL: https://www.researchgate.net/publication/220879649_Cultural_appropriation_Information_technologies_as_sites_of_transnational_imagination.
19. Liu Leah China Has Its Own Birthright Tour. *Foreign Policy*. July 27 of 2016. URL: <https://foreignpolicy.com/2016/07/27/china-has-its-own-birthright-tour-overseas-chinese-diaspora-soft-power/> (дата звернення: 21.07.2022).
20. Number of Chinese people living overseas 2010 and 2020, by continent *Statista*. URL: <https://www.statista.com/statistics/632850/chinese-nationals-number-overseas-by-continent/> (дата звернення: 21.07.2022).
21. Nye J. Soft Power. *Foreign Policy* No. 80, Twentieth Anniversary (Autumn, 1990), pp. 153-171 (19 pages). 1990. URL: <https://www.jstor.org/stable/1148580>.
22. Repnikova M. China as a cultural threat in Ethiopia: From food to cultural appropriation. *GlobalVoices*. September 17 of 2021. URL: <https://globalvoices.org/2021/09/17/china-as-a-cultural-threat-in-ethiopia-from-food-to-cultural-appropriation/> (дата звернення: 21.07.2022).
23. Riot appears to censor "Hong Kong" during Worlds 2019 broadcasts. October 9 2019. URL: <https://dotesports.com/league-of-legends/news/riot-games-appears-to-censor-hong-kong-during-worlds-2019-broadcasts>
24. Roblin S. Ethiopia's Civil War in Tigray Saw the Use of Chinese and Iranian Weapons. *The National Interest*. November 1 of 2021. URL: <https://nationalinterest.org/blog/reboot/ethiopias-civil-war-tigray-saw-use-chinese-and-iranian-weapons-195564> (дата звернення: 21.07.2022).
25. Russia's Top Five Persistent Disinformation Narratives *US Department of State*. 2022. URL: <https://www.state.gov/russias-top-five-persistent-disinformation-narratives/> (дата звернення: 21.07.2022).
26. Sany Joseph, Sheehy Thomas Despite High Stakes in Ethiopia, China Sits on the Sidelines of Peace Efforts. *U.S. Institute of Peace*. January 19 of 2022. URL: <https://www.usip.org/publications/2022/01/despite-high-stakes-ethiopia-china-sits-sidelines-peace-efforts>.
27. Sharp Power: Rising Authoritarian Influence. *National Endowment for Democracy*. 2017. URL: <https://www.ned.org/wp-content/uploads/2017/12/Sharp-Power-Rising-Authoritarian-Influence-Full-Report.pdf>
28. The Changing Narrative: Storytelling's Role in Policy and Social Change. *TheRANDCorporation*. 2021. 4 травня. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Urzuqut7DUU> (дата звернення: 21.07.2022).
29. The Global State of Democracy 2021: Building Resilience in a Pandemic Era. *International Institute for Democracy and Electoral Assistance*. Stockholm. URL: https://www.idea.int/gsd/sites/default/files/2021-11/the-global-state-of-democracy-2021_1.pdf.
30. Tribalism definition & meaning – Merriam-Webster. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/tribalism>.
31. Walker C., Ludwig J. A Full-Spectrum Response to Sharp Power The Vulnerabilities and Strengths of Open Societies. *National Edowment for Democracy*. 2021 URL: <https://www.ned.org/wp-content/uploads/2021/06/A-Full-Spectrum-Response-to-Sharp-Power-The-Vulnerabilities-and-Strengths-of-Open-Societies-Walker-Ludwig-June-2021.pdf>.

THE MILITARY-TECHNICAL DIMENSION OF THE UKRAINE-LITHUANIA STRATEGIC PARTNERSHIP IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

ВІЙСЬКОВО-ТЕХНІЧНИЙ ВИМІР СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА УКРАЇНА-ЛИТВА У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Klymchuk I.I.,

PhD in Political Sciences,

Associate Professor at the Department of Political Sciences and International Relations

Lviv Polytechnic National University

The article analyzes the peculiarities of the international cooperation between Ukraine and Lithuania in the military-technical sphere, considers the achievements of the past and the current state, and also outlines the prospects of the future strategic partnership in the specified sphere, which will provide an opportunity to transform the military cooperation between the partner countries in the conditions of the military invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine (in particular, in the conditions of a long-standing hybrid war, joint security challenges and real threats from the Russian Federation).

An important role in the development of cooperation between Ukraine and Lithuania in the 21st century is played by cooperation in the military-technical sphere, which is a key component of both national security and security in the European region. It was found that the agreement on military cooperation between the states, concluded in 2000 and updated in 2011, is a comprehensive document that provides for the development of strategic partnership in this field. In particular, the result of this cooperation was the creation in 2015 of the joint Lithuanian-Polish-Ukrainian brigade "LITPOLUKRBRIG". The main directions of cooperation between Ukraine and the Republic of Lithuania in the context of military-technical cooperation under the auspices of NATO, which contributes to the Euro-Atlantic movement of Ukraine, in particular, through the provision of consultations on issues of a defense nature, are characterized; conducting joint exercises; participation in peacekeeping missions, adaptation of the Armed Forces of Ukraine to NATO standards in order to obtain membership in the Alliance; modernization of Ukrainian defense and security complexes. At the moment, there is an intensification and deepening of Ukrainian-Lithuanian cooperation in the military-technical sphere in connection with the armed aggression of the Russian Federation. It was found that an important aspect of Ukrainian-Lithuanian relations is also military-technical assistance from the Lithuanian government to the Armed Forces of Ukraine with heavy weapons. Treatment and rehabilitation of Ukrainian servicemen is another manifestation of this cooperation.

Prospects for cooperation between Ukraine and the Republic of Lithuania in the context of military-technical cooperation in the future are outlined, in particular regarding the issue of sharing experience in effectively countering hybrid threats with the development of a system for their early warning. It was determined that for official Kyiv, the strategic partnership with Lithuania is developing in several dimensions, such as: diplomatic, financial and military, in particular the exchange of experience in the military-technical sphere, the development of a joint proactive policy to identify security challenges and threats, military-humanitarian assistance etc. Military experts believe that the provision of military-technical assistance to Ukraine has turned into a powerful lever of geopolitical deterrence, which makes Ukraine's negotiating position much stronger.

Key words: Ukraine, Republic of Lithuania, military-technical cooperation, Armed Forces of Ukraine, weapons, military aid.

У статті проаналізовано особливості міжнародної співпраці України та Литви у військово-технічній сфері, розглянуто досягнення минулого, сучасного стану, а також окреслено перспективи майбутнього стратегічного партнерства у зазначеній сфері, що дасть можливість здійснити трансформацію військового співробітництва між країнами-партнерами в умовах військового вторгнення Російської Федерації на територію України (зокрема в умовах давно існуючої гібридної війни, спільних безпекових викликів та реальних загроз із боку РФ).

Важливу роль у розвитку співпраці України та Литви у ХХІ столітті відіграє співробітництво у військово-технічній сфері, яке є ключовим компонентом як національної безпеки, так і безпеки у європейському регіоні. З'ясовано, що договір про військове співробітництво між державами, укладений у 2000 р. та оновлений у 2011 р., є комплексним документом, що передбачає розвиток стратегічного партнерства у даній сфері. Зокрема підсумком даної співпраці стало створення у 2015 р. спільної литовсько-польсько-української бригади «ЛИТПОЛУКРБРИГ». Охарактеризовано основні напрями співробітництва України та Литовської Республіки у контексті військово-технічної співпраці під егідою НАТО, що сприяє євроатлантичному руху України, зокрема, через надання консультацій з питань оборонного характеру; проведення спільних навчань; участь у миротворчих місіях, адаптацію Збройних сил України до стандартів НАТО задля отримання членства в Альянсі; модернізацію українського оборонного й безпекового комплексів. На даний момент спостерігається активізація та поглиблення українсько-литовського співробітництва у військово-технічній сфері у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації. З'ясовано, що важливим аспектом україно-литовських відносин є також військово-технічна допомога з боку уряду Литви Збройним силам України важким озброєнням. Лікування та реабілітація українських військовослужбовців є ще одним проявом даного співробітництва.

Окреслено перспективи співробітництва України та Литовської Республіки у контексті військово-технічної співпраці в подальшому майбутньому, зокрема стосовно питання обміну досвідом щодо ефективного протистояння гібридним загрозам із розробкою системи для їх раннього попередження. Визначено, що для офіційного Києва стратегічне партнерство з Литвою розвивається в декількох вимірах, як-от: у дипломатичному, фінансовому та військовому, зокрема обмін досвідом у військово-технічній площині, розвиток спільної проактивної політики щодо виявлення безпекових викликів і загроз, військово-гуманітарна допомога тощо. Військові експерти вважають, що надання військово-технічної допомоги Україні перетворилося на вагомий важіль геополітичного стримування, який робить переговорну позицію України значно сильнішою.

Ключові слова: Україна, Литовська Республіка, військово-технічна співпраця, Збройні сили України, озброєння, військова допомога.

Formulation of the problem. Transformation of the system of international relations that took place at the beginning of the 21st century, as well as the emergence of a conflict situation in the Eastern European region (in connection with the outbreak of the war in the east of Ukraine in 2014), drew attention to the issues of the modern security space, which should be directed not only for the protection of state particular in the military-technical sovereignty, as well as for the defense of the territorial integrity of the country.

In this regard, the establishment of mutual cooperation with foreign partners, in sphere, is mutually beneficial for the parties, in particular, extremely important for ensuring the adoption of reforms and modernization of the defense sector of Ukraine in accordance with modern European standards.

The relevance of this study is also determined by the need to strengthen the relationship between Ukraine and the Republic of Lithuania in the sphere of guaranteeing the security and integrity not only of the European space, but also the Baltic and Black Sea regions. The possibility of using Lithuania's significant experience, which the country gained while being in international organizations such as NATO and the EU, will allow Ukraine to more confidently oppose Russia's military aggression on its territories.

Thus, it will be appropriate to analyze the peculiarities of international cooperation between Ukraine and Lithuania, in particular in the military-technical sphere, considering the practices developed in the past, as well as the future potential of strategic partnership, which will make possible to transform military-technical cooperation between the partner countries in the conditions of the military invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine. Based on this statement, as well as taking into account Lithuania's demonstrated readiness to provide Ukraine with all the necessary assistance, including in the process of security and defense sector reforms, we must state the priority of Ukrainian-Lithuanian relations to ensure the sustainable development of our state. In this case, their analysis turns into an important task for scientific research, because it presents a vivid example of the development of a strategic partnership in the Baltic-Black Sea region.

Analysis of recent research and publications. The concept of "strategic partnership" has occupied an important place in the empirical field of international cooperation for quite a long time and is char-

acterized by complexity and. However, at the micro level, especially in domestic practice, strategic partnership as a tool of military-technical policy of armed institutes has not received proper development.

It is also necessary to pay attention to the fact that the world is changing today, new spheres and directions of interstate cooperation are emerging very quickly, which fill strategic partnership with new meaning.

According to Zhovkva I., strategic partnership for the state is a special tool of its foreign policy, using which it coordinates its actions in the international arena with other states; at the same time, the use of such a tool and the coincidence of the strategic interests of two or more countries in several areas lead to the emergence of a special type of interstate cooperation between them [1].

Among the authors who show interest in this topic, should be noted M. Zamikula [2], G. Lutsyshyn [4], R. Marceniuk [5], K. Mohylnytska [6] I. Turyanitsa [8], and others.

An extremely important part of the sources based on the researched issues such as intergovernmental agreements – of general as well as those that solve specific practical issues, for instance the cooperation of peacekeepers or the operation of the combined units which form the normative basis of bilateral cooperation [10; 11; 12; 13. 14; 15]. Publications in mass media also contain useful information and specialized publications on defense topics.

Highlighting previously unsettled parts of the general problem. International cooperation in the military-technical sphere is one of the key elements of the development of the national armed forces of Ukraine, as well as a powerful tool for increasing the defense capability of our country, particularly in the context of Russian aggression. In the conditions of the intensification of the course towards Euro-Atlantic integration, cooperation with the member countries of the North Atlantic Treaty Organization is turning into an important modernization component of the state defense policy. After all, in the conditions of the occupation of part of the Ukrainian territory and the continuation of hostilities in the east and south of Ukraine, the improvement of the national defense capability directly depends on military and technical support. The Republic of Lithuania has become an extremely important partner for Ukraine in this field for a number of reasons.

Forming the goals of the article. The aim of the study is a comprehensive analysis of the features and prospects of the strategic partnership of Ukraine and Lithuania in the military-technical sphere. In accordance with the aim, the following tasks have been formulated: to reveal the specifics of cooperation of the mentioned type of cooperation; identify the threats and challenges facing the strategic partnership of Ukraine and Lithuania in this area; to outline the main prospects and possible scenarios for the development of strategic partnership between countries in the military-technical field.

Presentation of the main material of the study. Relations between Ukraine and Lithuania have a long history and acquired a completely different meaning in 1991 with the restoration of national states after the collapse of the Soviet Union. Diplomatic relations between Ukraine and the Republic of Lithuania were established on December 12, 1991. An important role in the development of cooperation between Ukraine and Lithuania in the 21st century is played by cooperation in the military-technical sphere, which is an important component of both national security and security in the European region.

It is about cooperation to improve the compliance of the Armed Forces with NATO standards and their ability to cooperate with the military forces of the Alliance member countries, participation in joint peacekeeping operations, and provision of multifaceted assistance to Ukraine in the face of aggression from the Russian Federation.

However, the agreement on military cooperation between the states was concluded only in 2000 and updated in 2011 and is a complex document that provides for the development of strategic partnership in this area [15]. Analyzing officially available materials, regulatory documents, information of national ministries of defense and executive authorities, available statistical information, interviews of authorized persons, mass media reports, we can tentatively periodize these relationships in the periods under study depending on their intensity [4, p. 109]:

1) The formation of Ukrainian-Lithuanian cooperation in the military sphere, in particular, the signing of mutual obligations, the conclusion of relevant interdepartmental agreements directly related to cooperation in the military sphere (2000–2004).

2) The development of cooperation with Lithuania's accession to NATO, the promotion of Ukraine's Euro-Atlantic movement, in particular, through the provision of consultations on defense matters, the adaptation of the Armed Forces of Ukraine to NATO standards in order to obtain membership in the Alliance, cooperation within the framework of Ukraine's dialogue with NATO, the modernization of the Ukrainian defense and security environment (2004–2010).

3) Weakening of cooperation and all Euro-Atlantic programs (with the election in February 2010 of

Ukrainian President V. Yanukovich), when Ukraine postponed its decision to join NATO. The agreement on the creation of an international military formation was postponed indefinitely. The curtailment of a clear European integration course affected relations (2010–2014).

4) Activation and deepening of Ukrainian-Lithuanian cooperation in the military sphere, compliance with international security standards in connection with the armed aggression of the Russian Federation, violation of the territorial integrity and sovereignty of Ukraine; its occupation of the Ukrainian Crimea and parts of the Donetsk and Luhansk regions and the creation of the DPR/LPR under its control in the latter. Creation of a joint military formation. Expanding areas of cooperation (2014–2021).

5) Maximum support for Ukraine in all possible issues related to the Russian invasion of the territory of Ukraine (from the first day of February 24 to today) (2022).

In the issue of strategic partnership between countries in the field of military-technical cooperation, it is important to mention the “Bilateral defense cooperation” section of the “White Book” of Lithuania, which identifies only four countries in the world (the USA, Poland, Denmark and Ukraine) with which military cooperation is a priority for Lithuania. In general, cooperation between Ukraine and Lithuania in the format of professional exchange of experience and training of Ukrainian benefits all participants. Its positive results are not one-sided. Lithuanian instructors help the Ukrainian military forces in the transition to the standards of the Euro-Atlantic system of collective security, provide familiarization with the latest tactical developments. At the same time, the practical experience gained by the Armed Forces of Ukraine within the framework of the war with Russia is of interest to Vilnius and is being studied in depth. Thus, if the Lithuanians contribute to ensuring the theoretical and technical raising of the Ukrainian army to the level of world standards, the Ukrainians simultaneously share with their allies their practical experience, which may come in handy in the case of an expansion of Russian aggression in the region [6, p. 124].

In the military-technical sphere, the Republic of Lithuania is interested in using Ukrainian capacities to maintain the Soviet models in service in a combat-ready condition – in the repair and maintenance of equipment and weapons at Ukrainian enterprises. Thus, the maintenance of Lithuanian An-26 military transport aircraft was carried out at the Ukrainian aviation plant in Kyiv [3]. In the conditions of the intensification of the development of the domestic defense industry, Vilnius's interest in intensifying cooperation in this direction, in the field of development of promising projects, has been observed in recent years. In 2017, a memorandum of cooperation was signed between the Ukrainian state concern Ukroboronprom

and the Lithuanian Security and Defense Industry Association, outlining the future vectors of the partnership [7].

Trying to strengthen the Ukrainian potential in countering the aggressor, the Lithuanian authorities are making significant efforts to improve the material and technical support of the Armed Forces. The agreement on military-technical assistance between Lithuania and Ukraine was signed in November 2014. The Republic of Lithuania became the first and only European state to supply Ukraine with lethal weapons during the conflict. The Armed Forces of Ukraine received from Lithuania a batch of Stinger anti-aircraft missile systems, as well as defense ammunition. In 2015-2016, Ukraine received machine guns, ammunition and more than 150 tons of equipment from the Lithuanians. In 2017, Lithuania decided to provide Ukraine with more than 7,000 Kalashnikov assault rifles and about 2 million rounds of ammunition. In 2018, Lithuania expressed its readiness to continue the supply weapons, in particular, to transfer to Ukraine up to 7,000 units of small arms, mortars, machine guns, anti-tank systems and ammunition, the value of which was up to 3 million euros [20]. Vilnius acted as a kind of mediator in the transfer of military aid to Ukraine collected in several Central and Eastern European NATO member states. In this case, the importance of Lithuania as a partner acquires a new quality – because this country has agreed to officially assume duties and responsibilities that testify to an allied attitude and readiness to help Kyiv, and this is perceived as an anti-Russian *démarche* in the Kremlin [6, p. 124]. In February 2019, a decision was made to transfer additional ammunition for small arms to Ukraine – more than one million cartridges worth 255 thousand euros. The Lithuanian side emphasizes that such actions not only correspond to bilateral agreements and the nature of relations between states, but also have strong support from the population of the republic [9].

Another recognized aspect of cooperation is cooperation in training and upgrading the qualifications of military personnel. Since the end of the last century, a training plan for the Lithuanian military has been in effect at the National Academy of Defense of Ukraine named after I. Chernyakhovsky. Today, Lithuanian instructors help in the training of servicemen of the armed forces of Ukraine. Already at the initial stage of Russian aggression in Ukraine, a group of Lithuanian officers acted as advisers to the General Staff of Ukraine and the Command of Special Operations Forces. Vilnius also took part in training units of the revived National Guard of Ukraine. In January 2016, the Lithuanian Ministry of Defense announced that it would join the US-led multinational training group Ukraine. The main goal of participation in the program was to provide professional training for servicemen of the Ukrainian armed forces, to acquaint them with Lithuanian experiences [22].

In 2017, Lithuanian participation in the training of the Armed Forces was expanded. According to the mandate approved by the Lithuanian Seimas, up to 60 military personnel could be deployed to perform training duties on the territory of our state. As of the end of 2018, more than 20 Lithuanian instructors were involved in such work – they are serving on the territory of the International Peacekeeping and Security Center in Yavoriv and the 142nd Special Forces Training Center in Berdychiv [21]. Паралельно українці навчаються у Литовській військовій академії імені генерала Йонаса Жямайтіса (м. Вільнюс) та Школі підфіцерів литовських збройних сил імені дивізійного генерала Стасіса Раштікиса (м. Каунас). Також Литва фінансує підготовку українських офіцерів в Балтійському оборонному коледжі (BALTDEFCOL), розташованому в м. Тарту, Естонія. At the same time, Ukrainians study at the Lithuanian Military Academy named after General Jonas Žiamaitis (Vilnius) and the School of Non-Commissioned Officers of the Lithuanian Armed Forces named after Major General Stasis Rashtikis (Kaunas). Lithuania also finances the training of Ukrainian officers at the Baltic Defense College (BALTDEFCOL), located in Tartu, Estonia.

At the same time, the Republic of Lithuania is helping in the structural restructuring of the system of planning and management of the Ukrainian armed forces. Lithuania is a member of the international advisory group on security sector reform in the Ministry of Defense of Ukraine, which includes the United States, Canada, Great Britain and Poland. Another practical aspect of cooperation is the provision of medical support to the Ukrainian military. Lithuania took on the responsibilities of providing treatment for parts of Ukrainian servicemen who were injured in the conflict zone. They are undergoing rehabilitation at the military medical center in the city of Druskininkai.

Practical cooperation of the armed forces of Ukraine and Lithuania also takes place in the format of participation in peacekeeping operations, including those conducted under the auspices of the North Atlantic Treaty Organization. Thus, a platoon of the Lithuanian military took part in the KFOR mission in Kosovo. He served as part of the multinational brigade EAST (“East”) of the peacekeeping forces, reporting to the command of the Polish-Ukrainian battalion in the village of Kachanik, 40 kilometers from the city of Pristina. Instead, Ukrainian servicemen (medical personnel) performed their duties as part of the Lithuanian contingent in Afghanistan. They acted on the basis of the technical agreement signed on March 13, 2007 between the Ministry of Defense of Ukraine and the Ministry of Defense of the Republic of Lithuania regarding the deployment of peacekeeping personnel of Ukraine to perform tasks as part of the Lithuanian group for the reconstruction of the Afghan province of Ghor, operating within the framework of the Interna-

tional Security Assistance Force in the Islamic Republic of Afghanistan [10]. In the future, agreements on cooperation in this format were updated and re-approved – in 2008 [11] and in 2011[12] (at the same time, certain changes were made to the last document by a special protocol dated June 13, 2014). Thus, we can talk about establishing a time-tested combat partnership between peacekeepers from the two countries [2, p. 58]. On its basis, at the end of the 2000s, a promising initiative to deepen cooperation through the creation of a joint peacekeeping unit appeared. The project was to acquire a tripartite format – with the involvement of Poland as a full-fledged partner. Basic agreements on it were reached during the meeting of EU defense ministers in June 2008. At it, a decision was made to create a joint Lithuanian-Polish-Ukrainian military unit, which was supposed to bring Ukraine closer to the standards of the North Atlantic Alliance. Further discussion of the issue led to an agreement to form a brigade in which Lithuanian, Polish and Ukrainian military personnel were to serve. On November 16, 2009, a letter of intent on this matter was agreed in Brussels. The document was signed by the Minister of Regional Protection of Lithuania R. Yukniaviciene, acting Minister of Defense of Ukraine V. Ivanenko and Deputy Minister of Defense of Poland S. Komorowski [5, p. 172].

On February 4, 2015, the Verkhovna Rada of Ukraine ratified the intergovernmental agreement on the creation of a unified division of LITPOLUKR-BRYG [14]. One and a half months later, the parliaments of the partner countries – Poland (March 20, 2015) and Lithuania (March 26, 2016) implemented relevant actions. The final transition from the legal to the practical format of solving this issue was marked by the signing by the defense ministers of the three countries of a technical agreement on the detailed aspects of the functioning of the joint military unit, which took place in Lviv on July 24, 2015 [13]. The purpose of the formation of the brigade was defined as: increasing the level of mutual trust and cooperation between the project participants, due to which the security situation in the region is expected to improve; strengthening military cooperation between Lithuania, Poland and Ukraine, with the aim of improving the training of troops and achieving operational interoperability; distribution and implementation of modern standards for planning, supply and use of troops in the general system of training of the Armed Forces; ensuring the national contribution of participating countries to multinational military formations of a high level of readiness, which can participate in peacekeeping operations under the auspices of the UN, NATO, the EU and other international structures based on the mandate of the UN Security Council and in case of approval by national parliaments. Structurally, the brigade consists of an international headquarters and three national battalions. From Lithuania, it

included the personnel of the Ulan battalion of Grand Duchess Birute; from Poland – servicemen of the 21st Pidgalya Rifle Brigade; from Ukraine – fighters of the 80th separate air mobile brigade [5, p. 176]. The total number of units reaches 4.5 thousand people. However, they gather in one place only to conduct exercises and participate in multinational operations. In normal mode, the battalions of the brigade are located on the territory of their countries, and its headquarters is located near the city of Lublin in Poland. The command staff of the brigade is appointed by the constituent countries of the unit on a rotational basis. At the same time, the main management positions – the commander, his deputy and the chief of staff – are evenly distributed among the three states. Since October 2017, the brigade has been named after the Great Hetman of Lithuania Konstantin Ostrozky, an important figure in the history of all three states involved in the project. Its fighters were involved in command and staff exercises on the territory of Poland. They were focused on preparing officers for the challenges and tasks offered by modern military conflicts. At the same time, an important place was given to the development of skills in countering enemy propaganda and working with the local population in the conflict zone – precisely those aspects in which Ukrainian specialists themselves could share with their partners the experience gained in recent years. On January 25, 2016, the headquarters of the brigade began functioning in Lublin. During the year, the unit took part in a number of exercises of various levels, such as “Anaconda-2016” (June 6-17, 2016, Poland) and “Maple Arch 2016” (November 7-21, 2016, Ukraine). Finally, in December 2016, the brigade confirmed the acquisition of full operational capabilities and readiness to perform peacekeeping missions. Today, it is becoming the main platform for developing the operational compatibility of the Ukrainian and Lithuanian armed forces.

With the beginning of a full-scale war on the part of the Russian Federation in Ukraine, Lithuania showed a completely solidary position on the side of our state, providing maximum logistical, military and humanitarian assistance. In particular, in February 2022, Lithuania sent instructors to Ukraine to teach Ukrainian servicemen how to use Stinger anti-aircraft missile systems. In addition, the Latvian government also approved the decision to transfer Stinger MANPADS and other military equipment to Ukraine.

Already in March of this year, two aid packages were formed from the full-time services of the Ministry of Internal Affairs and the state reserve of Lithuania – means of civil protection and weapons. Various weapons were sent to Ukraine from the reserve of the statutory bodies of internal affairs of Lithuania in the amount of 1.5 million euros. Also, the Ministry of National Defense and the Armed Forces of Lithuania sent a new batch of military aid to Ukraine: 20 M113 tracked armored person-

nel carriers, 10 military trucks and 10 SUVs for sappers. According to Defense Minister Arvydas Anushauskas, the cost of the new package of military aid to Ukraine is about 15.5 million euros [16].

In April 2022, Lithuania transferred heavy mortars to Ukraine in the fight against Russian aggression. The total cost of all transferred military aid already reaches tens of millions of euros, and the replacement cost can be 5-10 times higher. Among the weapons transferred to Ukraine are MANPADS, anti-tank weapons, grenades, ammunition, machine guns. Lithuania also started training for the first group of Ukrainian military personnel on the use of anti-tank weapons. In addition, specialized teams of Lithuanian doctors arrived in Ukraine, and Lviv region received 4 ambulances [17].

In May 2022, the Ministry of Defense of Lithuania transferred 20 M113 armored personnel carriers, 10 military trucks and 10 SUVs (for demining operations) to Ukraine. The cost of the new package of military aid to Ukraine is about 15.5 million euros. In total, Lithuania's military aid currently amounts to about 100 million euros. As it is known from official sources, Lithuania agreed with the Turkish manufacturer of combat drone Bayraktar on the transfer of additional ammunition to Ukraine [18]. As for today, the Ministry of Defense of Lithuania will soon hand over additional M113 and M577 armored personnel carriers, as well as ammunition, to Ukraine. Lithuania is ready to train military police officers (Military Law Enforcement Service) and demining specialists. In addition, the Lithuanian army will also promote the training of Ukrainian personnel in Great Britain and plans to send up to ten instructors there. During the five months of the Russian-Ukrainian war, Lithuania has already provided Ukraine with a batch of M113s, portable Stinger anti-aircraft systems, anti-tank weapons, body armor and helmets, 120-mm mortars, small arms, ammunition, thermal imagers, drones, anti-drones, surveillance radars, trucks, SUVs, as well as a Bayraktar TB2 attack drone with ammunition. In total, Lithuania's military aid already amounts to 123 million dollars [19].

Conclusions and prospects for further research in this direction. The results of the analysis of practical aspects of Ukrainian-Lithuanian cooperation in the military-technical sphere clearly prove its importance and effectiveness. The nature of bilateral relations demonstrates the readiness of Vilnius to provide

comprehensive assistance not only during military operations during the war, but also in general for the modernization of the domestic security sector of our state. The position of the Lithuanian authorities in the context of the Russian-Ukrainian war allows us to talk about Lithuania as one of the most loyal allies of Ukraine. Activation of cooperation in almost all directions (provision of material and technical assistance; support for reforms in the structures of the Ministry of Defense of Ukraine; provision of a training mission on Ukrainian territory and exchange of experience; treatment of wounded Ukrainian soldiers; partnership in the field of peacekeeping activities and in the format of the functioning of a unified unit) turns Vilnius into a key partner of Kyiv within the regional space. The acquired positive experience of military cooperation, in particular within the framework of the creation of LITPOLUKRBRIG and participation in joint trainings, can be used during the expansion of regional cooperation to strengthen the security situation in Central and Eastern Europe. In particular, the involvement of Ukraine in the formats of Nordic-Baltic cooperation with the assistance of Lithuania is also desirable. Instead, the experience of the Ukrainian military, gained in the Russian-Ukrainian war, can be borrowed by Lithuania and taken into account for operational planning in the region.

In addition, the military-technical cooperation of states within the framework of NATO and in the formats of bilateral and multilateral cooperation remains promising (further activities of the joint Lithuanian-Polish-Ukrainian brigade; development of joint mechanisms for the early warning of hybrid threats in an expert circle; exchange of experience in countering security threats in within the framework of holding joint military-political consultations; further provision of material, technical and humanitarian aid to Ukraine, etc.). Special attention should be focused on the development of cooperation between analytical centers, state institutions and non-governmental organizations of Ukraine and Lithuania, which are related to solving the issues of building a system of national stability, in particular in the context of countering Russian aggression, as well as developing a system for its early warning (primarily in cooperation with the Center of Eastern European Studies in Vilnius). In this way, military-technical assistance to Ukraine has turned into a significant factor of geopolitical deterrence.

REFERENCES:

1. Жовква І. І. Стратегічне партнерство у зовнішній політиці України: дис. канд. політ. наук: 23.00.04. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2005. С. 213.
2. Замікула М.О. Україно-литовські відносини у контексті євроатлантичних процесів в Східній Європі. *Вісник Наукового інформаційно-аналітичного центру НАТО Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника*. Вип. 1, 2008. С. 55–60.
3. Зленко А.М. Зовнішньополітична стратегія і дипломатія України: підручник; за ред. В. А. Манжолі. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 379 с.

4. Луцишин Г. І., Корнат Л. Я. Особливості співпраці України та Литовської Республіки у сфері національної безпеки та оборони у період 2000–2021 рр. *Науковий журнал «ПОЛІТИКУС»*. Випуск 1, 2021. С. 108-114.
5. Марценюк Р. Військова співпраця України та Країн Балтії (1991-2017). *Європейські історичні студії*. № 8, 2017. С. 165-220.
6. Могилюницька К.О. Українсько-Литовське партнерство в сфері безпеки та оборони. *Політичне життя*. № 1, 2020. С. 122-129.
7. Соколовский М. Балтийский выбор. *Зеркало недели*. 2000. № 10. 11 марта. С. 3.
8. Туряниця І.А. Українсько-литовське міждержавне співробітництво у політичній сфері (1991–2004 рр.) *Наукові виклади*. 2013. С. 41-45.
9. Федуняк С. Феномен «сірої зони» в Європі і на пострадянському просторі після завершення холодної війни. *Стратегічна панорама*. 2004. № 3. С. 73-76.
10. Технічна угода між Міністерством оборони України та Міністерством охорони краю Литовської Республіки щодо направлення миротворчого персоналу України для виконання завдань у складі литовської Групи з реконструкції афганської провінції Гор, що діє в рамках Міжнародних сил сприяння безпеці в Ісламській Республіці Афганістан. *Верховна Рада України*. 13.03.2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_071#Text (дата звернення: 20.07.2022).
11. Технічна угода між Міністерством оборони України та Міністерством охорони краю Литовської Республіки щодо направлення миротворчого персоналу України для виконання завдань у складі литовської Групи з реконструкції афганської провінції Гор, що діє в рамках Міжнародних сил сприяння безпеці в Ісламській Республіці Афганістан. *Верховна Рада України*. 14.11.2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_071#Text (дата звернення: 20.07.2022).
12. Технічна угода між Міністерством оборони України та Міністерством охорони краю Литовської Республіки щодо направлення миротворчого персоналу України для виконання завдань у складі литовської Групи з реконструкції афганської провінції Гор, що діє в рамках Міжнародних сил сприяння безпеці в Ісламській Республіці Афганістан. *Верховна Рада України*. 13.04.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_083#Text (дата звернення: 20.07.2022).
13. Технічна угода між Міністерством охорони краю Литовської Республіки, Міністерством національної оборони Республіки Польща та Міністерством оборони України щодо детальних аспектів функціонування спільної військової частини та її командування. *Верховна Рада України*. 24.07.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_553 (дата звернення: 20.07.2022).
14. Угода між Урядом Литовської Республіки, Урядом Республіки Польща та Кабінетом Міністрів України стосовно створення спільної військової частини. *Верховна Рада України*. 19.09.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_548 (дата звернення: 20.07.2022).
15. Угода між Міністерством оборони України та Міністерством охорони краю Литовської Республіки стосовно співробітництва у сфері оборони. *Верховна Рада України*. 13.04.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_082 (дата звернення: 18.07.2022).
16. Литва відправила в Україну інструкторів для навчань із ПЗРК Stinger. *Військова допомога Україні*. 15.02.2022. URL: https://zaxid.net/litva_vidpravila_v_ukrayinu_instruktoriv_dlya_navchan_iz_pzrk_stinger_n1536037 (дата звернення: 20.07.2022).
17. Литва передала українським військовим важкі міномети. *Військова допомога Україні*. 21.04.2022. URL: https://zaxid.net/litva_peredala_ukrayinskim_viyskovim_vazhki_minometi_n1541430 (дата звернення: 20.07.2022).
18. Литва передасть Україні велику партію бронетехніки. *Військова допомога Україні*. 25.05.2022. URL: https://zaxid.net/litva_peredast_ukrayini_veliku_partiyu_bronetehniki_n1543395 (дата звернення: 25.07.2022).
19. Литва передасть Україні додаткові бронетранспортери М113 та М577. *Військова допомога Україні*. 20.07.2022. URL: https://zaxid.net/litva_peredast_ukrayini_dodatkovy_bronetransporter_m113_ta_m577_n1546587 (дата звернення: 25.07.2022).
20. Ukrainian Prism: Foreign Policy 2017. Analytical study. Kyiv: Foreign Policy Council “UkrainianPrism”, Friedrich Ebert Foundation, Office in Ukraine. 2018. 224 p.
21. Lithuania to send ammunition, more instructors to Ukraine, president says. *The Baltic Times*. 2018. URL: https://www.baltictimes.com/lithuania_to_send_ammunition_more_instructors_to_ukraine_president_say (дата звернення: 20.06.2022).
22. Lithuanian Special Forces Will Train the Ukrainians. *Defence 24*. 2016. URL: <https://www.defence24.com/lithuanian-special-forces-will-train-the-ukrainians> (дата звернення: 21.06.2022).

УДК 327.39:94(438+477):327.51(261.24+262.5)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.30.28>

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ ІНТЕРМАРІУМУ В ГЕОПОЛІТИЧНИХ ІДЕЯХ ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ XIX-XX СТОЛІТТЯ

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF INTERMARIUM IN THE GEOPOLITICAL IDEAS OF POLAND AND UKRAINE IN THE XIX-XX CENTURIES

Надобко О.О.,

*аспірантка кафедри політології
Запорізького національного університету*

У статті висвітлюються ідеї діячів XX століття, Юзефа Пілсудського та Юрія Липи, стосовно потенціалу розвитку Балто-Чорноморського регіону. Зазначається їх сучасна актуальність та перспективи втілення проекту, що пов'язані з геополітичними змінами останнього часу в регіоні та військовою загрозою з боку Російської Федерації. Аналіз публікацій показує, що вони не мають масштабного характеру та цілісного бачення проблеми формування концепції Міжмор'я. Разом з тим вказується на глибоке коріння проблеми становлення концепції Інтермаріуму. У статті описано еволюцію ідей Юзефа Пілсудського, що розкрита в його Першому та Другому проектах Міжмор'я, які представляють собою варіанти конфедерації держав, до якої мали увійти незалежні країни Польща, Україна, Білорусь, Литва, Латвія, Естонія, Молдова, Угорщина, Румунія, Югославія, Чехословаччина і Фінляндія. Також зазначається вагомий внесок у розвиток ідей польських державно-політичних діячів минулого століття.

У статті звернуто увагу на внесок українських діячів політики та культури у формування ідей Балто-Чорноморського союзу. Описуються постулати Чорноморської доктрини українського публіциста Юрія Липи, яка носить оригінальний архітектурний характер. Наголошується на визначальній ролі Криму в геополітичній могутності України.

Сучасний стан розробки концепції Інтермаріуму підживлюється її активним обговоренням як в академічних колах, так і серед провідних політичних діячів країн, що можуть стати учасниками цього геополітичного об'єднання. У статті вказано на події останнього часу, які свідчать, що на міжнародній арені активізувався процес інтеграції країн регіону для забезпечення сумісного сталого розвитку та засад міжнародної та національної безпеки. Президент Польщі Анджей Дуда сьогодні є активним прибічником концепції Інтермаріуму і намагається втілити її як геополітичну доктрину своєї держави. В даній роботі наголошується, що Україна стала активним суб'єктом потенційного союзу, і, попри економічне та соціально-політичне відставання від провідних держав регіону, визнається Східноєвропейськими країнами як рівноправний партнер.

Ключові слова: Чорноморська доктрина, Інтермаріум, концепція Міжмор'я, Балто-Чорноморський регіон, Юзеф Пілсудський, Юрій Липа.

The article highlights the ideas of the figures of the 20th century, Józef Piłsudski and Yuri Lypa, about the development potential of the Baltic-Black Sea region. Their current relevance and prospects for the implementation of the project related to the recent geopolitical changes in the region and the military threat from the Russian Federation are noted. The analysis of the publications shows that it doesn't have a large-scale character and a holistic vision of the problem of forming the concept of the Mediterranean. At the same time, the deep roots of the problem of the formation the Intermarium concept are pointed out. The article describes the evolution of Józef Piłsudski's ideas, revealed in his First and Second Mediterranean projects, which are variants of a confederation of states, it should have included the independent countries of Poland, Ukraine, Belarus, Lithuania, Latvia, Estonia, Moldova, Hungary, Romania, Yugoslavia, Czechoslovakia and Finland. A significant contribution to the development the ideas of Polish statesmen and politicians of the past century is also noted.

The article draws attention to the contribution of Ukrainian political and cultural figures to the formation of the ideas of the Baltic-Black Sea Union. The postulates of the Black Sea Doctrine of the Ukrainian publicist Yuri Lypa, which has an original architectural character, are described there. The defining role of Crimea in the geopolitical power of Ukraine is emphasized.

The current state of development of the Intermarium concept is fueled by its active discussion both in academic circles and among leading political figures of countries that may become participants in this geopolitical association. The article points to recent events, which indicate that the process of integration of the countries of the region has intensified in the international arena to ensure compatible sustainable development and the foundations of international and national security. The President of Poland, Andrzej Duda, is an active supporter of the Intermarium concept today and is trying to implement it as a geopolitical doctrine of his state. This work emphasizes that Ukraine has become an active subject of a potential union, and despite its economic and socio-political lag behind the leading states of the region, it is recognized by Eastern European countries as an equal partner.

Key words: Black Sea doctrine, Intermarium, concept of the Mediterranean, Baltic-Black Sea region, Józef Piłsudski, Yuriy Lypa.

Постановка проблеми. Останнім часом набуло актуальності визначення геополітичних стратегій більшості країн Центральної та Східної Європи.

Війна, розв'язана Російською Федерацією проти України, виявила значну кількість проблем політики міжнародної та національної безпеки для

усього світу. Ці питання здатна вирішити чітка геополітична доктрина як для окремих країн, так і цілих регіонів, серед яких велику стратегічну і геополітичну вагу має Балто-Чорноморський простір.

Слід наголосити на тому, що масштабні кризові процеси в ЄС та НАТО не визначають євроінтеграцію та північноатлантичне партнерство як безумовно найкращий та безальтернативний вектор геополітики сучасної України. Не тільки наша держава, а й багато центральноєвропейських країн згадують про ідеї об'єднання в єдиний блок, який зміг би забезпечити їм можливість самостійного розвитку економіки, культури та політики, а також сприяти безпеці у регіоні на основі власних інтересів, з урахуванням історико-культурної специфіки суспільств цих країн, близькості та схожості умов їх розвитку.

Концепція Інтермаріуму (Міжмор'я, Тримор'я, Балто-Чорноморський союз (БЧС), союз держав «від моря до моря») може стати ефективною альтернативою та потенційним напрямом геополітичної стратегії України. Ця концепція передбачає утворення блоку держав від Балтійського до Чорного й Адріатичного морів на основі партнерських стосунків. Також у цьому контексті мається на увазі проєкт своєрідного конфедеративного утворення, яке включало б такі країни, як Польщу, Україну, Білорусь, Литву, Латвію, Естонію, Молдову, Угорщину, Румунію, Югославію, Чехословаччину, а також, можливо, Фінляндію та Грузію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В даній статті розглянуто ідеї утворення Балто-Чорноморського союзу Юзефа Пілсудського та Юрія Липи. Серед вчених, які вже зробили внесок в геополітичну науку України в контексті розвитку концепції Інтермаріуму, слід відзначити І. А. Заводовського. Він досліджує проблематику українсько-білоруських відносин у розвитку Балто-Чорноморських відносин. Він звертає увагу переважно на взаємовідносини України та Республіки Білорусь як важливий чинник безпеки у Балто-Чорноморському регіоні (БЧР), розробивши концептуальні підходи до реалізації потенціалу співробітництва між країнами задля безпеки БЧР з урахуванням міжнародних реалій сьогодення. Б. С. Левик займається проблемами національної безпеки пострадянських країн, з цієї теми видав монографію «Балто-Чорноморський регіон: сучасний потенціал та перспективи», в якій приділяється увага концептуальним підходам до утворення Інтермаріуму. Він стверджує, що Балто-Чорноморський союз відбудеться як логічне регіональне утворення. Такий висновок викликаний теперішньою ситуацією у регіоні та розстановкою сил. Також історію розвитку ідей Міжмор'я у своїх роботах розглядають Т. Гриневич, О. Волович, Ф. Медвідь, В. Майданюк, які торкаються окремих аспектів історії та перспектив

формування концепту Міжмор'я. Деякі аспекти концепції Інтермаріуму у вітчизняній науці досліджуються фрагментарно і не мають масштабного характеру аби сформувані цілісне бачення перспектив розвитку Балто-Чорноморського регіону. Стаття покликана освітити та проаналізувати найбільш концептуально сформовані ідеї Балто-Чорноморського союзу, які вклали у свої концепції Міжмор'я та Чорноморську доктрину Ю. Пілсудський та Ю. Липа.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є розгляд концепції Інтермаріуму, доктринальні основи якої закладені в науковій спадщині польського генерала Юзефа Пілсудського та українського публіциста Юрія Липи, які найбільш ґрунтовно описують ідеї утворення Інтермаріуму та роль в цьому союзі України. Саме Ю. Пілсудський та Ю. Липа у своїх роботах вперше сформували і систематизували концепцію співпраці держав регіону. Їх доктрини доповнюють одна одну і формують цілісну картину геополітичних процесів в Балто-Чорноморському регіоні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поява ідей об'єднання країн Балто-Чорноморського регіону має досить глибоке історичне коріння і пов'язана з їх геополітичним розташуванням. Ще за часів Давньої Русі тут пролягав один з найбільших на той час транспортно-торгівельних шляхів «із варяг у греки», який поєднував Балтійське та Чорне море. У період Великого Князівства Литовського цей регіон виступав досить потужним союзом, за територію якого вже тоді йшла боротьба між європейським Заходом та російським Сходом. У новому розумінні теоретичний концепт регіону почав розроблятися після розпаду Австро-Угорської та Російської імперій і утворенням на їх теренах низки країн у Центральній та Східній Європі, а також з політичними змінами та Першою світовою війною, що стало поштовхом до пошуку нових геополітичних доктрин [1, с. 13-15].

Концепція Міжмор'я Юзефа Пілсудського

Значний внесок в розробку проєкту БЧС зробили польські політики та урядовці. Початок розвитку та обґрунтування ідеї створення альянсу країн «від моря до моря» пов'язаний з Юзефом Пілсудським, який був польським воєнним, державно-політичним діячем, і після Першої світової війни вказував на необхідність такого об'єднання. Представники «східної» орієнтації з табору Ю. Пілсудського вважали часом найбільшого процвітання період монархії Ягеллонів, а основний напрямок політичного розвитку Польщі бачили в східній політиці та концепції федералізму з народами Центральної та Східної Європи на засадах так званої «Ягеллонської ідеї», яка мала великий вплив на формування моделі відносин поляків з державами цього регіону [2, с. 160].

Запропонована в двадцятих роках минулого століття маршалом Польщі Юзефом Пілсудським федерація повинна була відродити багатонаціональну Річ Посполиту з метою уникнення домінування у Східній Європі Німеччини і Росії. Концепцію Інтермаріуму він почав активно просувати після Першої світової війни, яка вказала на потребу об'єднання держав цієї зони для захисту їх інтересів та безпеки. Федерація повинна була включати такі нації, як польську, українську, литовську, єврейську. Таким чином перший план Пілсудського об'єднував Польщу, Білорусь, Україну, Литву.

Через те, що в першому плані країни, які до нього входили, побоювалися свого залежного становища та узурпації власного суверенітету Польщею, вони не стали прихильниками такого об'єднання. Юзеф Пілсудський та його послідовники бачили впорядкування простору старої Речі Посполитої у формах федерації Польщі, України, Білорусі та Литви, які утворювали Міжмор'я. Другий план вже включав проєкт конфедерації держав, до якої мали увійти незалежні країни Польща, Україна, Білорусь, Литва, Латвія, Естонія, Молдова, Угорщина, Румунія, Югославія, Чехословаччина і, можливо, Фінляндія.

Пілсудський вважав, що саме імперська Росія представляє найбільшу загрозу незалежності Польщі та інших держав регіону і тому в їх інтереси входила спільна боротьба проти російської агресії з одного боку, та німецької з іншого. Маршал бачив Україну у ролі буфера між Росією та Польщею, а даний союз мав утворити «санітарний кордон», що вказано у спогадах Уїнстона Черчилля: «У Росії почалася сувора, нескінченна зима нелюдських доктрин і надлюдської жорстокості, а тим часом Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва і, головним чином, Польща могли протягом 1919 р. стати цивілізованими державами і створити сильні патріотично налаштовані армії. До кінця 1920 р. був утворений «санітарний кордон» з живих національних організацій, сильних і здорових, який охороняє Європу від більшовицької зарази; ці організації ворожі до більшовизму і застраховані від зараження ним завдяки своєму досвіду...» [3, с. 158].

Юзефу Пілсудському так і не вдалося реалізувати свій план, але у нього з'явилося багато послідовників, які продовжували розвивати концепцію Міжмор'я. До розробки проєкту БЧС тією чи іншою мірою були причетні також польський міністр закордонних справ Юзеф Бек, генерал Владислав Сікорський, лідер правонаціоналістичної партії – Конфедерації незалежної Польщі – Лешек Мочульський та інші. План Міністра закордонних справ Польщі Юзефа Бека полягав у тому, що виходячи з реалій, він скоротив Міжмор'я до союзу Польщі, Румунії та Угорщини.

Слід згадати також, що вперше нову концепцію взаємовідносин з українцями, литовцями і біло-

русами сформулював видатний польський мислитель Юліуш Мірошевський, який обґрунтував необхідність визволення від Росії Україну, Литву і Білорусь. Ця концепція дістала назву «лінії Гедройца-Мірошевського» і стала основою сучасної східноєвропейської дипломатії Польщі [4].

Чорноморська доктрина Юрія Липи

В українській геополітичній думці ідеї утворення Міжмор'я сягають кінця XIX – початку XX століття, коли українські політичні та громадські діячі Ю. Бачинський (1895 р.), М. Міхновський (1900 р.) та С. Рудницький (1923 р.) намагалися розробити Балто-Чорноморську геополітичну концепцію. За часів УНР український історик і голова Центральної Ради М. Грушевський виклав ідею створення Балто-Чорноморського альянсу у своїй роботі «Орієнтація чорноморська» (1918 р.)

Громадський діяч, письменник, публіцист та ідеолог українського націоналізму Юрій Липа (1900-1944 рр.) створив власну оригінальну геополітичну доктрину, в якій вказував на історичну спільність народів, що населяють узбережжя Балтійського і Чорного морів, про що йдеться в монографічній трилогії «Призначення України» (1938 р.), «Чорноморська доктрина» (1940 р.) та «Розподіл Росії» (1941 р.).

Найбільш ґрунтовно концепція описана в праці «Чорноморська доктрина». Це була перша системна доктрина, що визначала місце України у світі та написана українським вченим. До цього було чимало думок щодо ролі українських земель на геополітичній арені, але це були в основному ідеї політичних діячів, але не науковців. Немало було й іноземних доктрин, що проголошували територію по обидва береги Дніпра як свою власність [5].

Концепція Липи має оригінальний «архітектурний характер». Чорноморський простір він порівнює з фортецею, яка має мури, брами, площі, вулиці. До чорноморського простору можна дістатися через своєрідні «брами», створені самою природою. Геополітик називає три таких проходи: Західна (нижня течія і гирло Дунаю), Східна (прикаспійські степи в районі гирла Волги) та Південна (протоки Босфор і Дарданелли) брами. Серед основних положень концепції Ю. Липи велика увага приділена детальному аналізу річкової мережі, її особливим рисам і важливості для всього регіону. Автор також розглядає всі основні річки, що належать до басейну Чорного моря, – Дністер, Південний Буг, Дніпро, Дон, Кубань, Кума, Кизил-Ірмак і Маріца.

Вказаний геополітичний комплекс має і своє «склепіння» у вигляді українських теренів, що нависають над Чорним морем від Дунаю до Кавказу; «підмурком» же виступає малоазійське узбережжя. Головним недоліком цієї «фортеці» він вважає те, що з неї існує лише один широкий шлях на великі світові простори. Мається на увазі так

званий «Іранський поміст», що дозволить сполучатися через океани з будь-якими країнами світу [6].

Центральними точками описаного регіону виступають саме Чорноморський простір і Україна, яку він називає «українським склепінням». Країни, які складають узбережжя Чорного моря та території України відіграють провідну роль в цьому регіоні. Таке їх розташування має свої переваги та недоліки. Позитивними ознаками виступає вдала система природних кордонів, які обмежують цей простір і захищають його від зовнішньої експансії. В концепцію Липи входить також територія Росії, тобто природні кордони, на думку дослідника, утворюють ліси і болота Білорусі на півночі, на північному сході – пустелі, на півдні – Каспійське море і гірські масиви Кавказу, далі на захід – плоскогір'я Малої Азії, Балканські та Карпатські гори.

Особлива роль відводилася Криму. Як підкреслює Ю. Липа: «Той, хто володіє Севастополем, володіє Кримом, той, хто володіє Кримом, володіє Чорним морем» [7, с. 20]. Україна може стати могутньою державою, якщо зуміє вести чесну і доброзичливу політику стосовно свого традиційного союзника – Білорусі. Її основними союзниками повинні стати Туреччина, країни Кавказу і Закавказзя, Болгарія. Майбутнє України може бути перспективним тільки у союзі з Болгарією і Туреччиною – причорноморськими країнами, які у прагненні до національної консолідації близькі до устремлінь України. Дослідник схилився до Чорноморсько-Балтійської федерації, до складу якої входили б Польща, Литва, Білорусь та Україна [7].

Юрій Липа стверджує, що Чорноморський простір «становить географічну цілісність, має свій геополітичний зміст, свою етнічну спільноту та власні вироблені торговельні, культурні й державні традиції, що зоднороднили психіку чорноморського населення» [7, с. 14].

Концепція українського геополітика покликана активно просувати геополітичні інтереси України. Вчений бачить країну лідером серед держав регіону. Але сучасні реалії не дозволяють зайняти провідне місце в потенційному союзі, тому необхідно налагоджувати партнерські відносини з країнами, які входять до нього.

Сучасний стан розробки концепції Інтермаріуму підживлюється її активним обговоренням як в академічних колах, так і серед провідних політичних діячів країн, що потенційно можуть стати учасниками цього геополітичного об'єднання. У 2015 році ідея створення Балто-Чорноморського альянсу набула нового звучання після того, як новообраний президент Польщі Анджей Дуда неодноразово заявляв, що має намір запропонувати главам держав Центрально-Східної Європи створити «партнерський альянс держав» від Балтійського до Чорного й Адріатичного морів. Напередодні інавгурації 6 серпня 2015 р. А. Дуда висту-

пив за створення Балто-Чорноморського альянсу 18 держав у складі Польщі, України, Білорусі, Латвії, Литви, Естонії, Молдови, Угорщини, Румунії, Болгарії, Словаччини, Чехії та шести країн колишньої Югославії. При цьому А. Дуда висловив готовність обговорити цю ідею на зустрічах з главами держав Центрально-Східної Європи. Власне, Анджей Дуда продовжив справу, розпочату президентом Польщі Лехом Качинським, який незадовго до своєї загибелі пропонував провести міжнародну конференцію про Міжмор'я, користуючись змінами в Україні, пов'язаними з Помаранчевою революцією 2004 року.

Слід звернути увагу і на дипломатичні події останнього часу. У липні 2020 року сформувався так званий Люблінський трикутник – тристоронній альянс, який об'єднує Україну, Польщу та Литву задля співробітництва в політичній, економічній, культурній та соціальній сферах. Його основною метою є зміцнення діалогу між країнами, підтримка інтеграції України в Європейський Союз та НАТО і спільна протидія російській агресії в Україні. Наступним кроком стало те, що 19-20 жовтня 2020 р. Естонія організувала п'ятий саміт і третій бізнес-форум Ініціативи трьох морів (неформальна назва – Тримор'я). Це стало головною зовнішньополітичною подією Таллінна у 2020 році. «Ініціатива трьох морів, що була започаткована п'ять років тому президентами Хорватії та Польщі Коліндою Грабар-Китарович та Анджеєм Дудою, об'єднує 12 держав-членів ЄС, розташованих між Балтійським, Чорним та Адріатичним морями» [8]. Ця подія визначила також і роль України в співдружності. Ухвалені у Таллінні рішення дали старт фактичній участі України у роботі цього об'єднання.

Початок війни в Україні дав поштовх до форсованої інтеграції України в європейську спільноту. Зважаючи на те, що європейські країни розділилися в поглядах на вирішення ситуації з воєнною агресією Росії проти України, цілком імовірним стає переформатування Європейського Союзу. Частина переважно Західноєвропейських держав виступає за послаблення санкцій і поступки для РФ задля того, щоб стабілізувати власне економічне положення, адже це призвело до контрсанкційних дій з боку Росії та падіння економічних показників у Європі та світі. Тим часом для держав, які безпосередньо межують з країною-агресором, забезпечення політики безпеки є першочерговим і безкомпромісним. Такий розділ у питаннях політичного порядку денного країн ЄС може призвести і до фізичного розділення, або формування воєнно-політичного «союзу в союзі». 13 квітня 2022 року в Україні відбулася зустріч п'яти президентів – Польщі, Литви, Латвії, Естонії та України, які засвідчили свою політичну підтримку та військову допомогу.

Усі вищезазначені події свідчать про те, що найближчим часом нас чекає поява нових альянсів і союзів, які змінять геополітичну карту світу. Питання національної безпеки і суверенності України тепер визначають більш глобальні стратегії, і стосуються вони всього світу.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Ідея створення організації поглибленого співробітництва у Балто-Чорноморському регіоні назріла досить давно, але її актуальність різко зросла в умовах сьогодення, спричинених членством частини країн цієї території у Європейському Союзі, прагненням інших держав до поглиблення інтеграції з ЄС та агресивними діями Російської Федерації, спрямованими на перешкоджання євроінтеграційним процесам та підризу стабільності в регіоні. Крім того, у самому ЄС відбуваються процеси, що ускладнюють функціонування та розвиток організації як геополітичного суб'єкта, що веде до руйнування системи та виходу з нього низки провідних країн.

Відсутність видимих результатів функціонування багатостороннього виміру Східного партнерства ЄС вказує на доцільність створення на

цьому просторі моделі співтовариства, яке може стати новим форматом багатосторонньої співпраці та гарантування стабільності і розвитку у Центрально-Східній Європі. Таким об'єднанням може стати Інтермаріум, ідеї якого були розроблені ще на початку минулого століття.

Обидві концепції – Юзефа Пілсудського та Юрія Липи – найбільш ґрунтовно розкривають ідею Міжмор'я та взаємно доповнюють одна одну, слугуючи основою для формування сучасної концепції Інтермаріуму. Їх ідеї формувалися на початку минулого століття, хоч і не втратили свою актуальність, але деякі аспекти не враховують сучасні геополітичні виклики. Тому перспективними напрямками дослідження можуть стати: осучаснення ідей концепції Інтермаріуму у відповідь тим задачам та цілям, які постали на сьогодні перед державами регіону; вивчення ідей представників інших країн регіону на це питання, що дозволить сформулювати цілісну та найбільш ефективну модель Інтермаріуму; аналіз та формулювання відповідних сучасності концепцій, які б вдосконалили і доповнили альтернативні шляхи розвитку країн Балто-Чорноморського регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Заводовський І. А. Українсько-Білоруські відносини як чинник безпеки Балто-Чорноморського регіону : дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01 – основи національної безпеки держави (політичні науки) / Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2016. 206 с.
2. Гриневич Т. Україніка на сторінках часопису «Przegląd Historyczny» у міжвоєнний період. Історіографічні дослідження в Україні : зб. наук. пр. Київ, 2008. Вип. 19. С. 158–177.
3. Черчилль В. Мировой кризис. / пер. с англ.; с предисл. И. Минца. Москва–Ленинград : Государственное военное издательство, 1932. 328 с.
4. Волович О. Балто-Чорноморський Союз: перспективи реалізації (ч. 1). URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/volodich-balto/>
5. Медвідь Ф. Україна в геополітичній доктрині Юрія Липи. Наукові праці МАУП. 2013. Вип.3. С. 46–52.
6. Географія українських і суміжних земель: Факсимільне перевидання. Київ : Обереги, 2005. Т. 1. : Загальна географія / Операц. і зред. В. Кубійович. 528 с.
7. Майданюк В. Міжмор'я, або Балто-Чорноморський союз: без альтернатив. URL: <https://www.ar25.org/article/mizhmorya-bez-alternatyv.html>
8. «Ініціатива трьох морів» об'єднує держави Центрально-Східної та Південної Європи навколо питань безпеки. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28581935.html>.

РОЗВИТОК ДЕРЖАВНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ В ПОЛЬСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ

THE DEVELOPMENT OF STATE EDUCATION POLICY IN THE POLISH PEOPLE'S REPUBLIC

Палінчак М.М.,

доктор політичних наук, професор,

декан факультету міжнародних економічних відносин

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Гжешук В.,

аспірант кафедри міжнародної політики

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Функціонування системи освіти залежить в основному від цілей і завдань, які суспільство встановить для нього. Освітня політика як істотна частина державної політики полягає у втручанні держави у процеси навчання окремих осіб та соціальних груп. Під час вирішальних моментів реформування шкільництва на передній план виходить осмислення історичних передумов, які тісно пов'язані зі специфікою і характером держави. Пріоритетні напрямки державної політики Польщі в галузі освіти формувались на тлі різних історичних етапів. Післявоєнна епоха характеризується заходами, які мали велике значення для зміцнення ролі держави у формуванні та розвитку освіти. У Польській Народній Республіці мали місце спроби реформування освіти, які значною мірою вплинули на функціонування цього державного утворення впродовж 1944 – 1989 рр. Власне, у 1948 році у Польщі запанував комуністичний лад. Це був період копіювання радянських ідеологічних та економічних моделей. В умовах монопартійної системи з культом особистості реформи носили специфічний характер, оскільки запроваджувались не законами, а численними інструкціями та розпорядженнями. Наприкінці 80-х рр. – початку 90-х рр. XX століття в Республіці Польща постала нагальна потреба впровадження радикальних змін у державну систему освіти, яка була позначена впливом рестриктивної політики. Держава мала тотальний контроль над освітнім сектором, уніфікуючи при цьому навчальні програми та плани. Таким чином, корективні заходи відбувались на тлі успадкованих управлінських рішень від попередньої політичної системи. Відповідно цей процес вимагав створення правових, структурних та організаційних основ для проведення освітньої демократичної політики. У статті висвітлюються особливості розвитку державної освітньої політики в Польській Народній Республіці.

Ключові слова: державна політика в галузі освіти, державна освітня політика в Польській Народній Республіці, освіта, реформи.

The functioning of the education system depends mainly on the goals and objectives that society will set for it. Educational policy as an essential part of state policy consists in the intervention of the state in the learning processes of individuals and social groups. Outline of the historical preconditions that are closely linked to the specifics and nature of the state plays a significant role during the decisive moments of reforming the education system. Priority directions of the state policy of Poland in the field of education were formed on the background of different historical stages. The post-war era is characterized by measures that were of great importance for strengthening the role of the state in the formation and development of education. Attempts to reform education took place in the Polish People's Republic, which significantly affected the functioning of this state entity during 1944 – 1989. In fact, in 1948 the communist regime came to power in Poland. It was a period of copying Soviet ideological and economic models. In the conditions of a single-party system with a cult of personality, the reforms had a specific character, since they were not implemented by laws, but by numerous instructions and orders. In the late 1980s - early 1990s of the 20th century there was an urgent need to introduce radical changes of the state education system, which was marked by the influence of restrictive policies. The state had total control over the education sector, while unifying curricula and plans. Thus, corrective measures took place against the background of inherited management decisions from the previous political system. Accordingly, this process required the creation of legal, structural and organizational foundations for the implementation of democratic educational policy. The article deals with the peculiarities of the development of state educational policy in the Polish People's Republic.

Key words: state educational policy, state education policy in the Polish People's Republic, education, reforms.

Вступ та постановка проблеми. Історичні передумови тісно пов'язані зі специфікою і характером держави. Їхнє осмислення виходить на передній план під час вирішальних моментів реформування шкільництва. Іноді, незважаючи на матеріальні, соціальні та економічні аргументи, неможливо переконати громадськість стосовно необхідності запроваджувати зміни. Звідси –

роль культурних стереотипів, знання яких може сприяти створенню стратегії освітньої реформи [25, с. XX]. Особливою мірою національна та державна самобутність проявляє себе в період впровадження шкільних реформ. У цьому контексті слід наголосити, що пріоритетні напрямки державної політики Польщі в галузі освіти формувались на тлі різних історичних етапів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанню дослідження розвитку державної освітньої політики в Польській Народній Республіці присвячені праці передусім таких учених, як Ч. Банах, Б. Вагнер, Є. Ейслер, Й. Зданьські, А. Каміньські, Ю. Красускі, Є. Куберські, Ч. Купісевич, Б. Морачевська, Д. Ярош. Системний аналіз проблематики необхідний з метою вироблення правових, структурних та організаційних основ для проведення освітньої демократичної політики.

Метою даної роботи є висвітлення особливостей розвитку державної освітньої політики в Польській Народній Республіці.

Результати дослідження. У Польській Народній Республіці мали місце спроби реформування освіти, які значною мірою вплинули на функціонування цього державного утворення впродовж 1944–1989 рр. Власне, у 1948 році у Польщі запанував комуністичний лад. Це був період копіювання радянських ідеологічних та економічних моделей. В умовах монопартійної системи з культом особистості реформи носили специфічний характер, оскільки запроваджувались не законами, а численними інструкціями та розпорядженнями [24, с. 108–110]. Інструкцією Міністерства освіти від 8 травня 1948 року була введена універсальна, рівноправна, семикласна початкова школа, обов'язкова для дітей віком від 7 років. Цим закладено основи системи, на якій базувалась подальша освіта в професійно-технічних училищах або в чотирирічних ліцеях. У 1949/1950 н.р. у навчальні плани з п'ятого класу введено російську мову, що мало поглиблювати почуття дружби з російським народом та іншими народами Радянського Союзу у пов'язі із захопленням досягненнями соціалістичного будівництва [9, с. 124–125]. Створена система була повною мірою централізована та монополізована державою, оскільки влада мала всі важелі впливу – фінансові, управлінські та, а також контроль за освітою [14, с. 57].

Польська повоєнна влада на чолі з главою уряду Польської Народної Республіки Юзефом Ціранкєвічем (1911 – 1989) не оминула увагою й вищу освіту. Першим правовим актом, що безпосередньо стосувався вищих навчальних закладів, була постанова Ради міністрів від 28 жовтня 1947 року. Нею затверджено принцип колегіальності в управлінні університетами, надано найбільшу владу сенатові та раді факультету, запроваджено трирічне професійне навчання та дворічну магістратуру. Однак, уже наприкінці 40-х рр. окреслилась тенденція до обмеження автономії університету, який перетворено на важливу складову будівництва соціалізму. В такий контекст вписується «Закон про вище шкільництво та працівників науки» («Ustawa o szkolnictwie wyższym i o pracownikach nauki») від 15 грудня 1951 року, головним завданням якого було пришивдшення

соціалістичної реконструкції освіти на кшталт радянської парадигми. У статті 1 Закону визначено призначення вищих навчальних закладів: «Вищі школи, формуючи та виховуючи кадри народної інтелігенції в дусі жертвовного служіння батьківщині, боротьби за мир та соціалізм: 1) готують працівників з найвищим рівнем професійної кваліфікації, 2) готують працівників, здатних до самостійної наукової розробки проблем при виконанні своєї професії, 3) формують працівників науки і готують їх до дидактичної та науково-дослідницької діяльності, 4) організовують і проводять наукові дослідження, 5) беруть участь у популяризації науки і техніки та в поширенні наукового погляду на світ [21, с. 57]. Рішення центральної влади в галузі освіти завжди були тісно пов'язані з політичною ситуацією.

Важливий крок у розвитку державної освітньої політики Польщі зроблено 23 березня 1956 році, коли побачив світ декрет про обов'язковість навчання [4, с. 53–54]. Вперше в історії Польщі введено обов'язок закінчити початкову школу. Нормативне регулювання цього питання, а саме покладання відповідальності на батьків (опікунів) за виконання обов'язку навчання дітей віком від 7 до 16 років, позитивно вплинуло на освіту загалом [26, с. 229]. Загалом післявоєнна епоха характеризується заходами, які мала велике значення для зміцнення ролі держави у формуванні та розвитку освіти. Зокрема, уніфіковано навчальні програми, що забезпечували можливість переходу від початкового на середній рівень незалежно від соціального походження та статі. Вища освіта теж стала більш доступною.

На початку 60-х рр. XX ст. трансформації в освіті були позначені пропагандистським навантаженням. Рішенням Сейму у 1958 році було проголошене державне святкування в 1960–1966 рр. тисячоліття польського державного суверенітету та польської культури. В рамках запрограмованих урочистостей запроваджувалась освітня програма «Тисяча шкіл до 1000-річчя» під керівництвом першого секретаря Польської об'єднаної робочої партії Владислава Гомулки (1905–1982). Йшлося про будівництво 1000 нових шкіл на бюджетні та суспільні кошти, які повинні були задовольнити потреби освітньої галузі у зв'язку з демографічним вибухом. І цей масштабний проект був успішно реалізований: 4 вересня 1965 року у Варшаві було офіційно відкрито новозбудовану тисячну школу. Всього в рамках кампанії побудовано 1417 навчальних закладів, які в модернізованому вигляді функціонують й досі. Примітно, що на школи покладалась не тільки освітня, але й мілітарна функція. Тому більшість з них збудовано у західній Польщі, щоб у разі виникнення бойових дій у них можна було облаштувати польові лікарні [19, с. 60]. Мав проект і негативні наслідки.

Як стверджує Марта Загорська, «діти з багатьох сіл, замість того, щоб навчатися в школі поблизу місця свого проживання, збудованій їхніми батьками, перевозились, нерідко в скандальних умовах, до переповнених, працюючих у декілька змін, шкіл у гмінах» [24, с. 47]. У результаті проведеної реформи й побудови гмінних зведених шкіл припинила своє існування ціла низка невеликих навчальних закладів у сільській місцевості.

У 1966 році відбулося об'єднання Міністерства освіти та Міністерства вищої освіти в Міністерство освіти та вищого шкільництва. Новостворений орган виконавчої влади очолив історик Генрик Яблоньскі (1909–2003), який спрямував свою діяльність на цілісність організації всієї системи освіти. Ця єдність мала забезпечуватись тотальним контролем владою всіх рівнів освіти. Регресивним у цьому плані став 1969 рік, коли керівництво університетів було повністю підпорядковане адміністративним органам. Ідеться про реакцію влади на студентські протести в березні 1968 року проти внутрішньої та зовнішньої політики Польської Народної Республіки [5, с. 396]. Підпорядкування університетів владі стало актом прояву її страху перед незалежністю середовища вищої школи. Відтоді міністр освіти та вищого шкільництва визначав правила внутрішньої організації, плани наукових досліджень, регламент навчання та навчальні плани. Раді Міністрів було надано право створювати, трансформувати та ліквідувати вищі навчальні заклади. В якості консультативного органу створено Головну раду, що складалася з професорів та доцентів, які представляли основні напрями вивчення. Очолював Головну раду міністр, який, крім того, призначав ректорів і проректорів. Пріоритетне завдання університетів убачалось у забезпеченні гармонійного розвитку, здійсненні освітньої, наукової та дидактичної роботи [26, с. 228]. Відповідно до соціальної політики партії, були вжиті заходи щодо збільшення кількості студентів із селянських і робітничих сімей. Наприкінці 60-х рр. введено переваги для робочої та селянської молоді у вигляді додаткових балів для вступу в університети [22, с. 89–90]. Університети проводили курси підготовки для учнів із цих середовищ, де їм прививали, зокрема, лояльне ставлення до режиму. Натомість для студентів мала місце інша форма дисциплінування – заняття з предмета «Основи політичних знань» [2, с. 57].

Загалом у системі ідеологічної та політичної підготовки студентів були важливі такі предмети, як «Політична економіка», «Основні ідеї марксистської філософії та теорії соціального розвитку», «Основи політичних знань». «Політична економія» викладалась на першому або другому році навчання в обсязі від 90 до 180 годин для всіх напрямів навчання економічного, педагогічного, сільськогосподарського, технічного спрямування.

З підвалинами марксистської теорії ознайомлювали в обсязі 180 годин студентів гуманітарних напрямів в університетах і в усіх педагогічних інститутах, в обсязі 120 годин для студентів математично-природничих факультетів, вищих педагогічних, економічних, сільськогосподарських шкіл, медичних академій [22, с. 91].

Наступна реформа припала на початок 70-х рр. ХХ ст., коли ЦК Польської об'єднаної робочої партії очолив Едвард Ґерек (1913–2001). Вже у 1970/1971 н.р. Міністерство освіти та вищого шкільництва підготувало нововведення: складання іспиту зрілості перестало бути обов'язковим. Замість матури випускники отримували свідоцтво про закінчення середньої школи, що давало їм право навчатись у професійних школах. Натомість матура залишалась передумовою вступу в університети [10, с. 21–22]. Цього ж навчального року з'явилися фізико-математичні, гуманістичні, хіміко-біологічні та географічні профільні класи в загально-освітніх ліцеях. До того ж, уперше в повоєнній історії окремим розпорядженням міністра освіти та вищого шкільництва Генрика Яблонського врегульовано сукупність питань, пов'язаних із здійсненням педагогічного нагляду як основної функції управління освітою. Принципи здійснення педагогічного нагляду були переглянуті в розпорядженні від 25 листопада 1982 року Міністра освіти і виховання Болеслава Фарона [16].

Важливою подією для розвитку освітньої галузі Польщі став VI-й з'їзд Польської об'єднаної робітничої партії, який відбувся 6–11 грудня 1971 року під гаслом «Щоб Польща міцніла, а люди жили в достатку» [23, с. 307]. Почесними гостями заходу були Леонід Брежнєв, Еріх Ґонекер, Густав Гусак. У резолюції з'їзду влада підкреслила необхідність оновлення навчально-виховного процесу, вдосконалення структури освіти та її територіальної мережі, а також більш тісного поєднання шкіл з економічними потребами держави, навколишнього середовища, молодіжними організаціями. Осібне місце в цій політиці відводилося питанню підвищення рівня освіти в сільських школах [26, с. 234].

У 1971 році було скликано Комітет експертів з метою підготовки звіту про стан освіти в Польській Народній Республіці, що складався зі 24 експертів з наукових, педагогічних, політичних і громадських кіл. Їхнім головним завданням було проведення аналізу тогочасної шкільної системи та інші форми освіти в Польщі, складання пропозицій щодо модифікації та вдосконалення цієї системи, проектування майбутньої моделі освіти в контексті перспективних соціальних, технічних та культурних перетворень [11, с. 14].

Комітет під керівництвом Яна Щепаньського (1913–2004) розробив і представив 1973 року разом з проектом реформи «Звіт про стан освіти в ПНР» («Raport o stanie oświaty w PRL») [15].

У документі вказано на основні недоліки тогочасної системи: а) обов'язкова освіта лише від семирічного віку, б) надто розбудована система професійної освіти, в) недоладна система підготовки вчителів, г) нерівність освітніх можливостей міського та сільського населення, ґ) перевантаженість навчальних програм, д) неефективність навчання. Все це засвідчувало низьку ефективність навчання, централізацію освіти, а також необхідність перебудови системи освіти та виховання. Відтак проект реформи системи освіти містив чотири варіанти: варіант I А опирався на популяризацію середньої освіти в рамках існуючої структури; варіант I В змінював шкільництво шляхом запровадження загальної середньої освіти в рамках дванадцятирічної школи; варіант II А передбачав забезпечення доступу до середньої освіти на рівні десятирічної школи; варіант II В базувався на функціонуванні одинадцятирічної загальноосвітньої школи [1, с. 136]. Усі варіанти реформування системи освіти об'єднувало прагнення вирівняти «шкільний старт для дітей, що походять з різних класів і соціальних верств, а також усунути двоїстість долі шкільної молоді» [12, с. 163].

Більшість членів Комітету експертів підтримала варіант II В, який вважався оптимальним та реалістичним для реалізації до 1980 року. Однак, депутати Сейму обрали партійно-урядовий проект, який згадана комісія рекомендувала найменше. 13 жовтня 1973 року прийнято закон «У справі національної системи освіти» («W sprawie systemu edukacji narodowej»), у преамбулі якого зазначено: «У двохсоту річницю створення Комісії національної освіти комісії Сейм Польської Народної Республіки, – звертаючись до світлих і прогресивних традицій народу та прагнучи забезпечити всебічний розвиток зростаючого покоління, підготувати висококваліфікованих фахівців для національної економіки, що динамічно розвивається, та підвищити рівень загальної та професійної освіти суспільства, – приймає закон щодо подальшого розвитку системи освіти в нашій країні» [20, с. 537]. Йшлося про запровадження десятирічної уніфікованої універсальної школи, яка мала б охоплювати як початкову, так і середню ланки.

Найбільш суперечливою ідеєю була ліквідація середніх шкіл. У суспільстві панувало сприйняття середніх шкіл як ланки, що давала можливість підготуватись до здобуття вищої освіти. Законом така перспектива звужувалась до кількісно обмеженої групи переможців олімпіад, випускників професійно-технічних навчальних закладів, а також випускників десятирічної школи після принаймні двох років зразкової роботи або військової служби. Тільки завершення дворічного вивчення спрямованої спеціалізації мали на меті дозволити випускнику подати заявку на вступ до середньої школи.

Влада розпочала реалізовувати свій план у 1976 році, попри критику численних соціальних та професійних груп [26, с. 234–235]. Проте під тиском громадськості очільники Польської Народної Республіки були змушені вдаватися до поступок, у тім числі й відмовитись від реформи освіти, яка протривала один рік. Збурення в суспільстві спровокував значною мірою той факт, що влада не використовувала належним чином напрацювання експертів, які розробляли шляхи розвитку системи освіти з урахуванням запитів польського народу. «Соціальні події 1980–81 років призвели, – акцентував Тадеуш Левовіцкі, – до призупинення системної реформи, запланованої на протипагу думці експертів та багатьох соціальних груп. Досвід цих років, однак, зримо показав, що освітні реформи стають дедалі більше сферою діяльності політиків, а роль педагогів (чи ширше – експертів) підлягала маргіналізації. Подальші події підтвердили тенденцію до відриву реформаторських задумів і діяльності державної адміністрації від поглядів і пропозицій експертів» [13, с. 64–65]. Отже, влада повернулася до моделі освіти, яку визначав Закон про освіту від 1961 року й яка базувалась на восьмикласній початковій школі. У цьому зв'язку слід наголосити: сучасна система освіти Польщі має свою передісторію, що сягає 70-х рр. ХХ ст., коли в країні над Віслою постав опозиційний освітній рух.

Загалом демократичну опозицію Польщі, яка діяла в 1976–1989 рр., справедливо вважають феноменом польського громадянського суспільства [7, с. 34]. Особливості цього унікального явища, що не мало аналогів в інших країнах Східної Європи з огляду на його полівимірність, Юліта Рунц пояснює в такий спосіб: «...у Польщі утворилася доволі багата на форми система соціальних ініціатив (екологічні групи, економічні, освітні, благодійні товариства, політичні клуби, академічні спілки) зі значими внутрішніми відмінностями. Отже, ми мали справу з процесом повільного формування основ громадянського суспільства» [17, с. 87].

Діяльність опозиційного освітнього руху була своєрідною формою опору тогочасній тоталітарній системі. На думку Богуслава Сліверського, йшлося про «можливість емансипації суспільство до формування компетенцій брати участь у політичній трансформації» [18, с. 30]. Значною мірою це явище дотичне до Католицької Церкви як символу трансцендентних соціально-моральних цінностей [5, с. 703]. Доцільно відзначити той факт, що згадані опозиційні та дисидентські сили очолили не представники освітньої ланки, а головно політики. З-поміж них виокремимо, у першу чергу, таких діячів, як уродженець Львова, майбутній міністр праці та соціальної політики (1989–1991; 1992–1993) Яцек Куронь (1934–2004), а також Адам Міхнік, від 1989

головний редактор видання «Газета виборча», та Владислав Фрасинюк, лідер партії «Унія свободи» в 2001 – 2005 рр. У серпні 1980 року відбувся робітничий протест, який і ознаменував перебудову системи освіти: скасовано шкільну реформу, що не відповідала суспільним очікуванням, і знижено робоче навантаження педагогічних працівників. Того ж року було засновано професійну спілку «Солідарність» (Związek Zawodowy «Solidarność»), «Польське педагогічне товариство» (Polskie Towarzystwo Pedagogiczne) та «Комітет захисту прав дитини» (Komitet Ochrony Praw Dziecka).

На освітню політику 80-х рр. у Польщі, на думку Чеслава Банаха, вплинули передусім два явища: «...по-перше, пошуками й спробами реформування національної системи освіти у 70-х роках («Доповідь про стан освіти в ПНР», Ухвала Сейму ПНР від 13 жовтня 1973 р. стосовно національної системи освіти) й, по-друге, – критична оцінка стану освіти, умов реалізації освітніх завдань, що призвело до припинення реалізації структурної реформи шкільної системи ухвалою Сейму від 26 січня 1982 року» [3, с. 3]. До активізації впровадження нового бачення освітнього процесу суттєво спричинився видатний польський мислитель, культуролог і педагог Богдан Суходольскі (1903–1992), який ініціював проведення міждисциплінарної конференції «Польща 2000», що проводилась упродовж 1981–1988 рр. Усе це підтверджує той факт, що суспільні передумови значною мірою пов'язані з соціальною структурою, її трансформаціями та їхнім впливом на систему освіти та виховання.

Функціонування системи освіти залежить в основному від цілей і завдань, які суспільство встановить для нього. Освітня політика як істотна частина державної політики полягає у втручанні держави у процеси навчання окремих осіб та соціальних груп. У своїй праці «Про зміни в освіті. Контексти, загрози й можливості» («O zmianach w edukacji. Konteksty, zagrożenia i możliwości») Тереса Гейніцка-Безвіньска розрізняє залежно від масштабів цього втручання наступні її підвиди: а) ліберальна політика; держава незначною мірою бере участь в організації, функціонуванні, фінансуванні та нагляді за школами, прийнятті принципів вільного освітнього ринку; б) демократична політика; державний інтервенціонізм приймається в сфері освіти з різними формами виконання обов'язку навчання, але за чітко встановленими принципами фінансування та відбору; в) рестриктивна політика; держава повністю контролює шкільну систему, розробляє контрольний апарат, навчальні програми та плани, напрямки діяльності вчителів [8, с. 65].

Висновки. Наприкінці 80-х рр. – початку 90-х рр. XX століття в Республіці Польща постала нагальна потреба впровадження радикальних змін у державну систему освіти, яка була позначена впливом рестриктивної політики. Держава мала тотальний контроль над освітнім сектором, уніфікуючи при цьому навчальні програми та плани. Таким чином, корективні заходи відбувались на тлі успадкованих управлінських рішень від попередньої політичної системи. Відповідно цей процес вимагав створення правових, структурних та організаційних основ для проведення освітньої демократичної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Adamski W. Edukacja w okresie transformacji: analiza porównawcza i propozycje modernizacji kształcenia zawodowego w Polsce. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, 1993. 163 s.
2. Antosik S. Od upolitycznienia do edukacji obywatelskiej w szkole. Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, 1992. 182 s.
3. Banach Cz. Oświata polska w latach osiemdziesiątych. Warszawa: WSiP, 1984. 103 s.
4. Dekret z dnia 23 marca 1956 r. o obowiązkach szkolnym. *Dziennik Ustaw*. 1956. Nr 9. S. 53–54. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19560090052/O/D19560052.pdf>
5. Eisler J. Polska Rzeczpospolita Ludowa – szkic do rozważań o laicyzacji państwa. *Kwartalnik Historyczny*. Warszawa: Instytut Historii PAN, Warszawa Instytut Pamięci Narodowej, 2015. Rocznik CXXII. S. 701–729.
6. Eisler J. Polski rok 1968. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2006. 809 s.
7. Habigier-Pipska G. Polityka edukacyjna w procesie reformowania ustroju współczesnej Polski (1989 – 2005). Kraków: Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, 2015. 253 s.
8. Hejnica-Bezwińska T. O zmianach w edukacji. Konteksty, zagrożenia i możliwości. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej, 2000. 196 s.
9. Jarosz D. Główne kierunki działalności państwa w zakresie stalinizacji wychowania w Polsce w latach 1948–1956. *Mazowieckie Studia Humanistyczne*. 1998. Nr 2. S. 103–140.
10. Krasuski J. Ważniejsze problemy oświaty i szkolnictwa w 40-lecie Polski Ludowej / Główne problemy oświaty i wychowania na Kielecczyźnie w 40-lecie PRL / Pod red. J. Krasuskiego, Z. Ruty. Kielce, 1987. S. 11–23.
11. Kuberski J. Aktualne problemy polityki oświatowej. Warszawa: KiW, 1973. 193 s.
12. Kupisiewicz Cz. O reformach szkolnych: wybór rozpraw i artykułów z lat 1977 – 1999. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie «Żak», 1999. 351 s.

13. Lewowicki T. Pedagogika i reformy oświatowe – wyzwania, inspiracje, rozczarowania i nadzieje / Pedagogika wobec przemian i reform oświatowych / Red. G. Miłkowska-Olejniczak, K. Uździcki. Zielona Góra: WSP, 2000. S. 65–89.
14. Moraczewska B. Szkolnictwo polskie w latach 1945–1975 z uwzględnieniem miasta Włocławka. Włocławek: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej we Włocławku, 2010. 446 s.
15. Raport o stanie oświaty w PRL. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973. 480 s.
16. Rozporządzenie Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 25 listopada 1982 r. w sprawie zasad sprawowania nadzoru pedagogicznego, szczegółowego wykazu stanowisk oraz zakresu obowiązków i uprawnień nauczycieli sprawujących nadzór pedagogiczny. *Dziennik Ustaw*. 82.37.246 URL: <https://www.prawo.pl/akty/dz-u-1982-37-248,16791050.html>
17. Runc J. Zorganizowane interesy polskiego społeczeństwa / Transformacja systemowa w Polsce / Red. Zbigniew Blok. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1993. S. 84–90.
18. Śliwerski B. Polityka resortów edukacji w posocjalistycznej Polsce jako czynnik erozji kapitału społecznego. *Studia edukacyjne*. 2012. Nr 22. S. 29–48.
19. Stremiecki M. Tysiąclatki mają 50 lat. *Mówią Wieki*. 2015. Nr 10. S. 60.
20. Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 13 października 1973 r. w sprawie systemu edukacji narodowej. *Monitor Polski*. 1973. Nr 44. S. 537–543 URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP19730440260/O/M19730260.pdf>
21. Ustawa z dnia 15 grudnia 1951 r. o szkolnictwie wyższym i o pracownikach nauki. *Dziennik Ustaw*. 1952. Nr 6. S. 57–63 URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19520060038/O/D19520038.pdf>
22. Wagner B. Strategia wychowawcza w PRL. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2018. 262 s.
23. Wojna R. Leksykon XX wieku: najważniejsze wydarzenia. Warszawa: Książka i Wiedza, 2000. 454 s.
24. Zahorska M. Szkoła: między państwem, społeczeństwem a rynkiem. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie «Żak», 2002. 328 s.
25. Zajda J., Freeman K. Ethnicity and Gender In Education: Introduction / Ethnicity and Gender in Education: Cross-Cultural Understandings / Ed. by Joseph Zajda, Kassie Freeman. New York: Springer, 2009. P. XIII–XXII.
26. Zdański J. Polityka oświatowa w Polsce w latach 1949–1973. *Prace naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*. Seria: Res Politicae. 2007. T. II. S. 225–243.

ІМІДЖ ДЕРЖАВИ В СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

THE IMAGE OF THE STATE IN MODERN POLITICAL RESEARCH

Шушлян В.І.,

*аспірант факультету соціології та управління, кафедри політології
Запорізького національного університету*

У сучасних умовах стрімкого розвитку міжнародного комунікаційного простору, нового значення набуває імідж держави та процес його формування. Одним з ключових викликів політичної науки є вироблення концептуалізованої та послідовної стратегії конструювання привабливого зовнішньополітичного іміджу держави. Наукові пошуки алгоритму ефективного державного іміджмейкінгу часто нівелюються особливостями кожної окремої держави. В даній царині наукового пізнання емпіричні дослідження суттєво випереджають теоретичні. Фактично розробка концепцій зовнішньополітичного іміджу держави формується на вдалому досвіді процесу іміджмейкінгу держав-лідерів, в той же час існує попит на розробку узагальненої, адаптивної моделі конструювання іміджу держави. Тенденції розвитку політичного іміджмейкінгу вказують на перевагу ірраціональної, креативної складової цього процесу. Динамічність політичної сфери актуалізує неформальні, ситуативні інструменти іміджевої політики. Процес іміджмейкінгу індивідуальний для кожної окремої держави, оскільки історично усі суб'єкти світової політики знаходяться у різних умовах та володіють різним потенціалом, тож механічне впровадження вдалих іміджевих стратегій не є ефективним.

У статті здійснено аналіз останніх наукових здобутків стосовно даної тематики, як вітчизняних, так і закордонних авторів. Досліджено основні елементи сучасного зовнішньополітичного іміджу держави з боку структурного та системного підходу. Наведено ряд наукових концепцій, згідно яких можливо окреслити основні теоретичні тенденції трансформації іміджу держави в умовах інформаційного суспільства. Через відсутність чіткої структурної моделі аналізу зовнішньополітичного іміджу держави автором запропоновано окремі актуальні характеристики іміджу, за якими можливо з'ясувати його наукову диференціацію.

У підсумку зроблено висновки стосовно розвитку сучасного напрямку іміджування держави як ключового актора світової політики. Окреслено наукові перспективи подальшого розвитку даного напрямку як у теоретичному, так і у прикладному аспекті.

Ключові слова: імідж, іміджмейкінг, імідж країни, імідж держави, зовнішньополітичний імідж держави.

In modern conditions of rapid development of the international communication space, the image of the state and the process of its formation acquires new significance. One of the key challenges of political science is to develop a conceptualized and consistent strategy for constructing an attractive foreign policy image of the state. Scientific research into the algorithm of effective state image-making is often leveled by the peculiarities of each individual state. In this area of scientific knowledge, empirical research is significantly ahead of theoretical. In fact, the development of concepts of foreign policy image of the state is formed on the successful experience of the image-making process of leading states, at the same time there is a demand for the development of a generalized, adaptive model of constructing the image of the state. Trends in the development of political image-making indicate the superiority of the irrational, creative component of this process. The dynamism of the political sphere actualizes informal, situational tools of image policy. The image-making process is individual for each individual state, because historically all subjects of world politics are in different conditions and have different potential, so the mechanical implementation of successful image strategies is not effective.

The article analyzes the latest scientific achievements on this topic, both domestic and foreign authors. The main elements of the modern foreign policy image of the state from the point of view of structural and system approach are investigated. A number of scientific concepts are presented, according to which it is possible to outline the main theoretical trends in the transformation of the image of the state in the information society. Due to the lack of a clear structural model for the analysis of the foreign policy image of the state, the author proposes some relevant characteristics of the image, according to which it is possible to determine its scientific differentiation.

As a result, conclusions were made regarding the development of the modern direction of image of the state as a key actor in world politics. The scientific prospects of further development of this direction in both theoretical and applied aspects are outlined.

Key words: image, image-making, country image, state image, foreign policy image of the state.

Основними складовими елементами сучасного комунікаційного простору є образ та імідж. Їх вплив на розвиток сфери міждержавних комунікацій неможливо назвати безмежним, але його точно важко переоцінити. Більшість держав сьогодні зацікавлені у формуванні власного привабливого зовнішньополітичного іміджу, який вже давно використовується державами-лідерами для посилення власного впливу на світовій арені.

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасні тенденції розвитку міжнародних відносин демонструють необхідність наявності привабливого іміджу держави, на основі якого формується довіра до будь-яких дій цього політичного актору з боку світового співтовариства. Критерії держави-лідера, приміром військовий потенціал та економічний розвиток,

у ХХІ ст. трансформувались у політику «м'якої сили», пріоритетами якої є комунікаційний та дипломатичний потенціал держави, її авторитет і репутація у сучасному геополітичному просторі. Перед державою постає питання формування власного привабливого зовнішньополітичного іміджу, управління ним та його репрезентації. За таких умов постає питання структурних елементів сучасного зовнішньополітичного іміджу держави та визначення чинників, котрі забезпечують механізм формування стійкого та привабливого іміджу держави як актора світової політики. Високий попит на формування зовнішньополітичного іміджу держави призводить до непропорційного розвитку прикладних та теоретичних досліджень в цій сфері наукового пізнання. Сучасна політична наука радше вивчає приклади успішного іміджмейкінгу країн-лідерів, модель іміджу яких є надзвичайно ресурсозатратною.

Актуальність наукової розвідки обумовлена попитом розробки універсальної структури зовнішньополітичного іміджу держави. Сучасні теоретичні дослідження в сфері державного іміджевого позиціонування на міжнародній арені зазначають, що в умовах глобалізації та інформатизації на цей процес впливає велика кількість факторів, більшість з яких досить важко прогнозувати та навіть передбачити. Імідж держави, незважаючи на велику кількість підходів до його визначення, є результатом комунікативних дій, зокрема безпосереднього знайомства з країною або сприйняття інформації про неї. Відкритим питанням у сфері теоретико-політологічних досліджень залишається визначення складових елементів іміджу держави та сприйняття цих елементів іміджу іншими акторами політики.

Мета статті: політологічний аналіз сучасних теоретичних концепцій щодо дослідження зовнішньополітичного іміджу держави.

Аналіз останніх досліджень, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Аналіз літератури стосовно вивчення проблеми іміджу держави дозволяє нам виділити декілька основних теоретико-методологічних підходів, в рамках яких здійснюється політологічний аналіз іміджу держави і кожен з яких пропонує власну його модель.

1. Геополітичний підхід. В рамках цього підходу інформаційний простір розуміється як певна віртуальна територія, в кордонах якої взаємодіють різноманітні політичні суб'єкти, що керуються необхідністю контролювати особистий інформаційний сегмент, ефективно протистояти конкурентам та розширювати сферу власного впливу. Провідним представником цього підходу є Д. Замятін. На його думку геоекономічні образи – це певна проекція тієї чи іншої геоекономічної структури на сферу свідомо прийнятих управлінських

рішень, які стосуються певного регіону. Д. Замятін надає геополітичні образи держав, намагаючись пояснити, як географічні умови впливають на політичну сферу держави. Цей підхід орієнтується на цілеспрямоване та чітке структурування уявлень стосовно географічного простору, до якого відносять найбільш яскраві символи, знаки та образи, а також і характеристику певних територій, країн чи регіонів, характеризуючи їх з політичної точки зору. Автор розглядає модель географічного образу країни у вигляді піраміди, в основі якої знаходиться головний образ, який базується на глибоких культурно-історичних передумовах, він в свою чергу підтримується іншими образами. Географічний образ складається зі стійких просторових уявлень, які виникають в результаті людської діяльності. Це, як правило, когнітивні моделі визначення оточуючого географічного простору «географічної реальності», але ці образи можуть трансформуватись в залежності від діяльності людини та поставленої мети. Поєднання географічних образів утворюють певні системи, в яких головний географічний образ доповнюється підтримуваними образами. Трансформація такої системи відбувається в залежності від зовнішніх умов, але саме головний географічний образ, який виступає основним утворюючим елементом в системі, залишається незмінним.

2. Іміджевий підхід. Його основними представниками виступають Д. Гавро та Е. Галумов. В рамках цього підходу розробляється власна модель іміджу держави, котру запропонував Е. Галумов. Вона має такі компоненти, як: образ демократії, імідж влади, імідж економіки, імідж збройних сил, імідж інформаційної політики. Іншу структуру іміджу держави запропонував Д. Гавро. В ній представлені такі складові, як: образ лідера держави, політичний режим, положення та функціонування ЗМІ, законодавство, політична історія, видатні події, державні бренди та ресурси. При зміні параметрів будь-якого компонента з цих зазначених структур змінюється і імідж держави, який, по суті, і є відображенням структури різних іміджів.

3. Брендинговий підхід. Його представники А. Чуміков та М. Бочаров запропонували концепцію «регіон – територія – бренд». Автором класичного визначення бренду є Д. Акерд, який вважає, що бренд – це багатосторонній конструкт, який складається з функціональних, емоційних, комунікаційних і стратегічних елементів, здатних своєю взаємодією сприяти створенню унікальних наборів асоціацій у свідомості споживача. Бренд ідентифікує та представляє у зовнішньому середовищі об'єкт, який завдяки стимулюванню його позитивного сприйняття стає авторитетним та популярним.

4. Маркетинговий підхід. З точки зору даного підходу процес формування іміджу держави досліджується в рамках ринкових понять попиту

та пропозиції. На думку дослідника політичного маркетингу І. Недяк центральні дослідницькі та практичні задачі політичного маркетингу – це виявлення потреб та запитів громадян та їх задоволення шляхом створення на базі отриманих даних політичної пропозиції та її ефективне просування. При маркетинговому підході до політики принципово змінюються відносини між агентами політичного поля, необхідне переосмислення в більш широкому теоретичному аспекті, сам факт виникнення та всеохоплюючого поширення та легітимація структур, які забезпечують формування та доставку політичного іміджу виборцям, за допомогою політичного маркетингу та менеджменту. Імідж формується через інститути представництва держави, а вся інша сукупність індивідуальних груп та суб'єктів виступають в ролі споживачів на ринку політичних товарів. Сутність маркетингового підходу до іміджу держави полягає в тому, щоб за допомогою маркетингових технологій позитивно впливати та видозмінювати зовнішньополітичний імідж держави. Розглядаючи маркетинговий підхід стосовно вивчення іміджу держави, слід згадати справедливе зауваження Ф. Котлера стосовно того, що з розвитком певні організації втрачають сутнісне розуміння свого початкового призначення та перетворюються у самодостатні структури, які не беруть до уваги потреби споживача на політичному ринку. Тому в наш час при формуванні іміджу держави основна увага приділяється використанню інформаційних технологій, реклами, зв'язків з громадськістю, публісیتی та ін. технологіям. І часто забувається той факт, що імідж держави має відображати реальну ситуацію в країні та її досягнення. Тобто, імідж-інформація має відображати реальні ознаки носія іміджу, про що часто забувають в сучасній політичній практиці.

Що ж стосується сучасної української політичної думки з даної проблематики, вона характеризується прикладним напрямом досліджень, наукові пошуки вчених-політологів радше направлені на вирішення існуючих іміджевих проблем держави, а не на пошук теоретичного концепту зовнішньополітичного іміджу держави. Дослідження вітчизняної політології орієнтовані переважно на внутрішнє середовище, адаптуючись до попиту політичного ринку. Серед українських дослідників іміджу держави можна відзначити таких, як В. Бебик, Н. Варна, І. Пантелейчук та ін., фахівницю у сфері іміджування державної служби І. Криничну та представницю досліджень іміджу з боку психологічного підходу К. Атаманську.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Перш ніж надати визначення поняттю імідж держави, слід чітко розмежувати два, на перший погляд тотожні, поняття «імідж держави» та «імідж країни». Імідж держави – це

цілеспрямовано сформований в суспільній свідомості, емоційно забарвлений, образ держави, її владних інститутів, політичної, економічної та соціальної системи. Що ж стосується іміджу країни, то під цим поняттям слід розуміти передусім такі характеристики і фактори, як: географічні, культурно-історичні та етно-конфесіональні особливості країни.

В рамках міждисциплінарного підходу географічної іміджелогії, зважаючи на певні маркетингово-географічні та рекреаційно-географічні аспекти дослідження «іміджу» та «образу» території, ряд авторів такі, як Д. Замятін, А. Кашлев та інші вважають за доцільне відокремлення понять «імідж держави» та «образ держави». Розуміючи під першим результат цілеспрямованої діяльності політтехнологів, а під другим – стихійний процес сприйняття. Існує й протилежна точка зору, яка вважає таку диференціацію штучною, аргументуючи це тим, що у практичній площині важко визначити, які окремі елементи системи позиціонування держави, під впливом яких чинників були сформовані. Поняття «імідж» і «образ» не слід ставити до одного синонімічного ряду, необхідно акцентувати увагу на семантичній відмінності понять, та їх нетотожності. Імідж являє собою спеціально модельоване, цілеспрямоване, сконструйоване та розтиражоване відображення об'єкта [1, с 6].

Спроби сформулювати єдине і всеосяжне поняття іміджу держави не були завжди успішними. В залежності від цільових установок імідж як наукове поняття може завжди трансформуватись та бути не досить повним для інших наукових завдань та цілей.

Евристичним, на нашу думку, є визначення поняття «імідж держави» застосовується у сфері міжнародних відносин. Імідж – це відносно нове поняття, яке характеризується як багатомільярдний інформаційно-рекламний напрям, що активно формує суспільні цінності та думки, які впливають на політичну та геополітичну конкуренцію. Це певна сукупність технологій, що черпає ресурси зі сфери гуманітарного знання і спрямована на створення та зміну правил взаємодії згідно з викликами часу [2]. Таке визначення поняття вказує на технологічність іміджу держави та відображає основні його функції.

Позитивний імідж держави сприяє налагодженню взаємовідносин з іншими акторами світової політики, посилює позиції у сфері дипломатичних відносин та забезпечує залучення інвестицій в державу, й не лише фінансових. Але основна проблема полягає в тому, що наука не може відповісти на питання, з яких саме елементів складається імідж держави, та хоч приблизно назвати ієрархію цих елементів, якщо вона взагалі існує. Очевидним є той факт, що в залежності від зовнішньополітичних умов актуалізується той

чи інший елемент в структурі іміджу. Так, сьогодні для привабливого іміджу держави вже недостатньо тільки демократичного режиму та розвинутої економіки, бо це вже мають і конкуренти. Акцент робиться на унікальні особливості, які притаманні країні, наприклад культурні відмінності. Але не слід забувати, що імідж держави не створюється з чистої сторінки, кожна держава має свою історію, яка позитивно чи негативно впливає на її сьогоденний імідж. Саме тому в дослідженнях іміджу почали використовувати таке поняття як «зовнішньополітичні стереотипи», яке запропонував Л. Зак. Ці стереотипи відображають найбільш важливі та відомі риси держави: загальноприйняті кордони, характеристика відносин з іншими державами, спосіб ведення зовнішньої політики, систему цінностей в країні, спосіб прийняття рішень. Як відомо, стереотипи дуже важко піддаються трансформації, автор виділив і певні знаки, за допомогою яких держава намагається змінити ці стереотипи або навпаки зберігає їх:

- офіційні знаки – виступи політиків, в яких виражається офіційна позиція держави стосовно конкретних питань, участь у міжнародних організаціях;

- символічні знаки – домовленості стосовно культурної, технічної, економічної співпраці, використання дипломатичного інструментарію;

- інформаційні знаки – відомості, які створюються за допомогою ЗМІ, на основі ретельного відбору інформації, яку слід висвітлювати, а яку краще приховати [3, с. 127].

Причому слід відмітити, що зовнішньополітичні стереотипи є неоднорідними та відображаються у трьох хронологічних вимірах: стереотипи попередніх часів; стереотипи, які відображають сьогоденний стан речей в політиці; та стереотипи, які прогнозують дії держави в майбутньому.

Е. Галумов у своїх дослідженнях структури іміджу великих територій не розрізняв понять «іміджу держави» та «іміджу країни», зводив їх до єдиного поняття «образ-імідж держави». Хоча в своїй структурі іміджу більшою мірою він акцентував увагу на елементах, які, на нашу думку, притаманні саме іміджу держави. Тож, на думку Е. Галумова, структура іміджу держави складається з таких елементів як: образ державного устрою, імідж влади, імідж політичного лідера, імідж економіки, імідж збройних сил, імідж інформаційної політики, імідж зовнішньої політики. Така структура, на наше переконання, є недосконалою, бо цю послідовність іміджів можна продовжувати і далі, до того ж така структура є занадто складною для відображення у масовій свідомості. Автор називає також чинники, які відіграють вирішальну роль в процесі формування зовнішньополітичного іміджу держави, серед них він називає: національно-культурне надбання, історичні події, вне-

сок громадян у розвиток національної та світової культури, стійкість політичного та економічного розвитку країни, ефективність інститутів влади. Виокремлення саме таких чинників ще раз підтверджує тезу, що процес формування чи коректування зовнішнього іміджу держави вимагає залучення значних ресурсів та є доволі дорогим, з економічної точки зору, напрямом діяльності.

Наступна структура іміджу держави розроблялась І. Кисельовим, який запропонував концепцію «Я-образу» держави, що базується на соціальних методиках. Цей дослідник чітко відокремив поняття образу та іміджу держави. Образ він вважає явищем більш загальним, а імідж він розглядає як образ, який формується навмисно у відповідності з очікуваннями. В розумінні «Я-держава», тобто в структурі іміджу, автор виділяє три компоненти, себто певні сфери, як економічна, культурно-ідеологічна та політична, в яких здійснюється процес позиціонування зовнішньополітичного іміджу: 1) сповідування певних цінностей та переконань, ці основні характеристики можна звести до поняття ідентичності; 2) держава відрізняється особливим становищем в системі міжнародних відносин, участь в міжнародних організаціях, відносини з іншими суб'єктами, тобто держава є носієм певного статусу; 3) кожна держава реалізує на світовій арені певний перелік ролей. Тож така структура включає в себе національну ідентичність, статус та ролі держави на світовій арені.

Держава повинна знати не тільки характеристики інших акторів світової політики, але і пізнавати сама себе. Результатом пізнання стає процес формування іміджу-образу держави, який відображає саме уявлення суб'єкта пізнання стосовно національної ідентичності, статусу та ролі країни. Зазначимо, що такі уявлення необов'язково мають співпадати з об'єктивними характеристиками у цих трьох сферах позиціонування.

Імідж держави визначає не тільки процеси, які відбуваються в середині, але і обумовлює ставлення до держави на світовій арені з боку інших акторів. Зауважимо, що імідж держави представляє собою не безпосередні характеристики, а результат сприйняття цих характеристик аудиторією, причому це сприйняття має оціночний характер. Тож, можна стверджувати, що в контексті міжнародних відносин імідж держави являє собою результат оцінки суб'єктами міжнародних відносин усіх доступних для сприйняття характеристик окремої держави.

Слід назвати основні функції іміджу держави:

- функція адаптації – якщо держава «правильно» використовує свій імідж, то вона може легко налагоджувати контакти з іншими державами в будь-якому середовищі, а також імідж дозволяє привернути увагу інших суб'єктів;

– функція демонстрації кращих якостей – імідж дає змогу представити найбільш привабливі якості, дозволяючи пізнавати та сприймати саме ці позитивні якості;

– функція приховування негативних характеристик – ця функція дозволяє приховати недоліки держави;

– функція організації уваги – привабливий імідж притягує увагу людей, він імпонує їм, викликає позитивні емоції, в подальшому змінюється і своє ставлення стосовно дій носія іміджу [6, с 73].

Зазначимо, що ці функції є універсальними для будь-якого виду іміджу.

Втім, сучасний зовнішньополітичний імідж держави має особливості:

– імідж держави спрощений у порівнянні з об'єктом, але в той же час він підкреслює унікальність та специфічність самого об'єкта;

– імідж має символічний характер, більшість інформації стосовно об'єкта зводиться лише до набору певних символів;

– імідж є динамічним та мінливим явищем і завжди адаптується до ситуації;

– імідж певною мірою ідеалізує об'єкт, висвітлюючи його вигідні риси, а іноді імідж може і наділяти об'єкт такими рисами, а недоліки приховуються;

– імідж завжди розміщується між реальним та бажаним, вбираючи в себе реальні та надумані характеристики.

Ще одна особливість сучасного зовнішньополітичного іміджу держави полягає в тому, що він орієнтується не на стандартні ідеали, як це було раніше, а навпаки орієнтується на висвітлення особливостей кожної окремої держави. Також простежується тенденція набуття актуальності в структурі зовнішньополітичного іміджу культурної складової, яка в тій чи іншій мірі представлена в усіх вищезазначених нами підходах.

Сучасний імідж держави формується шляхом використання її інформаційного потенціалу та окремих політичних акторів у державі, котрі мають вплив на глобальний інформаційний простір. Справа в тому, що з розвитком інформаційно-комунікативних технологій та їх постійного вдосконалення суттєво зросло значення так званої «символічної комунікації». Під таким видом комунікації розуміються не лише слова, а й певні знаки та символи. Вони слугують не стільки дзеркальним відображенням дійсності, скільки виступають в ролі певного засобу, за допомогою якого люди намагаються сприйняти та інтерпретувати цю дійсність.

Висновки дослідження. Значна кількість визначень поняття «імідж держави» в сучасному політичному дискурсі вказує на актуальність даного напрямку досліджень, як у теоретичному, так і прикладному аспекті. На теоретичному рівні дослідники іміджу держави формують концепції, котрі відображають максимально повну структуру зовнішньополітичного іміджу держави, постійно доповнюючи її новими складовими елементами. В той же час дослідження ефективної іміджевої стратегії держав-лідерів забезпечують процес наукової верифікації, підтверджуючи або спростовуючи наукову цінність тієї чи іншої концепції зовнішньополітичного іміджу держави. Можна простежити певну обмеженість теоретичного напрямку по відношенню до сучасної іміджевої діяльності розвинутих держав.

Здійснивши аналіз основних політологічних підходів до розуміння іміджу держави, відзначимо, що сам об'єкт іміджу може і не мати особливого значення, позаяк головне те, як він відображений у свідомості громадян іноземних держав.

Тож, сьогодні в науці представлена велика кількість різноманітних структур зовнішньополітичного іміджу держави, вони диференціюються в залежності від мети дослідження. Сучасні структури зовнішньополітичного іміджу держави включають в себе чинники як раціонального, так і ірраціонального характеру, що лише доповнює тезу про багатогранність феномену іміджу та міждисциплінарний характер даного явища. В нашому розумінні зовнішньополітичний імідж держави має включати такі елементи: відомості про культурні надбання та цінності країни, позиціонування держави на світовій арені, стиль політичної діяльності. Ці елементи є первинними, коли людина лише починає власне знайомство з іноземною державою. Оскільки високий рівень наукового інтересу до даної тематики можна простежити не лише з боку політології (а також і соціології, психології, філософії), відпрацювання універсальної структурної моделі іміджу держави вельми складний процес, де відіграє свою роль ціла низка складнопрогнозованих чинників іміджування держави.

Таким чином, багатогранність наукових підходів щодо вивчення структури іміджу спрямовує розробку фундаментальної та всеосяжної моделі іміджу, котру можна було б застосувати у практичній площині, трансформуючи її у комплекс ефективних заходів щодо позиціонування держави в інформаційно-комунікаційному просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Федякин А. В. Образ государства как исследовательская задача современной политологии. *Вестник Моск. ун-та. Сер. 12, Политические науки*. 2005. №3. С. 3–18.
2. Міжнародний імідж країни: практичні аспекти аналізу URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/197229275.pdf>. (дата звернення: (11. 06. 2022)).

3. Боголюбова Н. М., Николаева Ю. В. Межкультурная коммуникация и международный культурный обмен: учебное пособие. СПб, 2009. 579 с.
4. Гаджиев К. С. Имидж государства в конфликте идеологий. М. Андалус, 2007. 128 с.
5. Галумов Э. А., Кашлев Ю. Б. Информация и PR в международных отношениях. М. «Известия», 2003. 432 с.
6. Гринберг Т. Э. Образ страны или имидж государства: поиск конструктивной модели. 2008. № 2. URL: <http://mediascope.ru/node/252>. (дата звернення: 15. 06. 2022).
7. Замятин Д. Н. Гуманитарная география: Пространство и язык географических образов. СПб. Алетейя, 2003. 336 с.
8. Почепцов, Г. Г. Имиджология. М. Смартбук, 2009. 575 с.
9. Шевченко О. В. PR-технології в міжнародних відносинах: європейський досвід та перспективи України. К.: Центр вільної преси, 2003. 187 с.
10. Шепель В. М. Имиджология. М. Нар. образование, 2002. 407 с.
11. Лук'янець В. С. Фундаментальна наука і науковий світогляд у перспективі XXI сторіччя. *Філософська думка*. 2006. № 3. С. 3–25.

GLOBAL SECURITY, POLITICAL AND ECONOMIC TRENDS OF PRESENT TIME

ГЛОБАЛЬНІ БЕЗПЕКОВІ, ПОЛІТИЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ
ТЕНДЕНЦІЇ СЬОГОДЕННЯ

Yusifzade A.,

*Doctor of Political Sciences, Professor,
Head of the Department of International Relations
Azerbaijan University of Languages*

In the article, the author comprehensively examines the main factors affecting the geopolitical situation in the world, the state of economic development and existing security guarantees, as well as ways to unite international efforts to face today's challenges. The purpose of the study is the analysis of current trends in global politics, the economy and the security system in order to identify opportunities for ensuring security and stability in the world.

The author analyzes the work of the Ukrainian scientific community regarding the development trends of the modern global world, on the basis of which he identifies urgent problems related to: the decline in the importance of some regions and the strengthening of the role of other international players with their own private interests; resolution of armed conflicts affecting the level of security in the world; digitization; the spread of destructive pandemics. At the same time, the author offers opportunities for solving the outlined problems through the identification of priority directions for multilateral cooperation of states, in particular in the aspect of reforming the activities of institutions responsible for regulating international relations and maintaining peace.

Thus, the trend of increasing influence of China and other countries of the Asia-Pacific region, as well as the Middle East on global decision-making, was investigated. At the same time, both the internal problems of the European geopolitical space and the external threats facing the EU are defined. The author also draws attention to the strengthening of the confrontation between China and the USA, the conflict of interests with modern transnational corporations, and the challenges of the information development of society.

In addition, the author draws attention to the perspective of cooperation in order to prevent the spread of new strains of pandemics and avoid their negative impact on the global economy. In the future, the author considers it relevant to continue scientific research on the search for new effective tools for ensuring political stability, security, as well as sustainable economic development.

Key words: globalization, geopolitical space, competition, economic growth, international security, information society, corona crisis.

У статті автор комплексно розглядає основні фактори, що впливають на геополітичну ситуацію у світі, стан економічного розвитку та існуючі гарантії безпеки, а також окреслює шляхи об'єднання міжнародних зусиль для протистояння викликам сьогодення. Метою дослідження виступає аналіз актуальних тенденцій у глобальній політиці, економіці та системі безпеки з метою ідентифікації можливостей забезпечення миру й стабільності в світі.

Автор аналізує напрацювання української наукової спільноти щодо трендів розвитку сучасного глобального світу, на основі чого визначає нагальні проблеми, що пов'язані зі: спадом значущості одних регіонів та посилення ролі інших міжнародних гравців зі своїми приватними інтересами; розв'язанням збройних конфліктів, що впливають на рівень безпеки у світі; діджиталізацією; розгортанням пандемії руйнівного характеру. Водночас, автор пропонує можливості для вирішення окреслених проблем через визначення пріоритетних напрямків багатосторонньої співпраці держав, зокрема у аспекті переформування діяльності інституцій, відповідальних за регулювання міжнародних відносин і підтримання миру.

Так, досліджено тенденцію збільшення впливовості Китаю та інших країн Азійсько-Тихоокеанського регіону, а також Близького Сходу на прийняття рішень світового масштабу. Водночас, визначено як внутрішні проблеми європейського геополітичного простору, так і зовнішні загрози, з якими стикається ЄС. Також автор звертає увагу на посилення протистояння між Китаєм та США, конфлікт інтересів з сучасними транснаціональними корпораціями, і виклики інформаційного розвитку суспільства.

Крім того, автор наголошує на перспективності співпраці з метою запобігання поширення нових штамів пандемії і уникнення їх негативного впливу на глобальну економіку. У подальшому, автору видається актуальним продовження наукових досліджень щодо пошуку нових ефективних інструментів забезпечення політичної стабільності, безпеки, а також стійкого економічного розвитку.

Ключові слова: глобалізація, геополітичний простір, конкуренція, економічне зростання, міжнародна безпека, інформаційне суспільство, коронакриза.

Problem Statement. The escalation of global problems through terrorism, extremism, energy crisis, increasing poverty, global warming, and population explosion provokes the development of deglobalization processes and aggravates the international competition between countries with similar particular interests.

Against this background, the deployment of cross-border conflict situations takes place, which entails the search by the leading states for instruments of real influence on the foreign policy arena, and one of the most dangerous of them is the build-up of nuclear capabilities, because, according to V. Myronenko,

nuclear weapons strengthen the military-political potential of the state and give it the ability to influence other players and to get the latter to act in accordance with its interests [1, p.232].

Nuclear pressure destabilizes the world, endangering the lives of many people, provoking economic instability, and jeopardizing further international cooperation, which, on the contrary, should concentrate on ensuring the global good order.

Such events certainly affect the global economic development and the state of security in the world because the growing threat to peace has reflected the inability of certain countries to effectively meet today's challenges, and conversely, the growing influence of countries that previously were on the periphery of global integration, thanks to their strong economic growth, in particular.

Given the above, it is relevant to seek new ways to maintain peace, and economic well-being and reduce political uncertainty by identifying priority areas for further cooperation, primarily in the context of reforming the activities of institutions whose task is interstate cooperation in the field of security.

Analysis of recent research and publications.

The domestic scientific community is concerned about the global problems of the present, so it pays great attention to the study of their impact on the further development of our world.

Thus, in his article K. Shkurenko considers the main trends that give birth to the state of uncertainty in the development of the modern global world [3]. A. Koppel chose a similar direction of research, paying attention to global trends in world politics [10].

In addition, the transformation of modern geopolitical space, given the trend towards digitalization of all spheres of activity, is studied by T. Ihnatieva, O. Vinnichuk and V. Chabanov [7], and V. Wenger has identified the features of the influence of transnational corporations on modern processes of globalization [6].

I. Ivashchuk and A. Zastavnyi analyzed the increasing economic influence of the Middle Eastern countries in the context of strengthening their role in the international arena while identifying the problems faced by the region [4].

Also important are the works devoted to the impact of the global coronavirus epidemic on the economic and political component of society. For example, A. Mishchenko has a thorough study to assess the impact of Covid-19 on regional processes in the world [9].

Highlighting the previously unresolved parts of the overall problem. International cooperation and coordination of political and economic forces can be the key to implementing the necessary actions to combat global problems by determining the directions of such integration while taking into account the need to respect the sovereign borders of states and the universal rights of their citizens. That is why the study of the leverage of global trends on the geopolitical situation in the world makes this study relevant.

The analysis of the abovementioned issues will make it possible to determine the factors influencing the geopolitical situation in the world, the state of economic and information security, as well as ways of uniting international efforts to confront today's challenges. In turn, this will contribute to the growth of interest in this topic in order to find mechanisms to counteract the escalation of key societal problems.

The formulation of the goals of the article (task statement). The purpose of this study is to provide a comprehensive analysis of current trends in global politics, economics, and security in order to identify opportunities for peace and stability in the world.

Presentation of the basic material of the study.

First of all, we should note the changing geopolitical situation in the world against the background of the increase in threats of a corresponding nature, among which the greatest concern is international terrorism; unauthorized spread of technologies of mass destruction; acute situation in the "axis of instability" countries (Syria, North Korea, Afghanistan, Iraq, Iran, Israel-Palestine); transnational crime and corruption [2, p. 120].

The growth of regional confrontation has led to the former centers of power yielding to the new one due to the lack of dynamic development, facing crises that have shaken their stability and influence. Given this, the global trend today is the increasing importance of China and other Asia-Pacific countries, as well as the Middle East, primarily for the world economy, which in turn gives them leverage to influence the political and security situation in the world.

It should also be noted that the level of competitiveness of countries with authoritarian political regimes is increasing, and in certain aspects, it even prevails over democratic states whose economic and political efficiency today reflects a low ability to cope with urgent global problems.

For example, K. Shkurenko points out that Brazil, India, Indonesia, China, Malaysia, and South Africa are the leaders of the current GDP growth rate, which makes them more influential international actors in the world economic arena because these countries not only provide the world economy. raw materials and manufactured goods but are gradually becoming investors of Western countries [3, p.45].

In addition, when assessing the geopolitical situation in the world, one should consider the influence of the Middle East as a region with significant oil deposits, which makes countries like Saudi Arabia, Kuwait, the United Arab Emirates, and some other important players in the world energy market, especially in the context of the threat of an energy crisis in Europe against the background of the Russian-Ukrainian war

That is why the countries of the Middle East play an important role in the formation of the new world order both in the global economy and in the geopolitical changes because the geographical location of

this region is projected in the economic plane as well, which allows to claim its strategic importance for the trajectory of the world economic processes [4, p. 145].

As for the trends in the development of the European geopolitical space, it should be noted that the European Union faced a disintegration crisis caused by problems with the banking sector, insolvency of certain states, rising unemployment, the threat of food crisis, relentless migration flows and the potential tide of dangers to Ukraine.

Russia's invasion of Ukraine, a candidate for EU membership, has forced the world community to recognize that the UN Security Council, as the world's main international security body, has failed to fulfill its functions, given its inability to prevent and stop war crimes, which in turn has triggered fundamental changes on a global scale in the context of an escalating need to find new mechanisms for developing and implementing security guarantees.

Tensions are growing between the U.S. and China, competing for political, military, and economic leadership. These countries also confront each other in the field of technology and information security, especially in cyberspace, which plays an important role in the functioning of modern society.

China, displacing the American platforms of its market, seeks to use its sovereignty to regulate domestic security and prevent financial crises from fintech, as well as reduce economic inequality [5, p. 6]. In addition, there is a trade and economic confrontation between the U.S. and China, which is destructive to the global economy.

It should be added that in addition to the destabilization of interstate relations, there is an increasing conflict of interests between transnational companies (TNCs) and the countries of the world, which are concerned that TNCs are able to take control of a significant share of their national economies, thereby threatening international security.

For example, W. Wenger notes that the interests of TNCs are behind wars and coups d'etat in the Middle East and Latin America, and changes of governments in Europe and Asia. TNCs lobby the interests of individual government officials or entire political parties, support the formation of economic integrations of different levels and may engage in bribery [6, p. 34].

The rapid development of the information society also plays a significant role in shaping the global trends of today. The trend of digitalization plays an important role in ensuring security, allowing for the acceleration of economic growth, and most importantly, for the coordinated counteraction to such challenges as disinformation and propaganda, which exert significant pressure on the global community, despite the national and political borders.

So, the rapid global digitalization of the 21st century has clearly shown that geopolitics is influenced not only by global processes but also by IT technol-

ogies, which leads to a serious transformation/mutation of geopolitical space and the formation of its new components [7, p. 143].

In addition, in the economic sphere, the importance of digital assets has increased. The development of information platforms based on blockchain technology creates conditions for the global transformation of social and socio-economic relations into a new form under the influence of global digitalization and the instability of the global financial system, as demonstrated by the global crisis that began in 2020 [8, p. 80].

However, one should not underestimate the tension in the field of information security, exacerbated with the development of the process of digitalization in the aspect of increasing cyber-attacks on official resources of states around the world, stolen databases, and unauthorized interference in the privacy of people in virtual space, which must be actively combated to implement the guarantee of states around the world to their citizens.

Another catalyst for global changes was the coronavirus crisis, as the Covid-19 pandemic caused significant human losses, and business stagnation, and certainly affected political relations, as the situation with the spread of coronavirus infection revealed weaknesses and political disagreements in the activities of key international institutions, namely the UN and WHO, which was another confirmation of the inability of countries to effectively cooperate in the format that existed before such events occurred.

At the same time, it forced the leaders of different regions to join efforts in the field of public health for effective cooperation in order to stop the spread of the deadly virus and resume socio-economic processes. As A. Mishchenko notes, as a result, the pandemic activated the regional processes all over the world and demonstrated the importance of regionalism as a leading process for the stability of the life of the modern world order [9, p. 65]. It seems particularly relevant to continue cooperation in this area because of the possibility of new pandemic waves in order to minimize losses and avoid a new crisis in the health system.

Taking this into account, we can argue about the comprehensive transformation of international relations, because there is a new world order, when the economic power moves to Asia, the spatial scope and density of global interconnections grows, their structure becomes more complex, the degree of interdependence of countries and peoples increases [10, p. 112].

In this regard, there is a need to reduce social and political tension, to normalize relations within the modern international system, which seems possible through the harmonization of old and new principles of regulation of the world order by reformatting the activities of international institutions that make decisions on a global scale based on transparency, equality, and pluralism through the prism of balancing

the influence of different regions, taking into account the position of their representatives.

Conclusions and prospects for further research in this direction. Thus, in today's conditions, the world community must adapt to the radical changes in the political and economic plane and confront the security challenges that threaten the international legal order, through which the issue of rethinking the mechanisms of governance and regulation of global relations, taking into account the need to consolidate efforts to ensure sustainable human development, has become urgent.

The complex study of global trends in politics, economics, and security allows us to identify contemporary problems and threats in these sectors of activity of the world community, and on this basis justify the priority areas of international cooperation, taking into account the changes that have led to a reformatting of the political and regional map of the world.

The further scientific study of these issues through the prism of the search for effective tools to ensure political stability, national and global security, as well as sustainable economic development, seems promising.

REFERENCES:

1. Мироненко В. Особливості світової політики щодо ракетно-ядерних озброєнь. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2021. № 3(11). С. 225-235. doi: 10.29038/2524-2679-2021-03-225-235.
2. Чупрій Л. Євроінтеграційні та євроатлантичні перспективи України в світлі сучасних геополітичних викликів. *Регіональні студії*. 2022. № 28. С. 119-123. doi: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.28.22>.
3. Шкуренко К. Політична невизначеність як характерна риса розвитку сучасного глобального світу. *Наукові праці. Політологія*. 2019. Т. 324. № 312. С. 43-46.
4. Іващук І., Заставний А. Країни Близького Сходу в глобальній економіці: сучасні тенденції розвитку та питання безпеки. *Економічний аналіз*. 2021. Т.31. № 2. С. 136-147. doi: <http://dx.doi.org/10.35774/есона2021.02.136>.
5. Шелест Г., Герасимчук С. Тренди міжнародного порядку денного у 2022 році. Глобальний та регіональний устрій. 2021. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/18800.pdf> (дата звернення: 18.07.2022).
6. Венгер В. Особливості формування та розвитку транснаціональних корпорацій в умовах глобалізації. *Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій*. 2019. № 2(4). С. 30-44. doi: <http://doi.org/10.32750/2019-0204>.
7. Ігнат'єва Т., Віннічук О., Чабанов В. Особливості трансформації сучасного геополітичного простору. *Регіональні студії*. 2022. № 29. С. 141-145. doi: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.29.23>.
8. А. Кудь. Вплив цифрових активів на організацію суспільних відносин. 2020. № 20. С. 80-81.
9. Міщенко А. Вплив Covid-19 на регіональні процеси у світі. *Регіональні студії*. 2022. № 29. С. 62-66. doi: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.29.9>.
10. Коппель А. Глобальні тренди світової політики. *Регіональні студії*. 2020. № 20. С. 109-114. doi: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.18>.

РОЗДІЛ 4

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 32(082)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.30.32>

ВЯЧЕСЛАВ ЛИПИНСЬКИЙ ПРО РОЛЬ ТРАДИЦІЙ У СТАНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ТА НАЦІЇ

VIACHESLAV LYPYNSKY ON THE ROLE OF TRADITIONS IN THE FORMATION OF THE UKRAINIAN STATE AND NATION

Бортніков В.І.,*доктор політичних наук,
професор кафедри політології та публічного управління
Волинського національного університету імені Лесі Українки***Бортнікова А.В.,***доктор політичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

У статті здійснено аналіз поглядів В'ячеслава Липинського, яскравого представника консервативного напрямку української суспільно-політичної думки щодо ролі традицій у розбудові незалежної Української держави та нації, що викладені у книзі «Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму». Вчений зазначав, що завдяки традиціям у політичній історії існують зв'язок, спадкоємність суспільного поступу. Елементи державотворчої спадщини не зникають, вони включаються в реальні соціальні процеси тими своїми аспектами, які відповідають новим умовам. Умовою формування спільної національної культури є висока політична культура і сильна історична пам'ять. У публікації висвітлено не лише дороговкази політичного мислителя щодо збереження традицій розбудови української державності, а й причини їх втрати унаслідок російської імперської експансії.

Акцентовано увагу на тезі В. Липинського про те, що традиції державотворення органічно пов'язані з процесом формування української нації; водночас без існування незалежної держави майбутнє української нації залишатиметься під загрозою. Показано логічний зв'язок між існуванням незалежної держави та єдністю провідної аристократичної верстви, очолюваної дідовим монархом-гетьманом. Необхідною умовою збереження державотворчих традицій, на думку вченого, є реалізація принципу наступності – передання і засвоєння досвіду державного управління старих управлінських кадрів-технократів новим поколінням державних службовців. На переконання провідника українського державотворення одним із вирішальних чинників забезпечення державного суверенітету є власна армія. В. Липинського наголошував, що державно-і національно-творчі завдання ніколи не обмежуються лише одним поколінням: це тривала наполеглива робота багатьох генерацій співвітчизників.

Ключові слова: Україна, В. К. Липинський, традиція, держава, нація, еліта, гетьман.

The views of Vyacheslav Lypynskyi, a prominent representative of the conservative direction of Ukrainian social and political thought, regarding the role of traditions in the development of an independent Ukrainian state and nation, as expressed by him in the book "Letters to Brothers-Breadmakers. On the idea and organization of Ukrainian monarchism" have been analyzed in the article. The scholar noted that thanks to traditions in political history there is a connection, continuity of social progress. Elements of the state-building heritage do not disappear, they are included in real social processes in those aspects that correspond to new conditions. Not only the political thinker's guidelines for preserving traditions during the development of Ukrainian statehood, but also the reasons for their loss as a result of Russian imperial expansion have been highlighted in the publication.

There has been focused attention on V. Lypynsky's thesis that the traditions of state formation are organically connected with the process of formation of the Ukrainian nation; at the same time, without the existence of an independent state, the future of the Ukrainian nation will remain under threat. There has been shown the logical connection between the existence of an independent state and the unity of the leading aristocratic class, which should be headed by a hereditary monarch-hetman. A necessary condition for the preservation of state-building traditions, according to the scholar, is the implementation of the principle of continuity – the transfer and assimilation of the state management experience of the old technocrat management cadres to the new generation of civil servants. According to the leader of Ukrainian state-building, one of the decisive factors in ensuring state sovereignty is one's own army. V. Lypynskyi emphasized that state and national creative tasks are never limited to only one generation: it is the long-term hard work of many generations of compatriots.

Key words: Ukraine, V. K. Lypynskyi, tradition, state, nation, elite, hetman.

Постановка проблеми. Центральними проблемами у творчості В'ячеслава Казимировича Липинського є питання розбудови незалежної Української держави та нації. Елітарна, класократична, релігійозна та ін. теорії й концептуальні моделі органічно вписуються в історіософську та соціологічну концепції минулого та майбутнього незалежної України. Велику роль у процесах творення української нації, на переконання вченого, мають грати традиції українського державотворення. Вагомим надбанням консервативної ідейної спадщини мислителя є творче переосмислення окремих елементів суспільно-політичних традицій, які необхідно плекати і, навпаки, відмовлятися від негідних історичних практик з одночасним врахуванням помилок тогочасних провідників українського державотворення.

У часи зухвалої російської агресії проти України актуалізуються питання єдності національної еліти і суспільства, створення могутньої власної армії, наявності загальнонаціонального лідера, здатного повести за собою народ тощо. Фактично сьогодні в Україні відбувається злам великої історичної ваги – розпочався швидкоплинний процес зміни політичних еліт, формування нової провідної верстви, місією якої є не лише перемога у війні, а «зшивання» України у єдину могутню європейську націю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пізнання ролі суспільно-політичних традицій в історії людства, у тому числі й процесі розбудови незалежної Української держави, є предметом зацікавлення зарубіжних і вітчизняних дослідників. В їх роботах розкрито історичні детермінанти виникнення держав та націй, особливості їх генези залежно від конкретно-історичних та соціокультурних умов існування країн і народів. Серед них слід відзначити науковий доробок П. Бергера, В. Горбатенка, Я. Грицака, Р. Козеллека, Т. Лукмана, Н. Лумана, М. Михальченка, Л. Нагорної, С. Плохія, М. Рябчука та ін. Теоретичні й практично-політичні питання ролі традицій в розбудові української держави розглянуто в монографії А. Бортнікової «Місцеве самоврядування на Волині: суспільно-політичні традиції і сучасний процес децентралізації» (2018) [1].

Значний внесок у вивчення ідейної спадщини В. К. Липинського, у тому числі й з питань ролі традицій у процесах вітчизняного державотворення, здійснено такими вченими як Л. Білас, К. Галушко, Р. Залуцький, В. Масненко, Я. Пеленський, І. Передрій, Ю. Терещенко, Т. Осташко. Помітним кроком у здійсненні наукового аналізу та популяризації творчості В. Липинського став вихід книги вітчизняного історика І. Гирича «В'ячеслав Липинський: хлібороб і жовнір (Співвідношення демократичного і консервативного в його історіософії)» (2019) [2].

Свідченням актуальності проблем, що їх піднімав у свої працях В. Липинський, – проведення у червні 2021 р. Інститутом історії України НАН України разом із Кам'янець-Подільським державним історичним музеєм-заповідником круглого столу на тему «Від аристократії до еліти: домо-дерні та модерні ідентичності, ієрархії та середовище правлячої еліти». Зокрема йшлося про те, що саме В. Липинський у 1910–1920 рр. «повернув» аристократію до наративу вітчизняної історичної науки, розкрив роль шляхти в історії України, адже вона стала ключовим явищем у його філософії історії [3, с. 224]. У контексті вивчення традицій державотворення певний інтерес викликають спроби реконструкції встановлення влади гетьмана П. Скоропадського в Україні та спектр реакцій громадсько-політичних сил у сприйнятті Гетьманату на окремих її територіях [4, с. 97].

Водночас, спеціальних праць, присвячених аналізу поглядів В. Липинського щодо практично-політичної ролі використання традицій в українському національному і державному будівництві відверто бракує, що й зумовлює обрання теми публікації.

Метою статті є аналіз поглядів В. Липинського на роль традицій у становленні і розбудові української незалежної держави та нації у праці «Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму».

Виклад основного матеріалу. В Акті проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. підкреслено, що створення Української держави є продовженням тисячолітньої *традиції* державотворення в Україні [5]. У філософському розумінні традиція (латин. *traditio* – передання, переказ) – універсальна форма фіксації, закріплення і вибіркового збереження тих або тих елементів соціокультурного досвіду, а також універсальний механізм його передання, що забезпечує стійку історико-генетичну наступність у соціокультурних процесах [6, с. 1088]. Політичні ж традиції є складовою частиною політичної культури суспільства. Через них в історії існують зв'язок, спадкоємність, через які елементи політичної спадщини включаються в реальні політичні процеси тими своїми аспектами, які відповідають новим умовам [7, с. 665].

У цьому контексті цінними є роздуми В. Липинського, який писав, що кожна нація може мати лише таку традицію, яку вона сама собі у своїй історії витворила. Кожна нація може мати лише таку форму національно-державного ладу, який із цієї традиції виростає і на який цієї традиції вистачає. Нищити свою власну державно-національну традицію, тому, що в ній є хиби і помилки, це значить не будувати, а руйнувати націю, це значить нищити самих себе. Удосконалювати цю традицію – тобто обережно відкидати з неї все, що для національної творчості виявилось нездоровим, і з любов'ю та пієтизмом розвивати те, що виказало

свою творчу силу і життєздатність – «ось завдання тих, хто будує, хто творить, хто живе життям нації, хто з життям нації пов'язує своє життя» [8, с. 94].

У творчому спадку В. Липинського знаходимо не лише дороговкази розбудови української державності, а й причини її втрати, підпорядкування України більш могутнім сусідам, зокрема унаслідок російської імперської експансії. За спостереженнями вченого, метод цього завоювання був скрізь однаковий. За допомогою сильного централізованого державного апарату, за яким стояла потужна армія і за підтримки місцевих охлократичних елементів «піднімався в країні «народ» проти «панів» і тоді, коли «пани» були вже в достатній мірі перерізані і залякані, а «народ» загінотизований могутністю і непереможністю абсолютистичної охлократичної влади, приходила ця влада, увільняла «народ» з під ненависної йому політичної влади здеморалізованих «панів» і всіх повертала терором в послушну собі, нічим між собою органічно не зв'язану, стагду залякану юрбу» [8, с. 320].

В. Липинський був реалістом і дивився на історію українського державотворення без зайвих сантиментів і перебільшень. Він писав, що наша державно-національна традиція «під теперішній час ще надзвичайно квола». Підтвердженням тому, відсутність держави і нації. Двісті літ пів-державного і пів-національного існування не можуть для жодної нації пройти безслідно, не викликавши духовної руїни. А до того «наша державно-національна традиція ослаблена історичним лихоліттям, ще поборюється безперестану ворожими для нас зовнішніми силами; вона завзято нищиться нашими внутрішніми українськими руїниками і врешті їй найбільше погрожує роз'єднаність та слабкість тих, хто має обов'язок і хто береться її обороняти» [8, с. 98].

Традиція має вимір не лише науково-творчого осягнення минулого, а певною мірою й есхатологічного. Історії не можна навчитися, писав вчений: «її треба в своїй крові, в своїй традиції і в у своїй культурі мати», а нові українські, досі ще не державні верстви, що власної державної традиції та культури не мають, «все будуть у своїх політичних блуканнях відкривати на Україні політичні «Америку», не зважаючи на сотні томів написаних про нашу минувшину» [8, с. 77].

Державотворча традиція, своєю чергою, нерозривно пов'язана з процесом творення української нації. В. Липинський аргументовано доводив, що без існування незалежної держави майбутнє української нації залишатиметься під загрозою, а тому пропонував провідним верствам об'єднатися і зосередити зусилля на розбудові Української держави: без власної держави нема й не може бути нації української, проте нація наша «роз'єднана політично, ідейно і культурно» [8, с. 41, 43].

Із цього приводу В. Винниченко зауважував, що поки ще людство розбите на окремі національні колективи, то очевидно, що найкращим засобом збереження його життя і розвитку кожної нації є державність, себто комплекс тих інститутів економіки, політики, культури, що діють на території, населеній національним колективом, що зв'язують його в компактну цілісність і забезпечують йому розвиток у сучасному та майбутньому. Нація ж без державності є «покалічений людський колективний організм» [9, с. 302].

У праці «Хам і Яфет» В. Липинський вкотре наполягає на пріоритетності вирішення питань державного будівництва: «Держава – це перш за все: *Влада, Територія, Громадянство*. Без цих трьох складників нема держави. Значить, для будови держави необхідна організована сила, яка піддержує владу во ім'я добра цілої землі-території і цілого громадянства. *Нація* – це перш за все єдність духовна, культурно-історична. Значить, для народження нації необхідне довге співжиття даного громадянства на даній території і одній власній державі. Нація – єдність духовна – родиться завжди від держави – єдності територіально-політичної – а не навпаки» [10, с. 65].

В. Липинський був послідовним виразником елітарної теорії розбудови держави і нації. Він наголошував, що не етнографічна маса, як така, не тип, не характер, не мова, не окрема територія творять самі по собі, автоматично, націю, а її творить якась активна група людей серед цієї етнографічної маси, група, що веде серед неї перед в розвитку об'єднуючих, організуючих, політичних вартостей, що будують націю [8, с. 130]. Цю активну групу він визначав поняттям «національна аристократія». До неї він відносив не ту родову аристократію, що мала історичні назви: шляхта, козацтво, патриції, лицарство тощо, а найкращих серед нації людей, які найкращі серед неї тому, що власне вони в даний момент є організаторами, правителями і керманічами нації. Вчений стверджував, що без своєї власної національної аристократії, без такої меншості, яка б була настільки активна, сильна й авторитетна, щоб зорганізувати пасивну більшість нації всередині, і тим захистити її од всяких ворожих нападів зовні – «немає і не може бути нації» [8, с. 131, 189].

В. Липинський слушно зауважував, що всі європейські нації були об'єднані монархіями. Відповідно, за логікою вченого, лише господар української землі, лише українська монархія могли об'єднати українську націю [8, с. 47]. На його переконання народ, що не пройшов через свою власну монархічну форму виявлення свого стихійного національного почуття, «не може усвідомити собі того почуття, не може мати національної свідомості. Без попередньої коронації Українського законного, дідичного, родового Гетьмана-

Монарха, не може відбутись коронація безтрадиційного, маючого за собою тільки закон удачника, Наполеона-Отамана» [8, с. 91].

Особливий інтерес тут викликають наступні тези творчої спадщини В. Липинського. Йдеться про те, що на його думку, в українській державно-національній традиції Гетьманства, дві його прикмети показали себе в житті нації шкідливими: «його виборність і його залежність від чужих держав» [8, с. 94]. Якщо перша теза щодо шкідливості виборності глави держави, не витримала випробування часом: вибори глав держав – це один із головних принципів існування демократичного республіканського ладу, то друга теза, щодо неприпустимості залежності керівництва країни від іноземних держав, повною мірою розкрилася під час війни, яку РФ розв'язала проти України.

Послідовний провідник ідеології консерватизму вважав, що умовою формування спільної національної культури є висока політична культура і сильна історична пам'ять. Натомість, на його переконання, для української нації та її провідної верстви є притаманною слабка історична пам'ять, ознаками чого є: 1) малий розвиток рідної історії, як в історіографічній, так і в історіософській частині; 2) брак історичних легенд (в іншій частині роботи він писав, що «...творчу силу мають тільки такі легенди, які ореолом ідеї прикрашають дійсність» [4, с. XXVIII]; 3) брак пошани до справ, могил та імен предків; 4) великий нахил до денационалізації і всякого роду «зміновіховства» серед провідної верстви; 5) велика перейнятливості до найбільш абсурдних для реальних умов існування нації чужонаціональних ідей і революційних доктрин; 6) слабкість консерватизму, яка є наслідком слабкої пам'яті і безтрадиційності в минулому та причиною такої слабкої пам'яті і безтрадиційності у майбутньому. Іншими словами: «без зміцнення консерватизму не може бути зміцнення пам'яті і традицій в даній нації» [8, с. 353].

Як відомо, умовою збереження незалежності і поступу держави є реалізація принципу наступності – передання і засвоєння досвіду державного управління старих управлінських кадрів-технократів новим поколінням державних службовців. За існування станового суспільства в Російській імперії й зайняття державних посад переважно дворянами, поставало питання використання їх досвіду вже у вільній Україні. В. Липинський надавав цьому питанню принципової ваги. Він писав, що здобутого поколіннями «досвіду державної, організуючої праці, традиції державності – не дасть ніяка наука. <...> Це є вроджена, класова, традиційна здібність, а без неї в політиці або перескочиш або недоскочиш» [8, с. 76]. Відповідно, новий клас молодого українського селянства, який мав взяти в руки «тяжкий державний український меч», мав повчитися у дворянства. Оскільки, без

старої державної традиції й державної культури «нові наші державні мечоносці у своїй зброї заплутаються, своїм мечем себе поранять і його вкінці на поталу чужинцям покинуть» [8, с. 76].

В умовах розбудови демократичного ладу, побудованого на засадах плюралізму і гострої політичної боротьби, проблема передання та наслідування досвіду державного управління зустрічається з новими викликами і загрозами. Так, історія тридцяти років існування незалежної України засвідчує сталість такої хибної традиції, як нехтування досвідом своїх попередників, руйнування їх здобутків, хворобливе прагнення до швидкого реформування тощо. Часто політики, що дісталися влади прагнуть усе переробляти, не маючи ані стратегії розвитку, ані досвіду державного управління, ані належної кількості фахівців відповідного профілю. Ще більшої шкоди для майбутнього України завдає практика розстановки кадрів за принципом особистої відданості і непотизму.

В Україні у суспільній свідомості й на практиці простежується тенденція персоніфікації політичних інститутів та процесів. Свідченням сталості такої традиції – тривале існування партій і блоків, створених під конкретного політичного лідера, не говорячи вже про міфологізацію постаті глави держави. Йдеться про віру в «доброго царя», лідера політичної партії тощо, які «все знають і все можуть». Відповідно, недооцінюється або ігнорується функціональна спроможність інститутів демократії. Саме на цю специфіку масової свідомості українських громадян звертав увагу В. Липинський. Більш того, це стало засадничим чинником його концепції дідовичного гетьманства, де персона гетьмана здатна консолідувати українське суспільство.

У реальному житті, писав В. Липинський, «вся наша народна маса весь час намагається *персоніфікувати* свої національні змагання, усе зв'язуючи їх з іменем то одного то другого популярного діяча. ...всі ми, вся нація наша намагаємось знайти для виявлення нашої стихійної містичної національної душі таку реальну зовнішню форму національного існування, яка степені розвитку тієї нашої національної душі відповідає. Такою формою є персоніфікація нашої національної ідеї в особі одного і єдиного для цілої нації Голови національної держави, символізуючого собою повагу, силу, єдність і неподільність цілої Української Нації» [8, с. 88].

Напрочуд актуальними залишаються роздуми В. Липинського щодо визначальної ролі у боротьбі за незалежність власних збройних сил та армії, яку він визначав, як «спинний хребет кожної державної ...організації». На переконання вченого армія твориться силою, «зверху вниз, а не знизу вверх... І наша Народна Республіка могла б армію сотворити тільки в такому разі, коли-б у самім початку російської революції найшовся був український диктатор» [8, с. 39].

Розуміючи всю складність боротьби за незалежність України в тогочасних умовах, провідник українського державотворення наголошував, що державно- і національно-творчі завдання ніколи не обмежуються тільки одним поколінням [8, с. 363]. На долю нинішнього покоління наших співвітчизників припало завдання зберегти незалежність України і захистити її від імперських зазіхань з боку північного сусіда та його прибічників у середині нашої держави. Якщо на заваді формування консолідованої української нації за часів В. Липинського стояло так зване «москвофільство» і «польонофільство», то в наш час – намагання недоброчесних політиків роз'єднати українців за принципом «справжності», використовуючи чинники мови, історичної пам'яті, релігії, світогляду тощо. «Патріотизм, на якому будуються держави і нації, – стверджував В. Липинський, – це віра, це спокій душі, а не бізнес з надією на «добрі проценти», і не акторство з надією на оплески і дарунки юрби. Політичними творцями можуть бути тільки ті, що жертвують собою за те правдиве, добре, законне, необхідне, в яке вони всією душею вірять» [8, с. 363].

Російсько-українська війна, що відбувається на теренах нашої країни, актуалізувала пророцькі зауваги вченого: вона є тим «лакмусовим папір-

цем», який відрізняє справжніх патріотів від тих, хто прагне отримати політичні дивіденди на власному піарі або робить «бізнес на крові».

Висновки. Отже, головні ідеї щодо ролі традицій у процесах українського національного і державного будівництва, за В. Липинським, можна звести до наступних тез: кожна нація може мати лише таку форму національно-державного ладу, який із цієї традиції виростає і на який цієї традиції вистачає; державотворча традиція нерозривно пов'язана з процесом творення української нації; не етнографічна маса, не тип, не характер, не мова, не окрема територія творять автоматично націю, її творить активна група людей – національна аристократія; усі європейські нації були об'єднані монархіями. Відповідно, лише українська монархія може об'єднати українську націю: гетьманство впливає з його родовой і державної історичної традиції, а не спирається на диктатуру чи на вибори; особливість державотворчої традиції – персоніфікація національних змагань; причиною невдач у вітчизняному національному і державному будівництві є слабка історична пам'ять і брак консерватизму у діях провідної верстви; одним із визначальних чинників існування незалежної держави і нації є власна армія.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бортнікова А. В. Місцеве самоврядування на Волині: суспільно-політичні традиції і сучасний процес децентралізації. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. 372 с.
2. Гирич І. В'ячеслав Липинський: хлібороб і жовнір (Співвідношення демократичного і консервативного в його історіософії). Київ, 2019. 310 с.
3. Ващук Д., Калущий С. Круглий стіл «Від аристократії до еліти: домодерні та модерні ідентичності, ієрархії та середовище правлячої еліти». *Український історичний журнал*. 2021. № 3. С. 221–224.
4. Ігнатуша О., Фролов М. Реакція громадсько-політичних сил Запоріжжя на початок доби Гетьманату (квітень-травень 1918 р.). *Східноєвропейський історичний вісник*. 2021 № 21. С. 97–109.
5. Акт проголошення незалежності України. *Голос України*. 1991. 27 серп.
6. Абушенко В. Л. Традиція. *Всемирная энциклопедия: философия* / гл. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. Москва: АСТ; Минск: Хорвест, современный литератор, 2001. С. 1088–1089.
7. Фесенко В. В. Традиції політичні. *Політологічний енциклопедичний словник* / упоряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-ге вид. доп. і перераб. Київ: Генеза, 2004. С. 665–666.
8. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. Повне збір. творів, архів, студії. Т. 6. Кн. 1 / ред. Я. Пеленський. Київ; Філадельфія: АТ «Книга», 1995. 470 с.
9. Винниченко В. К. Заповіт борцям за визволення. *Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст.*: хрестоматія / за ред. О. І. Семківа. Львів: Світ, 1996. С. 301–315.
10. Липинський В. Хам і Яфет. *Сучасність*. 1992. № 6. С. 63–76.

РОЛЬ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ ІННОВАЦІЙНО-КРЕАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ КАДРІВ В УМОВАХ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

THE ROLE OF EDUCATION IN THE FORMATION OF INNOVATIVE AND CREATIVE COMPETENCE OF PERSONNEL IN THE CONDITIONS OF THE KNOWLEDGE ECONOMY

Гарашук О.В.,

*доктор економічних наук, професор,
начальник відділу комунікацій та міжнародного співробітництва
Державної служби якості освіти України*

Куценко В.І.,

*доктор економічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України,
головний науковий співробітник відділу природно-техногенної та екологічної безпеки
Державної установи «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України»*

У статті розглянуто науково-теоретичні і методологічні та прикладні аспекти формування інноваційно-креативної освітньої сфери, зокрема в умовах посилення соціально-економічної ролі знань в економічному розвитку. Нині освіта являє собою важливий чинник притоку висококваліфікованих кадрів практично в усі галузі економіки, і передусім в науку та високотехнологічні сфери виробництва. Зазначене обумовлює те, щоб освіта стала якомога ефективнішою, передовою частиною економіки, важливою основою чого є інтеграція освіти та виробництва. Провідну роль при цьому безперечно відіграє особистість педагога, наставника. Однак, незважаючи на зростання ролі освіти та високу інтенсивність праці вчителя, викладача, вона недостатньо оцінюється і матеріально, і морально, що є головною причиною високої плинності кадрів, зокрема серед освітньої молоді. Виходячи із зазначеного, поряд із підвищенням матеріальної зацікавленості педагогічних працівників, дуже важливим є виховання поваги і визнання праці освітянина, що має стати потужним стимулом для розвитку освітнього потенціалу країни. А це означає, що в цій сфері мають працювати перш за все творчі фахівці, які володіють сучасними глибокими знаннями. Всі складові ресурсів творчості (середовище та сама особистість з її інтелектуальними здібностями, знаннями, мотивацією та стилем мислення) сприяють формуванню у майбутнього фахівця розвинутого професійного мислення та здатності до інтеграції знань на різних функціональних рівнях. Зусилля викладача та вчителя, в цьому контексті, мають спрямовуватись на створення навчальних програм та навчальних модулів для формування компетенцій майбутніх фахівців. Надалі розкривається сутність компетенції та компетентності працівника освітньої сфери, принципи підходи при формуванні креативних фахівців, а також шляхи вироблення у кожного студента – майбутнього фахівця мотивації до навчання, до оволодіння якісними знаннями. Значна увага приділена впровадженню в навчальних закладах бально-рейтингової системи оцінювання якості знань та білінгвального навчання, а також покращенню ресурсного забезпечення навчально-виховного процесу.

Ключові слова: освітня сфера, освітня діяльність, кадровий потенціал, фінансове забезпечення, якість знань, реверс.

The article examines the scientific-theoretical and methodological and applied aspects of the formation of the innovative and creative educational sphere, in particular in the context of the strengthening of the socio-economic role of knowledge in economic development. Today, education is an important factor in the influx of highly qualified personnel into almost all sectors of the economy, and above all into science and high-tech production. The mentioned causes education to become as efficient as possible, an advanced part of the economy, an important basis of which is the integration of education and production. The leading role in this case is undoubtedly played by the personality of the teacher, mentor. However, despite the growing role of education and the high intensity of the teacher's work, it is insufficiently valued both materially and morally, which is the main reason for the high turnover of personnel, in particular among educational youth. Based on the above, along with increasing the material interest of pedagogical workers, it is very important to cultivate respect and recognition of the work of an educator, which should become a powerful stimulus for the development of the country's educational potential. And this means that creative specialists who possess modern in-depth knowledge should work in this field first of all. All components of creative resources (the environment and the individual himself with his intellectual abilities, knowledge, motivation and thinking style) contribute to the formation of a future specialist's developed professional thinking and the ability to integrate knowledge at different functional levels. The efforts of the lecturer and teacher, in this context, should be directed to the creation of training programs and training modules for the formation of the competencies of future specialists. The essence of the competence and competency of an employee in the educational sphere, the principled approaches to the formation of creative specialists, as well as the ways of developing motivation for learning and mastering quality knowledge in each student – a future specialist, are revealed. Considerable attention is paid to the implementation in educational institutions of a point-rating system for assessing the quality of knowledge and bilingual education, as well as to improved resource provision of the educational process.

Key words: educational sphere, educational activity, personnel potential, financial support, quality of knowledge, reverse.

*«Не в кількості знань полягає освіта,
а в повному розумінні й майстерному застосуванні
всього того, що знаєш».*
Адольф Дістерверг

Актуальність дослідження. У розвитку українського суспільства надзвичайно важлива роль належить освіті – всім ланкам освітньої сфери. Освіта являє собою важливий чинник притоку висококваліфікованих кадрів практично в усі галузі економіки, і передусім в науку та високотехнологічні сфери виробництва. Зазначене обумовлює те, щоб освіта стала якомога ефективнішою, передовою частиною економіки, важливою основою чого є інтеграція освіти та виробництва.

Виходячи із цього, у формуванні інноваційно-креативної компетентності кадрів важлива роль відводиться українській школі, покликаній розкрити особистість учня; виховувати в нього інтерес до навчання, до здобуття знань; сформувати сучасного, адекватного сучасному життю громадянина, що володіє якісними знаннями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню означених аспектів соціально-економічного розвитку присвятили свої наукові праці В. Анісімов, С. Гаркавий, С. Знаєв, К. Корнієнко, О. Корнійчук, Н. Кузьміна, А. Маркова, В. Олійник, І. Садова, О. Снігова, О. Собкевич, А. Шевчук та ін.

При цьому, методологічні засади щасливого вчителя і щасливої школи знаходимо у роботах Еразма Роттердамського, Я.А. Коменського, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, а також багатьох сучасних дослідників – науковців і практиків освітньої сфери, перш за все загальноосвітньої школи, де закладається фундамент особистості та формується система її компетентностей, які по закінченню школи і при вступі у самостійне доросле життя дозволяють людині реалізувати свої здібності до праці та свідомо співвідносити їх з інтересами суспільства, з служінням Вітчизні.

Мета дослідження. Проте вимоги до підготовки та успішного використання кадрового потенціалу зростають, й особливо в умовах сучасної економіки знань, що потребує подальших досліджень з виявленням чинників сприяючих цьому. Вказане і є метою наших досліджень.

Виклад основного матеріалу. Досягнення зазначеного неможливе без відповідного ресурсного забезпечення розвитку освітньої сфери, провідне значення серед якого мають кадрові ресурси [1].

Проте, як свідчать результати наших досліджень, кадрові ресурси освітньої сфери нині поповнюються недостатньо; адже молодь, на жаль, або не йде працювати в освітню сферу, зокрема в середні навчальні заклади, або ж там не затримується. Серед причин останнього можливо назвати:

- низький рівень оплати праці в сфері освіти – і це при тому, що праця вчителя, викладача є надзвичайно відповідальною;
- високу інтенсивність праці;
- вкрай низький соціальний статус педагогічних працівників тощо.

Тому дуже важливим є виховання поваги і визнання праці освітянина, що має стати потужним стимулом для розвитку освітнього потенціалу. А це означає, що в цій сфері мають працювати перш за все творчі фахівці, які володіють сучасними глибокими знаннями.

Досягнення цього, на наш погляд, є ключовим напрямом модернізації освіти, що видається під силу молодим, енергійним кадрам. Тому, до дітей має прийти людина-лідер, що зможе вести за собою, яка любить свій предмет та його фахово викладає, як зазначає академік І. Прокопенко, наголошуючи при цьому: «Щасливий вчитель – щасливі учні і школа в цілому». Втілення в життя означеного потребує вдосконалення всіх компонентів професійного встановлення майбутніх фахівців. До речі, праця, як відомо, діє на людину не лише через задоволення її потреб і розширення їх кола, а і власне своєю внутрішньою сутністю.

Необхідність оволодіння трудовими навиками визначається типом господарської діяльності, відповідними умовами природного середовища. Місія освітньої сфери передбачає:

- створення інноваційних закладів, здійснюючих підготовку конкурентоспроможних кадрів;
- реформування корпоративної культури сучасної системи управління, що ґрунтується на принципах цілісного лідерства;
- виховання покоління людей, здатних ефективно працювати й навчатися протягом усього життя;
- створення атмосфери підтримки й розвитку потенціалу, творчих здібностей і талантів співробітників закладів вищої освіти та студентів [2; 3].

Наразі творчі особистості вкрай потрібні освітній сфері. На думку американського професора психології Роберта Стернберга, творчість є злиттям взаємопов'язаних ресурсів (рис. 1)

Всі зазначені складові сприяють формуванню у майбутнього фахівця професійного мислення (аналітичного, фактичного, творчого, просторового) та здатності до інтеграції знань на різних функціональних рівнях. Адже освіта – основоположна функція держави. Зусилля ж викладача, вчителя при цьому мають спрямовуватись на створення навчальних програм та навчальних модулів для формування компетенцій майбутніх фахівців. У вищій школі це відповідне посилення практичної спрямованості за рахунок наповнюваності змісту професійних дисциплін, які формують компетенцію не лише теоретичними положеннями, але і введенням у програми практико-виробни-

чих питань та задач, стимулюючи розвиток у студентів наступних професійних якостей, а саме: схильність до раціоналізаторства та винахідництва; самостійність; відповідальність шляхом розв'язання реверсних задач (тобто від латинського *reverses*, зворотній – механізм, що служить для зміни дій на зворотне).

Застосування реверсного підходу в освітній сфері пов'язане з існуючими відмінностями в рівні базової підготовки учнів та студентів. Для нинішнього часу, приміром, у закладах вищої освіти застосовуються різні форми навчання (денна, заочна, дистанційна), не забезпечуючи при цьому єдиного рівня освіти. Не секрет, що студенти мають різну довузівську підготовку, різний рівень знань та вмінь. Щоб виробити оптимальну стратегію навчання та виховання, необхідно здійснити реверс, тобто повернутися до стартових (вихідних) знань студентів для виявлення недостатніх чи слабо засвоєних компонентів у їх підготовці.

Як свідчить практика, цей підхід здатний досить успішно здійснити компетентний педагог, тобто фахівець, який знає свій предмет, належно виконує властиві йому функції, має готовність управляти навчально-виховним процесом, сприяє формуванню особистості учня, студента. Водночас він (педагог) має володіти такими рисами як компетенція і компетентність.

Загалом, компетенція – це набір знань, умінь, навиків, особистісних якостей фахівця у певних сферах діяльності. Компетентність – це узагальнююча здатність особистості, до виявлення компетенцій в дійсності; це результат освіти в рамках компетентісного підходу; це свого роду рівень педагогічної готовності до навчально-виховного процесу.

І компетенція, і компетентність виступають важливими чинниками формування:

- інноваційно-креативної компетентності кадрів;
- мотиваційно-ціннісної компетенції, що характеризується:
- гуманітарного світорозуміння;

- усвідомлення соціальної значимості та відповідальності за цілеспрямовану роботу з виявлення та розвитку здібностей дітей і молоді;

- орієнтації на цілісне сприйняття здібності особистості, вагомий рівень розвитку пізнавальної і професійної мотивації;

- внутрішнього локусу контролю;

- високої і адекватної самооцінки;

- сучасних парадигм розвитку освіти;

- основних підходів до навчання та розвитку здібних дітей і молоді у вітчизняній і зарубіжній світовій практиці.

При цьому важливо позитивно оцінити індивідуальні відмінності; підтримати таланти учнів щодо розвитку власної індивідуальності [4]; виробити методику мотиваційного підходу; забезпечити реалізацію місії освітньої сфери, що передбачає підготовку потрібних суспільству і ринку праці фахівців, які поєднують високі академічні, професійні й соціально-особистісні компетенції забезпечення розвитку потенціалу та можливостей самореалізації студентів і співробітників, а також подолання наявних викликів. Серед останніх:

- зростання конкуренції на ринку освітніх послуг;

- збільшення темпів науково-технічного прогресу, наслідком якого є потреба постійного оновлення матеріально-технічної бази освітньої сфери;

- швидка зміна вимог ринку праці щодо характеру професійних компетентностей працівника;

- зміна поколінь науково-технічних і науково-педагогічних працівників;

- перенасичення ринку праці фахівцями з вищою освітою;

- низький рівень загальноосвітньої підготовки абітурієнтів;

- відтік найбільш підготовлених абітурієнтів до столичних закладів вищої освіти тощо.

Все це позначається на якості забезпечення різних регіонів креативним кадровим потенціалом – головним фактором ефективного й стабільного функціонування економіки, збільшення виробництва товарів і послуг. Адже креативність –

Рис. 1. Основні ресурси творчості (за Р. Стернбергом)

це не лише знання, а й необхідні компетенції, що дозволяють студенту бути гнучким, креативним і відкритим на сучасному ринку праці [5].

Проте, як свідчить практика, не завжди збільшення чисельності працюючих зумовлює зростання обсягів виробленої продукції (приміром, у сільському господарстві). В інших же сферах, зокрема у соціальній сфері, як показали результати наших досліджень, обсяг та рівень виробництва перебуває в залежності від творчого потенціалу кадрів, від їх освітнього й професійно-кваліфікаційного рівнів.

Тому при підготовці кадрів, затребуваних економікою і соціальною сферою, важливо використовувати:

- проєктні методи, що сприяють залученню учнів, студентів у практичну діяльність;
- нові технології та навчальні матеріали, зокрема інформаційно-комунікативні;
- індивідуальні освітні траєкторії, що дозволяють залучати студентів до проведення досліджень як під час підготовки дипломних робіт, так і при виконанні проєктів на замовлення зацікавлених підприємств, організацій.

Статистика свідчить, що головною перевагою високорозвинених країн є якість людського потенціалу, його високий освітній рівень. В освітній сфері та в освітньому рівні населення знаходиться ключ до забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни. Сама ж освітня галузь є одним із значних економічних ресурсів, обсяг якого збільшується завдяки:

- модернізації та розвитку освітніх програм у відповідності з вимогами часу;
- забезпечення застосування як у виробничому, так і в освітньому процесах сучасних навчальних техніки і технологій;
- успішного вирішення проблем перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів;
- відтворення професійних кадрів вищої ланки й робітничих спеціальностей;
- створення системи неперервної освіти: від підготовки учня, студента в закладах освіти до залучення його до виробничої діяльності;
- створення системи постійного підвищення кваліфікації кадрів для різних галузей економіки та соціальної сфери з дотриманням наступної атестації;
- створення резерву кадрів для різних галузей економіки;
- проведення відкритих конкурсів на заміщення посад керівників і фахівців [6].

Усе це, на наше глибоке переконання, сприятиме успішному розв'язанню соціальних проблем, контекстного навчання. При цьому важливо дотримуватись наступних принципів:

- психолого-педагогічного забезпечення особистісно усвідомленого включення студента в навчальну діяльність;

- послідовного моделювання в навчальній діяльності студентів цілісного змісту, форм і умов професійної діяльності спеціаліста;

- послідовного моделювання в навчальній діяльності проблемності змісту навчання і процесу його розвернення в освітньому процесі;

- адекватності форм організації навчальної діяльності студентів цілям і змісту освіти;

- педагогічно обґрунтованого поєднання нових і традиційних освітніх технологій;

- відкритості, тобто використання для досягнення конкретних цілей навчання і виховання в освітньому процесі конкретного типу будь-яких освітніх технологій, запропонованих у рамках інших теорій і підходів;

- єдності навчання і виховання особистості професіоналів;

- урахування особливостей індивідуальності кожного студента тощо.

Використання зазначених принципових підходів при формуванні креативних фахівців дозволить:

- забезпечити успішне виховання у кожного студента ціннісних якостей, адекватних ринковій економіці;

- формувати у кожного студента творчого саморозвитку, якостей професіоналів [7; 8];

- виховати у студентів більші потреби щодо повного використання потенціалу фундаментальних дисциплін, а також потреби у знаннях.

Останнє можливо лише при усвідомленні та значимості вищезазначеного для майбутньої професійної діяльності.

Якість підготовки фахівців залежить у значній мірі від викладача, зацікавленого в результатах своєї праці, озброєного сучасними педагогічними технологіями, останніми досягненнями науки, а також і від студентів, їх здібностей і бажання сприймати матеріал. При цьому важливо, щоб викладач і студент працювали гармонійно, розуміючи єдність цілей.

Разом із тим важливо мотивувати кожного студента в повному обсязі готуватись до занять, активно працювати над виробленням у кожного з них мотивації до навчання, системи знань, яка дозволить йому в кінцевому результаті стати висококваліфікованим фахівцем. Останньому сприяє впровадження в навчальних закладах бально-рейтингової моделі навчання, основними завданнями якої є стимулювання систематичного навчання студентів за рахунок усіх складових цього процесу, таких як: відвідування занять студентами, активної їх роботи на заняттях, відвідування бібліотек, опрацювання спеціальної літератури тощо [7].

Практика свідчить, що бально-рейтингова система навчання сприяє зацікавленості студентів у результатах своєї роботи.

До позитивних аспектів цієї системи доцільно віднести:

- включення в підсумкову оцінку всіх видів діяльності студентів (теоретичну і практичну);
- заохочення зусилля студента щодо освоєння матеріалу;
- підвищення мотивації студентів до регулярного відвідування ними лекцій і практичних занять;
- стимулювання систематичної підготовки студентів до занять та активної роботи на заняттях;
- дозвіл студентам набирати необхідні бали як за рахунок високих оцінок на підсумкових заняттях при тестуванні (за рахунок теоретичних занять), так і за рахунок відповідального відношення студента до занять.

Все це сприяє успішному розв'язанню проблеми – досягнення та забезпечення високої якості освіти та підготовки кадрів. Наразі це одне з першочергових завдань. Для успішного його вирішення необхідно забезпечити перш за все неперервність освіти. Досвід високорозвинених країн свідчить, що у світі який швидко розвивається, в епоху економіки знань та інновацій, кожна людина має вчитись усе життя. Держава ж має цьому сприяти, у тому числі за рахунок інтеграції нової української школи, всієї української освіти в європейську та міжнародну систему освіти.

Українська держава останнім часом багато зробила в контексті доступності освіти. Проте нерідко це негативно позначилось на якості освітніх послуг. Скажімо, як в Україні в цілому, так і в кожному її регіоні, відкрито багато маловідомих приватних закладів вищої освіти, в яких плата за навчання стала самоціллю. Якість освіти стоїть на задньому плані. Для забезпечення якості освіти у таких закладах відсутні необхідні, у тому числі й кадрові ресурси, необхідна сучасна матеріально-технічна база.

Це ж відноситься й до філій державних закладів вищої освіти, більшість із яких функціонують у невеликих населених пунктах. Усе це негативно позначається як на якості освіти в цілому, так і на підготовці кадрів зокрема.

Головна передумова підвищення якості освіти – готовність до цього не лише викладачів, але і студентів. Усі вони мають постійно підвищувати свій освітній, професійний, кваліфікаційний рівень; брати активну участь у створенні загальноєвропейського освітнього простору; сприяти підвищенню мобільності кадрів; готувати кадри, здатні відповідати на виклики освітнього простору; а також забезпечувати умови для підготовки кадрів, здатних відповідати на виклики XXI століття та складати гідну конкуренцію своїм зарубіжним колегам. Все це має здійснюватись насамперед завдяки активному впровадженню комп'ютерних навчальних програм у загальноосвітній і вищій школах [9; 10].

Зазначені програми дозволяють кожному учню, студенту більш наочно уявляти матеріал, що вивча-

ється; суттєво скоротити втрати часу вчителя або викладача на перевірку домашніх завдань; забезпечити активне впровадження білінгвального навчання – взаємопов'язаної більшості викладача й учня в процесі вивчення окремих предметів засобами рідної та іноземної мови і глибоке освоєння її предметного змісту. При цьому треба зазначити, що освіта – це машина, а нелад у ній буває, коли її частини відстають від того, для чого вона створена. І таким чином, важлива роль відводиться білінгвальному навчанню, завданнями якого є:

- створення когнітивних, мотиваційно-психологічних, загальних і спеціальних предметів для переходу до білінгвального навчання;
- формування рівня білінгвальної стратегії, пов'язаної безпосередньо з білінгвальним навчанням [9].

Останнє дозволяє подолати ослаблення професійного навчання, що має місце в Україні в умовах входження її в європейську освітню систему та необхідності щодо підвищення якості освіти та підготовки кадрів. Адже в українській системі освіти зберігається лібералізація вимог до якості знань на всіх рівнях, в усіх освітніх ланках.

До оцінки якості освіти необхідно здійснювати ранжування закладів освіти, і перш за все вищої освіти, враховуючи наявний у них ресурсний потенціал. До оцінки якості освіти необхідно залучити міжнародних експертів та посилити процеси інтеграції української освіти в міжнародний освітній простір. Також структуру підготовки кадрів важливо привести у відповідність з вимогами часу та сформованої системи професійної освіти в Європі.

Для досягнення цього важливо мати відповідне фінансове забезпечення, яке може бути як бюджетне, так і позабюджетне. При цьому важливо створити інвестиційний клімат і оптимальний податковий режим для забезпечення результативної роботи навчальних закладів, стимулюючих широку участь роботодавців в інвестуванні професійної підготовки фахівців.

Це вкрай важливим є саме нині, коли, в умовах російсько-української війни, бюджет України не може в повній мірі задовольнити потреби освітньої сфери, коли знищена значна частина соціальної (зокрема, освітньої) інфраструктури. Так, за інформацією очільника уряду України Д. Шмигала, лише за місяць війни втрати інфраструктури в країні складають 119 млрд. дол., 4,25 млрд. дол. щодня. Втрати бюджету України становлять близько 2 млрд. дол. в день. Це лише прямі збитки. А збитки, прораховані непрямим способом, з урахуванням утрат в наступні роки, складають близько 1 трлн. дол.

У цих умовах, на наш погляд, украй важливим є необхідність прийняття Верховною Радою України ряду законів, спрямованих на підтримку розвитку бізнесу, який, в свою чергу,

повинні надавати фінансову допомогу закладам освіти. Відтак достатнє фінансове забезпечення освітньої сфери має сприяти активному використанню в освітній діяльності сучасних інноваційних технологій; активному впровадженню в навчальний процес гуманістичних традицій, що, в свою чергу, сприяють духовно-творчому розвитку учнів і студентів, разом із формуванням їх морального здоров'я, а також виступають стимулом соціально-культурної діяльності широких верств населення – чого наразі особливо потребує суспільство в цілому та суспільство знань зокрема. Останнє сприяє підвищенню значимості та ролі освіти в сучасному постіндустріальному суспільстві, подоланню гострих проблем, накопичених в соціальній сфері, що, як правило, пов'язані з основними тенденціями цивілізаційного розвитку; культурними й соціальними трансформаціями; глобалізацією; становленням інформаційного суспільства тощо.

Висновок. Отже, у забезпеченні підготовки висококваліфікованих конкурентоздатних креативних кадрів важлива роль, безперечно, відводиться освіті, головне завдання якої полягає у формуванні інноваційної людини відповідно до її задатків і здібностей, конкурентоспроможного людського капіталу шляхом;

- доступності освіти для всіх категорій населення;
- застосування інноваційних форм і методів навчання;

- активізації мотивації до конкурентоспроможної діяльності;

- впровадження результатів наукових досліджень у практику;

- підвищення якості освіти, у тому числі й за рахунок створення інформаційно-освітнього простору.

Останнє передбачає активне використання в навчально-виховній діяльності електронних тестів і підручників, навчальних модулів і кейсів, демонстраційних матеріалів, комп'ютерно-лабораторних практикумів і мультимедійних презентацій, електронних повнотекстових хрестоматій, віртуальних ділових ігор, мультимедійних навчальних програм.

Їх успішному використанню сприяє належне управління ризиками розвитку освіти шляхом дотримання наступних принципів:

- відкритість і доступність освіти для всіх верств суспільства;

- успішне поєднання гуманітарної і технічної складової освіти;

- здійснення фундаментальних і прикладних наукових досліджень;

- пошук і реалізація чинників, дотримання яких сприяє зниженню втрат від небезпек і ризиків.

Все це позитивно впливає на прискорення формування в Україні соціально-орієнтованої, креативної, інноваційної економіки. А таким чином освіта відіграє вирішальну роль у становленні суспільства не просто креативних, а і щасливих людей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Просіна О. Творчість як крок в інновації. Креативний менеджмент в управлінні закладом освіти. *Директор школи*. 2021. № 11-12. С. 18-23.
2. Прокопенко І. Щаслива школа, якщо щасливий учитель. *Освіта*. 2018. 17-24 січня (№ 3-4). С. 2.
3. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів і загроз подій на Донбасі (національна доповідь) / Е.М. Лібанова, В.П. Горбулін, С.І. Пирожков та ін.; за ред. Е.М. Лібанової. Київ: НАН України, 2015. 363 с.
4. Ніколайко Н. Як проектувати програму виховання і соціалізації учнів. *Заступник директора школи*. 2021. № 9. С. 4-9.
5. Вербицкий А.А., Ларионова О.Г. Личностный и компетентностный подходы в образовании: проблемы интеграции. Москва: Логос, 2009. 336 с.
6. Куценко В.І. Вища і післядипломна освіта в ринкових умовах. Київ: РВПС України НАН України, 2009. 224 с.
7. Жидков Р.А. Развитие творческой активности старшеклассников коллективных, групповых, индивидуальных форм обучения: на примере изучения химии: диссертация кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования. Пенза: Пензенский государственный педагогический университет имени В.Г. Белинского, 2005. 131 с.
8. Арнольд Шварценеггер: «Я сам – ходячая мечта» / П. Молоткова. *Аргументы и факты*. 2013. 30 января (№ 5). URL: <https://aif.ru/culture/person/40040>
9. Вишневская Г.М. Билингвизм и его аспекты. Иваново: ИГУ, 1997. 99 с.
10. Сорочкина Н.Е. Интегральная модель билингвального обучения в современной российской школе: диссертация кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования. Великий Новгород: Новгородский государственный университет имени Ярослава Мудрого, 2000. 228 с.

РОЗДІЛ 5 АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 321.7:323.21 (477) – 047.23

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.30.34>

ПОЛІТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ГРОМАДЯН У ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

POLITICAL COMPETENCE OF CITIZENS IN A DEMOCRATIC SOCIETY

Столярова А.Ю.

*аспірантка кафедри політичної теорії
факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»*

У статті авторка визначає політичну компетентність громадян у демократичному суспільстві. Ця проблема є дуже актуальною для сучасного політичного процесу в Україні. Від рівня політичної компетентності громадян залежить результат демократичних перетворень, європейська та євроатлантична інтеграція. Окрім актуальності, проблема формування політичної компетентності характеризується складністю та багатофакторністю. Представлено позицію соціального конструктивізму, відповідно до якої громадяни конструюють політичну реальність на основі певного рівня політичної компетентності. У творах соціальних конструктивістів виокремлено два підходи. Відповідно до першого, у суспільстві формується певна група (еліта, правлячий клас, технократи), яка конструює реальність для інших груп. Відзначено, що на сучасному етапі з метою конструювання політичної реальності широко використовуються комунікативні технології, інтернет-комунікації, соціальні мережі. Другий підхід представлено у теорії повсякденності. Відповідно до неї саме повсякденна взаємодія індивідів є плавильним котлом формування політичної компетентності. Спільним для цих двох підходів є наголос на свободі індивідів, індивідуалізмі, громадській думці та природних правах людини, як основі демократичного суспільства, а також на необхідності політичної освіти. Відзначено, що представники теорії повсякденності обґрунтовують суб'єктивну реальність повсякденного життя, яке легітимізує символічні універсуми. Порозуміння між індивідами у «життєсвіті» вимагає різних компетентностей для різних комунікативних ситуацій, зокрема – для голосування на виборах, контролю над публічною політикою. Політична компетентність у демократичному суспільстві проявляється у обмеженні влади «пророків», які використовують інтернет-комунікації, соціальні мережі задля впливу на громадську думку, маніпуляцій нею. Навпаки, пріоритет має надаватись політичній освіті, раціональним політичним дебатам, подоланню медіатизації політики тощо. Це має сприяти формуванню політичної компетентності громадян у демократичному суспільстві.

Ключові слова: політична компетентність, конструктивізм, демократія, демократизація, повсякденність, публічна політика, вибори.

In the article, the author defines the political competence of citizens in a democratic society. This issue is very relevant for the modern political process in Ukraine, as the result of democratic transformations, European and Euro-Atlantic integration depends on the level of political competence of citizens. In addition to relevance, the problem of forming political competence is characterized by complexity and multifactorial nature. The article presents the position of social constructivism, according to which citizens design political reality based on a certain level of political competence. In the works of social constructivists, two approaches are distinguished. Comply with the first one, a certain group (elite, ruling class, technocrats) is formed in society, which designs reality for other groups. It is noted that at the present stage, communication technologies, internet communications, and social networks are widely used to architect political reality. The second approach is presented in the everyday life theory. Comply with it, it is the daily interaction of individuals that is the melting pot for the political competence formation. Common point for these two approaches is the emphasis on individual freedom, individualism, public opinion and natural human rights as the foundation of a democratic society, as well as the need for political education. It is noted that representatives of the everyday life theory justify the subjective reality of everyday life, which legitimizes symbolic universes. Consent between individuals in the "life world" requires different competencies for different communication situations, in particular – for voting in elections, monitoring over the public policy. Political competence in a democratic society is manifested in limiting the power of "prophets" who use internet communications and social networks to influence and manipulate public opinion. On the contrary, priorities should be given to political education, rational political debate, overcoming the mediatization of politics, and so on. This should contribute to the formation of political competence of citizens in a democratic society.

Key words: political competence, constructivism, democracy, democratization, everyday life, public policy, elections.

Постановка проблеми. Проблема формування політичної компетентності громадян є однією із найбільш актуальних для сучасної України. Від рівня політичної компетентності громадян залежить результат демократичних перетворень. Під час електоральних кампаній громадяни обирають представницьку владу, а після виборів – критично оцінюють та контролюють її діяльність. У ліберальній політичній доктрині сформувалось уявлення щодо конструктивістського потенціалу, який має політична компетентність громадян. Адже, у демократичному суспільстві саме громадяни у процесі електорального вибору обирають владу, а під час здійснення публічної політики – критикують та контролюють її (зокрема, й соціальних мережах). Таким чином, громадяни конструюють політичну реальність сучасних демократій.

Слід наголосити, що інтерпретації політичної компетентності, як важливої складової соціальних, економічних та політичних трансформацій (компетентні громадяни обирають компетентну та відповідальну владу та контролюють її діяльність) формувались у межах соціального конструктивізму. В умовах представницької демократії саме від думки громадян (громадської думки) залежить вибір суб'єкта (суб'єктів) конструювання політичної реальності. Дослідження політичної компетентності на різних етапах розвитку політичної думки дозволить відзначити основних акторів формування політичної компетентності еліт та громадян, які визначали напрямки конструювання політичної реальності. Це, наприклад, тирани, аристократія та демос у античних полісах; церква, феодала та міста-республіки у середньовіччі; партії, парламенти, нації, громадяни – у демократичних суспільствах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуалізація політичної компетентності у демократичному суспільстві відбувалась як у філософських міркуваннях, соціологічних та політичних дослідженнях, економічних та правових візіях так і у процесі міждисциплінарного синтезу. Наголос слід зробити на свободі та рівності, індивідуалізмі та суспільному договорі, громадській думці та природних правах людини. У працях А. де Токвіля [5] визначено джерела та сутність феномену політичної (демократія) та економічної (ринок) конкуренції, яка є фундаментом для розвитку політичної компетентності. При цьому, роль політичної компетентності полягає у визначенні громадянами спільного блага та шляхів його досягнення, відмінностей між суспільним інтересом та вузькогруповими інтересами. Представники конфліктної традиції, до яких Р. Коллінз [9] відносить Н. Макіавеллі, К. Маркса, Ф. Енгельса, М. Вебера, Г. Зіммеля, К. Мангейма, Р. Дарендорфа наголошують на необхідності забезпечення компетентності правителів, політичної еліти, правлячого класу. Безпосередньо уявлення щодо соціального кон-

структивізму на основі політичної компетентності громадян виражаються у двох концепціях політичної компетентності. Дослідники або шукають певну групу («технократи», «ліберали», представники певної ідеологічної доктрини чи релігії), яка володіє необхідним рівнем знань та компетентностей задля визначення та реалізації спільного інтересу. Йдеться про пошук «об'єктивних» законів суспільства та історії (те, що К. Поппер називав «історизмом»). Або обґрунтовують суб'єктивну реальність повсякденного життя, яке легітимізує символічні універсуми. Цей підхід характеризується увагою до повсякденності, як плавильного котла політичної компетентності. Перша традиція пов'язана із філософією утилітаризму, доктринами соціалізму та раннього лібералізму (Є. Бентам, Дж. С. Мілль) та «позитивною філософією» О. Конта. Друга – із соціологією повсякденності А. Шюца, Т. Лукмана та П. Бергера.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. До невирішених частин загальної проблеми участі громадян у конструюванні політичної реальності на основі політичної компетентності відносяться наступні. По-перше, визначення сутності процесу конструювання політичної реальності. По-друге, аналіз особливостей ранніх конструктивістських доктрин та порівняння їх із підходом соціології повсякденності до конструювання політичної реальності. По-третє, визначення місця та ролі політичної компетентності громадян у процесі конструювання політичної реальності у демократичних країнах.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення політичної компетентності громадян у демократичному суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. В історії політичної думки різними дослідниками (як зарубіжними так і вітчизняними) виокремлювались різноманітні актори конструювання політичної реальності: від публічної влади (М. Вебер, Ф. Тейлор, Г. Саймон, Д. Валдо, В. Парсонс, О. Батрименко, К. Ващенко, Ю. Ковбасюк, Д. Неліпа, К. Вітман), політичних еліт (Р. Міхельс, Г. Моска, В. Парето, І. Мацишина, С. Наумкіна) та університетів (В. фон Гумбольдт, К. Ясперс, М. Квек, Дж. Ньюмен, Я. Пелікан) до груп інтересів (А. Бентлі, Г. Алмонд, Г. Пауелл, Р. Даль, А. Лясота, О. Лісничук, В. Цвих) та масмедіа (М. МакКомбс, Д. Шоу).

Окремо слід відзначити праці, автори яких визначають вплив медіа на політичну реальність через процес медіатизації політики та формування медіаполітичної системи. Це, передусім, Д. МакКвейл [10], К. Лундбі [11], Дж. Стрембек [12]. Серед українських дослідників варто відзначити праці В. Бурлачука, Б. Потянника, Л. Ороховської, Д. Яковлева.

В умовах інформаційного суспільства важлива роль у конструюванні політичної реальності, формуванні політичної компетентності громадян належить політичній комунікації та інституту мас-медіа. Як відзначається у дослідженні ролі засобів масової інформації у конструюванні політичної реальності: «Сучасне українське суспільство характеризується зростаючим впливом комунікаційних процесів... Використання комунікаційних каналів та інформаційних технологій стало невід'ємною частиною політичних кампаній... Політична комунікація стає визначальним фактором розвитку всіх інститутів сучасного українського суспільства. Засоби масової інформації в сучасному політичному процесі постають не лише як провідник інформації, але і як інстанція «називання» та інтерпретації подій. ЗМІ, завдяки своїм величезним можливостям впливу і охоплення аудиторії, створюють не лише думки про події. Вони роблять з події новину, і, поміщаючи дію в символічний простір, інтерпретуючи її, відтворюють подію» [7].

У класичній праці «Соціальне конструювання реальності» П. Бергер та Т. Лукман [8] розрізняють суспільство як об'єктивну та суб'єктивну реальність, а центральне місце у процесі конструювання відводять знанню (чи, можливо, «політичним компетентностям»), яке легітимізує символічні універсуми. Етапи конструювання реальності вони представляють наступним чином: «(1) суб'єктивна реальність → (2) інтерсуб'єктивна реальність (повсякденність) → (3) конструювання інтерсуб'єктивної реальності (повсякденності) → (4) повсякденне знання як основа інтерсуб'єктивної реальності... На основі соціального знання і формується суспільство як об'єктивна та суб'єктивна реальність. В першому випадку, П. Бергер та Т. Лукман акцентують увагу на інституалізації та легітимізації соціальних відносин, в другому – на соціалізації та ідентифікації (ідентичностях). На їх думку, саме «повсякденне знання», а не «ідеї», мають бути головним фокусом соціології знання. Це саме те «знання», що представляє собою фабрику значень, без якого не може існувати жодне суспільство» [1].

Взагалі, такий напрямок соціологічного знання та міждисциплінарних студій, як теорія повсякденності відмовляється від насильницького (йдеться, звичайно про інтелектуальний вплив та примус) нав'язування певної картини реальності, представляючи саме повсякденність плавильним котлом політичної компетентності та політичного представництва.

Українська дослідниця І. Мацишина зосереджується на дискурсивному вимірі конструювання політичної реальності, ідентифікує політичну реальність як симулякр: «Політична дійсність – набір денотат – фактів, явищ та процесів. Дійсність

набуває публічності й перетворюється в конструйовану політичну реальність завдяки інтерпретаціям (конотаціям) денотатів. Конотаційні канали і механізми достатньо заангажовані, тому дискурсні практики конструювання політичної реальності призводять до того, що суспільний текст як сукупність усіх дискурсів, кореспондується з дійсністю лише умовно. Здебільшого конструйована політична реальність – симулякр, що має на меті ситуаційно сформувати ставлення, спонукати до певних поведінкових реакцій, наповнити дискурси слова маркерами та ярликами для спрощення розуміння та впізнаваності ключових акторів, подій, процесів» [2]. Відповідно до такого підходу, реальність конструюється елітою у власних інтересах.

Один із засновників «соціології повсякденності» Альфред Шюц рухався від природних настанов до необхідності соціальної науки [6]. Він наголошував на тому, що «Науки, що прагнуть тлумачити та пояснювати людські діяльність та мислення, мусять починати з опису основних структур донаукової дійсності, котра є самозрозумілою для людини, яка перебуває у природній настанові. Ця дійсність є повсякденним життєвітом... У природній настанові я завжди перебуваю у світі, "дійсність" якого не викликає в мене питань і є самозрозумілою. Я народився в ньому, і я сприймаю як дане те, що він існував до мене. Він є неproblemатичним ґрунтом усіх даностей, так само як і неproblemатичними рамками, в яких переді мною виникають проблеми, які я мушу розв'язувати. Він постає переді мною у зв'язаній організації об'єктів із певними властивостями, які можуть бути повністю описані. У природній настанові світ для людини ніколи не є простим нагромадженням кольорових плям, незв'язаних шумів або центрів холоду та тепла. Можливість такої редукції досвіду і пов'язане з нею питання про те, як можна знов реконституювати предмети досвіду, не виникають у природній настанові, а являють собою специфічну проблему філософської та наукової думки» [6, с. 17-18].

Порозуміння у життєсвіті вимагає різних компетентностей для різних комунікативних ситуацій. Голосування під час виборів – це лише одна із таких комунікативних ситуацій. У ній діє принцип «обмеженої раціональності». Адже, громадянин голосує (приймає рішення щодо вибору одного із кандидатів чи однієї із партій) завжди в умовах дефіциту інформації та темпорального дефіциту.

При цьому, А. Шюц не відкидає необмеженої розумності повсякденного діяння, хоча й наводить обмеження для нього. Він зазначає: «Якщо ми запитуємо, що було б передумовою необмежено розумного діяння, ми водночас запитуємо, на які межі необхідно має наштовхуватися розумність діяння в життєсвіті повсякденності – і не лише

з приводу пристрасті, сліпоти або усвідомленого незнання людини. Таким чином, ми хотіли б лише пограти з думками про необмежену розумність діяння, щоб побачити, як все ж таки утворюється практична розумність діяння за обмежувальних умов повсякденної дійсності» [6, с. 423].

Щодо процесу формування політичної компетентності, то у соціології повсякденності знаходимо аналіз взаємного впливу запасів знання, які А. Шюц називає «суспільним запасом знання» та «суб'єктивним запасом знання», а їх взаємодію – діалектикою індивіда та суспільства. Ці запаси знання формують політичну компетентність, адже елементи суспільного запасу знання входять до суб'єктивного запасу знання і навпаки суспільний запас знання презентується у виборі індивідів, визначає індивідуальну поведінку.

Відповідно до «соціології повсякденності» вибір громадянина (не лише електоральний) є суспільно обумовленим. У «Структурі життєсвіту» зазначено: «Зрозуміло, що вибір є процесом у внутрішній тривалості того, хто вибирає. Де ще він міг би відбуватися? Проте слід зазначити, що вибору стосується щось таке, чого не має предметність зовнішнього світу. Очікування майбутнього є актами свідомості особливого виду. Свідомість не схоплює в них щось таке, що або може бути тут і тепер сприйняте у самоданості, або було сприйняте раніше, а тепер презентується у спогаді. Акт свідомості полягає тут радше у фантазійній презентації чогось ненаявного і такого, що ніколи не було наявним... це суспільні об'єктивації, які будуються та зберігаються у багатьох поколіннях і з необхідністю передаються дітям і які – якщо потрібно, так би мовити, з Ніщо – утворюють масштаби порівняння» [6, с. 405].

У представників ранніх конструктивістських концепцій одним із головних завдань є пошук групи, яка володіє певним «знанням», що дозволяє цій групі виступати репрезентантом суспільного інтересу. Реалізація мети найбільшого щастя для найбільшої кількості людей було завданням, яке вирішував Є. Бентам за допомогою політичного представництва, коли говорив про необхідність дотримання принципу «найбільшого блага». Задля цього він відстоював лібералізацію представництва у парламенті, зняття торгівельних обмежень та боровся проти монополій задля впровадження саморегульованої економіки. Для Є. Беніама є очевидним зв'язок між суспільним благом та професійною компетентністю. Він вважав, що «Основою урядування є не договір, а людська потреба, і задоволення людських потреб є його єдиним виправданням... Із Беніамова погляду всякий корпоративний утвір, як-от суспільство чи держава, є очевидно фіктивним. Хоч би що творилося в його ім'я, воно твориться кимось, і його благо, як висловився Беніам, є «сумою інтересів

кількох членів, з яких він складається». Отже, корисність принципу найбільшого блага полягає в тому, що він є великим розв'язувачем фікцій, бо він означає, що реальна значущість певного закону чи певної інституції повинна оцінюватися в термінах того, що закон чи інституція чинить, і, наскільки це можливо, тим, що закон чи інституція чинить для означених індивідів... Тож він виступав за повний правовий суверенітет парламенту й за потребу покладатися на освічену громадську думку для забезпечення відповідальності. Найвищий політичний суверенітет, гадав він, повинен зберігатись за народом, оскільки лише так можна добитися того, щоб інтерес уряду збігався із загальним інтересом. Він вірив у загальне виборче право як засіб зробити інтерес народу дієвим, із лише тимчасовими дискваліфікаціями, поки освіта спроможеться витворити освічених виборців. А щоб парламент краще відгукувався на запити останніх, Беніам пропонував обмежити термін його чинності одним роком» [4].

Такі, абсолютно конкретні кроки передбачають наявність свободи для одних («освічених») верств населення та її обмеження для інших. Для одного із фундаторів ліберальної традиції Дж. С. Мілля свобода є наріжним каменем реалізації спільного блага. При цьому, суспільство має володіти певним рівнем політичної компетентності: ліберальне урядування ґрунтується на ліберальному суспільстві. Він вважав, що «Загрозу для свободи... становила не форма правління, а більшість, нетерпима до нешаблонного, підозріла стосовно ухильних меншостей і ладна вдаватися до ваги чисельності, аби заглушувати і регламентувати їх... Що Міль визнав, і чого не бачив старший лібералізм, так це те, що за ліберальною формою правління має стояти ліберальне суспільство. Це визнання, що політичні інституції є частиною ширшого суспільного контексту, який значною мірою визначає спосіб їхнього діяння, само по собі є важливим відкриттям і доповненням політичних ідей. Суспільство, чи громада, стає вирішальним фактором у стосунках між індивідом та в забезпеченні індивідуальної свободи» [3, с. 7-24]. Щодо підходу О. Конта, то слід відзначити наступне: «В одному розумінні філософія Конта була кульмінацією соціальних теоретизувань, започаткованих загадковою теорією загальної волі Руссо, концепцією суспільства як колективного ества, що має свої власні якості й цінності, які велично єднають поривання й волю своїх членів... Внесок Конта був не стільки новим відкриттям, скільки надією, що спекулятивне теоретизування можна замінити наукою, що концепцію суспільства можна проаналізувати і відкрити його закони методами, які узгоджувались би з канонами емпіричної перевірки, і що можливо детально прослідкувати відношення між соціальними інституціями і людською природою» [4].

Отже, у демократичному суспільстві громадяни, на основі високого рівня власної політичної компетентності, формулюють суспільний (загальний) інтерес. Вони утворюють групи, які, використовуючи політичний тиск, змушують владу слідувати суспільному інтересу.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, спільним для двох підходів щодо конструювання політичної реальності на основі політичної компетентності є усвідомлення важливості свободи індивідів. В умовах демократичного суспільства необхідно обмежувати владу «пророків», які у сучасних умовах використовують інтернет-комунікації, соціальні мережі задля маніпуляцій громадською думкою. Навпаки, політична освіта, раціональні політичні дебати, подолання медіатизації

політики здатні сприяти формуванню політичної компетентності громадян у демократичному суспільстві.

Досвід світових війн, голокосту, голодомору, застосування атомної зброї тощо у XX столітті та війни, пандемія, екологічні катастрофи, політичні й економічні кризи на початку XXI століття переконливо довели відсутність перспектив у перетворенні політичної компетентності на справу «пророків».

В умовах демократії політична компетентність громадян формується у процесі раціональних дебатов між представниками різних соціальних груп щодо визначення та шляхів реалізації суспільного інтересу. В умовах авторитаризму, коли рух інформації відбувається вертикально – від влади («зверху») до громадян, політична компетентність громадян не є затребуваною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Головка В. «Риба та м'ясо» історії повсякденності: теоретичні засади напрямку. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр.* 2007. Вип. 17. С. 87-101. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/12544/6-Holovko.pdf?sequence=1>
2. Мацишина І. В. Конструювання політичної реальності України: Монографія. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ». 2019. 376 с.
3. Міл Дж. Про свободу: есе / пер. з англ. Київ: Основи, 2001. 463 с. URL: <http://litopys.org.ua/mill/mill01.htm>
4. Себайн Дж., Торсон Т. Історія політичної думки. Київ, 1997. 838 с. URL: <http://litopys.org.ua/istpolit/ipd.htm>
5. Токвіль А. Про демократію в Америці. У двох томах / пер. з франц. Г.Філіпчука, М. Москаленка. Київ: Видавничий дім «Всесвіт», 1999. 590 с. <http://izbornyk.org.ua/tocq/toc.htm>
6. Шюц А. Лукман Т. Структури життєсвіту / Пер. з нім. В. Кебуладзе. Київ: Український Центр духовної культури, 2004. 558 с.
7. Яковлев Д. В. Роль засобів масової інформації в конструюванні політичної реальності : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 Одеса: Нац. ун.-т «Одеська юридична академія», 2003. 16 с
8. Berger P. L., Luckmann T. The Social Construction of Reality. A Treatise on sociology of Knowledge. New York: Doubleday, 1966. 240 p.
9. Collins R. Four Sociological Traditions. New York: Oxford University Press, 1994. 336 p.
10. McQuail D. The influence and effects of mass media. *Mass communication and society*, 1977. P. 70-94.
11. Mediatization: Concept, Changes, Consequences First Edition / Lundby K. (Editor). Peter Lang Inc., International Academic Publishers; First Edition, 2009. 217 p.
12. Strömbäck, J. Four phases of mediatization: An analysis of the mediatization of politics. *The international journal of press/politics*. 2008. 13(3). P. 228-246.

ЄВРОСКЕПТИЦИЗМ У ПАРТІЙНІЙ СИСТЕМІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

EUROSCEPTICISM IN THE UK PARTY SYSTEM

Грідіна І.М.

*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри політології та міжнародних відносин історичного факультету
Маріупольського державного університету*

Пашина Н.П.

*доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології та міжнародних відносин історичного факультету
Маріупольського державного університету*

Іванець Т.М.

*кандидат політичних наук,
завідувач кафедри філософії та соціології історичного факультету
Маріупольського державного університету*

У статті характеризуються причинно-наслідкові зв'язки між поширенням ідей євроскептицизму і трансформацією партійної системи Великої Британії, що встановлюються на підставі політологічного аналізу програмних документів парламентських та інших політичних партій. Зазначається, що низка британських політичних партій побудували свою ідеологію на ключовій тезі необхідності виходу країни з Європейського Союзу. Наголошується, що кризові соціальні, економічні міграційні явища в Європейському Союзі створили сприятливі передумови для сприйняття євроскептичних гасел значною частиною суспільства. При цьому зазначені фактичні обставини посилювали дезінтеграційний вектор, обумовлений також історично притаманною британському суспільству та елітам консервативною політичною традицією, вираженою у концепції парламентського суверенітету Великої Британії, необмеженого спільними актами інтеграційного об'єднання.

У статті зазначається, що виходу Великої Британії з ЄС притаманна тенденція появи нових партій, вектором розвитку яких став саме курс на вихід країни з Європейського Союзу. Такі партії використовують, зазвичай, відверто популістську риторику але не являють собою суто британський феномен. Ця тенденція, що з'явилася саме у розпалі світових масштабних криз, наразі притаманна на сучасному етапі майже усім європейським країнам.

Нами зазначається, що у Великій Британії, останнім часом, особливого успіху отримали такі партії, як ReformUK, Brexit, UKIP. Що стосується, саме партії Brexit, то вона була створена саме з метою підтримки кампанії щодо виходу країни з ЄС і припинила своє існування після завершення цього процесу, що ще раз характеризує тенденцію у партійній системі Великої Британії, щодо створення та діяльності партій відносно конкретного політичного виклику, а не дотримання не загальнопартійної доктрини, як це складалося історично.

Ключові слова: євроскептицизм, політичні партії, партійні системи, європейська інтеграція та дезінтеграція, «брекзит», популізм.

The article characterizes the cause-and-effect relationships between the spread of Euroscepticism and the transformation of the party system of Great Britain, established on the basis of a political analysis of the program documents of parliamentary and other political parties. It is noted that a number of British political parties have built their ideology on the key thesis of the need for the country to leave the European Union. It is emphasized that the crisis of social and economic migration phenomena in the European Union created favorable conditions for the adoption of Eurosceptic slogans by a significant part of society. At the same time, the specified factual circumstances strengthened the disintegration vector, which is also due to the historically inherent conservative political tradition of British society and elites, expressed in the concept of parliamentary sovereignty of Great Britain, unlimited by joint acts of integration association. The article notes that the exit of Great Britain from the EU is characterized by the tendency of the emergence of new parties, the vector of whose development was precisely the course of the country's exit from the European Union. Such parties usually use openly populist rhetoric, but are not a purely British phenomenon. This tendency, which appeared precisely in the midst of global large-scale crises, is currently characteristic of almost all European countries at the present stage. We note that in Great Britain, recently, such parties as ReformUK, Brexit, UKIP have been particularly successful. As for the Brexit party itself, it was created precisely for the purpose of supporting the campaign for the country's exit from the EU and ceased to exist after the completion of this process, which once again characterizes the tendency in the party system of Great Britain to create and operate parties in relation to a specific political challenge, and not adherence to non-party doctrine, as it was historically.

Key words: Euroscepticism, political parties, party systems, European integration and disintegration, "Brexit", populism.

Постановка проблеми. Євроскептицизм протягом останніх десятиріч достатньо інтенсивно набрав електоральну базу та розширював вплив на програмні настанови політичних партій не

тільки у Великій Британії, для яких історично притаманний традиційний політичний консерватизм та економічний протекціонізм, але і в багатьох інших країнах Європи. А згодом на тлі кризових

соціальних, економічних, міграційних, демографічних, культурно-духовних кризових явищ став одним з докорінних трендів суспільно-політичного розвитку, наслідком чого стало розгортання дезінтеграційних процесів в інтегрованому з формально-атрибутивної точки зору європейському політичному середовищі.

У Великій Британії зазначена тенденція проявилася наступним чином. Політична позиція правлячої, на момент початку процесу, що згодом отримав назву Brexit, Консервативної партії значно зрушилася у бік євроскептичних настроїв в умовах європейських економічної, міграційної та національно-культурної криз. При цьому останню доцільно розглядати у прямому кореспондуванні з міграційними кризовими явищами, що є достатньо зрозумілим й логічним з огляду на сукупність причин та наслідків кризи національно-культурної ідентичності у тих державах, які прийняли найбільші міграційні потоки, серед них – Нідерланди, Франція, Німеччина, до певної міри – Велика Британія, та інші.

Водночас опозиційна Лейбористська партія також не посіла рішучої та однозначної єврооптимістичної позиції перед референдумом щодо виходу держави з ЄС, і більше того – навіть критично висловлювалася щодо свободи пересування в ЄС та деяких інших ключових засад європейської інтеграції. Цей факт свідчить про намагання не лише консерваторів, але і лейбористів, врахувати в своїх документах та публічних гаслах суспільні запити, які пов'язували можливість вирішення багатьох проблемних питань з посиленням незалежності Великої Британії та її виключною орієнтацією на забезпечення власних національних політичних, економічних, культурно-духовних інтересів.

Євроскептицизм став чи не єдиною ідеологічною основою створення деяких нових політичних партій, які продемонстрували досить високі електоральні результати на парламентських та, особливо, європейських парламентських, виборах. Серед таких партій, що виникли на ґрунті та з метою розповсюдження ідей євроскептицизму, можна відзначити, зокрема, UKIP, Brexit, Reform UK.

При цьому слід зазначити, що історично євроскептицизм є ближчим до традиційної політичної ідеології консерваторів, зважаючи на гасла зміцнення суверенітету і державності, обмеження міграції, економічний протекціонізм як обов'язкові складові елементи консервативної політичної ідеології в її класичному вигляді.

У той же час, необхідно додати, що вступ країни до ЄС, як і вихід з цього інтеграційного об'єднання, відбувалися у період під час знаходження консерваторів при владі, що дає змогу зробити висновок про відчутну залежність політичних позицій основних британських партій від

коливання електоральних поглядів, яке знаходить свій прояв, крім іншого, і в періодичній трансформації положень, декларованих основними партійними документами, перш за все – маніфестами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти впливу ідей євроскептицизму на програмні настанови, політичні позиції та функціональні напрями діяльності британських політичних партій під час підготовки та реалізації виходу Великої Британії з ЄС розглядалися такими вітчизняними та європейськими, зокрема – британськими, дослідниками, як А. Боултон, Р. Бут, А. В. Грубінко, А. Джентлмен, Л. Кеттл, Л. Томкінс, Д. Макшейн, Н. Малік, Р. Масон, В. І. Митрощенко, Р. Пестон, Т. Хотон, В. І. Чекмак, І. М. Червінка, П. Шнаппер, та інші.

Водночас можна констатувати, що на сучасному етапі політологічного осмислення трансформації партійної системи Великої Британії у принципово нових умовах суспільно-політичного життя бракує системного розуміння глибини та наслідків впливу ідей євроскептицизму на вказаний процес.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Таке дослідження, на наш погляд, має охоплювати наступні аспекти:

- визначення змісту поняття «євроскептицизм» у його сучасному загальноєвропейському контексті;
- встановлення ключових рис функціонування та розвитку британської партійної системи після виходу країни з ЄС;
- встановлення наявності євроскептичної складової в партійних документах та політичних заявах партійних лідерів, що впливає на поточну діяльність та подальший розвиток відповідної політичної партії.

Постановка завдання. Визначити ступень впливу ідей євроскептицизму на трансформацію британської партійної системи через політологічний аналіз партійних документів та політичних заяв лідерів політичних партій.

При цьому концепція дослідження ґрунтується на гіпотезі про сукупний вплив фактичних кризових явищ в ЄС та історичної британської консервативної традиції на формування суспільного і партійного євроскептицизму в якості провідного ідеологічного вектору новітньої трансформації британської партійної системи.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи вплив євроскептицизму на трансформаційні зміни у британській партійній системі, перш за все, необхідно, встановити зміст самої дефініції «євроскептицизм», охарактеризувати її політичне походження та порівняти відповідні британські процеси і тенденції з аналогічними трендами партійного розвитку в межах політичних систем інших європейських держав, включаючи повноцінно інтегрованих членів ЄС.

У цьому контексті слід зазначити, що існують різні авторські класифікації носіїв політичних поглядів на інтеграційні процеси в Європі.

Одна з таких класифікацій запропонована П. Копецьким і К. Мюдде, відповідно до якої виокремлюються декілька груп політичних акторів з різними ідеологічними настановами щодо європейської інтеграції:

1. Євроентузіасти – ті політичні партії, представники партійної еліти та частина електорату, які підтримують поточний напрям розвитку євроінтеграційного проекту і сам проект в цілому.

2. Європрагматики – виступають за євроінтеграцію лише в тій частині, що співпадає з національними інтересами суспільства і держави.

3. Євроскептики – критично ставляться до процесів європейської інтеграції, але намагаються змінити інтеграційний проект зсередини без вдавання до його повної ліквідації.

4. Єврофоби – відкидають весь європейський інтеграційний проект і однозначно виступають за вихід своїх країн з ЄС [9]

Недоліком зазначеної класифікації, на наш погляд, є певна умовність запропонованого поділу національно орієнтованих політичних партій на євроскептиків та єврофобів, адже, наприклад П. Таггарт взагалі не виокремлює єврофобію в якості самостійного ідеологічного напрямку, визначаючи євроскептицизм як позицію, яка повністю або частково заперечує ідею європейської інтеграції [1]. Якщо виходити з наведеної позиції, євроскептицизм можна поділити на два види залежно від масштабу несприйняття процесу європейської інтеграції – поміркований (часткове несприйняття) та радикальний (повне несприйняття).

Схожу концепцію пропонує О.Р. Тарнавський, поділяючи євроскептицизм на «жорсткий» та «м'який», залежно від декларування курсу на вихід з ЄС (у першому випадку) чи риторики, спрямованої на ситуативну критику європейської спільної політики у вирішенні тієї чи іншої конкретної проблеми [2]. В означеному варіанті класифікації «поміркований» євроскептицизм є доволі наближеним до європрагматизму, концептуально побудованому на першочерговому врахуванні національних інтересів, що мають домінувати при реалізації державної політики над спільними інтересами інтеграційного об'єднання.

Якщо розглядати еволюцію євроскептичних ідей у документах, висловлюваннях та практичних діях двох основних парламентських партій Великої Британії, слід відзначити, що Лейбористська партія часів найуспішнішого її лідера новітніх часів Е. Блера була загалом єврооптимістичною партією. Водночас протягом попереднього до його прем'єрства періоду починаючи зі вступу країни до ЄС лейбористи якраз займали критичну

позицію щодо європейської інтеграції, а єврооптимістичний тренд був значно більше притаманний Консервативній партії, що переконливо продемонстрував Д. Стівенс на підставі проведеного аналізу партійних маніфестів 1970-1990-х рр [9].

У цьому контексті важливою й актуальною методологічною проблемою вбачається встановлення певних критеріїв і характеристик, за якими політична партія може вважатися єврооптимістичною, європрагматичною чи євроскептичною.

На наш погляд, сукупність таких критеріїв складають:

- положення партійних документів, що відображають такі питання, як: ставлення партії до європейської інтеграції як проекту; позиція щодо доцільності членства країни в ЄС; позиції щодо кількості та якості інтеграції країни при збереженні членства в ЄС (приєднання чи неприєднання до спільної валюти, абсолютна чи обмежена свобода пересування, Шенгенська зона, дотримання міграційних квот тощо); погляди щодо напрямів і можливостей реформування ЄС; погляди на шляхи вирішення спільних європейських проблем кризового характеру; партійні позиції щодо подальшого посилення інтеграції та потенційного розширення ЄС;

- політичні заяви лідерів партій з означених питань;

- практичні дії політичних партій, зокрема: підсумки партійного голосування у парламенті, Європейському парламенті, регіональних і місцевих представницьких органах; організація тих чи інших масових акцій із залученням електорату; висування на державні посади представників того чи іншого внутрішнього партійного напрямку як показник змін у партійному сприйнятті європейської інтеграції.

При цьому ключовим показником, що дозволяє визначити ідеологічну спрямованість партії, є партійні документи, оскільки вони формалізують партійну діяльність та виступають об'єктивним джерелом програмних цілей та завдань, що можна простежити на доволі показовому прикладі еволюції Лейбористської партії.

Так, у маніфесті Лейбористської партії 2005 р. було заявлено, що «інтереси Британії знаходяться у розширеному Європейському союзі», а самі лейбористи «пишаються членством Британії в ЄС», без якого країна була б «слабшою і вразливішою» [11], що давало змогу охарактеризувати тогочасну позицію цієї партії як єврооптимістичну, виходячи з основних тез наведеного пункту: підтримка ідеї європейської інтеграції; доцільність перебування країни в ЄС; підтримка подальшого розширення ЄС.

За рік до референдуму щодо доцільності перебування країни в ЄС Лейбористська партія повторила, що «членство в Європейському союзі необхідно для

процвітання і безпеки», адже майже 3 млн. робочих місць залежать від Європи та половина торгівлі та іноземних інвестицій припадає на ЄС [11].

Разом з тим, представники лейбористів після референдуму заявили, що в переговорах щодо Brexit керуватиметься прагматизмом і намагатимуться зберегти переваги від членства в єдиному ринку та Митному союзі [13].

Крім того, у 2005 р. лейбористи проголосили, що при вступі до єврозони, який згодом так і не відбувся, керуватимуться економічними інтересами і винесуть питання про євро на референдум [9]. У 2010 р., після початку кризи в єврозоні, Лейбористська партія просто повторила тезу про те, що питання про євро вирішуватиметься на референдумі, але, що цікаво вже без жодних згадок про вигоду членства в єврозоні.

А в маніфесті 2015 р. вже було вказано таким чином: Великобританія «не приєднається до євро» [11], тобто йшлося вже навіть не про підтримку референдуму щодо участі Великої Британії в єврозоні, а про закріплення в основному партійному документі ключової для вибору того чи іншого варіанту розвитку британської політичної та економічної системи суто євроскептичної тези про недоцільність впровадження єдиної європейської валюти замість міцнішої і стабільнішої на той час національної британської.

Нарешті, перед виборами 2017 р. лейбористи заявили, що визнають результати референдуму про вихід з ЄС, і питання про євро вже не порушується взагалі.

Більше того, ідентичний шлях до євроскептичної внутрішньопартійної парадигми, як і з ідеєю про єдину європейську валюту, лейбористи пройшли з питанням про свободу пересування всередині Євросоюзу, яка становить одну з фундаментальних засад європейської інтеграції взагалі – від обережного ентузіазму до підтримки повного припинення дії для Великої Британії цього доволі відчутного в умовах міграційної кризи для британського населення принципу. Так, Маніфест 2005 р. заявляє про те, що «століттями Британія ставала домом для людей з усієї Європи і не тільки», а імміграція має продовжуватися і не становить жодної загрози для британських національних інтересів [9].

Натомість, у 2015 р. лейбористи пообіцяли посилити умови здобуття права на отримання допомоги громадянами ЄС, а також підтримали ідею направити додаткову 1000 прикордонників для контролю за державним кордоном [11].

Вже після референдуму 2016 р. Лейбористська партія відкрито визнала, що «свобода пересування закінчиться, коли ми покинемо Європейський Союз» [15]. Іншими словами, лейбористи і в цьому питанні відійшли від політики «відчинених дверей», визнавши необхідність контролю-

вати кількість мігрантів, що прибувають до Великої Британії з країн ЄС.

До того ж, у 2015 р. саме представники лейбористів, за повідомленням BBC, першими запропонували посилити роль національних парламентів у процесі прийняття європейських законів [11].

Таким чином, можна зробити висновок, що британський євроскептицизм пов'язаний ще й з притаманною британській політичній системі ідеєю парламентського суверенітету. У свою чергу, визнання необмеженої правотворчої компетенції спільних органів ЄС, безумовно, становило би значне обмеження вказаного основоположного принципу британського політичного життя, і цей чинник також вплинув на формування євроскептичних настроїв значної частини британської політичної еліти.

У свою чергу, консерватори безпосередньо є тією політичною партією, яка в якості владної партії забезпечила процес проведення референдуму, підготовку до нього і практичну реалізацію результатів волевиявлення.

Провідна роль Консервативної партії у процесі виходу країни з ЄС дає змогу в цілому також охарактеризувати її позицію як євроскептичну, яка в різні періоди коливалася від поміркованого євроскептицизму до достатньо радикального.

Наприклад, Д. Камерон був щонайменше європрагматиком, а не євроскептиком, на користь чого свідчить, зокрема, факт його заяви про відставку, зробленої вже відразу після проведеного референдуму. Водночас, Д. Камерон досить чітко висловлювався за збереження членства в ЄС і перед референдумом, в якості прикладу можна навести таку його цитату: «ізоляціонізм ніколи не йшов на користь Великобританії. Щоразу, коли ми поверталися спиною до Європи, ми рано чи пізно шкодували про це. Або ми впливаємо на Європу, або вона впливає на нас. І якщо в Європі щось станеться, ми не зможемо вдавати, що наслідки нас обійдуть стороною... Збереження спільних цілей з Євросоюзом відповідає нашим національним інтересам і тому Велика Британія має зберегти своє членство в Євросоюзі, бо все, що відбувається у наших сусідів, стосується і нас» [3].

На відміну від Д. Камерона, Т. Мей, щонайменше – в реальних ситуативних умовах, що склалися на той момент, вважалася переконаним євроскептиком, як і переважна більшість складу уряду під її головуванням. Саме таку позицію Т. Мей ілюструє, зокрема, її безальтернативна відповідь на запитання, чи не виникли у неї сумніви щодо правильності ідеї «брекзиту»: «у 2016 році громадяни Британії заявили про вихід із ЄС. Великобританія беззастережно залишає спільноту». Євроскептичний вектор поглядів Т. Мей відзначають і британські дослідники [4].

Окремо у площині трансформаційних змін британських політичних партій в умовах виходу

з ЄС слід відзначити таке принципово нове явище, як поява нових політичних партій, цілком заснованих на ідеях радикального євроскептицизму.

Перш за все, у зазначеному сегменті британського політичного середовища необхідно відзначити проекти, очолювані у різний час відомим політиком-популістом Н. Фараджем. Зазначені партії, як Reform UK, так і колишні розформовані її попередниці, партії UKIP та Brexit, у період головування Н. Фараджа становили собою євроскептичні, популістські політичні партії, які виступали за якнайшвидший вихід Великої Британії з ЄС навіть без жодної попередньої угоди. Таку позицію демонструє, зокрема, передвиборчий маніфест партії UKIP 2015 р., в якому ЄС характеризується як «приречена супердержава, яка каже нам, що робити, але не хоче прислухатися до того, чого хочемо ми» [5].

Загалом, за оцінкою Дж. Баггіні, феномен електорального успіху партії Brexit на тлі підготовки та проведення референдуму щодо виходу країни з ЄС, полягав у тому, що партія змінила ультраправий радикалізм на євроскептичний націонал-популізм і правий радикалізм. Іншими словами, відносно високі результати на британських і європейських парламентських виборах та значний вплив на результати самого референдуму пояснювалися тим, що ця партія, будучи помірковано популістською, швидко реагувала на запити і побоювання британського суспільства в умовах зростаючих загальноєвропейських кризових явищ. Більше того, зазначена партія ще й вдало трансливала їх без звернення до расизму, націоналізму та ксенофобії, тобто робила їх прийнятними та зрозумілими для сприйняття законослухняних, порядних британців із різних верств суспільства, а також пропонувала, на перший погляд, прості, зрозумілі та дієві способи вирішення найактуальніших проблем суспільства [6].

Висновки та перспективи подальшого розвитку. Таким чином, аналізуючи вплив євроскептицизму на трансформацію партійної системи Великої

Британії в умовах виходу країни з ЄС, можна дійти до висновку, що вказана тенденція була обумовлена сукупною дією двох чинників – зовнішнього (фактичного) та внутрішнього (ідеологічного).

Зовнішнім чинником впливу на посилення суспільного і партійного євроскептицизму стало загострення в умовах спільного європейського простору цілої низки проблемних питань, деякі з яких переросли у кризовий стан (міграційна криза, банківська криза, криза національної-культурної ідентичності, безпекова криза тощо).

З іншого боку, традиційною для британського суспільства та політичних еліт історично є національно орієнтований консерватизм, посилений фундаментальним для політико-правової системи Великої Британії принципом парламентського суверенітету.

Аналізуючи вплив вказаних чинників на участь Великої Британії у процесах європейської інтеграції, слід зазначити, що її участь у спільних європейських інституціях та реалізації спільних рішень від самого вступу до ЄС ніколи не була ідентичною інтегрованості інших держав-членів. Відтак, особливий статус країни у складі інтеграційного об'єднання також сприяв активізації суспільної дискусії щодо доцільності формалізованого членства при фактичному домінуванні національних інтересів в державній політиці.

Отже, одним з наслідків вказаних тенденцій стало переформатування партійних документів, зокрема передвиборчих маніфестів, основних парламентських партій, спрямованих, серед іншого, на посилення поміркованої євроскептичної складової.

З іншого боку, на тлі зростання електоральної популярності євроскептичних настроїв, у Великій Британії виникли новітні політичні партії з ідеологією, цілком побудованою на радикальному євроскептицизмі та безкомпромісних односкладних гаслах популістського змісту. Активна інформаційно-комунікаційна діяльність таких партій напередодні референдуму також сприяла отриманню дезінтеграційних підсумків голосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Оськін О. Євроскептицизм: основні типи опозиції до ідеї європейської інтеграції. *Дослідження світової політики*: Зб. наук. пр. К.: ICEMB НАН України, 2009. Вип. 48. С. 26-33.
2. Тарнавський О. Р. Формування понять та типологій євроскептицизму. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 109. С. 338-343.
3. Swinford S. David Cameron: Brexit could lead to Europe descending into war. The Telegraph. 09.05.2016. URL: <http://www.telegraph.co.uk/news/2016/05/08/cameron-brexit-will-increase-risk-of-europe-descending-into-war/> (дата звернення: 01.07. 2022).
4. The government's negotiating objectives for exiting the EU: PM speech. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/the-governments-negotiating-objectives-for-exiting-the-eu-pm-speech> (дата звернення: 12.07.2022).
5. UKIP Election Manifesto 2015. URL: <http://www.ukip.org/manifesto2015> (дата звернення: 04.07.2022).
6. Baggini J. A Very British Populism. Counterpoint, 2013. URL: http://counterpoint.uk.com/wp-content/uploads/2013/09/507_CP_RRadical_UK_Web.pdf (дата звернення: 11.07.2022).
7. Stevens D. Issue evolution in Britain: The debate on European Union integration, 1964-2010. *European Journal of Political Research*. Vol. 52. P. 536-557.

8. Rose R. A parliamentary majority without a policy and a government policy without a majority. 27.09.2019. URL: <https://ukandeu.ac.uk/a-parliamentary-majority-without-a-policy-and-a-government-policy-without-a-majority/> (дата звернення: 15.07.2022).
9. Kopecky P., Mudde C. The two sides of Euroscepticism: Party positions on European integration in East Central Europe. *European Union Politics*. 2002. № 3. P. 297-326.
10. The Labour Party Manifesto 2005. URL: http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/13_04_05_labour_manifesto.pdf (дата звернення: 15.07.2022).
11. The Labour Party Manifesto 2015. URL: http://action.labour.org.uk/page/-/A4%20BIG%20_PRINT_ENG_LABOUR%20MANIFESTO_TEXT%20LAYOUT.pdf (дата звернення: 15.07.2022).
12. EU vote: Where the cabinet and other MPs stand. BBC. URL: <http://www.bbc.com/news/uk-politics-eu-referendum-35616946> (дата звернення: 15.07.2022).
13. Owen Smith promises a 2nd referendum on Brexit deal if elected Labour leader. URL: <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/brexit-owen-smith-labour-leadership-jeremy-corbyn-angela-eagle-a7135396.html> (дата звернення: 15.07.2022).
14. The Labour Party Manifesto 2010. URL: http://www.cpa.org.uk/cpa_documents/TheLabourPartyManifesto-2010.pdf (дата звернення: 15.07.2022).
15. Manifesto 2017. Negotiating Brexit. URL: <https://labour.org.uk/manifesto/negotiating-brexit/#firs> (дата звернення: 15.07.2022).
16. Schnapper P. Brexit, or Theresa May's Headache. *L'Observatoire de la société britannique*. 2018. № 21. P. 21—34.

Наукове видання

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 30

Коректура • *Наталія Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Світлана Калабухова*

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 23,48. Замов. № 0822/320. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.